
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sayı/Issue: 15

Yıl/Year: 2024

Yaz/Summer

Temmuz/July

E-ISSN: 2587-2117

2024

İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

---

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Öğr. Gör. Dr. Ercan YALÇIN

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Seher AKÇA - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Özgür YILMAZ - Samsun Üniversitesi

Doç. Dr. Birgül BOZKURT - Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Önder DENİZ - Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa MUTLU - Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Gürhan YELLİCE - Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Umut ÇEVİK - Sinop Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Semih ÇINAR - Ege Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ - Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yakup YILMAZ - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Sertaç DEMİR - Anadolu Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Mustafa KIRIŞMAN - Dokuz Eylül Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Gurbet GÖKGÖZ BİLEN - Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Erdal İNCE - Gençlik ve Spor Bakanlığı

Dr. Özlem YILDIZ - Milli Eğitim Bakanlığı

Tarih ve Günce Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmalarını yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından itibaren yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

Tarih ve Günce Dergisi; Acarindex, ASOS Index, Paperity, Arastirmax ve Index of Academic Documents tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact:

+447754549145 tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nursat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Danuta CHMÍEŁOWSKA

Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Komotini University

Doç. Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Dr. Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Murat KAYA – Anadolu Üniversitesi

Sekretarya/Sekretariat

Arş. Gör. Murat KAYA

İbrahim AYDIN

Cihan ÇATAL

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Ercan Yalçın

Editörden

Editor's Note..... 1

Araştırma Makaleleri / Research Article

Fatih Selçuk

Fransız Gazeteci Edouard Helsey'in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye

Kemalist Türkiye in 1926 Through the Eyes of French Journalist Edouard Helsey 3

Hayri Çapraz-Tolga Murat Gürdal

İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın Kıbrıs'a Taşınması
(1952-1955)

Move of the England Middle East Command General Headquarters to Cyprus (1952-1955) 49

Bülent Kara

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Yasa Teklifi: Eğlence Amaçlı Kadın
Oynatma Eyleminin Yasaklanması Teşebbüsünde Suç ve Ceza İlişkisi
Tartışmaları

*A Bill in the First Grand National Assembly of Türkiye: Discussions on the
Relationship between Crime and Punishment in the Attempt to Ban the Act of Playing
Women for Entertainment* 71

Sezen Karabulut

Kadın Öz Yaşam Öyküsü Literatürüne Katkı: Kadın Gazetesi Gezi Yazısı Dizileri
*Contribution to the Literature on Women's Autobiography: Women's Newspaper Travel
Article Series*..... 91

Yenal Ünal

Türk Kadın Boks Tarihinde Bir İz: Demir Yumruk Şennur Demir'in Hayatı,
Kariyeri ve Türk Boksuna Katkıları

*A Mark in Turkish Women's Boxing History: The Life, Career and Contributions of
Iron Fist Şennur Demir to Turkish Boxing* 131

Ercan Haytoğlu

Türkiye'nin İkinci Özel Hava Yolu Şirketi: Hürkuş Hava Yolları (1954-1960)

Türkiye's Second Private Airline Company: Hürkuş Airlines (1954-1960)..... 155

Mustafa Oral-Murat Kaya

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Nedenleri

Causes of the May 27 1960 Coup 191

Nurettin Kutluyuva

Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne

From Eastern Question to Armenian Question..... 215

Belgeler/Documents

Fabio L. Grassi

1921-1939 Evresinde İtalya'nın Gözünde İngiliz Kıbrıs Yönetimi

The English Rule on Cyprus as Observed from Italy in the Period 1921-1939..... 239

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 15 (2024/Yaz)

Issue: 15 (2024/Summer)

Editörden

Tarih ve GÜNCE yedi yıllık bir emek ürünü olarak bilimsel faaliyetlerine durmaksızın devam ediyor. İlk yayınlandığı günden itibaren çok kıymetli akademisyen, araştırmacı ve yazarların eserlerine yer veren dergi, büyük bir özveri neticesinde günümüze ulaşıyor. Tabii ki bunda en çok paya sahip olan derginin esas sahipleri olan okuyucular ve değerli araştırmacılarıdır. Yakınçağ, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanlarında pek çok araştırmaya ev sahipliği yapan Tarih ve GÜNCE Dergisi siyasi tarihten ekonomiye, sosyal ve kültürel olaylardan devlet idare ve kurumsal tarihine değin pek çok alandan araştırmaları bünyesinde topluyor.

Tarih ve GÜNCE Dergisi 2024 yılında sizlerle 15. sayısı ile buluşuyor. Daha önce olduğu gibi yine alanında oldukça kıymetli eserleri bulunan değerli akademisyen ve araştırmacıların makalelerine yer veren dergi, bu sayısına Fransız Gazeteci Edouard Helsey'in Kemalist Türkiye'ye yönelik bakış açısını ortaya çıkararak başlıyor. Yine İngilizlerin Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhlarını Kıbrıs'a taşıması üzerinden Kıbrıs'ın coğrafi ve stratejik önemi ortaya konurken, bir başka kıymetli akademisyen tarafından 1921-1939 dönemindeki İngiliz Kıbrıs yönetimini İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgelerinin diliyle okuyucuya sunuyor. Bunlara ilaveten Tarih ve GÜNCE'nin bu

sayısında kadın araştırmalarına yönelik oldukça dikkat çekici makalelere yer veriliyor. Makale başlıklarını görüncü meraklanmamak işten bile değil.

Havacılıkta oldukça önemli mesafeler kat eden Türkiye'nin ikinci özel hava yolu şirketi olan Hürkuş Hava Yollarının tarihi serüveni oldukça dikkat çekici. Emin olun "bunu ilk defa duydum" diyeceğiniz çok Őeyle karşılaşacak-sınız. Yine bir başka araştırmacı tarafından çeşitli dönem ve zamanlarda güncel uluslararası siyasetin de konusu olan Ermeni meselesi ele alınıyor. "şark Meselesi" temelinde değerlendirilen "Ermeni Meselesi" yalnızca iki halk ve devleti ilgilendiren bir olay olmanın çok daha ötesinde, geniş bir siyasi kurgunun yalnızca bir dalı gibi görünüyor. Bunlara ek olarak Tarih ve Günce Dergisi'nin bu sayısında Türkiye'nin darbeler tarihinde "Albaylar Cuntası" olarak adlandırılan 27 Mayıs Askeri Darbesi ele alınıyor. Ne yazık ki Türkiye'de çok da uzun sayılmayan aralıklarla demokrasiye askeri darbe ve müdahalelerin gerçekleştirildiği aşıkâr. Akademisyenlerimiz bu darbenin nedenleri üzerinde durarak darbenin gerçeklerini ortaya koymaya çalışıyorlar.

Hepimiz biliriz... Her ürünün ortaya çıkmasında onlarca kişinin emeği vardır. Dolayısıyla uluslararası hakemli bir dergi olarak yayın faaliyetini sürdüren Tarih ve Günce Dergisi çok kıymetli akademisyenlerin, akademisyen adaylarının, yazarların, araştırmacıların katkısıyla ortaya çıkan bir artı değerdir. Bu nedendir ki; derginin yayın kurulu başkanından yayın kurulu üyelerine, sekreteryasından yurtdışı temsilcilerine ve bu sayının tüm hakemlerine teşekkür etmek bir borçtur. Sağ olsunlar var olsunlar. Derginin 15. sayısına naçizine katkı vermekle müşerref olan bir kişi olarak bu sayıyı tüm okuyucu ve araştırmacıların istifadesine sunmaktan da ayrıca kıvanç duyuyorum.

Öğr. Gör. Dr. Ercan YALÇIN

31 Temmuz 2024

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 3-47.

Geliş Tarihi: 16 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 24 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Fransız Gazeteci Edouard Helsey'in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye

Fatih SELÇUK**

Öz

Atatürk dönemi Türkiye'sinin modernleşme süreci, yüzyıllardır Doğu'ya karşı yerleşik bir yargılar bütünü ve merak ile bakan Batılılar için son derece dikkat çekici bir süreç olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Batı'da bu yeni rejime ve onun uygulamalarına dair geniş bir yayın yelpazesi oluşmuştur. Çok sayıda gazeteci bu yıllarda Türkiye üzerine inceleme yazıları yayımlamıştır. Bunlardan birisi 1926 yılında Fransa'nın önde gelen gazetelerinden olan *Le Journal* adına Türkiye'ye gelerek bir yazı dizisi hazırlayan Edouard Helsey'dir. 16-20 Ekim 1926 tarihli *Le Journal* gazetesinde yayımlanan bu yazı dizisi, 1926 Türkiye'sini kalkınma, modernleşme ve rejimin niteliği üzerinden ele almıştır. Genellikle reformlar sürecinde uygulanan otoriter politikaları eleştiren ve rejimin geleceği üzerine o tarihte yaygın olan belirsizlik düşüncesini taşıyan Helsey'in yazısı Türkiye'de yoğun bir tepki ile karşılaşmış ve ayrıca Türk hükümetini de harekete geçirmiştir. Bu makale, Helsey'in yazıları üzerinden, tek parti döneminin 1926 yılında dışarıdan bir göz tarafından nasıl görüldüğünü, bu görüşleri diğer gözlemciler ile de kıyaslayarak değerlendirmektedir. Makalenin esası, Helsey'in başka verilerle de sınanan bu görüşleri üzerinden tek parti döneminin bu ilk zamanlarına ait bilgileri yeni bir bakış açısı üzerinden ele almak üzerine kuruludur. Makalenin vardığı sonuç, 1926 yılında Türkiye'deki rejimin bir yıl sonrasının dahi dışarıdan bakan bir göz için son derece belirsiz görüldüğü ve bu söylemin Ankara'yı da aynı şekilde rahatsız ettiği şeklindedir.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (fatihselcuk35@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0505-0539).

Anahtar Kelimeler: Tek parti dönemi, Türk modernleşmesi, Atatürk dönemi, Fransız basını, Türk-Fransız ilişkileri

Kemalist Türkiye in 1926 Through the Eyes of French Journalist Edouard Helsey

Abstract

The modernization process of Atatürk-era Türkiye has been a remarkable one for Westerners, who for centuries have viewed the East with a settled set of judgments and curiosity. In the early years of the Republic, a wide range of publications on the new regime and its practices emerged in the West. Many journalists published reviews on Türkiye during these years. One of them was Edouard Helsey, who came to Türkiye in 1926 on behalf of *Le Journal*, one of the leading newspapers in France, and prepared a series of articles. This series of articles, published in *Le Journal* on October 16-20, 1926, examined Türkiye in 1926 in terms of development, modernization and the nature of the regime. Helsey's article, which generally criticized the authoritarian policies implemented during the reforms and conveyed the "uncertainty" about the future of the regime that was prevalent at the time, was met with an intense reaction in Turkey and also mobilized the Turkish government. Through Helsey's writings, this article evaluates how the one-party era was viewed by an outsider in 1926, comparing these views with those of other observers. The essence of the article is based on Helsey's views, which are also tested with other data, in order to provide a new perspective on these early years of the one-party era. The article concludes that in 1926, the regime in Türkiye was seen as extremely uncertain even one year ahead to an outsider's eye, and that this discourse disturbed Ankara in the same way.

Keywords: Single party period, Turkish modernisation, Atatürk period, French press, Turkish-French relations

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yılları, Doğu'yu merak eden Batılıların Türkiye'yi ilgiyle takip ettikleri bir dönemdir. Bu dönemde genç Cumhuriyet'in hemen her alanda köklü reformlara girişmesi Batı dünyasının bu ülkeye olan ilgisini daha da artırmıştır. Dönemin en önemli iletişim araçlarının başında gelen gazeteler,

Türkiye'ye çok sayıda muhabir göndermişler ve gelişmeleri okuyucularına aktarmışlardır. Böylelikle, Türkiye'ye dair çok sayıda haber ve inceleme yazısı Batı'da Türk ve Türkiye imajının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batı kamuoyunun Türkiye ile ilgilenmesi için pek çok sebep vardır. Uzun ve kanlı bir mücadelenin sonunda kurulan Cumhuriyet rejimi, yüzlerce yıllık başkentini değiştirmiş, hilafet gibi köklü bir kurumu kaldırmış ve hemen her alanda kapsamlı reformlar sürecine girmiştir. Tüm bunlar Batılılar açısından ilgi uyandıran gelişmeler olmuştur. Fakat aynı zamanda genç Cumhuriyet, kuruluşunun ilk yıllarında gerek ekonomik gerek siyasi gerekse sosyal anlamda içeride ve dışarıda çok sayıda tehdit ile baş etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk yılları Batılılar açısından merak konusu olmasının yanı sıra aynı zamanda belirli bir gizemi de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in doğum sancılarının yaşandığı bu süreçte yeni başkent Ankara ile muhalefetin merkezi haline gelmeye başlayan eski başkent İstanbul arasında tansiyon uzunca bir süre düşmemiş, hilafetin kaldırılmasının ardından bu muhalefet Ankara'da da açığa çıkmıştır. Ankara'da başını Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşlarının çektiği muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adı altında bir araya gelmiştir. Bu partinin kurulmasından kısa bir süre sonra, 1925 Şubat'ında Doğu'da çıkan silahlı bir isyan (Şeyh Said İsyanı) ancak TBMM'den çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun getirdiği sıkıyönetim yetkileri ve askeri hareket sayesinde bastırılabilmiştir. Bu süreçte Takrir-i Sükun Kanunu'ndan güç alan hükümet İstanbul'daki muhalif basını susturmuş, isyanın bastırılmasından sonra da İstiklal Mahkemeleri'nce TCF'nin faaliyetlerine son verilmiştir. Aynı yıl, Şapka Kanunu'na karşı ülkenin bazı yerlerinde irili ufaklı protestolar ortaya çıkmış ve bu protestolar da İstiklal Mahkemeleri eliyle bastırılabilmiştir. Bundan bir yıl sonra da İzmir'de ülkenin kurucu lideri Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmeye yönelik bir suikast planı son anda deşifre olmuş ve muhalefetin tasfiyesine varacak

---

¹ Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2020; Pınar Dost-Niyego, *Le Bon Dictateur: L'Image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*, 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul, 2014; S. Eriş Ülger, *Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995; Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, 1. Baskı, Phoneix Yayınları, Ankara, 2002; Bige Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", *Belleten*, LX, Sayı 228, Ağustos 1996, ss. 443-464. Bu dönemde Türkiye'ye dair artan ilgiyi yansıtan bazı eserler için bkz. Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, çev. Fethi Ülkü, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001; C. Armstrong, *Bozkurt*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, Nokta Kitap, İstanbul 2005; Philippe de Zara, *Mustapha Kémal: Dictateur*, 1. Baskı, Fernand Sorlot, Paris, 1936; Lio Linke, *Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey*, 1. Baskı, Constable and Company Ltd., London, 1937; Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)*, çev. Zeki Çelikol, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2001; Arnold Toynbee, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, y.y.b., 1971.

ölçüde bir yargılama süreci yaşanmıştır.² Ayrıca bu süreçte yurtdışına çıkmış ya da çıkarılmış olan muhalefet, rejim karşıtı faaliyetlerini sürdürmüştür.³ Bunlardan bağımsız olarak, Musul meselesi nedeniyle İngiltere ile olan ilişkiler son derece gergin bir seyir izlemiş ve Anadolu'ya göz dikmiş olan İtalyan tehlikesi de yakından hissedilmiştir.⁴ Bu manzara içerisinde türlü zorluklar ile karşılaşan rejimin ne kadar süre yaşayabileceği, muhalefetin durumunun ne olacağı, halkın radikal reformları ne ölçüde benimseyeceği, yeni başkent Ankara'nın bu ünvanı ne kadar süre taşıyabileceği yahut rejimin ve reformların liderinin aniden ölmesi durumunda neler olabileceği soruları Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yabancı gözlemciler tarafından sıklıkla sorulmuştur.⁵ Tüm bunlar bizi şu ön sonuca ulaştırmaktadır: Cumhuriyet'in ilk yıllarında, en azından tek parti yönetiminin kurumsallaşma ve yerleşme yolunda önemli adımlar attığı 1927 yılına kadar,⁶ dışarıdan bakan gözler için ülkenin geleceğine dair soru işaretlerinin doğmasına

² Faruk Alpçaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 1998; *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti*, Ankara 1931, ss. 142-162, 189-195; Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, ss. 27-90, 127-149; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperover Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 213-248; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastinin İçyüzü*, Cilt:1, 5. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2020, s. 49 vd.; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, 26. Baskı, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2017; "Türkiye Yıllık Rapor 1925", haz. Sir. R. Lindsay, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)*, der. Ali Satan, çev. Nilgün Elgin, 1. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 32; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, ss. 426-271.

³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, ss. 99-115.

⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 253 vd. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Musul konusunda İngiltere ile anlaşma yoluna girmesinin nedenlerinden birisi olarak Türkiye'nin dışarıdaki yalnızlığını gösterir ve İtalyan tehlikesinin Türkiye'nin İngiltere ile uzlaşmak istemesinde önemli bir etken olduğunu savunur. Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, ss. 301-305. Ayrıca bkz. Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Mart 2022, ss. 124-127.

⁵ Örnekler için bkz. Dost-Niyego, *a.g.e.*, ss. 141-254; Selçuk, *Fransız Basınında*, ss. 86-95.; Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 207-211; Nuri Karakaş ve Fatih Selçuk, "Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, XII, Sayı 4, 2021, ss. 880-908.

⁶ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, ss. 139-140; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945*, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, ss. 99-101, 141; *C.H.P. 25 Yıl*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, ss. 20-21; Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şeflik/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, Cilt:2, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 119-137; Meral, "Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM'deki Oylamalar", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 725-750; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul,

neden olabilecek pek çok etken vardır. Bu ilk yıllar pek çok açıdan belirsizliklerle doludur; hatta bir yıl sonrasında ne olabileceği hakkında dahi şüpheler söz konusudur.⁷ Bu bakımdan kimi yönleriyle 1920'ler Türkiye'sinde süreç, tarih yazımında da hakim olduğu şekliyle, en başından beri bugün bilinen mutlak sona doğru ilerleyen *teleolojik* bir seyir izliyor görünmemektedir. Makalenin temel hareket noktasını bu bakış açısı oluşturmaktadır.⁸

Bu makalede, 1926 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş olan Fransız gazeteci Edouard Helsey'in⁹ Fransa'nın en önde gelen gazetelerinden *Le Journal'de* yayımladığı bir yazı dizisi ele alınmıştır. 16-20 Ekim 1926 tarihleri arasında beş kısım

---

1992, s. 31; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, Cilt:1, 1. Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, ss. 68-73. Türkiye'deki Fransız temsilcilerin Paris'e gönderdikleri "1927 Raporu", bu yılda partinin ve rejimin otoritesinin nasıl değiştiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bkz. Dost-Niyego, *a.g.e.*, s. 157. Ayrıca bkz. Dost-Niyego, *a.g.e.*, s. 202.

⁷ Bilâl N. Şimşir, *Ankara...Ankara...: Bir Başkent'in Doğuşu*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 276-277, 295; "Türkiye Yıllık Rapor 1925", *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)*, ss. 33-34; Selçuk, *Fransız Basınında*, ss. 401-413; Dost-Niyego, *a.g.e.*, ss. 229-232. Bu kuşklar içeride de hissedilmiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2021, s. 208;

⁸ Tarih yazımında egemen bir yöntem olarak kendisini gösteren *telolojik* bakış açısının Türkiye'de tek parti dönemi ile ilgili olarak kapsamlı bir eleştirisi Cemil Koçak tarafından yapılmıştır. Giriş kısmında zikrettiğimiz yöntem, Koçak tarafından Türkiye'nin çok partili sisteme geçtiği 1945-1950 dönemlerini incelemek için uygulanmış ve çok partili sisteme geçerken, sürecin daima bugün bilinen sona doğru gidecek bir şekilde ilerlemediği görüşü savunulmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz *teleolojik* seyir ve eleştirisi hakkındaki aktarımlar için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti*, Cilt:1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 13-40, 542 ve 744. Karl Popper da "Şimdi olan, *ilelebet devam edecektir; ve olayların akışını etkileme, hatta değerlendirme çabaları gülmünçtür.*" şeklindeki tarihselci/tarihselci (*historicism*) yazıma karşılık olarak, toplumsal meselelerde kesin öndeğerlerin yapılamayacağını öne sürmektedir. Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 29, 33, 61.

⁹ 14 Nisan 1883 tarihinde Paris'te dünyaya gelen Edouard Helsey, gazeteciliğe genç yaşlarında adım atmıştır. Mesleğinin ilk zamanlarında kültür-sanat, ilerleyen süreçlerde de dış politika üzerine yazılar yazmaya başlamıştır. İlk defa 1906 tarihli bir gazetede yazılar yayımlayan Helsey, birkaç yıl boyunca *Le Figaro* ve *La Liberté* gibi gazetelerde de faaliyet yürütmüştür. 1910 yılında ise *Le Journal* gazetesine katılarak kariyerini siyasi ve diplomatik muhabirlik ile sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde Avrupa'nın hemen her ülkesinde bulunan Helsey, kaleme aldığı haberler ve röportajlar ile buralardaki gelişmeleri Fransız kamuoyuna aktarmıştır. Helsey'in Türkiye ile ilgili ilk temasları da savaş sonrası döneme tekabül etmiştir. 1922 yılının son dönemlerinde, o tarihte Ankara Hükümeti ile savaş halinde bulunan Yunanistan'da muhabirlik yapan Helsey, daha sonra Lozan Barış Konferansı'nı takip etmek üzere İsviçre'ye geçmiş ve konferans sürecini *Le Journal* gazetesini üzerinden Fransız kamuoyu ile paylaşmıştır. 1925 yılında ise Helsey, Fas ve Suriye'yi ziyaret etmiş, buralar hakkında haberler yapmış ve ardından İngiltere, Çekoslovakya, Polonya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya ve Bulgaristan'a giderek çok sayıda yazı dizisi kaleme almıştır. Edouard Helsey ile ilgili olarak Fransa Milli Kütüphanesi'nin süreli yayınlar kataloğunda yaptığımız araştırmada ona dair onlarca yazıya ve habere rastladık. Burada derlediğimiz kısa biyografisi bu yazı ve haberlere dayanmaktadır. Burada yalnızca kronolojik olarak her seneden birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bkz. Edouard Helsey, "Tragédie et Comédie", *Gil Blas*, 23 Temmuz 1906, s. 3; Edouard Helsey, "Le Salon de La Nationale", *Le Journal*, 15 Nisan 1910, s. 6;

olarak yayımlanan bu yazı dizisi, 1926 Türkiye'sini kalkınma, modernleşme ve rejimin niteliği üzerinden ele almaktadır. 1926 yılı Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki rejim meselesinde son derece önemli bir dönemektir. İzmir'de Gazi'ye karşı girilen suikast teşebbüsü ve ardından yapılan yargılamalar ve hemen akabinde, bir sonraki yıl hem fırka hem de TBMM içerisinde gidilen kapsamlı değişiklikler bu süreçte cereyan etmiştir. 1926 yılının Ekim ayında yayımlanan ilgili yazı dizisinin analiz edildiği bu makale, Helsey'in bakış açısı üzerinden tek parti döneminin 1926 yılında dışarıdan bir göz tarafından nasıl görüldüğünü ortaya koymaktadır. Elbette buradaki görüşler, gazeteciliğin ve yazarlığın doğası gereği, büyük ölçüde öznel ve hatta -her ne kadar belgelenemese de- belirli bir kasıt dahi barındırmış olabilir. Bu sebeple, yazı dizisinde Helsey'in bize sunduğu veriler bütünsel bir şekilde kabul edilmemekte ve diğer yabancı gözlemcilerle ait birinci el kaynaklar ile olabildiğince sıranmaktadır. Makalenin ana tezi, 1926 yılında Türkiye'deki rejimin yabancılar açısından pek çok noktada belirsizliklerle dolu olduğudur. Bu ve buna benzer türde yapılan eleştiriler, Ankara'yı son derece rahatsız etmektedir.

Edouard Helsey'in İstanbul'a Gelişi ve Bir Fransız'ın Ona Anlattıkları

Avrupa diplomasisinin son derece hareketli olduğu bir dönemde çok sayıda ülkede muhabirlik yapan Edouard Helsey'in 1926 yılındaki bir diğer durağı

Le Figaro, 7 Haziran 1911, s. 5; Edouard Helsey, "En Suivant Les Armées", *Le Journal*, 21 Kasım 1914, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' Avec L'Armée d'Orient", *Le Journal*, 23 Kasım 1915, s. 4; Edouard Helsey, "Enquête Dans Les Pays Libérés", *Le Journal*, 2 Ocak 1919, s. 1; Edouard Helsey, "Une Enquête À Berlin", *Le Journal*, 1 Eylül 1919, s. 1; Edouard Helsey, "Au Caire", *Le Journal*, 21 Şubat 1920, s. 1; Edouard Helsey, "Les Grands Enquêtes du 'Journal'", *Le Journal*, 28 Mart 1920, s. 1; Edouard Helsey, "Le Retour de M. Clémenceau", *Le Journal*, 21 Nisan 1920, s. 1; Edouard Helsey, "Chez Nos Amis de Tchéco-Slovaquie", *Le Journal*, 13 Mart 1921, ss. 1-2; Edouard Helsey, "L'Allemagne Convalescente", *Le Journal*, 16 Nisan 1921, s. 1; Edouard Helsey, "Avant Le Conclave", *Le Journal*, 31 Ocak 1922, s. 1; Edouard Helsey, "Athènes S'Attend À Tous Les Désastres", *Le Journal*, 9 Ekim 1922, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' En Turquie", *Le Journal*, 5 Kasım 1922, s. 1; Edouard Helsey, "Un Effort Sérieux S'Impose Dans La Ruhr", *Le Journal*, 9 Şubat 1923, s. 1; Edouard Helsey, "La Conférence de Lausanne Est Ouverte", *Le Journal*, 21 Kasım 1922, s. 1; Edouard Helsey, "Une Journée Historique", *Le Journal*, 2 Aralık 1925, s. 1; Edouard Helsey, "Comment La Tchecoslovaquie Sauva Sa Monnaie", *Le Journal*, 19 Temmuz 1926, ss. 1-2; Edouard Helsey, "Les Grandes Enquêtes du 'Journal' ", *Le Journal*, 6 Ağustos 1926, s. 1; Edouard Helsey, "L'Enquête du 'Journal' En Pologne", *Le Journal*, 8 Ağustos 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' En Autriche", *Le Journal*, 17 Ağustos 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' En Hongrie", *Le Journal*, 29 Ağustos 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Une Grande Enquête du 'Journal'", *Le Journal*, 1 Eylül 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' Dans Les Balkans", *Le Journal*, 2 Eylül 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' À Sofia", *Le Journal*, 4 Eylül 1926, s. 1; Edouard Helsey, "Le 'Journal' En Bulgarie", *Le Journal*, 5 Eylül 1926, s. 1. Helsey 1930'lu yıllarda da *Le Journal* gazetesi adına çok sayıda ülkede tetkiklerde bulunacaktır. Bkz. *Cumhuriyet*, 2 Mart 1933, s. 6; *Vakit*, 6 Mart 1933, s. 6.

Türkiye olmuştur. Helsey'in 1926 yılının Ekim ayının başlarında Türkiye'de olduğu, yazılarında şahit olduğunu ifade ettiği bazı olaylardan (örneğin İstanbul'un kurtuluşunun kutlanmasından) anlaşılmaktadır. Helsey'in Türkiye ziyaretinde uğradığı ilk şehir İstanbul'dur. Henüz üç yıl önce "başkent" ünvanını kaybeden ülkenin bu en büyük şehri, o tarihte Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların Ankara'da kurulan yeni rejime karşı bakışını önemli ölçüde etkileyecek kadar derin bir atmosfere sahiptir. Bu biraz da Ankara'nın şanssızlığıdır; zira o dönemin ulaşım vasıtaları ve imkanları nedeniyle Türkiye'ye deniz veya demiryolu ile gelmek durumunda olan hemen herkes ilk olarak İstanbul'a adım atmaktadır. Bu durumda, o tarihte Ankara'ya karşı muhalefetin merkezi konumunda olagelmış İstanbul'un, bu şehre adım atan yabancıları kendi havası içerisine çekmemesi için hiçbir neden yoktur. Ayrıca Helsey, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki süreçte Türk-Fransız ilişkilerinin henüz tam olarak istenen seviyeye gelemediği, Türkiye'nin milli bir devlet olma yoluna attığı adımların yabancıların yoğun şikayetlerine neden olduğu ve Ankara'nın dahi henüz bir başkent olarak Fransa ve müttefikleri tarafından tam olarak ciddiye alınmadığı bir dönemde İstanbul'a gelmiştir. Tüm bu olgular, Helsey'in yazı dizisinde kendisini fazlasıyla göstermektedir.¹⁰

Edouard Helsey, 16 Ekim 1926 tarihli *Le Journal* gazetesinin ana sayfasında başkışede yayımlanan ilk yazısında İstanbul'a ayak bastığı anları anlatmaktadır. Helsey'in bu ilk yazısı tek bir fotoğrafla zenginleştirilmiştir. Bu fotoğraf, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 Ekim'inde İstanbul Sarayburnu'nda açılan -ilk- heykeline aittir. Fotoğraf Helsey tarafından çekilmemiş, ünlü *Illustration* dergisinin kapağundan alınmıştır. Bu heykelin yazının daha en başında görsel olarak tercih edilmesi manidardır. Zira bu heykel, gerek inşa edildiği tarih, gerek görüntüsü, gerekse bulunduğu konum olarak son derece önemli mesajlar içermektedir.¹¹ Her şeyden önce heykel, genç Cumhuriyet'in çok sayıda siyasi badire (içeride siyasi muhalefet, Musul meselesi, Şeyh Said İsyanı, İzmir Suikastı) atlattığı ilk üç yılının ardından, İzmir'deki suikast girişiminden çok kısa bir süre sonra, muhalefetin simgesi olarak bilinen eski başkent İstanbul'un tam ortasına dikilmiştir. Heykel, sağ eli belinde, sol eli ise yumruğunu sıkan, gövdesi dik, gözleri

¹⁰ Helsey'in "Kemalist Türkiye" yazı dizisi, ilk olarak 15 Ekim 1926 tarihli *Le Journal* gazetesinde ana sayfadan duyurulmuştur. Bu duyuru, Helsey'in açık bir tarafsızlık içerisinde olduğunu iddia etmektedir. Bkz. *Le Journal*, 15 Ekim 1926, s. 1.

¹¹ *L'Illustration*, 3 Ekim 1926, s. 1. 1935 yılında İstanbul'a gelen bir Fransız gazeteci de kendilerini adeta bu heykelin karşıladığını ifade ederek, heykelin bulunduğu konumun ve verdiği siyasi mesajın önemine dikkat çekmektedir. Bkz. Marcel Sauvage, "La Turquie Dévoilée", *L'Intransigeant*, 30 Temmuz 1935, s. 1. Benzer bir yorum için ayrıca bkz. Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya ve Sosyalist Rusya*, çev. Hulki Demirel, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 244.

keskin bir bakışla ufku gözleyen, sivil takım elbiseli bir Gazi resmetmektedir. Marmara Denizi'nden ya da Karadeniz'den eski başkent İstanbul'un sularına giren herhangi bir deniz aracını -ki bu tarihte yolculukların önemli bir kısmı deniz yoluyla yapılmaktadır- ilk olarak bu Gazi heykeli karşılamaktadır. Çünkü heykel, konum olarak tam da böyle bir noktaya yapılmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın tanımıyla “*rehber Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*”,¹² kendisine muhalif bir tutum takınan eski başkentten göbeğinde, adeta “*Buradayım*” demektir. Bu bakımdan heykeli dikmek için seçilen bu nokta ve ayrıca zamanlama hiç de tesadüf değildir.¹³ Nitekim o günlerde gazeteler de heykelin nereye dikileceğini uzun uzun tartışmışlar ve heykelin dikileceği yerin ve vereceği siyasi mesajın bu yönde olması gerektiğinin de önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁴

Gazi Heykeli İstanbul'a ayak basan Helsey'i tüm ihtişamıyla karşılarken, bu süreçte eski başkent ile yeni başkent arasındaki soğukluk henüz tam olarak geçmiş değildir. İstanbul, henüz Cumhurbaşkanı tarafından ziyaret dahi edilmiştir (1927'de ziyaret edecektir). Bu soğukluk o denli belirgindir ki, bazı yabancı gözlemciler göre Gazi'nin İstanbul'u ziyaret etmiyor oluşu bu eski başkente karşı bir tür “*cezalandırma*” ya da “*üvey evlat muamelesi yapma*” anlamına gelmektedir.¹⁵ Yine de İstanbul Helsey'in ayak bastığı günlerde ülkenin en büyük ve en gelişmiş şehri olma özelliğini sürdürmektedir. Merkezi yerlerinde hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfus, özellikle ticaret, zanaat, sanat ve kültür alanlarında etkindir. Yabancı diplomatik temsilciliklerin önemli bir kısmı hala burada bulunmayı sürdürmekte ve yeni başkent Ankara'ya gitmemekte adeta diretmektedir.¹⁶ Bu süreçte Ankara ise kendisine karşı geliştirilebilecek her türlü tutum konusunda son derece hassastır; tıpkı otomobili yeni kullanmaya başlayan acemi bir şoför gibidir, ileri giderken sürekli aynalarını kontrol etmekte, ardını, sağını ve solunu gözlemektedir. Geriye baktığı zaman gördüğü ise kan, gözyaşı, boyunduruk ve yok olma korkusudur. Bunların temelinde ise yabancılara verilen tavizleri, yarı bağımlı bir idareyi, liyakatsiz idarecileri, cehaleti ve pek çok toplumsal sorunu

¹² Ahmet Emin [Yalman], “Müncilikten Sonra Bânilik”, *Vakit*, 16 Kânunusani [Ocak] 1923, s. 1.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri (Kült, Estetik, Siyaset)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 69-76.

¹⁴ Heykelin dikileceği yerin ve taşıyacağı anlamın hem içeriye hem de dışarıya karşı nasıl bir mesaj vereceğine dair o dönemin gazetelerinden örnekler için bkz. Bkz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci ve Abdullah Uçman, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Cilt:2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, ss. 367-368, 373.

¹⁵ Toynbee, *a.g.e.*, s. 254. Gazi'nin İstanbul'u ziyaret ettiği 1927 tarihinde, bu ziyaret hakkındaki görüşlerini hemen sonra Berlin'e ileten Almanya Büyükelçisi'nin 7 Temmuz 1927 tarihli raporu için bkz. Cemil Koçak, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 204-206. Büyükelçi burada İstanbul'da daha önce yapılan “*üvey evlat muamelesinin*” son bulmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir.

¹⁶ Bu konu hakkında bkz. Şimşir, *Ankara*, ss. 229-411.

görmektedir. Bu bakımdan genç Cumhuriyet, önüne bazı hedefler koymuş olmakla beraber pek çok konuda hassastır ve kırmızı çizgileri çoktur. Helsey bunu daha ilk andan itibaren hissetmeye başlayacaktır.

Böyle bir atmosfer içerisinde “İstanbul’un kaldırımlarına hiç ayak basmamıştım” diyen Helsey’in İstanbul’u ziyareti onun açısından biraz hareketli başlamıştır. Kıyıya adım atar atmaz konuşma şansı bulduğu bir Fransız, kulağına şu sözleri fısıldamaktadır:

“Gazeteci misiniz? Yeni Türkiye’nin çeşitli yönleri üzerine yazılar mı yazacaksınız? Aman ne yazdığınıza dikkat edin. Buranın şakası yok. Birkaç ay önce, belki de sarhoş olan bir Türk subayı, gece vakti bir polis tarafından öldürüldü. Ordu telaşlandı. Ölü adamın arkadaşları cenazede gösteri yaptılar. The Times’dan meslektaşınız olan bir İngiliz muhabiri, sanırım Mac-Carthey, bir telgrafla bu haberi ülkesine gönderdi. Daha sonra kaldığı otelin resepsiyonundan geçiyordu ki, yanına iki emniyet mensubu geldi. İşlerini halletmesi için herhangi bir zaman tanımadan, valizlerini toplamasına bile izin vermeden, odasından çıkması istendi. Ardından limana götürüldü ve bir gemiye bindirildi. Gemi yaklaşık iki saat sonra Avrupa’ya doğru yola çıktı. Türkler böyledir! Onlara rahatsızlık vermek için Fransız olmanın ya da Lotus’da teğmen olmanın gerekli olmadığını görün.”¹⁷

Helsey’in yazısındaki bu ilk paragraf hiç de şaşırtıcı değildir. İlgili tarihte iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden olan Bozkurt-Lotus Davası, Fransızların ülkedeki Fransız nüfuzunu yok etmeye yönelik adımlar atacağı düşünülen Ankara’ya karşı şüphelerini ve kaygılarını artırmıştır.¹⁸ Helsey’in yanındaki Fransız da ona bu yönde kaygı verici beyanlarda bulunmuştur. Bu beyanların ardından Helsey, endişenin onu rıhtıma ayak bastığı ilk andan itibaren hiç bırakmadığını ima etmektedir. Bu durum, halihazırda belirli önyargılar taşıyan Helsey’in kaygılarını daha da artırmıştır. Helsey “Zaten kendimi bir garip hissediyorum. Acaba vahşiler arasında mıydım?” derken, yanındaki Fransız sözlerine devam etmektedir: “Burada garip şeylerle karşılaşacak, rahatsız edici sesler duyacaksınız. Angora’ya [Ankara’ya] gidin, orada olup biten hiçbir şey gizli kalamayacaktır. Yine de şunu kabul etmek zorundayız. Türkiye, son üç-dört yılda muazzam bir dönüşüm geçirdi. O kadar hızlı dönüştü ki, biraz maskeli baloya benziyor. Yine de bu, Fransızların burada kendilerine biçtikleri baskın konumdan vazgeçmeleri için de bir sebep değildir.”¹⁹

¹⁷ Edouard Helsey, “La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires”, *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

¹⁸ Ahmet, Özgiray, “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, Sayı 1, 1992, ss. 65-80; Tezcan, Durmuş, “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4-5, 1995, ss. 267-274.

¹⁹ Edouard Helsey, “La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires”, *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

Helsey'e tavsiyeler veren bu Fransız, ona Fransa'nın Doğu'daki "muazzam" nüfuzundan bahsetmeyi de ihmal etmemektedir. Gerçekten de Fransa, her şey rağmen, gerek dilinin son derece yaygın bir şekilde konuşuluyor olması, gerek köklü eğitim kurumları, gerekse prestijiyile oldukça önemli bir manevi nüfuza sahiptir.²⁰ O tarihlerde Fransızlar, kendilerini daima geri kalmış yerlere medeniyet götüreren bir millet olarak görmekte ve "medenileştirici" sıfatını adeta bir bayrak gibi taşımaktadırlar.²¹ Helsey de Fransa'nın Doğu'da genel olarak önemli bir ülke olduğunu bilmektedir; daha önce Suriye ve Mısır'ı da gezmiştir. Yine de Helsey, Türkiye'deki gerçekliğe pek hâkim değildir. Bu bakımdan İstanbul'a ayak basarken konuştuğu Fransız'ın verdiği bilgileri, önyargıları ile de örtüştüğünden, yer yer önemli bulmaktadır.

Helsey'e akıl veren Fransız'a göre Fransa Türkiye'deki nüfuzunu günden güne kaybetse de hala imrenilecek düzeyde bir manevi nüfuzu da söz konusudur. Fakat İstanbul'da mühim bir yere sahip olmadan bu gücü korumak mümkün değildir ve Türkiye'deki Fransızların cesareti de gün geçtikçe kırılmaktadır. "Bizlere ayrıcalık veren kapitülasyon rejimine uzun süredir alışkın olduğumuz için, yeni duruma uyum sağlayamayız." itirafında da bulunan bu kişi, Fransız nüfuzunu yeniden canlandırarak Fransızlara ihtiyaç olduğuna dikkat çekmekte ve Helsey'e yazdıkları yazılarda buraya gelecek yeni Fransızları da düşünerek hareket etme uyarısında bulunmaktadır.²² Onun ifadeleri Fransa'nın Doğu'daki nüfuzunun Lozan Barış Antlaşması'ndan önceki döneme göre azaldığını göstermektedir. Ayrıca bu kişinin özellikle Kapitülasyonların kaldırılmasının Fransızlara vurduğu darbeye dikkat çekmesi manidardır. Bu noktada Türkiye'nin birtakım hassasiyetlerini "yabancı düşmanlığı" şeklinde değerlendiren Fransız, "Öte yandan, ülkenin mevcut yöneticileri her koşulda aşırı bir duyarlılık gösteriyorlar. En ufak bir kelime bile onları endişelendiriyor ve incitiyor." diyerek uyarılarına bir yenisini eklemektedir. Türklerin özellikle Bozkurt-Lotus hadisesi ile birlikte Fransa'ya karşı bir tür öfke patlaması yaşadıklarını da ekleyen Fransız, Fransız basınının bu süreçte yazdıklarının Ankara'yı çok kızdırdığını dile getirerek, son olarak şunları söylemektedir: "Bu durumdan nasıl kurtulacağız? Daha ne kadar böyle devam edecek? İşte bunlar, geldiğiniz ülkedeki koşullardır. Le Journal gazetesi İstanbul'da geniş çapta okunmaktadır. Yazılarınız resmen yutulacak. Uсталıkla yapılacak birkaç pohpohlama, Angora [Ankara] halkını büyüleyecektir. Sert ya da aşağılayıcı bir ton ise onları çileden çıkaracaktır. Övülme yi pek severler. Üzerlerine atfedilen en ufak bir yakıştırmaya çılınca bir önem

²⁰ Toynbee, *a.g.e.*, s. 273; Selçuk, *Fransız Basınında*, ss. 21-36.

²¹ Mathew Burrows, "Mission Civilisatrice': French Cultural Policy In The Middle East (1860-1914)", *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 1, March 1986, ss. 109-135.

²² Edouard Helsey, "La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires", *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

veriyorlar. Yaban arılarından daha intikamcılardır. Yeni sıkıntılar baş gösterdiğinde şiddetli bir misilleme yapacaklardır ve ilk kurban siz olabilirsiniz.”²³

Bu tespitleri ve önerileri dikkatle dinleyen Helsey, yanındaki Fransız'a pek kulak asmadığını iddia etmektedir. Her şeyden önce ona göre “Muhabir, devlet adamı değildir!” ve ne gördüyse onu yazmalıdır: “Türkiye ile ilgili [de] yazılacak birkaç yazı ‘kutsal savaşı’ başlatmayacaktır! [...] Hiçbir şey çıplak gerçeği yenemez. Fransa'nın burada sürdürmesi gereken harika bir konumu olduğu için, orada [Türkiye'de] işlerin nasıl gittiğini bilmesi gerek[mektedir].”²⁴

Edouard Helsey'in Gözüyle Kemalist Modernleşme

İstanbul ve Ankara'daki incelemelerinin ardından *Le Journal* gazetesi için kaleme aldığı yazı dizisinde Helsey'in temas ettiği iki temel konu vardır. Bunlardan birincisi Türkiye'deki reformlar sürecidir. Diğeri ise Türkiye'deki iç siyaset ve rejim meselesidir. Helsey, yazısının ikinci bölümünü reformlar sürecine ayırmıştır. Reformlar sürecinde ilk olarak ülkenin kalkınmasına, ikinci olarak da o tarihte son derece güncel ve göz önünde olan bir konu olarak, şapka reformuna değinmektedir.

Türkiye'nin Kalkınması Meselesi

Bu dönemde Türkiye'deki reformların Batılıları şaşırttığı ve pek çok açıdan çeşitli yorumlara neden olduğu bilinmektedir.²⁵ Batılıları yüzlerce yıldır görmeye alıştıkları ve içten içe de merak ettikleri, *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir kültürün değişimi doğal olarak dikkat çekici olmuştur.²⁶ Fakat daha önce de ifade ettiğimiz üzere, genç ve bir o kadar da yorgun Cumhuriyet'in hem kültürel hem de ekonomik olarak dönüşüp kalkınabilmesinin hangi vasıtalarla ve imkanlarla yapılabileceği Batılıların gözünde bir soru işareti de olmuştur.²⁷ İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan Barış Konferansı sırasında Türkiye temsilcisi

²³ Edouard Helsey, “La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires”, *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

²⁴ Edouard Helsey, “La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires”, *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

²⁵ Selçuk, *a.g.e.*, s. 21 vd.; Niyego, *a.g.e.*, s. 139 vd.; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 67 vd.; Zara, *a.g.e.*, s. 362-368 vd.; Lio Linke, *a.g.e.*, ss. 3-324; Charles H. Sherill, *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal*, çev. Belirtilmemiş, 2. Baskı, Karakarga Yayınları, İstanbul 2018, s. 165 vd.; Gentizon, *a.g.e.*, s. 13 vd.; *Macar Basımında Mustafa Kemal Atatürk*, çev. ve der. Fethi Vecdet Erkun, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003; Yavuz, *a.g.m.*; *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si*, 1. Baskı, Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938, ss. 9-299.

²⁶ Selçuk, *Fransız Basımında*, ss. 56-57.

²⁷ Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ekonominin durumu hakkında bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 13 vd.

İsmet [İnönü] Paşa'yı ileride Türkiye'nin kendilerine gelecek para istemek zorunda kalacağını ima ederek tehdit etmesi bu bakış açısını ortaya koymaktadır.²⁸ Bu görüş, o dönemlerde Fransız gözlemcilerce de dile getirilmiştir.²⁹ Durumun bu denli açık olduğu bir ortamda Helsey de "reform gerçekten de gerekiyor." demekle ve şöyle devam etmektedir:

*"Türkiye'nin büyük bir kısmı insani denemeyecek ölçüde ilkel ve zorlu şartlar altında yaşıyor. İnsanlar inlerde uyuyor, kaba deriler giyiyor ve darı ile besleniyorlar. Medeniyetleri, en kaba saba batıl inançlarla yoğrulmuş, anlaşılmasız dini uygulamalara dayanıyor. [Ülkedeki] Seçkinler, çoğu Ermeni ya da Rum olan bir avuç tefeciden ibaret. Ne refah ne de saygınlık var. Gazi'nin ekibi tüm bunları değiştirecek[miş]. [Peki] bunu nasıl yapacaklar? Kasabalar ve köyler mi inşa edecekler, hastaneler mi yapacaklar, işeyi mi sağlayacaklar, iş mi kuracaklar, düzeni mi tesis edecekler, [yoksa] eğitimin temelini mi atacaklar?"*³⁰

Helsey'in bu konudaki yorumları diğer Batılılardan çok da farklı değildir; Türkler eğitimsizdir, yoksuldur ve kötü şartlarda yaşamaktadır.³¹ Bu durumda Türklerin, ülkenin varlıklı ve nitelikli kesimleri olan Gayrimüslimler olmadan neler yapabileceği de bir soru işaretidir. Ona göre, Türk nüfusu nitelik olarak o denli zayıf bir durumdadır ki, Türkiye'den İstanbul ve ülkedeki Kürt nüfusu çıkarılırsa ortada hemen hemen hiçbir şey kalmayacaktır. Ayrıca Kürt nüfus ülke için bir tehlike oluşturmayı sürdürmektedir.³² "İlkel şartlar altında yaşamayı sürdüren" Türkler arasında ise bir orta sınıf oluşturma çabası söz konusu olsa da bunlar çoğu zaman "safhülyalardan" ibarettir. Zira "Ermenileri katlederek [ve] Rumları [da] kitleler halinde sürerek, Küçük Asya değerli medeniyet mayalarından mahrum" edilmiştir. Bu sebeple Anadolu'da durum yalnızca bir "toz bulutundan" ibarettir ve "reformcuların [bugün] inşa etmek istedikleri temel [pek] görünmemektedir." Her şeyden önce kültürel, ahlaki ve entelektüel reformun öncesinde ülkedeki maddi iyileştirmeler en azından asgari düzeye getirilmelidir. Bunun için de Türkiye'nin sermayeye, teknik kadrolara ve ekipmana ihtiyacı vardır. "Yeni Türkiye'ye [ise] bunları yalnızca yabancılar sağlayabilir çünkü hiçbir şeyden hiçbir şey yapılamaz. Ancak [Türkiye'deki]

²⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları (Lozan Antlaşması I)*, Cumhuriyet Gazetesi, b.s.y., 1998, s. 130.

²⁹ Selçuk, *Fransız Basınında*, ss. 86-95.

³⁰ Edouard Helsey, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

³¹ Bu yönde ayrıntılı bir betimleme için bkz. C.C., "Le Souffrage Universel Et Les Troglodytes En Turquie", *Le Figaro*, 24 Eylül, 1930, s. 4.

³² Helsey bunu başka bir yazısında da ifade etmektedir. Bkz. Edouard Helsey, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

son derece dar ve şüpheli bir milliyetçilik sadece herhangi bir [dış] müdahaleyi değil, aynı zamanda her türlü yabancı işbirliğini de uzaklaştırmaya çalışıyor gibi görünmektedir.”³³

Görünen o ki Helsey, Türkiye'ye yönelik son derece olumsuz bir bakış açısı sunarak ona pek şans tanımamakta, Türklerin tek başlarına pek bir varlık ifade edemeyeceklerini ifade etmek istemektedir. Ayrıca Helsey, Türkleri, Ermenileri ve Rumları katleden bir topluluk olarak okuyucularına sunmaktadır. Bunun, yani Gayrimüslim kitlelerin olmayışının sonucunda ise Anadolu, Helsey'in deyimiyile, adeta bir “*toz bulutu*” halini almıştır. Helsey bir konuda son derece haklıdır; Yeni Türkiye'nin savaş sonrası dönemde nitelikli insan, altyapı ve sermaye güçlüğü çektiği açık bir gerçektir.³⁴ Bunu Ankara da bilmektedir, fakat kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye hatıraları yeni rejimin zihninde hala canlıdır. Yeni rejim, imkanlar dahilinde kendisi yapmak, dışarıya bağımlı olmamak arzusundadır.

Bu noktada Helsey, tüm bu olumsuz şartlar içerisinde yabancılarla işbirliği yapmak istemeyen Gazi ve ekibinin neler yapabileceğini sorgulamaktadır. Ona göre yapılması gerekenler açık bir şekilde ortadadır: “*Yollar inşa etmek, kasaba ve köyleri temizlemek, hastaneler kurmak, iş yaratmak ve düzeni sağlamak*”. Fakat Mustafa Kemal bunlardan çok önce “*atalarının geleneklerini altüst ederek geri kalmış olan toplumu dönüştürmek*”, “*dünyaya örnek olmak*” ve tıpkı “*Alaaddin'in sarayı gibi coşkulu bir hayalden doğan ideal bir Türkiye*” yaratmak istemektedir; yani altyapı ve üstyapı gibi somut reformlar yerine, kültürel bir reform sürecini öncelikli görmekte ve bunda da acele etmektedir. Bu noktada Helsey, yaşlı bir İngiliz'in bir zamanlar kendisine “*Bu cesur Jön Türkler büyüleyici çocuklardır. Yalnızca, ilk adımı atmadan evvel ikinci adımı atmak gibi küçük bir kusurları var.*” dediğini de anımsamakta, Türklerin görüntüye ve söyleme daha çok önem verdiklerini düşünmektedir. Ona göre Türkler nezdinde, “*her şeyden önce, ilerleme yolunda nasıl yüründüğünü göstermek önemli görül[mektedir].*”³⁵

Şapka İnkılabı ve Helsey'in Değerlendirmeleri

Helsey'in de dikkat çektiği üzere Türkiye'de hemen her alanda bir kalkınma ihtiyacı vardır. İmkanlar ise son derece kısıtlıdır; sadece engin ve bir o kadar bitkin Anadolu topraklarının üzerinde değil, rejimin geleceği önünde de bir “*toz bulutu*” vardır. Belki de bu sebeple yeni rejim, dünyanın gözünde dışsal

³³ Edouard Helsey, “Angora”, *Le Journal*, 19 Ekim 1926, s. 1. Yakın zamanda gerçekleşen Şeyh Said isyanı hakkında Fransız basınında yapılan bu türdeki değerlendirmeler için bkz. Karakaş ve Selçuk, *a.g.m.*

³⁴ Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 13; Toynbee, *a.g.e.*, ss. 227-264; Falih Rıfkı Atay, *Ankara*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018, s. 98; Ahmet Emin [Yalman], “Müncilikten Sonra Bânilik”, *Vakit*, 16 Ocak 1923, s. 1; Kaplan v.d. *a.g.e.*, ss. 69-70.

³⁵ Edouard Helsey, “L'Ivresse de La Victoire”, *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

görünümüne ve bu görünümünü ortaya koyan söylemlere çok önem vermiştir. Bu türde bir söylemin en açık şekilde görüldüğü alan, 1925 yılında bizzat Gazi'nin inisiyatifi ile hayata geçirilen şapka reformu olmuştur denebilir. O tarihe kadar Batı ile özdeşleşmiş olan bir başlık olan şapka, 1925 yılında yayımlanan bir kanunla memurlara doğrudan, vatandaşlara ise dolaylı bir şekilde zorunlu kılınmıştır.³⁶ Bu reform, özellikle rejimin asayiş ve bürokratik olarak ulaşım ve kontrol imkanı bulabildiği şehirlerde görece daha kolay ve hızlı bir şekilde uygulanabilmiştir.³⁷ Bu bakımdan Helsey'in İstanbul'a geldiği ilk anda dikkatini çeken yegane unsur toplumun -aslında onun o an için gördüğü İstanbul şehrinin- geçirdiği dışsal değişim olmuştur. Bu değişim Helsey'i son derece şaşırtmıştır ve yazı dizisinin yalnızca bir bölümünü (ikinci kısmını) buna ayırmıştır.

Le Journal gazetesinin 17 Ekim 1926 tarihli nüshasındaki ikinci yazısında Helsey, İstanbul'a adım attığı ilk anda gözlerine inanamadığını ifade etmektedir. Yaşadığı şaşkınlığın etkisiyle gözlerini ovuşturduğunu heyecanlı bir dille anlatan Helsey, ilk olarak Türkiye'nin "her şeyden önce insanların bizim gibi giyinmediği bir ülke" olduğunu anımsamaktadır. Ona göre şapka reformuna kadar Müslümanların başlık olarak kullandıkları fes ve sarık, Avrupalıların gözünde Doğu'yu canlandıran ilk simgelerdi ve şimdi bu simgeler bir bir yok olmaktaydı. Bu noktada Doğu'nun değişiminin kendisinde yarattığı hislere değinen Helsey, "Fes ve ona benzeyebilecek her şey açık bir yasa ile yasaklanmıştır. [Hele] bir tane giymeyi deneyin. Hapishaneye götürülmeden önce kafanızdaki başlığı çıkartan bir jop darbesi yemeden yüz adım bile yürüyemezsiniz. [Bu konuda daha önce] Uyarılmıştım, fakat inanmamıştım." diyerek reformun İstanbul'da ne denli sıkı bir şekilde uygulanabildiğine de dikkat çekmektedir. Yine de Helsey, oldukça romantik bir psikoloji içerisinde, Türklerin eski görünümelerini kaybetmelerine üzülmemektedir: "Fes, onların eski püskü giysilerine bir cazibe verirdi. Kirli, fakat egzotiklerdi. Üzerine bir de güneş yanığı, inanın ki, onlara zevkle bakardınız. Bu şekilde Türklere benziyorlar mıydı? Evet! Oldukları gibi görünüyorlardı. Şimdi ise..."³⁸

Helsey yazısının devamında şapka reformunu ile ilgili olarak sosyolojik bir analiz denemesi yapmaktadır. Ona göre Müslümanlar için şapka takmamak bir tür kimlik göstergesiydi; böylelikle Hıristiyanlar ile ortak bir yönleri olmadığını gururla ortaya koyuyorlardı. Bu konuda "Fes ulusal bir başlıktan çok daha fazlasıydı. [Aynı zamanda] Dini bir karakter de taşıyordu. Müslümanlar bunu giyerek 'Hıristiyan köpeklerle' hiçbir ortak noktaları olmadığını yüksek sesle ve açıkça ilan ediyorlardı. Bu giyim aksesuarı bir sembol ve bir gelenek gücüne sahipti." diyen Helsey, bu adımın

³⁶ Resmi Ceride [Resmi Gazete], Sayı 230, 28 Teşrin-i Sâni 1341 (28 Kasım 1925).

³⁷ Bkz. 41 numaralı dipnot.

³⁸ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

Müslümanlar arasında birtakım rahatsızlıklar yarattığına da dikkati çekmektedir. Hatırlanacak olursa 1925 yılında “Şapka Kanunu” yürürlüğe girdiği zaman ülkenin bazı bölgelerinde kısmi muhalefet hareketleri oluşmuş ve bu hareketler bastırılmıştı.³⁹ Bu bakımdan Helsey, Cumhuriyet’in sahiplendiği adalet, ilerleme ya da özgürlük gibi ilkeler adı altında, tıpkı Rus Çarlığı döneminde çıkarılan kararname gibi insanlara şapka giyme emri verildiğini ifade etmektedir. Fakat bu karar halk arasında sessiz sedasız bir şekilde karşılanmamıştır. Bu konuda “*Dindar ve inatçı eski Türkler bu devrim karşısında [adeta] inlediler. Bir erteleme [olması] için yalvardılar. Boşuna. [Onlara] Merhamet edilmedi!*” diyen Helsey, devamında, İstiklâl Mahkemeleri’nin uygulamalarını eleştiren şu ifadeleri kullanmaktadır:

“*Kimileri [alınan bu karara] isyan etti. Küçük Asya’da büyük protestolar oldu. En inatçı isyancılar yakalandı ve kafalarına göre davranmamaları gerektiğini öğrenmeleri için asıldılar. Evet, doğru okudunuz, onları sağlam bir kenevir ipiyle darağacına asarak ölene kadar izlediler. Diğerleri de bunu olduğu gibi kabul etti. Yarın Mustafa Kemal onlara balkabağı ya da gece kıyafeti giydirse bile [artık] isyan etmeyeceklerdir. [Bunları anlatırken] Swift ya da Voltaire’den bir masal okuduğunuzu mu sanıyorsunuz? Abarttığımı mı düşünüyorsunuz? Hiç de değil. Bu idamlar tarihin bir parçasıdır. Türkiye’yi enine boyuna gezin ve [artık kafasına] fes ya da sarık takan tek bir Türk dahi görürseniz hayatım boyunca kurutma kağıdı giymeye hazırım.*”⁴⁰

Helsey’in 1925 yılında yaşananlara dair bu anlattıklarının ardından 1926 yılı için “*Türkiye’yi enine boyuna gezin ve [artık kafasına] fes ya da sarık takan tek bir Türk dahi görürseniz hayatım boyunca kurutma kağıdı giymeye hazırım.*” demesi, ilk bakışta reformun ülke genelinde kısa sürede sonuç verdiği izlenimini vermektedir. Ancak henüz İstanbul dışına çıkmamış olan Helsey’in Türkiye’nin her yerinde herkesin şapka giydiğine dair bu iddialı sözleri, en azından o tarih için, son derece abartılıdır. Bu tür bir değerlendirme yaparken, tek partili Türkiye’de merkezi idarenin gerçek manada her yere nüfuz edebilen bir otoriteye sahip olmadığı ya da hayata geçirilmek istenen herhangi bir kararın ülkenin her yerinde ne ölçüde uygulanabilir olduğu sorusu daima bir kenarda tutulmalıdır.⁴¹ Zira

³⁹ Aybars, *a.g.e.*, ss. 426-471.

⁴⁰ Edouard Helsey, “Le Chapitre des Chapeaux”, *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

⁴¹ Bu konuda rejimin reformlar sürecinde taşra ile olan ilişkilerine yönelik bazı örnekler sunmakla yetineceğiz. İlk olarak, Fransa’nın Türkiye’deki Büyükelçisi Albert Sarraut tarafından Paris’e gönderilen 6 Aralık 1925 tarihli raporda, polisin çok olduğu şehirlerde reformlara muhalif olanların dikkatli olmak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir. Bunun yanında özellikle ülkenin güney kesimlerinde insanların reformlara karşı oldukları ve hükümetin uygulamalarına olan karşıtlıklarını buralarda rahat bir şekilde ifade edebildikleri aktarılmaktadır. İlgili rapor için bkz. Dost-Niyego, *a.g.e.*, s. 168. Bir diğer örnekte ise İngiltere’nin Türkiye Büyükelçiliği adına Mr. Leeper, Mr. Helm ve Mr. Buchan-Hepburn’un 1926 yılında Anadolu’da gerçekleştirdiği bir gezi hakkında kaleme aldıkları raporda da süreç içerisinde herhangi bir başarıya ya da başarısızlığa tam anlamıyla tespit edebilmek için ülkenin tamamını

daha sonraları pek çok çevre tarafından katı bir merkezi “otoriterlik” ile itham edilecek olan Türkiye’nin tek partili rejiminin (1925-1945) gerçekten de merkezden her yere hakim olabilecek kadar nüfuzlu, güçlü, ve her şeye muktedir bir rejim olup olmadığını dahi hala bir tartışma konusudur.⁴² Neyse ki Helsey, yukarıdaki ifadesi ile çelişkili bir biçimde olsa da, burada dikkat çekmek istediğimiz bakış açısı ilgili olarak önemli bir ipucu vermektedir:

görmek gerektiği belirtilmektedir. Zira hükümetin otoritesi taşrada, özellikle de ülkenin hudut yerlerinde acınacak ölçüde zayıftır. Bkz. “Report on a Visit to Southern Anatolia, Rhodes and Smyrna, Constantinople-December 1926”, *Further Correspondence Respecting Turkey*, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 41, s. 40. Bir başka İngiliz gözlemci Toynbee de 1926 yılında “Şehirler ve üst sınıflardaki reformların hayret verici bir biçimde gerçekleşmelerine rağmen, genel olarak Türkiye’nin modernleşmesi daha yavaş olacaktır.” demekte ve gerek altyapı gerek ekonomi gerekse bürokratik yetersizlikler sebebiyle “Batılı fikirlerin bu bölgelere sızması[ının]” o an için güç olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Toynbee, *a.g.e.*, s. 280. 1935 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Alman gazeteci Linke de Türkçe ibadet zorunlu olmasına rağmen Sivas’ta Arapça ibadete etmeye devam eden kişiler olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Linke, *a.g.e.*, s. 21-22. 1936 yılında ise İstanbul’u ziyaret eden bir başka Fransız gazeteci, bir Türk ile gerçekleştirdiği röportajda insanların camiye gitmek yerine belirli evlerde toplanarak gizlice Arapça ibadete devam etmekte olduklarını öğrendiğini aktarmaktadır. Bkz. Selçuk, *Fransız basınında*, ss. 131-133. Daha ileri bir tarihe gidilecek olursa, Nezih H. Neyzi adlı bir mühendis, 1952 yılında bir inceleme için gittiği Ağrı’da kendisine “İstanbul’da padişahın kim olduğu” sorusunun sorulmasını ilginç bir anı olarak aktarmaktadır. Bkz. Nezih H. Neyzi, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kızıltoprak Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 14-15. Tekil örnekleri bir kenara bırakırsak, 1930’lu yıllarda İçişleri Bakanlığı’nın (ve diğer bazı kurumların) yazışmaları, rejimin taşradaki etkinliğinin boyutuna ve taşradaki dağınık, cılız ve çoğunlukla bireysel muhalefete dair örnekler sunmaktadır. Bkz. Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 33-89, 105-107 vd.; İlber C. N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih: Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 95 vd.; Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler: Genç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 131 vd.; Umut Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslâm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 107-110; Umut Azak, “Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılâbı”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, ss. 129-154; Koçak, *Muhalif Sesler*, ss. 33-89, 105-107 vd.; Sevgi Adak, “Modernleşen Kıyafet, Modernleşen Ulus: Kemalist Kıyafet Reformlarının Yansımaları”, *100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye’sinin 100 Yılı*, der. Alp Yenen ve Erik Jan Zürcher, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2024, ss. 117-120.

⁴² Bu konu hakkında ilk olarak İlker Aytürk’ün kaleme aldığı şu makaleye dikkat çekmek gerekiyor: İlker Aytürk, “Post-Post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, der. İlker Aytürk ve Berk Esen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 23-48. Ayrıca Aytürk’ün şu yazısı da tek parti döneminin “muktedirliği” konusunda bu ifadelerimize ilham olan bir bakış açısı getirmektedir. bkz. İlker Aytürk, “Erken Cumhuriyet’te Modernleşme, Laiklik ve Milliyetçilik: Mete Tunçay’ın Tek Parti’sinin Kırk Yıl Gecikmiş Bir Eleştirisi”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, der. İlker Aytürk ve Berk Esen, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, ss. 193-239. Son dönemlerde tek parti dönemi ile ilgili olarak benzer bir bakış açısı getiren ve rejimin taşra ile olan ilişkileri üzerine yukarıda savunduğunuz düşüncelere dair çeşitli örnekler sunan bazı akademik çalışmalardan bazılarını zikretmekle yetiniyoruz: Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler*, Koçak, *Muhalif Sesler*, Cemil Koçak, *CHP ve Taşra (1930-1950)*, Cilt:1, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019; Azak, *a.g.e.*; Azak, *a.g.m.*; Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih*.

"Yine de dindar kimseler [Şapka Kanunu'ndan kaçmak için] ellerinden gelen hileyi yapıyorlar. Camiye gitmek için, [yanlarına] kadife şeritli kasketler alıyorlar ve bu kasketleri başlarının etrafında [belirli] bir şişkinlik oluşturacak şekilde, [fakat] pek de başarılı olamadan, başlarına yerleştiriyorlar. [Sonra] Hasırların üzerinde diz çökerek [kafalarındaki kasketlerin] siperliği[ni] ters çeviriyorlar ki, [namazda kibleleri olan] Mekte'ye [en azından] belli belirsiz [de olsa] sarıkla sarılı bir ahnla dönsünler. Bu şekilde, dinlerinin eski geleneklerini ihlal etmeden Sezar'ın hakkını Sezar'a verdiklerini düşünüyorlar. Gü-lüyor musunuz? Onları, sanki bir olay çıkmasından korkuyorlarmış gibi gölge köşelerde ibadetlerini büyük bir aceleyle tamamlamaya çalışırlarken görseydiniz, bu zavallular size de komik gelmezdi!"⁴³

Helsey bu ifadelerinin ardından, pek çok Batılı gibi, dış görünüşteki zoraki değişimin zihinleri de değiştirip değiştiremeyeceği sorusunu sormaktadır. Bir di-ğ er ifadeyle, bu reformun hızını, işlevselliğini ve kalıcılığını sorgulamaktadır. Ona göre "Zencilere hükmetmekten tiksinen vahşi bir kral" vardır ve bu kral, onları birer "beyaz" haline getirmek istemiştir. Bunun için de onları bir anda beyaza bo-yamıştır. Fakat ertesi gün, beyaza boyanmış olan bu insanlar, geleneksel dansları olan "Bambula"yı yapmaya devam etmişlerdir. Bu hikayeyi anlatmakla Helsey, Mustafa Kemal Paşa'yı "zenciler ülkesindeki vahşi bir krala" benzetmekte ve bu kra-lın tebaasını "beyaz" yapmak istediği, fakat onları beyaza boyasa bile o insanların ertesi gün geleneksel danslarını yapmaya devam ettikleri şeklindeki örnek üze-rinden, şapka reformunun ve buna bağlı olarak dışsal görünümün insanların özünü değiştirmeyeceğini ifade etmek istemektedir. Bu da inkılapların kalıcılığı-nın Helsey tarafından sorgulandığını göstermektedir. Hatta Helsey, bu konuda Rus Çarı I. Petro'yu ve onun uygulamalarını Türkiye'deki uygulamalara ve bun-ların kalıcılığına benzetmektedir.⁴⁴ Ona göre Rusya'da Petro'dan çok sonra dahi "Rusya'yı kazırsanız Kazakları bulursunuz." şeklinde bir deyim söz konusudur ve Türkiye'de de buna benzer bir şekilde özde değişen pek bir şey olmayacaktır: "Tüm bu dışsal değişimler özde bir dönüşümün gerçekleştiğini kanıtlamaz. [...] bu denli ufak bir kılık değiştirmenin bir halkın yüzlerce yıllık ruhunu bir çırpıda değiştireceğini

⁴³ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1. Helsey'in burada anlattığı detay, 1950'lerde Türkiye'ye gelen bir başka Fransız tarafından da gözlenmiştir. Bkz. Georges Duhammel, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, çev. Can Yücel, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1988, ss. 38-39. Türkiye hakkında yayımlanan güncel bir çalışmada da yabancı bir yazar, şapka reformunun bu yönüne değinmektedir. Bkz. Maurus Reinkowski, *Türkiye Tarihi: Atatürk'ten Bugüne*, çev. Hamide Koyukan, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2024, s. 89.

⁴⁴ Petro benzetmesi o tarihlerde Atatürk'ü tanımlamak için kullanılan benzetmelerden bir tanesidir. Kimi yazarlar Atatürk'ün Petro ile kıyaslanmaktan hoşlanmadığını iddia ederler, bu muhtemelen doğru olmalıdır. Selçuk, *Fransız Basınında*, ss. 210-211, 215, 219; Gentizon, *a.g.e.*, ss. 266-267; Plaggenborg, *a.g.e.*, s. 67.

düşünmek çocukçadır."⁴⁵ Helsey, "çocukça" bulunduğu bu düşünce tarzının "Ankaralılar" tarafından gururla sahiplenilmesine de şaşırılmaktadır. Ona göre bu "Batıcılık gösterisi" çelişkilerle doludur ve bunda "bu acımasız idamları meşrulaştıracak" bir şey bulmak imkansızdır. Netice olarak, "akıl almaz reform sağanağı içerisinde [...] bu ülkede darağaçlarının kolayca kurulduğu doğrudur" ve Ankara'da hakim olan düşünce de "bir gurur tufanı"ndan ibarettir.⁴⁶

Yabancılara Yönelik Uygulamalar

Helsey İstanbul'a ayak bastığı ilk anda kendisiyle konuşan bir Fransız'ın Türkiye'de yabancılara yönelik bir karşıtlık oluştuğu şeklindeki uyarılarını ilk başta pek dikkate almadığını ifade etmişti. Devam eden süreçte ise Helsey, bu konuda fikir değiştirmiş görünmektedir. 16 Ekim 1926 tarihli ilk yazısında Helsey, İstanbul'da yabancıların (gayrimüslimler de dahil) çeşitli sıkıntılar yaşamaya başladıklarına dikkat çekmektedir. Bu konuda verdiği ilk örnek, yabancı dildeki tabelalara fahiş vergiler getirilmesi ve bu şekilde dolaylı da olsa yabancı dildeki yazıların yazılmasının engellenmeye çalışılmasıdır.⁴⁷ 17 Ekim 1926 tarihli ikinci yazısında bu konuya dair düşüncelerine daha ayrıntılı bir şekilde yer veren Helsey, İstanbul'da yabancıların kendi dillerinde tabela, ilan vs. asmalarını yasaklayan kısıtlanmalara tabii tutulduklarını bir kere daha iddia etmektedir. Bu kısıtlamanın sonuç da verdiğini öne süren Helsey, İstanbul'da gördüğü tüm tabelaların -o tarihte Türkiye'nin kullandığı alfabe olan- Arap harfli oluşuna dikkat çekmektedir. Helsey bu duruma eleştirel yaklaşmakta ve bu reformu Türkiye ve onun milliyetçi duruşu hakkında "çok şey anlatır" bir adım olarak aktarmaktadır; zira yabancılara yönelik yapılan uygulamalar bir tek bunlarla sınırlı değildir. Helsey'in görüş ve gözlemleri onun şu satırlarında açığa vurulmaktadır: "Angoralılar [Ankaralılar] ne istiyorlar? [Her şeyden önce] Milliyetçiliği yüceltiyorlar. O kadar tutkulu bir Türklükleri var ki, en sıradan yazıtlarda bile Latin harflerinin kullanılmasına tahammül edemiyorlar. Yabancılara uygulanan işlemlerden sorumlu olan polis dairelerinde bile, Avrupa dillerini konuşan önemli memurlar sistematik olarak görevden alındı ve [bulunması] zorunlu tercüman, şehir çavuşunun [sergent de ville] altında bir konuma indirildi."⁴⁸

Helsey'e göre tüm bu kısıtlamaların bir sebebi de vardır; temel sebep, Ankara'daki rejimin kendisini güvende hissetmemesi ve üzerinden yıllar geçmiş

⁴⁵ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1; Selçuk, *Fransız Basınında*, s. 225.

⁴⁶ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

⁴⁷ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

⁴⁸ Edouard Helsey, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

olan askeri zaferlerin ardından, prestijini artıracak yeni adımlara ihtiyaç duymasıdır. Bu da yabancılara yönelik olumsuz uygulamalarda aranmakta ve “*Milli gururu okşamak için yabancuları aşağılayarak yeni bir yol icat*” edilmektedir. İstanbul’da yabancılara yönelik baskılar yapılması, ülkeye gelen yabancı ziyaretçilere türlü zorluklar çıkarılması ve alınan diğer pek çok tedbir hep bu yüzdendir. Bu konuda “*Bir gün Konstantinopolis’in [İstanbul’un] göbeğinde, [yabancı] ticaret odaları kapatılır. Başka bir seferde bir Fransız denizcisi tutuklanır. Bir geminin, limanına girdiği ülkenin bayrağını dalgalandırdığı nezaket uygulaması, bin bir zorlukla karşılaşma pahasına zorunlu hale getirilir. [Hatta] Bu bayrağın uygunluğu bile sorgulanır ve bayraktaki hilalin kolları arasındaki yıldızın belirlenen mesafede olup olmadığını [dahi] kontrol etmek için gemiye yetkililer gönderilir.*” şeklinde örnekler de veren Helsey’e göre durum öyle bir hal almaktadır ki, “*yabancılarla en ufak bir yakın temas bile*” o kişinin üzerinde bir şüphe uyandırmaktadır.⁴⁹

Helsey’in burada ifade ettikleri, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de yükselen milli hislerle alakalıdır. Bu görüş, diğer Fransız gazeteciler tarafından önceleri dile getirilmiş bir husustur. Örneğin Fransa’nın en önde gelen gazeteslerinden *Le Temps*’ın Türkiye muhabiri Paul Gentizon 1922 sonbaharında ayak bastığı İstanbul’da, Türkler arasında son derece kuvvetli bir milliyetçilik duygusunun hüküm sürdüğünü gözlemlemiştir.⁵⁰ Bu gözlem, o tarihlerde diğer yabancılar tarafından da paylaşılmaktadır.⁵¹ Bu bakımdan Helsey, İstanbul’da Gentizon’un da gözlemlediği bu tür bir hissiyata şahitlik etmektedir.

Tüm bunların yanında Helsey, yabancılara yönelik beslenen şüpheye ve baskılara dair bir başka örnek olarak Türkiye’de seyahat eden yabancılara uygulanan kısıtlayıcı tedbirleri göstermektedir. Ona göre sıradan bir turist dahi devlet görevlileri tarafından “*sıkıcı formalitelere*” tabii tutulmaktadır. Ülkeye giriş vizesine sahip olan bir yabancı, özel bir izin belgesi olmadan şehir değiştirme imkanına sahip değildir. Polis, her seferinde ilgili yabancının “*bir yığın [vesikalık] fotoğraf*” talep etmektedir. Tüm bu bürokratik tedbirlerin sonunda “*ortaya komik olacak kadar karmaşık bir tehdit aygıtı çıkmaktadır.*”⁵² Helsey’in bu aktardıkları tek parti döneminde Türkiye’yi ziyaret eden diğer yabancılar tarafından da doğrulanmaktadır. Örneğin 1935 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Alman gazeteci Lio

⁴⁹ Edouard Helsey, “L’Ivresse de La Victoire”, *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1; Edouard Helsey, “Angora”, *Le Journal*, 19 Ekim 1926, s. 1.

⁵⁰ Paul Gentizon, “La Turquie et La Paix,” *Le Temps*, 21 Ekim 1922, s. 2; Paul Gentizon, “La Turquie et La Paix,” *Le Temps*, 21 Ekim 1922, s. 2; Paul Gentizon, “Le Difficultés de La Paix d’Orient”, *Le Temps*, 1 Kasım 1922, s. 2.

⁵¹ Örnek gözlemler için bkz. Selçuk, *a.g.e.*, ss. 86-95; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 40-54, vd.

⁵² Edouard Helsey, “L’Ivresse de La Victoire”, *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

Linke, 1937 yılında yayımlanan kitabında ülkenin çeşitli yerlerinde sık sık polis ve jandarma tarafından izlendiğini ve kimi zaman karakola götürülerek evraklarının kontrol edildiğini aktarmaktadır.⁵³ Linke ile aynı yıl Türkiye'yi ziyaret eden bir başka Fransız gazeteci de Ankara'da bir çocuğun fotoğrafını çekerken polislerin kendisine müdahale ederek karakola götürdüklerini ve evraklarını kontrol ettiklerini ifade etmektedir. Polisler bunu yaparken kendisine, yabancıların bu tür fotoğrafları "*Türkiye'nin hala modern bir ülke haline gelemediği*" şeklinde haberler yapmak için kullandıklarını ve bu sebeple çocuğun fotoğrafının çekilmesine izin vermediklerini söylemişlerdir. Aynı Fransız gazeteci Kırıkkale'de (silah fabrikası olduğunu bilmediğini iddia ettiği) bir fabrikayı fotoğraflarken de polislerce alınarak karakola götürülmüştür.⁵⁴ Türkiye'yi ziyaret eden yabancılara dair bu tür bir şüphe ve takip uygulaması dönemin İçişleri Bakanlığı yazışmalarında da görülmektedir.⁵⁵

Yine de Helsey, tıpkı daha önce diğer meslektaşlarının yaptığı gibi, kısa süre sonra Türkiye'deki bu havanın dayandığı düşünceyi kavrayabilmiştir. Ona göre Türkiye'de yabancılara yönelik bu şüphe yalnızca eski geleneksel dini sebeplere dayanmamakta, milli bir duyguyu da barındırmaktadır. Hatta Ankara'daki yöneticilerin duruşunu "*inançsızlık*" yahut "*din karşıtlığı*" şeklinde değerlendiren Helsey, Ankara'nın da yabancılara karşı olan kısıtlamaları dinden ziyade daha çok milli kaygılarla yaptığının altını çizmektedir: "*[Yabancılara yönelik] Bu öfkenin herhangi bir dini tutkuya dayanmaktan [ibaret olmadığını da] unutmayalım. Angora'daki [Ankara'daki] yöneticiler katı, bütüncül ve benzersiz agnostiklik sergiliyorlar. Biz onlara din karşıtı [anticléricaux] diyoruz. Onların tüm çabaları halkı 'İslamsızlaştırmaya' yöneliktir. [Bu aşırı] Fanatiklikleri ise tamamen millidir. Ben bu durumu daha da endişe verici bulmaktayım.*"⁵⁶

Helsey'in bu konudaki endişesi, 6 Ekim 1926 günü İstanbul'un düşman işgalinden kurtuluşunun yıldönümü törenlerinde şahit olduğu manzara ile kendisini daha belirgin bir şekilde göstermiştir. O gün Helsey'in bulunduğu otelin önünde askeri birlikler geçit yapmaktadır. Her yer bayraklarla süslenmiştir. Sesler, otelin her yerinden duyulmaktadır. O günün gazeteleri de zaferi kutlayan haberlerle doludur. Helsey'in dikkatini, resmi kaynaklara dayandığını düşündüğü fakat ismini vermediği bir gazete çeker. Helsey, ilgili gazetede yer alan "*72 milletten mürekkep iğrenç, pislik dolu ve utan verici kalabalığı parlak bir şekilde süpürdüğü bu ebedi tarihin hatırasının kutlandığını*" ifade ettiği satırları son derece

⁵³ Linke, *a.g.e.*, s. 14, 22, 51-52, 58, 271.

⁵⁴ Marcel Sauvage, "La Turquie Dévoilée", *L'Intransigeant*, 11 Ağustos 1935, s. 2.

⁵⁵ Koçak, *Muhalif Sesler*, ss. 200-217.

⁵⁶ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

dikkat çekici bulmaktadır. Helsey'e göre bu durum da "yabancı düşmanlığının" bir göstergesidir. Hatta Helsey'in ifade ettiği bu "yabancı düşmanlığı" o denli yükselmiştir ki, Helsey "Kemalist yabancı düşmanlığı farklılık gözetmez" iddiasında dahi bulunmaktadır. Yine de Helsey'e göre Fransızlar bu ortamda diğer yabancılar arasında biraz daha avantaja sahiptir, bu da bu ülkedeki köklü nüfuzlarından kaynaklanmaktadır: "Eğer bir ayırım yapılacaksa, bu belki de bizim lehimize olabilir. Evet! Fransız etkisi Boğaz kıyılarında [henüz] ölmedi. Mustafa Kemal'in çevresindeki bazı kimseler bize sempati duyduklarını açıkça ifade ediyorlar. Bize açıkça düşmanlık ifade eden çok az kişi var. Ama [neticede] biz de 'Hıristiyan köpekleri!' değil miyiz?"⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa ve Kemalist Rejimin Niteliği

Helsey'in Türkiye ile ilgili yazılarının bir kısmı da genç Cumhuriyet rejiminin niteliği üzerinedir. Eleştirel bir dille kaleme aldığı yazılarına rağmen Helsey, kimi zaman "Sezar'ın hakkını Sezar'a veren" bir tutum içerisine girerek, Mustafa Kemal Paşa'nın pek çok niteliğini teslim etmektedir. Helsey, O'nun prestijinin Türk Milli Mücadelesi'nde kazanılan zaferden kaynaklandığını bilmektedir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı bu zaferde İngiltere'nin siyasi hatalarının payı son derece büyüktür ve O, bu hataları çok iyi değerlendirerek Yunan ordusunu denize dökmüştür. Savaşın sonra edindiği bu muazzam prestij ile de "Türkiye'nin efendisi" haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal Paşa, ciddi bir reform sürecine ihtiyacı olduğunu düşündüğü ülkesini dönüştürmek için kolları sıvamıştır.⁵⁸ Helsey, O'nun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Mustafa Kemal herhangi biri değildir. Yıkıcı bir barışa [Sevr'e] başkaldıran, vatan için umutsuzluğa kapılmayan, silahsız ve neredeyse parasız küçük bir silahlı grup çekirdeği ile ülkenin kalbine sığınan ve oradan Avrupa'ya meydan okuyarak silahların kaderini tersine çeviren, yenilgiyi silen, zengin toprakları yeniden ele geçiren, eskiyi yok eden ve nihayetinde bunca zamandır kaybedilmiş olan egemenlik haklarını ülkesine geri kazandıran bu isyancı adamda en ufak bir büyüklük eksikliği yoktur."⁵⁹

Helsey tüm bunları söylerken rejimin otoriterliğine de değinmektedir. Halihazırda şapka reformu esnasında yapılan otoriter uygulamaları eleştirmiş olan Helsey, şimdi Türkiye'de esen reform rüzgarının bir tür gereklilik olduğunu kabul etmektedir. Hatta Helsey'in "Kuvvetli, cesur, itaatkar, şövalye ruhlu ve coşkuludur. Ayrıca çok da zekidir." dediği Türkler arasında, "Küçük Asya'nın en mütevazı kasabalarında bile şu anda asil ve dokunaklı bir ilerleme arzusu, belki biraz çocukça görülen ama, son derece hevesle arzulan bir ilerleme arzusu" görülmekte, "Okulları

⁵⁷ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

⁵⁸ Edouard Helsey, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

⁵⁹ Edouard Helsey, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

saran bu sıcak gençlik içinde bir orta sınıf filizlen[mektedir].” Fakat yine de yapılanların zoraki bir şekilde uygulanması ve bunun getirdiği otoriterliğin rejimin geleceği önüne adeta bir sis perdesi indirmektedir. Dört yıl önce kazanılan askeri zaferlerin etkisi günden güne azalmaktadır ve rejimin prestijini artıracak yeni vasıtalara ihtiyacı vardır. Bu durum, rejimi bir tür çıkmaza sokmaktadır. Bu konuda Fransa'nın Türkiye'deki Büyükelçisi Albert Sarraut'un sözlerini anımsayan Helsey, O'nun “Türkiye büyük bir soru işaretidir.” dediğine dikkat çekerek ülke üzerindeki “toz bulutlarına” bir kere daha atıf yapmaktadır. Her ne kadar Ankara kararlı bir duruş sergilese ve Türk halkı gibi “onur ve asalet kazanmaya istekli ateşli bir nüfustan” da çok şey beklense de tüm bunları bir düzene oturtmak gerekmektedir. Bunun için de “bilge, ihtiyatlı ve halka gerçek bir sevgiyle bağlı bir hükümete ihtiyaç var[dır].” Helsey ise böyle bir hükümetin var olduğuna inanmamakta ve şu ifadeleri kullanmaktadır: “[Peki] Bunun yerine ne görüyoruz? Çılgın bir şekilde hırslı, despotik ve olağanüstü koşullar tarafından desteklenen kasvet dolu bir adam. Çevresinde ise dar bir çıkar grubu var. Sonuç, mevcut rejimdir: en Asyalı sultanlardan bile daha ağır bir despotizm. Ve bu despotizm günden güne ağırlaşıyor, çünkü günden güne prestiji azalıyor.”⁶⁰

Helsey'in buradaki ifadeleri son derece dikkat çekicidir. Ankara'nın otoriter bir görünümde olduğu o tarihte dışarıda kabul edilen bir genellemedir; hatta diktatörlük ya da askeri otokrazi, özellikle Batı kamuoyunda sık kullanılan bir tabirdir.⁶¹ Atatürk'ün ve çevresindekilerin ise bu tabirlerden hiç hoşlanmadıkları bilinmektedir.⁶² Bu noktada Helsey'in, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in iktidardaki konumunu biraz daha farklı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Helsey'e göre “tüm kötülüklerin babası” O değildir; O'nun çevresinde O'nu yönlendiren bir çıkar grubu da söz konusudur.⁶³ Helsey'e göre “On altı ya da on yedi kişi olmalarına rağmen On üçler olarak adlandırıl[an].” bu grup, ülkenin yaşadığı sıkıntılı dönemde çıkmazları aşmak için Gazi'nin kişiliğini kullanmakta, onu yüceltmekte ve yönlendirmektedir. Gazi'nin “Arkadaşlarından oluşan ufak çember” içerisinde “aşırılar,

⁶⁰ Edouard Helsey, “L'Ivresse de La Victoire”, *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

⁶¹ Dost-Niyego, *a.g.e.*, ss. 205-228, Selçuk, *Fransız Basınında*, s. 23 vd.; Sperco, *a.g.e.*, ss. 169-170; Gentizon, *a.g.e.*, s. 261; Armstrong, *a.g.e.*, s. 184 vd.; Toynbee, *a.g.e.*, ss. 209-226; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 180-186; Philippe de Zara, *a.g.e.*

⁶² Osman Okyar ve Mehmet Seyithanoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 103-104. Atatürk bu konuda basına açıkça “Ben diktatör değilim.” açıklaması dahi yapmıştır. bkz. *Tan*, 21 Haziran 1935, s. 1. Ankara'nın Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras da 1929 yılında Fransız *Le Petit Parisien*'e verdiği mülakatta Türkiye'nin diktatörlük olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Plaggenborg, *a.g.e.*, s. 74.

⁶³ Helsey, şapka reformu ile ilgili olarak kaleme aldığı yazısında Gazi'nin çevresindeki bakanların bu reformdan bir tür maddi kazanç elde etmeyi amaçladıklarını dolaylı bir dille ifade etmişti. Bkz. Edouard Helsey, “Le Chapitre des Chapeaux”, *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

hürslular ve vurguncular” olduğu gibi, “reforma aç birkaç cömert kimse” de bulunmaktadır. Rejimin geleceğine dair endişeler ve tereddütler yaşayan bu gruba göre bu kötü hislerden kurtulmanın yegane yolu “Gazi'nin prestijini korumak ve güçlendirmektir.” Bu durum, bu çıkar grubun Gazi'yi adeta sarıp sarmalamasına neden olmuştur. Bu konuda Helsey, şu dikkat çekici ifadeleri kullanmaktadır:

“Putlar, tapınakta kaldıkça daha çok değer kazanır. [Kimselere] Gösterilmez. İnsanlar onun adına hareket eder, kimileri ceplerini doldurur, kimileri zalimi oynar, kimileri de hayallerinin peşinden koşar. Ona gelince, Gazi, [yani] lider, günlük hayattan ustalıklı uzaklaştırılır ve kolay zevklere boğulur. Yalnızca iltifatlarla değil, alkole de sarhoş edilir. Muhammed alkolü yasaklamıştır, fakat yenilenmiş bir Türk, Kur'an'ı alaya almaktadır. Mustafa Kemal Angora'nın [Ankara'nın] zevkleri arasında kaybolurken, bu sırada kimileri onun popülerliğine sığınarak ülkeyi rahatça yönetir. O ise, istenildiği gibi [trafındakilerin kafalarına göre] bilgilendirilir; yorgun, sinirli, kendisini hapseden [bu] rolün yarı bilincinde olarak, bazen ihtişamının [trafında toplanan] parazitlerini yerinden sarsmak istese de kısa sürede gözyaşı krizine yenik düşer ve [bu sebeple] yapacaklarını da yarına erteler. Bütün bunlar [dışarı] sızar, bilinir. Mebuslar bile huzur içerisinde [kolaylıkla] seçtikleri bir seçim sistemiyle seçilmiş olmalarına rağmen endişelenir, [kendi aralarında] mırıldanır ve reformcuları reforma tabii tutmaktan söz ederler. Sonra da korku baş gösterir. İşte böylece, karanlık bir gecede, zavallı Cavid Bey'i darağacında sallandırır- lar.”⁶⁴

Yukarıdaki sözleriyle Helsey, 1926 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki çıkar grupları karşısında git gide yalnızlaştığını, sık sık şüpheye düştüğünü ve özellikle de İzmir'de kendisine düzenlenen suikast girişimi sonrasında bu şüphenin daha da arttığını ifade etmektedir. Helsey'in burada aktardıkları, hemen her gün Çankaya Köşkü'nde olmayı gerektirecek kadar ayrıntılı bilgilerdir ve dışarıdan bir kimse olarak Helsey'in bu denli detaylara bizzat şahit olması düşünülemez. Dikkat edilecek olursa Helsey, Türkiye'yi ziyaret eden -ve doğal olarak ziyaret ettiği ülkeyi merak da etmesi gereken- bir gazeteci olarak ne bir sıradan Türk vatandaşı ne de bir Türk devlet yetkilisi ile konuştuğunu ve onlara sorular sorduğunu beyan etmemektedir. Benzer tarihlerde Türkiye'yi ziyaret eden diğer Fransız gazeteciler Helsey'in tam aksine insanlarla konuşmakta, devlet görevlileri ile röportajlar yapmakta ve bunlara da yazılarında yer vermektedirler.⁶⁵ Bu bakımdan Helsey'in Türkiye'deki bu gazetecilik tecrübesinde tam olarak aydınlatılmayan bazı noktalar söz konusudur. Helsey'in Ankara'daki siyasete dair aktardığı bu ayrıntılı bilgiler ve bu bilgileri aktarım

⁶⁴ Edouard Helsey, “L'Ivresse de La Victoire”, *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

⁶⁵ Selçuk, *a.g.e.*, s. 119, 196, 245-246, 249-251, 311-312.

tarzı, -Helsey'in Çankaya Köşkü'ne giderek bunlara şahit olmadığını baştan kabul edersek- sanki Türkiye'de yaşayan ve Ankara'ya karşı muhalif duygular besleyen, siyaset çevrelerine de yakın olabilecek herhangi bir Türk'ün duygularını andıran cinstendir. Bu bakımdan Helsey'in ifadeleri, o tarihte hala İstanbul'da var olduğu açık olan rejim muhalifleri ile bir şekilde temas kurduğu ve bu bilgileri onlardan edindiği izlenimini vermektedir. Fakat bu şu an için kanıtlanabilecek bir husus değildir. En iyimser ihtimalle Helsey, İstanbul'un muhalif havasına ve kendisinin de ifade ettiği gibi dışarı "sızan" söylentilerin etkisine de kapılmış olabilir. Zira Helsey'in Ankara'da olup biten ile ilgili olarak bahsettiklerinin o tarihlerde diplomasi ve matbuat çevrelerinde de konuşulduğu anlaşılmaktadır. Bu konuşmalar, tıpkı Helsey'in anlattığı bir tarzda, rejimin zayıflığı, muhalefetin yeniden ayağa kalkacağı, Gazi'nin aile hayatı vs. etrafında dönmektedir. Örneğin 20 Eylül 1925 tarihli *Sunday Times* gazetesinde Dudley Heatcote konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Mustafa Kemal, reform saatini [saatini?] çok hızlıya kurmuştur. Bu yüzden, iktidarını sarsacak gerileme gününün yaklaşip yaklaşmadığını düşünüyorum. Acaba halen ülkenin içinde bulunduğu topyekûn değişme, halkın zihinlerinde de radikal bir değişimin işareti midir? [...] Mustafa Kemal'in bu reformlar yarışında, kendisine muhalif olan ve halen yeraltına sinmiş olan gerici kuvvetleri sonunda birleştirme tehlikesi vardır."⁶⁶ Diplomatik bir göz olarak da İngiltere'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Sir R. Lindsay, Dışişleri Bakanı Chamberlain'e gönderdiği 28 Haziran 1926 tarihli gizli ibareli raporunda şöyle demektedir: "Son olarak, hükümetin ve onun başı olan Gazi'nin prestij kaybetmekte olduğunu söyleyebilirim. Özel hayatı ve alışkanlıkları ile ilgili skandal artık gizlenemeyecek bir hale geldi ve her yerde konuşuluyor."⁶⁷ İngiltere'nin Lindsay'den sonraki Büyükelçisi olan R. H. Hoare ise 15 Kasım 1926 tarihli gizli yazısında, Türkiye'de muhalefetin yeraltına inerek rejime karşı tehdidini sürdürdüğünü ve Gazi'nin tehlikelere karşı tetikte olduğunu Londra'ya aktarmaktadır.⁶⁸ 1926 Aralık'ın kaleme alınan bir başka İngiliz raporuna göre ise Türkiye'yi bağımsız bir devlet olmakta alıkoyabilecek iki unsur vardır: Birincisi Gazi'nin yabancılara mesafeli duruşundan vazgeçerek ülkenin kalkınması sürecine onları da dahil etmesi, ikincisi ise muhalefetin Gazi'yi devirmesidir.⁶⁹ Kısacası, Helsey'in aktardıkları son derece eleştirel gibi görünebilir, hatta kasıt dahi aranabilir,

⁶⁶ Akt. Toynbee, *a.g.e.*, ss. 216-217.

⁶⁷ "From Sir. Lindsay to Sir Austen Chamberlain, Constantinople 28 June 1926", *Further Correspondence Respecting Turkey*, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 1, ss. 1-3.

⁶⁸ "From Mr. Hoare to Sir Austen Chamberlain, Constantinople 15 Kasım 1926", *Further Correspondence Respecting Turkey*, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 40, s. 39.

⁶⁹ "Report on a Visit to Southern Anatolia, Rhodes and Smyrna, Constantinople-December 1926", *Further Correspondence Respecting Turkey*, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 41, s. 45

fakat bu görüşler, söylenti dahi olsa, Türkiye'ye dışarıdan bakan diğer gözler tarafından da paylaşılmaktadır. 1926 Türkiye'sinde rejim açısından tehlike tam olarak geçmiş görünmemektedir.

Bu görüşlerini aktarırken Helsey, İzmir'deki suikast girişimi sonrasında kurulan mahkemelere dikkati çekmektedir.⁷⁰ Rejimin bu denli kırılğan addedildiği bu dönemde suikaste dair sürecin yabancı gözlemciler tarafından ilgi ve dikkatle izlendiğine şüphe yoktur. Helsey'e göre suikast girişimin ardından yapılan bu "temizlik", git gide prestij kaybeden ve adeta "titreyen" rejimin ve onun liderinin bu sıkışıklıktan kurtulmak için attığı bir adımdır. Son birkaç yılda yaşananlar Gazi'yi daha da "despot" bir hale getirmiştir. Her şeyden önce İngiltere ile olan Musul Meselesi, "Mustafa Kemal'in popülerliğini ciddi şekilde sarsmıştı." Zira O, bu sürecin sonunda "İngiltere'ye boyun eğmek ve teslim olmak zorunda kalmıştı." Daima "zaferlere var olan Mustafa Kemal", Musul'da aldığı yenilginin ardından kamuoyundaki prestiji ile ilgili olarak endişeye kapılmıştı ve "Kamuoyundaki bu hoşnutsuzluğun daha da ilerlemesini durdurmak için de tiranlığı iki katına çıkarmaktan daha iyi bir şey tasavvur edemiyor[du]." Helsey'e göre bu durum onu daha da "despot" ve "şüpheli" bir duruma getirmişti. Bu bakımdan Helsey, İzmir Suikastı'na giden süreci sanki Gazi'nin bir hamlesiymiş gibi göstermekte ve devamında şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Artık kimseye güveni yok. Her şeyden ve kendinden [dahi] ürüyor. Ordu onu titretiyor, ordudan şüphe duyuyor. 'Meclis', -bu denli tuhaf bir şekilde seçilmiş bir parlamento yalnızca seçilmiş mebuslardan oluşuyor-, ona gölge düşürüyor. Demokratik rejimin bu [şekilde] taklidi ne kadar hayal ürünü olursa olsun, ulusal harekete orijinal yönünü ve orijinal niyetlerinin saflığını geri kazandıracak bir eğilimin şekillenmekte olduğunu açıkça hissetmektedir. Despotizmine daha da inatla saplanmaktadır. Hoşnutsuzlar, hatta ilimliler bile hemen komplo ile suçlanmaktadırlar."*⁷¹

Helsey İzmir Suikastı'nı değerlendirirken, sürecin sonunda yargılanan ve idam edilen onca isim olmasına rağmen, nedense daima Cavid Bey ile ilgilenmektedir. İttihat ve Terakki'nin eski Maliye Nazırı Cavid Bey, yapılan yargılamaların ardından 26 Ağustos 1926 günü infaz edilmişti. Helsey, mahkeme süreci ile ilgili olarak yalnızca Cavid Bey'in idamına değinmekte ve buna tepki göstermektedir. "İttihatçılarla ilgili davanın raporunu daha yeni okudum. Açıkça konuşmak gerekirse, bu bir utançtır." diyen ve Ankara'yı "teröre başvuran" bir rejim olarak değerlendiren Helsey, Cavid Bey'in ve "sözde suç ortaklarının" tamamen masum olduğunu, onlara karşı tek bir delil dahi sunulmadığını ve buna rağmen mahkum edildiklerini

⁷⁰ İzmir Suikastı ve ardından yapılan yargılamalar hakkında bkz. Zürcher, *İttihatçılık*, ss. 213-248; Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s. 49 vd.; *Tarih IV*, ss. 192-194; Mumcu, *a.g.e.*

⁷¹ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

öne sürmektedir. Hatta Helsey, "akşam saat on birde, Gazi'nin bir eğlence verdiği ve neşeyle dans edilen evin iki adım ötesinde idam edildiler." diyecek kadar da ayrıntı sunmaktadır.⁷² Daha sonra Helsey, Cavid Bey'i aynı şekilde merkeze oturtturarak, Ankara'ya eleştiriler yağdırmaya devam etmekte, hatta bu eleştiriden Fransız hükümeti de payını almaktadır:

"Uygar Avrupa'nın bu cinayetlerin tek kelime protesto edilmeden işlenmesine izin vermesi pek de şanlı bir davranış değildir. Özellikle Fransa, Cavid Bey'in 1914'ün Jön Türkleri arasında Alman hayranı olmayan tek kişi olduğunu ve ülkesini savaşa giden yolda durdurmak için risk alarak mücadele ettiğini hatırlayabilirdi. Cavid'i asarken Gazi, esasen bir terör etkisi yaratmaya çalıştı. [Neticede] Sadece dehşet ve öfke üretti."⁷³

Cavid Bey'in bir Fransız gazeteci tarafından bu denli sahiplenilmesi dikkat çekicidir. Helsey'in Cavid Bey'e olan bu ilgisi yalnızca bu yazısına has bir durum değildir. Daha önceki yazılarında da Ankara'da şüphe ve endişenin hüküm sürdüğünü iddia ederken, Cavid Bey'in idama atıf yaparak, "Sonra da korku baş gösterir. İşte böylece, karanlık bir gecede, zavallı Cavid Bey'i darağacında sallandırır-lar."⁷⁴ ifadesini kullanmıştı. Helsey'in Cavid Bey üzerinde özellikle duruyor olması hem Cavid Bey'in Fransızlara yakın bir isim olarak bilinmesi⁷⁵ ve genel olarak yurtdışında tanınan bir isim olmasından kaynaklı olabilir. Zürcher, Rauf Orbay ve Cavid Bey'in yurtdışında tanınan isimler olmalarından dolayı onlar hakkında verilen hükümlerin Avrupa'da derin bir etki yarattığını yazmaktadır. Ayrıca Zürcher'e göre savcının Cavid Bey hakkında ölüm cezası istemesinden sonra Fransız hükümetinin yanında çok sayıda yabancı mali kuruluş ve ayrıca ünlü Rothschild ailesi cezanın hafifletilmesi için çalışmış, fakat sonuç alamamışlardı. Zürcher, bunun pozitif bir etki yaratmak bir yana, negatif bir etki yaratmış olabileceğini de öne sürmektedir.⁷⁶ Helsey'in Cavid Bey'in üzerinde bu denli duruyor olması Helsey ile aynı dini inanca mensup olması ile alakalı da olabilir. Aşağıda göreceğimiz üzere Türk basınında Helsey'in bir Musevi olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Cavid Bey ile ilgili olarak da İngiliz diplomatik raporlarında dile getirilen bu yönde söylentiler söz konusudur.⁷⁷ Son olarak Helsey,

⁷² Helsey'in 1926 yılında verdiği bu bilgiler, 1930'lu yıllarda yazılan bazı kitaplarda da benzer bir şekilde aktarılacaktır. Bkz. Armstrong, *a.g.e.*, ss. 177-183.

⁷³ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

⁷⁴ Edouard Helsey, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

⁷⁵ Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri*, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 225.

⁷⁶ Zürcher, *İttihatçılık*, ss. 232-233. Fransız hükümetinin ve diğer birtakım Avrupalı kurum ve kuruluşların Cavid Bey için devreye girmesine dair bazı iddialar için bkz. Alexandre Jevakoff, *Kemal Atatürk: Batı'nın Yolu*, çev. Zeki Çelkikol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 270; Armstrong, *a.g.e.*, ss. 178-179.

⁷⁷ 1910 tarihli bir İngiliz raporunda Cavid Bey hakkındaki bilgi için bkz. Elie Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, Vol. 7, No. 1 (Jan., 1971), ss. 89-104.

Cavid Bey'in masum olduğuna gerçekten inanmak istemiş olabilir, fakat böyle bir süreç içerisinde Cavid Bey idam edilenler arasındaki tek masum kişi olmasa gerektir.⁷⁸ Bu bakımdan, Helsey'in diğerlerinin değil de yalnızca Cavid Bey'in ismini zikretmesi ve ısrarla onun üzerinde durması dikkate değerdir. Helsey'in bu konudaki dili, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Türkiye'deki muhalif çevrelerin ruh halini ve düşünce tarzını andırmaktadır. Tüm bunların sonunda Helsey, suikast davasının ardından gerçekleştirilen idamların yarattığı etkiden bahsettikten sonra, Türkiye'deki rejimin geçici olduğunu bir kere daha vurgulamaktadır:

"Bu gerçekleri söylemek istedim çünkü bize kemalizm hakkında çok yalan söylendi. Türkiye ile dostane, samimi ve yakın ilişkiler kurmak istemek çok iyi, çok doğru, çok faydalıdır. Türkiye bunu büyük ölçüde hak ediyor ve biz bundan ancak kazançlı çıkarız. Fakat [yine de] yanılmamalıyız. Mustafa Kemal'in iktidarı geçicidir. Teröre başvuran bir hükümet genelde uzun süre dayanamaz. Korkutmak istiyor, çünkü [kendisi de] korkuyor. 'On Üçler', yani Gazi'nin parazitleri de bunu gayet iyi biliyorlar. Angora [Ankara] partilerinde içki içmek için sessizce toplandıklarında, uzun saatler boyunca, tek kelime etmeye dahi cesaret edemeden, mahkum edilmiş adamlar gibi alkol bardaklarının önünde dilsiz kaldıklarında, şüphesiz bunu düşünüyorlar..."⁷⁹

Edouard Helsey'in Gözüyle Yeni Başkent Ankara

Yeni başkent Ankara o tarihte genç Cumhuriyet'i ziyaret eden yabancıların en çok merak ettikleri yerlerin başında gelmiştir. Edouard Helsey'in yazı dizisinin bir bölümünü de Ankara'ya ayırmıştır. Yazı, üç adet Ankara görseli ile zenginleştirilmiştir. Fakat bunların Helsey tarafından mı çekildiği, yoksa başka bir kaynaktan mı alındığı kesin değildir. Yazının başında Ankara'dan *"Ne başkent ama!"* şeklinde imalı ve küçümser bir şekilde bahseden Helsey'in bu tutumu, o tarihteki diğer yabancı gözlemlerin bu yeni başkente bakışlarından çok da farklı sayılmamaktadır. Ankara, adeta küçümsemektedir. Bu küçümsemenin bir göstergesi olarak, Helsey'in Türkiye'ye geldiği 1926 yılında Ankara'da ne bir İngiliz ne bir Fransız ne de bir İtalyan büyükelçiliği vardır. İngiltere'nin başını çektiği bu ülkeler, İstanbul'daki büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımamakta diretmektedir.⁸⁰

Armstrong da Cavid Bey ile ilgili benzer bir hususu dile getirmektedir. Bkz. Armstrong, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁸ Cavid Bey'in masum olduğuna dair bir yorum için bkz. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s. 405.

⁷⁹ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

⁸⁰ 1925 yılı için değerlendirilecek olursa, İstanbul'da 18 devletin, Ankara'da ise 4 devletin dış temsilciliği bulunmaktadır. 1926 yılında Ankara'daki dış temsilciliğin sayısı 8'e yükselecek, İstanbul'daki dış temsilciliğin sayısı ise 16'da kalacaktır. Yine de bu 16 dış temsilciliğin bir ayağı da Ankara ile temas ediyordu. Şimşir'e göre, *"İstanbul'da oturanlar, Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'ya karşı bir direniş cephesi oluşturuyorlardı."* Bkz. Şimşir, *Ankara*, s. 342, 346-347. Büyük devletlerin İstanbul'daki temsilciliklerini Ankara'ya taşımamak isteyişleri 1928 yılına kadar

Bu bakımdan, İstanbul ile Ankara arasında hala üstü kapalı bir mücadele hala sürmektedir. Bir başka ifadeyle 1924'ün sonlarında Falih Rıfki [Atay] Bey'in kaleminden dökülen "Ah bilseniz, İstanbul Ankara'ya ne kadar uzaktır."⁸¹ şeklindeki ruh hali, 1926 yılında da mevcuttur.⁸² Yine de Helsey'e göre 1926 yılına gelindiğinde yeni iktidar, kendi isteği ile geldiği Ankara'yı bir şekilde İstanbul karşısında "öne geçirmeye" başlamıştır; bu süreçte Ankara, İstanbul'u "itibarsızlaştırmış" gibi görünmektedir. Helsey bu rekabetin bir kanıtı olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olarak henüz İstanbul'a adım atmamış oluşunu örnek göstermektedir. Helsey bu adım atmamayı İstanbul'da karşılaşılabilecek bir "suikast korkusu" ile açıklamaktadır. Ona göre "Bu korku, tüm ülkeyi kuşatmış olan, Abdühlamid'in kızıl hülyalarındaki kadar karmaşık bir polis [...] ağına rağmen kesinlikle vardır."⁸³

Helsey'e göre her ne kadar Ankara hızlı bir reform sürecine girmiş olsa da bu süreç, mevcut imkansızlıklar içerisinde hayalperest bir karakter taşımaktadır. Bunun en önemli göstergesi başkent Ankara'nın bizzat kendisidir. Bu konuda "Kemalist girişimin hayalperest karakterini kavramak ve [besledikleri] niyetlerin [ellerindeki] vasıtalarla olan orantısızlığını ölçmek için Angora'yı [Ankara'yı] ziyaret etmek yeterlidir." diyen Helsey, buraya "şehir" demeyi dahi tam olarak yakıştırmamaktadır. "İşte bir gün büyük bir şehir haline getirilmesi umulan yer [işte] bu! Ne paradoksal bir hayal!" ifadelerini kullanan Helsey'e göre Ankara, çöl benzeri bir vadiye yıkık dökük evler ve kulübeler yığını olan bir yerdir. Bu bakımdan "Kıvrımlı sokaklar, kulübeler ve dükkânlarla çevrili, merkezleri kara köylerin meydanlarına benzeyen küçük kavşaklar" ile Ankara Fas'taki en fakir köylerden bile daha fakir bir görünümündedir ve hiçbir şekilde yaşanmaz bir yerdir. Bu sebeple ona göre "[Ankara'yı] Sadece iyi bir ilçe merkezi yapmak için dahi zaman ve para gerekir." Tren garı ile şehir arasında (Helsey burada "şehir!..." ifadesini kullanmaktadır) güzel bir cadde, beş ya da altı kamu binası, yarım düzine mağaza, acele bir şekilde yapılmış on kadar villa ve inşaat halindeki on kadar ev, Ankara'ya ancak Paris'in ufak bir banliyösündeki bir site havası verebilmektedir. Son olarak "Hepsi bundan ibaret" diyen Helsey,

---

sürmüştür. Bu süre zarfında Türk hükümetinin, bu meseleyi adeta bir milli gurur meselesi haline getirdiği ve uzun soluklu bir mücadele içerisinde girdiği görülmektedir. İngiltere'nin başını çektiği büyük devletler ise, Ankara'nın ne kadar süre başkent kalacağı sorusunu uzun bir süre daha sormayı sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan, Helsey'in Ankara'yı küçümseyen tavrının başkaları tarafından da paylaşıldığını ve en azından 1926 ve öncesine kadar bazı şeylerin belirsiz olduğunu bir kere daha yinelemek yerinde olur. Bahsi geçen süreci anlatan kapsamlı bilgi için bkz. Şimşir, *Ankara*, ss. 229-411.

⁸¹ Atay, *Eski Saat*, ss. 232-234.

⁸² Bu konu hakkında ayrıca bkz. Toynbee, *a.g.e.*, ss. 252-257; Gentizon, *a.g.e.*, ss. 229-255.

⁸³ Edouard Helsey, "Angora", *Le Journal*, 19 Ekim 1926, s. 1.

Ankara hakkındaki sözlerini şöyle tamamlamaktadır: “[Başkentin] Geri kalanı, salımlanan barakalarda paçavralar içinde insanların kaynaştığı harap bir kamp[tan ibaret]. Ve işte İstanbul'a sahip bir hükümet, antik Türkiye'yi bataklıktan çıkarmayı, onu büyük bir modern halk haline getirmeyi [kendisine] misyon edinmiş ve buraya gömülmeye geliyor! Bu çok düşündürücü [bir durumdur].”⁸⁴ Görüleceği üzere Helsey'in Ankara'ya yönelik gözlemleri, rejime bakışından çok da farklı değildir ve son derece küçümseyicidir. Burada Helsey'in yalnız olmadığını söylemek gerekir. Yukarıda da dikkat çektiğimiz şekliyle yeni başkent Ankara'yı küçümseyen bakış açısı o tarihte hemen her yabancı gözlemci tarafından paylaşılmaktadır.⁸⁵

Edouard Helsey'in Yazı Dizisinin Yarattığı Yankılar

Edouard Helsey'in 16 Ekim 1926 tarihinde başlayan yazı dizisi 20 Ekim 1926 tarihinde son bulmuştur. Bu son yazının hemen altında *Le Journal*, ertesi gün Helsey'in Romanya gözlemlerini aktarmaya başlayacaklarını okuyucularına duyurmuştur.⁸⁶ 21 Ekim 1926 tarihli *Le Journal* nüshasında Helsey'in yeni yazı dizisi “*Le Journal Romanya'da*” başlığı altında yayımlanmaya başlanmıştır.⁸⁷ Böylelikle Helsey'in Türkiye macerası sona ermiştir. Onun Türkiye'ye yönelik gözlemleri, hem Fransa'da hem de Türkiye'de belirli yankılar uyandırmıştır; hatta yabancı

⁸⁴ Edouard Helsey, “Angora”, *Le Journal*, 19 Ekim 1926, s. 1.

⁸⁵ Örnek olarak İstanbul'daki İngiliz Ticaret Sekreteri Albay H. Woods'un Ankara'yı ziyaretinin ardından kaleme aldığı raporda şu ifadeler kullanılmaktadır: “[...] 3. Angora'daki [Ankara'daki] Türk yetkililerin İstanbul'da hüküm süren ruh halinden tamamen farklı bir ruh halinde oldukları gözlemlenmiştir. Büyük zorluklar altında yaşamalarına ve birçok durumda eşlerinden ve ailelerinden ayrı olmalarına rağmen, bu insanlarda genel bir çalışma ve kararlılık havası ve geleceğe dair umut vardır ki, bu durum İstanbul'da belirgin bir şekilde yoktur. [...] 5. Şu aşamada, Türkerin Angora'yı [Ankara'yı] başkent olarak tutmayı sürdürüp sürdürmeyeceklerini bilmek imkansızdır. Son zamanlarda basında, bu şehrin Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak kalmasının neredeyse imkansız olduğuna dair makaleler çıkmaktadır, ancak diğer yandan Cumhurbaşkanı, siyasi nedenlerle Angora'nın [Ankara'nın] sahip olduğu tecridi sürdürmek isteyebilir. [...]” Bkz. “The Visit of the Commercial Secretary at Constantinople to Angora in November 1924.”, *Board of Trade and Foreign Office: Advisory Committee to the Department of Overseas Trade (Development and Intelligence) BT-90-21-2-1*. Bu rapordan birkaç hafta sonra Almanya'nın Türkiye'deki Büyükelçisi'nin Berlin'e gönderdiği 13 Aralık 1924 tarihli raporuna ayrıca Bkz. Koçak, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, ss. 198-201. Raporun tamamı döneme dair son derece önemli bilgiler aktarmaktadır fakat şu kısmı alıntılanmakla yetiniyoruz: “Mâliye Vekili bana, Ankara'nın iki yıl içinde çok değişmiş ve büyük bir şehir görünümüne kavuşmuş olacağına ilişkin inancını dile getirdi. İnanç belki dağları yerinden oynatabilir, fakat şimdiki Ankara'yı modern bir başkent durumuna zor getirir. [...] yabancı güçlerin temsilcilerinden, şimdiden Ankara'ya taşınmalarını beklemek gerçekten de olacak şey değil!” Yalnızca yabancılar değil, İstanbul'daki kalemler de o tarihlerde benzer bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Bir örnek olarak Ahmet Emin Yalman'ın 13 Kasım 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde yer bulan bir yazısına bkz. Onur Ada, “İki Aziz Hasta: Yeni Başkentin Siyasi Salgınları”, *100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye'sinin 100 Yılı*, der. Alp Yenen ve Erik Jan Zürcher, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2024, s. 58.

⁸⁶ *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

⁸⁷ Edouard Helsey, “Le Journal En Romanie”, *Le Journal*, 21 Ekim 1926, s. 1.

diplomatların raporlarına dahi konu olmuştur. Bununla da kalınmayarak, ileride Türkiye hakkında yazacak olan bazı yabancı yazarlar da Helsey'in gözlemlerine başvuracaklardır.⁸⁸

Fransa'daki Yankılar

Edouard Helsey'in *Journal*'deki yazı dizisi Fransa'da bazı gazetelerde de haber değeri görmüş ve özet halinde yer bulmuştur. *L'Homme Libre*, 18 Ekim 1926 tarihli nüshasında, Helsey'in Türkiye'de yabancılara karşı olan tutumla alakalı yazdıklarına atıf yaparak, "*Lotus hadisesinin ortaya çıkardığı kötü ruh ne olursa olsun, Türkiye çok karanlık yollara girmek istiyor ve Batı'dan kopmayı arzuluyor gibi görünüyor.*" demektedir.⁸⁹ Aynı gazetede Claude Villechaud da Helsey'in yazısında atfen, "*Türkiye'nin modernleşme yolunda katetmesi gereken daha çok mesafe olduğunu*" ifade etmektedir.⁹⁰ *Le Gaulois* da 21 Ekim 1926 tarihli nüshasında Helsey'in yazısını okuyucularına özetlemekte ve Türkiye'yi eleştiren bir dil kullanmaktadır.⁹¹ *L'Action Française* de aynı günlerde Helsey'in yazdıklarını okuyucularına özetlerken, şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Mustafa Kemal zaferinden emin değildir. Edouard Helsey onu yorgun, sinirli, ihtişamının etrafını saran parazitler tarafından aldatılmış, göz yaşlarına boğulmuş, korku şeytanları tarafından ele geçirilmiş halde gösteriyor.*"⁹²

Bizim incelememize göre Helsey'in bu yazısı ile ilgili olarak diğer gazetelerde bu türde bir değerlendirme ya da Helsey'in yazdıklarını aktarma şeklinde bir yayın söz konusu olmamıştır. Diğer taraftan, özellikle hükümetin yarı resmi yayın organı olarak bilinen ve Fransa'nın en prestijli gazetesi olarak değerlendirilen *Le Temps* da ilgili tarihlerde Helsey'e veya onun yazısına en ufak bir atıf dahi yapmamıştır. Bunu *Le Petit Parisien* ve *L'Écho de Paris* gibi büyük Paris gazeteleri için de söylemek mümkündür. Bu durum, Helsey'in görüşleri ne olursa olsun, hükümet ve Paris çevrelerinin tam da Türkiye'ye yeni bir büyükelçi gönderilen bir dönemde bu tür olumsuz bir yazıyı destekler görünmek istemediklerine işaret edebilir. Bu bakımdan, Helsey'in yazılarında Fransız hükümetinin herhangi bir rolünü açık bir şekilde görmek güçtür. Zaten Helsey de İzmir Suikastı yargılamaları kısmında Fransız hükümetini bu yargılamalara ve idamlara engel olmamakla suçlamaktadır.⁹³

⁸⁸ Örneğin Atatürk ile ilgili kaleme aldığı biyografik çalışmasında Fransız yazar Willy Sperco, reformları anlatırken Helsey'in şapka ile ilgili gözlemlerini hatırlayacak ve yıllar sonra ona atıf yapacaktır. Bkz. Sperco, *a.g.e.*, ss. 145-146.

⁸⁹ *L'Homme Libre*, 18 Ekim 1926, s. 2.

⁹⁰ Claude Villechaud, "Le Progrès À Angora", *L'Homme Libre*, 20 Ekim 1926, s. 2.

⁹¹ *Le Gaulois*, 21 Ekim 1926, ss. 2-3.

⁹² *L'Action Française*, 20 Ekim 1926, s. 3.

⁹³ Edouard Helsey, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

Türkiye'deki Yankılar

Türk kamuoyu yazı dizisi ilk duyurulduğu zaman Helsey'in bu türde bir eleştirel yazı kaleme alacağından haberdar değildi; hatta bazı gazeteler, ilk başlarda Türk yanlısı sandıkları Helsey'in Türkiye hakkında olumlu bir yazı kaleme alacağını sanıyorlardı.⁹⁴ Bu iyimser beklenti, Helsey'in eleştirel yazıları ile suya düşmeye başladı. Yine de bazı gazeteler Helsey'e bir şans daha veriyor, yazı dizisinin devam eden bölümlerinde güzel şeyler duyabileceklerini umuyorlardı.⁹⁵ Beklenen olmadı. Yazıların birbiri ardına yayımlanmasının ve tamamlanmasının ardından Türkiye'de Helsey'e ve *Le Journal* gazetesine karşı büyük bir tepki doğdu. Öyle ki, yazı dizisinin son bulmasının ardından gazeteler, Helsey'in 21 Ekim 1926 günü yayımlanan Romanya yazı dizisi ile ilgili olarak, bu haberi "*Helsey Romanya'ya kaçtı*" şeklinde kamuoyuna duyurdular.⁹⁶

Helsey ile ilgili asıl değerlendirmeler, yazı dizisinin sona ermesinden birkaç gün sonra Türkiye'deki önemli gazetelerin başyazarları tarafından kaleme alınacaktır. Fakat onun öncesinde Ankara hükümetinin olaya bakışını resmi yazışmalar üzerinden ele almakta fayda vardır. Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan bu yazışmalar, Türk yetkililerin Helsey'in yazı dizisi karşısında teyakkuza geçtiğini göstermektedir. İlk olarak, Türkiye'nin Barselona'daki konsolosluğundan Hariciye Vekâletine gönderilen 20 Ekim 1926 tarihli bir yazıda, "*Baş makale şeklinde ve Edouard Helsey imzasıyla 16 teşrinievel 1926 tarihinden itibaren başlayan ve hükümetimiz ve ricalimiz hakkında fevkalade garazkar olan işbu ibareler her Türkün hissiyatı milliyesini rencide edecek mahiyettedir.*" deniyor ve "*Lotus hadisesile münasebatdar olduğuna şüphe olmayan bu yazıların*" Fransız hükümeti tarafından "*tertib ve teşvik edilmekte olduğu[nun]*" açık olduğuna dikkat çekiliyordu. Devamında İspanya'da yoğun bir şekilde okunan *Le Journal* gazetesinin bu yayınları nedeniyle "*memleketimizi tanımayan birçok yabancıların*" bundan etkilenebileceği ve bu sebeple de hükümetin tedbir alması gerektiği ifade ediliyordu.⁹⁷ Aynı gün Ankara, Barselona'dan gelen bu yazıyı Paris Büyükelçiliğine iletiyor ve görüş soruyordu.⁹⁸ Paris Büyükelçisi Fethi [Okyar] Bey, ertesi gün verdiği yanıtta, yazı dizisinin içeriğini Ankara'ya özetleyerek, "*düşmanca hissiyatlarla*" yazıldığını değerlendirdiği "*Bu neşriyata [Le] matin gazetesi veya diğer bir gazete ile mukabele etmek mümkündür*" diyor ve Türkiye'ye dostluk duyguları besleyen Leon adlı Fransız

⁹⁴ *Stamboul*, 21 Ekim 1926, s. 2.

⁹⁵ *Stamboul*, 21 Ekim 1926, s. 2. Burada bahsi geçen gazete *Akşam*'dir. *Akşam*'ın ilgili tarihli nüshası bulunamamıştır.

⁹⁶ *Bulletin Périodique De La Presse Turque*, No. 48, haz. Ministère des Affaires Étrangères, du 20 Octobre au 21 Décembre 1926, ss. 7-8.

⁹⁷ *Türk Diplomatik Arşivi*, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 3. (TDA)

⁹⁸ TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 6.

bir yazarın Ankara'ya gelmesi ve oradan yazdığı makaleleri *Le Matin* gazetesine göndermesi suretiyle “*mukabil neşriyat yaptırılması yerinde olur zannederim*” ifadelerini kullanıyordu.⁹⁹ Fethi Bey'in bu önerisine verdiği 25 Ekim günkü yanıtında Hariciye Vekâleti, bu fikri olumlu buluyor ve muhabir Leon'un Ankara seyahati hakkında ortaya çıkacak masraf vs. konularının bildirilmesini istiyordu.¹⁰⁰ Arşiv'e yansıyan yazışmalar dizisi bu noktada kesilse de Ankara'nın bahsi geçen Fransız yazar Leon'u Türkiye'ye getirterek Helsey'e cevap niteliğinde bir yazı yazdırdığı 1939 yılında onun hakkında Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı bir yazıdan anlaşılmaktadır. Bu yazıda, “*1926 senesinde Ankaraya davet edilerek lehimize bir neşri makale yazmış olan Mösyö Leune'in [Leon?] memleketimizi tekrar ziyaret için müracaatta bulunduğu*” ibaresi, Leon'un, Türk hükümetinin isteği üzerine, masrafları da karşılanacak şekilde Ankara'ya geldiğini ve “*lehimize bir neşri makale*” yazdığını göstermektedir.¹⁰¹ Bu arada Helsey'in bu yazısından kısa bir süre sonra İspanya'da da Barselona'da yayın yapan önemli yayın organlarından *Vanguard* gazetesinde Helsey'in yazısına cevap teşkil eden ve Türkiye lehine yorumlar barındıran bir yazı yayımlanmıştır.¹⁰² Bunda Barselona'daki Türk temsilciğinin müdahalesi olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Neticede tüm bu yazışmalar, Edouard Helsey'in yazı dizisinin Ankara'yı rahatsız ettiğini göstermektedir. Bu yazıya bir karşılık vermek için alelacele düşünülen ilk formül, Fransız bir yazarın Ankara'ya getirilerek önde gelen bir Fransız gazetesinde Türkiye lehine bir yazı yazdırılması olmuştur.

Ankara'nın bu rahatsızlığı, yazı dizisinin son bulmasının ardından Türk basınınca da paylaşılmıştır. Fransız Dışişleri Bakanlığının yayımladığı “*Periyodik Türkiye Basın Bülteni*” adlı süreli yayının değerlendirmesine bakılırsa, “*Edouard Helsey tarafından Le Journal'de Türkiye hakkında yayımlanan mektuplar büyük bir öfke uyandırmıştır.*”¹⁰³ Örneğin *Vakit* gazetesi, konuyla ilgili yayımladığı yazıda, okuyucularının “*bu saçmalıklar*” karşısında gerçekleri kendilerinin kavrayabileceklerini vurgulamıştır. Aynı zamanda Helsey'in eleştirilerine yanıt vermeye çalışan *Vakit*, yabancıların bağımsız Türkiye'de eski alışkanlıklarını kaybetmenin üzüntüsünü yaşadıklarını ve bu sebeple Türkiye'ye karşı bu türde bir dil geliştirdiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Bu görüş Türk basınının genelinde karşılık bulmuştur.

⁹⁹ TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 5.

¹⁰⁰ TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 4.

¹⁰¹ TDA, Fon No: 525, Kutu No: 38014, Gömlek No: 154472, Sıra No: 3.

¹⁰² TDA, Fon No: 537, Kutu No: 7946, Gömlek No: 48706, Sıra No: 1.

¹⁰³ *Bulletin Périodique De La Presse Turque*, No. 48, haz. Ministère des Affaires Étrangères, du 20 Octobre au 21 Décembre 1926, s. 7.

¹⁰⁴ *Vakit*, 21-22 Teşrinivel [Ekim] 1926, s. 1; *Stamboul*, 24 Ekim 1926, s. 2.

Helsey'in yazı dizisine karşı Türkiye'de en kapsamlı tepki doğal olarak hükümete yakınlığı ile bilinen kalemler tarafından dile getirilmiştir. Hükümetin yarı resmi yayın organı olarak görülen *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Falih Rıfki [Atay], "*Asıl Düşman*" başlıklı yazısında, Helsey'in bulunduğunu iddia ettiği İstanbul ve Ankara'da herhangi bir Türk yetkili ile görüşmediğine dikkat çekmekte ve ilgili yazı dizisinin Paris'te hazırlanmış esaslara uygun olarak kasten yayımlandığını ima etmektedir. *Le Journal*'in kendi ülkesine dair olmayan bir meseleye kendi baş sayfasından sütunlarını ayırıyor olmasını da dikkate değer bulan ve bunu bir yerlerden gelen birtakım maddi gelirlere yoran Falih Rıfki, "*Fransız cumhuriyeti gazeteleri içinde [Türkiye'nin] Paris sefaretinin verdiği tahsisat yüzünden Sultan Hamidi müdafaa edenler olduğunu hep hatırlarız.*" demektedir. Yazısı boyunca daima Milli Mücadele'de kazanılan zafere ve mazlum milletlere örnek olacak bir anti emperyalizme atf yapan Falih Rıfki, Helsey'in eleştirel yazılarının ardındaki motivasyonun Türkiye'deki kapitülasyon rejiminin sona ermesi ve yabancıların bu durumdan duyduğu rahatsızlık olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, Helsey'in başkent Ankara'yı küçümseyen ifadelerini de yalanlayarak, başkent Ankara'ya taşınmasının güvenlik kaygısından kaynaklandığını ifade etmekte ve bugün Türkiye'deki idarenin daha önce hiç olmadığı kadar güçlü olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁵

Bir diğer önemli gazete olan *Akşam*'da Necmeddin Sâdık [Sadak], "*Hezeyan!*" başlıklı yazısında Helsey'in Türkiye izlenimlerini çok sert bir dille eleştirmektedir. Yazısına Helsey'in yazı dizisinin Türkiye'de uyandırdığı derin nefrete dikkat çekerek başlayan Sâdık, Helsey'in gözleri kin ve hırsla dolu bir şekilde kasıtlı olarak Türkiye'ye geldiğini öne sürmektedir. "*Jurnal' muhabirinin mektupları şimdiye kadar çok vesilelerle aleyhimize yazılmış olan makalelerin en çirkinini, en hasmanesidir.*" diyen Sâdık, *Le Journal* gazetesinin sahibinin geçen sene Yıldız Gazinosu'nu satın almak istemesine rağmen alamamış olan bir kimse olduğunu iddia etmekte ve bu "*tesadüfe*" dikkat çekmektedir. Ayrıca Sâdık, Helsey'in Fransa'daki bazı çıkar çevreleri tarafından finanse edilmiş olduğunu ve bu yazının da Türk-Fransız ilişkilerini daha da bozmak amacıyla kaleme alındığını ima etmektedir. Bu bakımdan Sâdık, "*Bu Musevinin yazdığı şeyleri, bunlara bir bir cevap vermek için tekrar etmek bile bize kerân gelir.*" diyerek Helsey'in yazılarının ciddiye alınacak bir tarafı olmadığını öne sürmektedir. Sâdık'a göre Türkiye'yi hakıyla tanıyan Fransızlar elbette ki Helsey'i yalanlayacaktır; bu sebeple "*bu terbiyesizliğe*" yanıt vermeye gerek dahi yoktur: "*Mektupların diğer şahsi bazı kısımlarına gelince, bunlara cevabadda o âdeme, sadece: 'Efendi, terbiyesizlik etmişsin!' deyub geçeriz.*"¹⁰⁶

¹⁰⁵ Falih Rıfki [Atay], "*Asıl Düşman*", *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinivevel [Ekim] 1926, s. 1.

¹⁰⁶ Necmeddin Sâdık, "*Hezeyan!*", *Akşam*, 26 Ekim 1926, s. 1.

Rejimin önde gelen bir diğer kalemi olan Yunus Nadi de *Cumhuriyet* gazetesinde, “*Haydut*” olarak tanımladığı Helsey’i ve onun yazı dizisini çok sert bir dille eleştirmektedir. “*Herif memleketimize küfr etmiştir, milletimize hakaret gözü ile bakmıştır, hükümetimize taarruz etmiştir, ve nihayet dilini Türklüğün büyük rehber ve halaskarları Gazi Paşamıza kadar uzatmıştır.*” diyen ve “*Türkiye’yi ve Türkleri tahkir etmek için demediğini koymamış*” olan Helsey’in yazılarını “*edepsizlik*” ve “*terbiyesizlik*” olarak adlandıran Nadi, onu “*teessüf*” etmenin dahi hafif kalacağını öfkeli bir dille ifade etmektedir. Nadi’ye göre kabahat yalnızca Helsey’de değil, aynı zamanda ona yer veren gazetededir de... “*Yalnız teessüf olunur ki Le Journal gibi bir gazetenin böyle bir serserinin herze ve hezeyandan ibaret olan yazılarına ilk sütunlarında mevki vermiş olsun.*” diyen Nadi, “*Halkımızdan hükümetimize kadar bütün Türklük için ağız dolusu küfürat ile söyleyebileceği ne varsa hepsi söylenmiş ve bitmemiştir.*” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca Nadi, tıpkı Sâdık gibi, Helsey’in yazılarının Fransa’nın yeni atadığı Büyükelçi Émile Daeschner’in Türkiye’ye geldiği bir döneme denk gelmesini son derece manidar bulmaktadır.¹⁰⁷ Ona göre, “*Bu açıktan açığa haksız ve hukuksuz yazılarda Fransız-Türk münasebetlerini ihlal etmek isteyen bir suikasd aramakda dahi bütün bütün isabetsizlik yoktur denilemez.*” Bu bakımdan Nadi, Helsey’in yazı dizisinin kasıtlı bir şekilde yayımlandığına emindir. Ayrıca “*bu kadar ağır hücumlara sahifelerini açmak için ortada değilse bile herhalde perde arkasında bir sebep bulunmak lazımdır. Bunun başka türlüünü tarif mantıksızlıktan ibaret olur.*” diyen Nadi, yine tıpkı Sâdık gibi, Helsey’in yazı dizisinin Türkiye’yi tahkir etmeyi amaçlayan belirli çevreler tarafından desteklendiğini ve bu yazılara ciddiyetle yanıt vermenin bile zaman kaybı olduğunu ifade etmektedir. Kısacası Nadi de diğerleri gibi bu yazıları cevap vermeye layık bulmamaktadır.¹⁰⁸

Görüleceği üzere Türk basınının önde gelen kalemleri, Edouard Helsey’in Türkiye ile ilgili yayımlanan yazı dizisine karşı çok yoğun ve sert bir tepki göstermiştir. Ankara’nın da sözcüsü olarak kabul edilebilecek olan basının önde gelen kalemleri ve diğer gazeteler, Helsey’in iddialarına genel olarak benzer bir tarzda yanıt vermişlerdir. Bu yanıtlar, Helsey’in ifadelerinin gerçeklerle örtüşmediği, Batılıların bağımsız ve kendi ayakları üzerinde durmaya başlayan bir Türkiye istemedikleri, onların geçmişte nüfuz sahibi oldukları Kapitülasyon Türkiye’sini arzuladıkları fakat bunu göremeyince de Türkiye’yi eleştirdikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bir başka ifadeyle, Türk basını Helsey’in pek çok eleştirisine doğrudan yanıt vermemekte, hatta bunlara yanıt vermenin gereksiz olacağını da açık bir şekilde yazmaktadır. Helsey’in değindiği otoriterlik, Şapka

¹⁰⁷Fransa’nın Albert Sarraut yerine Türkiye’ye atadığı yeni büyükelçisi Daeschener 28 Ekim 1926 günü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya itimatnamesini sunmuştur. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinievvel [Ekim], 1926, s. 1.

¹⁰⁸ Yunus Nadi, “Beynelmilel [Uluslararası] Bir Şâki [Haydut]”, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1926, s. 1.

Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve daha pek çok husus Türk basınında görmezden gelinmiştir. Hatta henüz çok taze olan ve Helsey'in de özellikle Cavid Bey'i merkeze alarak uzun uzadıya değindiği İzmir Suikastı hadisesi Türk kalemlerinin yanıtlarında söz konusu edilmemiştir. Yine de Türk kalemlerinin verdikleri yanıtların tonu, Ankara'nın Cumhuriyet'in bu ilk dönemlerinde Batılı ülkelerde nasıl görüldüğüne ve nasıl değerlendirildiğine büyük önem verdiğini ve kendisine yönelik yapılan klasikleşmiş eleştirilere karşı da son derece hassas olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹

Helsey'in bu yazısı ve bu yazıya karşılık olarak Türk kalemlerinin verdiği yanıtlar, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir R. H. Hoare'in Londra'ya gönderdiği bir rapora konu olmuştur. Hoare'in raporu, tıpkı Türk basınında gördüğümüz üzere, Helsey'in yazı dizisinin Türkiye'de tepki ile karşılandığını, fakat pek çok konunun da yanıtız bırakıldığını göstermektedir. Hoare'e göre Helsey söylemlerinde adil olsa da bunlar Ankara'ya dokunacak cinsten söylemlerdi. Türkiye'nin yabancı desteğine ihtiyaç duyan bir ülke olduğuna dair iddialar karşısında Ankara, bu iddialar ironi dahi olsa, son derece hassas davranıyor ve sinirleniyordu. Helsey ise Mustafa Kemal'e, onun politikalarına ve Türklere yönelik "*rencide edici*" ifadelerini esirgemiyordu. Helsey'in Mustafa Kemal'i çevresinin etkisinde kalan bir kukla gibi göstermesi ise haksız bir söylemdi, çünkü Hoare Mustafa Kemal'in temel konularda dizginleri elinde tuttuğuna inanıyordu. Ayrıca Helsey'in ima ettiği gibi orduda bir hoşnutsuzluk da yoktu, fakat geçen yaz Kazım Karabekir başta olmak üzere generallerin İzmir'deki mahkemede alelacele beraat ettirilmeleri, Mustafa Kemal'in onlarla bir çatışmaya girmek istemediğini gösteriyordu; yani Mustafa Kemal dengeleri gözetmek durumundaydı. Bunun yanında Mustafa Kemal'in çevresini fanatikler, sefahat düşkünleri, çıkarıcılar, vurguncular ve gerçek reformcular olarak ayırmaya da gerek yoktu; zira onların çoğu zaten bu niteliklerin bir kısmını bünyelerinde barındırıyordu.

---

¹⁰⁹ Gerçekten de ilgili dönemde genç Cumhuriyet, Batı ülkelerinde nasıl görüldüğüne çok ayrı bir önem vermiştir. Atatürk'ün yakınları, onun yabancı misafirlerinin ülkeyi nasıl gördüğü konusunda son derece hassas olduğuna dair ayrıntılar aktarmaktadırlar. Bkz. Nuri Ulusu, *Atatürk'ün Yanı Başında*, haz. Mustafa Kemal Ulusu, 4. Baskı, İstek Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 211-212. Ankara'nın dışarıdan nasıl görüldüğüne verdiği önemi bizzat resmi yayınlardan da anlamak mümkündür. Bkz. *La Turquie Kemaliste*, No. 1, Direction Générale de La Presse au Ministère de l'Interieur, Juin 1934; *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si*, 1. Baskı, Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938. Ankara, oldukça geç tarihlerde dahi Batı'da nasıl görüldüğüne büyük önem vermiştir. Örneğin, 1949 yılında Danimarka'da faaliyet yürüten İskandinavya Havayolları, yapmış olduğu bir çekilişte, kazanan kişiye Türkiye'de imal edilmiş el işi halı vermeyi vaat etmiştir. Çekiliş ile ilgili olarak bir Danimarka gazetesindeki görselde, bir uçağın kokpitinde bulunan Danimarkalı bir pilot, başında fes, sırtında ise Türk halılarıyla poz vermiştir. Bu gazete görseli Danimarka'daki Türk elçiliği tarafından resmen protesto edilmiştir. Bkz. *Ulus*, 15 Temmuz 1949, ss. 1-2.

Diğer yandan Helsey'in bahsettiği "terör", ülkenin genelinde duraklama evresindeydi. Tüm bunlara karşın Türk basınının Helsey'in iddialarına yönelik cevaplarının "acizliği", bir bakıma Helsey'in eleştirilerinin yerini bulduğunu gösteriyordu. Türk kalemleri Helsey'e karşı sert ve ortak bir dil kullanıyordu. Ancak verilen yanıtlar genel olarak Helsey'in iddialarını bir şekilde geçiştirmekle yetiniyordu.¹¹⁰

Sonuç

Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasında kurulan Cumhuriyet rejiminin kısa süre içerisinde giriştiği köklü reform süreci Batılıların bu yeni ülkeye olan ilgisini son derece artırmıştır. Bu dönemde Batı gazeteleri, genç Cumhuriyet'teki gelişmeleri okuyucularına aktarmışlar ve zaman zaman muhabirlerini de göndererek yazı dizileri yayınlamışlardır.

Bu makalede 1926 yılının Ekim ayında Fransız *Le Journal* gazetesi adına Türkiye'yi ziyaret eden Fransız gazeteci Edouard Helsey'in ilgili gazetede kaleme aldığı bir yazı dizisi incelenmiştir. Bu yazı dizisi, tek parti döneminin bu ilk yıllarını dışarıdan bir göz aracılığı ile değerlendirmek bakımından önemlidir. Helsey'in gözlemleri, diğer kaynaklar ile sırandığında, bizi bazı bulgulara ulaştırmaktadır.

Fransız gazeteci Helsey, Türkiye'ye ayak bastığı ilk andan itibaren, yabancılara karşı olan tutuma, reformların uygulanma tarzına, Ankara'daki hükümete ve onun lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı eleştirel bir dil kullanmaktadır. Helsey, özellikle İstiklâl Mahkemeleri ve İzmir Suikastı girişimi sonrasında yapılan yargılamalar üzerinde özel bir hassasiyet gösterir görünmektedir. Ayrıca Helsey, Türkiye'nin iktisadi ve demografik durumunu hiç iç açıcı bulmadığı gibi, yeni başkent Ankara'yı da şehir sıfatını dahi taşımaya dahi layık bir başkent olarak görmemektedir. Genel olarak bakıldığında Helsey'in bu görüşleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransız basını başta olmak üzere Batı basınında Türkiye'ye yönelik olarak dile getirilen tezlerden çok da farklı değildir. Büyük bir hayalperestlik içerisinde olduğu değerlendirilen genç Cumhuriyet'in bu şartlar altında ne kadar yaşayabileceği ve reformların ne ölçüde kalıcı olabileceği sorusu, tıpkı dönemin Batı basınında olduğu gibi, Helsey'in yazı dizisinin de ana temasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Helsey, 1926 yılından bakıldığında Cumhuriyet rejiminin geleceğini, hatta bir yıl sonrasını dahi belirsiz gören bir düşünce içerisindeydi. Bu görüşün Türkiye'de bulunan diğer yabancı gözlemciler tarafından da paylaşıldığı ve Ankara'daki rejimin geleceğine dair bir belirsizlik havasının

¹¹⁰R. H. Hoare'den Sir Austen Chamberlain'e yazı, 3 Kasım 1926; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt:6, haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, ss. 71-73.

zihinlerde yer ettiği görülmektedir. Helsey ve diğer yabancı gözlemcilerin ortak bir paydada bulunduğu bu görüş, rejimin bu ilk yıllarında gidişatın ne denli belirsiz görüldüğünü ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bir başka ifadeyle, yabancıların gözünde Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında süreç, tek yönlü bir tarihsel seyir izlemekten uzaktır; özellikle 1926 yılı için konuşulacak olursa, o günlerde pek çok kimse açısından "yarın" belirsiz görünmektedir. Bu bakımdan, makalede elde edilen bulgular, Giriş'te öne sürdüğümüz şekliyle, *teleolojik* tarih yazımı ile çelişmektedir.

Makalenin dikkat çekmek istediği bir diğer husus da Helsey'in kendisinin doğrudan vakıf olamayacağı bilgilere de yazısında yer vermesidir. Bu bilgiler daha çok Ankara'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çevresi ve Çankaya'da olup bitenler ile ilgilidir. Helsey'in bizzat şahit olamayacağı bu bilgiler bizzat rejime muhalif çevreler tarafından Helsey'e anlatılmış yahut pek çok çevrede dillendirilen birer söylenti olarak yayılmış olabilir. Bu konuda başvurduğumuz diğer yabancı kaynaklar, rejimin zayıflığına ve geleceğinin belirsizliğine dair bu tür söylentilerin yaygın bir şekilde kulaktan kulağa dolaştığına işaret etmektedir.

Son olarak, Helsey'in dile getirdiği eleştirel görüşlerin Türkiye'de büyük bir karşılık bulduğunu da ifade etmek gerekir. Helsey'in yazı dizisi, ilk olarak Türkiye'nin yurtdışındaki temsilcilikleri tarafından Ankara'ya bildirilmiştir. Helsey'in bu yazıları karşısında teyakkuza geçen Ankara hükümeti, onun değerlendirmelerine yanıt verebilmek için Fransa'dan bir gazeteciyi Ankara'ya getirtmiş ve bu gazeteciye Fransa'nın bazı önde gelen gazetelerinde Türkiye lehine yazı yazdırmıştır. Bu durum, Ankara'nın bu tür bir eleştirel tutum karşısında aldığı vaziyeti göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Ankara hükümetinin yanında Türk basını da Helsey'in yazı dizisi karşısında son derece sert bir tutum takınmıştır. Falih Rıfkı [Atay], Yunus Nadi ve Necmeddin Sâdık [Sadak] gibi önde gelen kalemler, Helsey hakkında çok ağır ithamlarda bulunmuşlar ve onun yazılarını sert bir dille eleştirmişlerdir. Türk kalemler, genel olarak Helsey'in ve mensup olduğu gazetenin bu yazıları belirli maddi menfaatler için yayınladıkları, bu yazıların arka planında belirli hesapların olduğu, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından bu yeni düzene alışamayan yabancıların Türkiye'yi karalamaya çalıştıkları ve kimi çevrelerin Türk-Fransız ilişkilerine zarar vermek istedikleri vb. şeklinde tezler öne sürmüşlerdir. Yazarlar, Helsey'in Türkiye'nin otoriterliği, muhalefetin durumu, İstiklâl Mahkemeleri, reformlar vb. konulardaki değerlendirmelerine çoğunlukla yanıt vermemişler ve yanıt vermenin gereksiz olduğunu da ifade etmişlerdir. Genel olarak Ankara'nın Türkiye'yi

ve rejimi eleştiren bir söylem karşısında takındığı tutum, genç Cumhuriyet'in dışarıda nasıl görüldüğüne büyük bir önem verdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Edouard Helsey'in Yazı Dizisi

Helsey, Edouard, "Angora N'est Pas Encore La Turquie", *Le Journal*, 20 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "La Turquie Kémaliste: Précautions Oratoires", *Le Journal*, 16 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le Journal En Roumanie", *Le Journal*, 21 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Angora", *Le Journal*, 19 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le Chapitre des Chapeaux", *Le Journal*, 17 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "L'Ivresse de La Victoire", *Le Journal*, 18 Ekim 1926, s. 1.

Arşiv Belgeleri

Türk Diplomatik Arşivi Belgeleri (TDA)

TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 3.

TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 4.

TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 5.

TDA, Fon No: 525, Kutu No: 37919, Gömlek No: 153036, Sıra No: 6.

TDA, Fon No: 525, Kutu No: 38014, Gömlek No: 154472, Sıra No: 3.

TDA, Fon No: 537, Kutu No: 7946, Gömlek No: 48706, Sıra No: 1.

İngiliz Belgeleri

Board of Trade and Foreign Office: Advisory Committee to the Department of Overseas Trade (Development and Intelligence) BT: 90-21-2-1: "The Visit of the Commercial Secretary at Constantinople to Angora in November 1924."

Further Correspondence Respecting Turkey, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 1. "From Sir. Lindsay to Sir Austen Chamberlain, Constantinople 28 June 1926."

Further Correspondence Respecting Turkey, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 41. "Report on a Visit to Southern Anatolia, Rhodes and Smyrna, Constantinople-December 1926."

Further Correspondence Respecting Turkey, Part XII, July to December 1926, Doc. No. 40. "From Mr. Hoare to Sir Austen Chamberlain, Constantinople 15 Kasım 1926."

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt:6 , haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926), haz. Sir. R. Lindsay, der. Ali Satan, çev. Nilgün Elgin, 1. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.

Resmi Yayınlar

Bulletin Périodique De La Presse Turque, No. 48., haz. Ministère des Affaires Étrangères, du 20 Octobre au 21 Décembre 1926.

C.H.P. 25 Yıl, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927.

La Turquie Kemaliste, No. 1, Direction Générale de La Presse au Ministère de l'Intérieur, Juin 1934.

Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti, Ankara 1931.

Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi, 1. Baskı, Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938.

Gazete Makaleleri

[Atay], Falih Rıfki, "Asıl Düşman", *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel [Ekim] 1926, s. 1.

C.C., "Le Souffrage Universel Et Les Troglodytes En Turquie", *Le Figaro*, 24 Eylül, 1930, s. 4.

Gentizon, Paul, "Le Difficultés de La Paix d'Orient", *Le Temps*, 1 Kasım 1922, s. 2.

Helsey, Edouard, "Athènes S'Attend À Tous Les Désastres", *Le Journal*, 9 Ekim 1922, s. 1.

Helsey, Edouard, "Chez Nos Amis de Tchéco-Slovaquie", *Le Journal*, 13 Mart 1921, ss. 1-2.

Helsey, Edouard, "Comment La Tchecoslovaquie Sauva Sa Monnaie", *Le Journal*, 19 Temmuz 1926, ss. 1-2.

Helsey, Edouard, "Enquête Dans Les Pays Libérés", *Le Journal*, 2 Ocak 1919, s. 1.

Helsey, Edouard, "L'Allemagne Convalescente", *Le Journal*, 16 Nisan 1921, s. 1.

Helsey, Edouard, "L'Enquête du 'Journal' En Pologne", *Le Journal*, 8 Ağustos 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "La Conférence de Lausanne Est Ouverte", *Le Journal*, 21 Kasım 1922, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' Avec L'Armée d'Orient", *Le Journal*, 23 Kasım 1915, s. 4.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' Dans Les Balkans", *Le Journal*, 2 Eylül 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' En Autriche", *Le Journal*, 17 Ağustos 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' En Hongrie", *Le Journal*, 29 Ağustos 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le Retour de M. Clémenceau", *Le Journal*, 21 Nisan 1920, s. 1.

Helsey, Edouard, "Les Grandes Enquêtes du 'Journal' ", *Le Journal*, 6 Ağustos 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Les Grands Enquêtes du 'Journal'", *Le Journal*, 28 Mart 1920, s. 1.

Helsey, Edouard, "Un Effort Sérieux S'Impose Dans La Ruhr", *Le Journal*, 9 Şubat 1923, s. 1.

Helsey, Edouard, "Une Grande Enquête du 'Journal'", *Le Journal*, 1 Eylül 1926, s. 1.

Nadi, Yunus, "Beynelmilel [Uluslararası] Bir Şâki [Haydut]", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1926, s. 1.

Sauvage, Marcel, "La Turquie Dévoilée", *L'Intransigeant*, 11 Ağustos 1935, ss. 1-2.

Sauvage, Marcel, "La Turquie Dévoilée", *L'Intransigeant*, 30 Temmuz 1935, ss. 1-2.

Helsey, Edouard, "Tragédie et Comédie", *Gil Blas*, 23 Temmuz 1906, s. 3.

Helsey, Edouard, "Une Enquête À Berlin", *Le Journal*, 1 Eylül 1919, s. 1.

Helsey, Edouard, "Au Caire", *Le Journal*, 21 Şubat 1920, s. 1.

Helsey, Edouard, "Avant Le Conclave", *Le Journal*, 31 Ocak 1922, s. 1.

Gentizon, Paul, "La Turquie et La Paix", *Le Temps*, 21 Ekim 1922, s. 2.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' À Sofia", *Le Journal*, 4 Eylül 1926, s. 1.

Sâdık, Necmeddin, "Hezeyan!", *Akşam*, 26 Ekim 1926, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' En Turquie", *Le Journal*, 5 Kasım 1922, s. 1.

Helsey, Edouard, "Une Journée Historique", *Le Journal*, 2 Aralık 1925, s. 1.

Helsey, Edouard, "En Suivant Les Armées", *Le Journal*, 21 Kasım 1914, s. 1.

[Yalman], Ahmet Emin, "Müncilikten Sonra Bânilik", *Vakit*, 16 Ocak 1923, s. 1.

Helsey, Edouard, "Le Salon de La Nationale", *Le Journal*, 15 Nisan 1910, s. 6.

Helsey, Edouard, "Le 'Journal' En Bulgarie", *Le Journal*, 5 Eylül 1926, s. 1.

Villechaud, Claude, "Le Progrès À Angora", *L'Homme Libre*, 20 Ekim 1926, s. 2.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

L'Action Française

L'Homme Libre

L'Illustration

Le Figaro

Le Gaulois

Le Journal

Resmi Ceride [Resmi Gazete]

Stamboul

Tan

L'Intransigeant

Comoedia

Gil Blas

Kitaplar

- Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 1998.
- Armstrong, C., *Bozkurt*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2005.
- Atay, Falih Rıfki, *Ankara Pozitif Yayınları*, İstanbul, 2018.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
- Atay, Falih Rıfki, *Eski Saat*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2021.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.
- Azak, Umut, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Bali, Rıfat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Duhammel, Georges, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, çev. Can Yücel, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1988.
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uynana Doğu*, çev. Fethi Ülkü, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
- Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, Cilt:1, 1. Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları (Lozan Antlaşması I)*, Cumhuriyet Gazetesi, 1998.
- Jevakoff, Alexandre, *Kemal Atatürk: Batı'nın Yolu*, çev. Zeki Çelkikol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Kaplan, Mehmet, Enginün, İnci, Kerman, Zeynep, Birinci, Necat ve Uçman, Abdullah, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Cilt:2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastinin İçyüzü*, Cilt:1, 5. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2020.
- Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Koçak, Cemil, *CHP ve Taşra (1930-1950)*, Cilt:1, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.
- Koçak, Cemil, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Koçak, Cemil, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti*, Cilt:1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- Linke, Lio, *Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey*, 1. Baskı, Constable and Company Ltd., London, 1937.
- Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, çev. ve der. Fethi Vecdet Erkun, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- Mumcu, Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast*, 26. Baskı, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2017.
- Neyzi, Nezih H., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kızıltoprak Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Okyar, Osman ve Seyithanoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Öz, Esat, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945*, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Özdemirci, İlbey C. N., *Fötr Şapkalı Şih: Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Parlak, Deniz, *Laikleşme Sürecinde Camiler: Genç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Plaggenborg, Stefan, *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya ve Sosyalist Rusya*, çev. Hulki Demirel, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Popper, Karl R., *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Reinkowski, Maurus, *Türkiye Tarihi: Atatürk'ten Bugüne*, çev. Hamide Koyukan, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2024.
- S. Eriş Ülger, *Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Selçuk, Fatih, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri*, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- Selçuk, Fatih, *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2020.
- Sherill, Charles H., *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal*, çev. Belirtilmemiş, 2. Baskı, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sperco, Willy, *Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)*, çev. Zeki Çelikol, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Şimşir, Bilâl N., *Ankara...Ankara...: Bir Başkent'in Doğuşu*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Tekiner, Aylin, *Atatürk Heykelleri (Kült, Estetik, Siyaset)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- Toynbee, Arnold, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, y.y.b., 1971.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Ulus, Nuri, *Atatürk’ün Yanı Başında*, haz. Mustafa Kemal Ulus, 4. Baskı, İstek Yayınları, İstanbul, 2019.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- Yılmaz, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si*, 1. Baskı, Phoneix Yayınları, Ankara 2002.
- Zara, Philippe de, *Mustapha Kémal: Dictateur*, 1. Baskı, Fernand Sorlot, Paris, 1936.
- Zürcher, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Zürcher, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

- Ada, Onur, “İki Aziz Hasta: Yeni Başkent’in Siyasi Salgınları”, *100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye’sinin 100 Yılı*, der. Alp Yenen ve Erik Jan Zürcher, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2024, ss. 57-62.
- Adak, Sevgi, “Modenleşen Kıyafet, Modernleşen Ulus: Kemalist Kıyafet Reformlarının Yansımaları”, *100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye’sinin 100 Yılı*, der. Alp Yenen ve Erik Jan Zürcher, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 2024, ss. 117-120.
- Aytürk, İlker, “Erken Cumhuriyet’te Modernleşme, Laiklik ve Milliyetçilik: Mete Tunçay’ın Tek Parti’sinin Kırk Yıl Gecikmiş Bir Eleştirisi”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar, Derleyenler: İlker Aytürk ve Berk Esen*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 193-239.
- Aytürk, İlker, “Post-Post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar, Derleyenler: İlker Aytürk ve Berk Esen*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 23-48.
- Azak, Umut, “Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılabı”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, ss. 129-154.
- Bige, Yavuz, “Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, *Bellekten*, LX, Sayı 228, Ağustos 1996, ss. 443-464.
- Demirel, Meral, “Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM’deki Oylamalar”, *Mete Tunçay’a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 725-750.
- Karakaş, Nuri ve Selçuk, Fatih, “Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, XII, Sayı 4, 2021, ss. 880-908.

- Kedourie, Elie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, Vol. 7, No. 1 (Jan., 1971), ss. 89-104.
- Koçak, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şeflik/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, Cilt:2, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 119-137.
- Özgiray, Ahmet, "Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, Sayı 1, 1992, ss. 65-80.
- Salep, Mustafa, "İtalya'nın Yayılımcı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Mart 2022, ss. 114-147.
- Tezcan, Durmuş, "Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II, Sayı 4-5, 1995, ss. 267-274.
- Umut, Hüseyin, "Atatürk Devri Türk-Fransız İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 62, 2018, ss. 539-548.
- Weiskel, Timothy C., "Mission Civilisatrice", *The Wilson Quarterly* (1976-), Vol. 12, No. 4, Autumn 1988, ss. 96-113.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 49-70.

Geliş Tarihi: 24 Nisan 2024

Kabul Tarihi: 8 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın Kıbrıs'a Taşınması (1952-1955)**

Hayri ÇAPRAZ***

Tolga Murat GÜRDAL****

Öz

Bu çalışmanın amacı, İngiliz hükümetinin, 1952-1955 yılları arasında Mısır'daki Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nı neden Kıbrıs'a taşımak zorunda kaldığını ve taşınma ile hangi hedeflere ulaşmak istediğini incelemektir. Araştırma, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada askeri-politik dengelerin yeniden kurulduğu bir dönemi kapsamı itibariyle önemlidir. Ayrıca günümüzde, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik kaygılar dolayısıyla, Kıbrıs'taki İngiliz askeri varlığı halen daha devam ettiğinden geçmişi inceleme adına değerlidir. Bu çerçevede, İngiltere'nin Mısır sonrası Kıbrıs'ta kalıcı olmaya çalışması, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de onun askeri-politik mekanizmalarda varlığını koruması-sürdürme refleksi olarak değerlendirildi. Araştırmanın içerik kapsamına gelince, İngiltere Hükümetinin Mısır ile yaşadığı sorunlar, Kıbrıs Adası'nın konumu, adadaki Rumların İngiltere'ye karşı tepkileri ve İngiltere'nin hangi askeri güçle adaya yerleştiği ele alındı. Bu içerik kapsamında, İngiltere'nin neden Kıbrıs'ı tercih ettiği ve nasıl yerleşmeye çalıştığı sorusuna cevap arandı. Bunun için İngiltere'nin Mısır'daki Orta Doğu Genel Karargâhı'nın Kıbrıs'a taşınması-yerleşmesi, İngiltere Bakanlar Kurulu ve İngiliz Parlamentosu tutanakları, dönemin İngiliz

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale çalışması Tolga Murat Gürdal'ın Prof. Dr. Hayri Çapraz danışmanlığında hazırladığı "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1959-1967)" isimli Yüksek Lisans Tez çalışmasından üretilmiştir.

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü, (hayricapraz@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-2846-948X).

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (mtolgaگردal@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-9137-2106).

gazeteleri ve İngiliz rütbeli askerlerinin yayınlanmış yazılarından faydalandı. Kaynaklar ve telif eserler çerçevesinde yapılan araştırmanın sonunda, İngiltere'nin, Mısır'dan çıkışının zorunlu olduğu ve Kıbrıs'ta yeniden yapılandırıldığı Orta Doğu Genel Karargâhı'nın, küresel hedeflerini sürdürmesinin aracı olarak planlandığı tespiti yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Ağrotur, Dikelya, Doğu Akdeniz, Taşınma

Move of the England Middle East Command General Headquarters to Cyprus (1952-1955)

Abstract

In this study, it is examined why the British government had to move the Middle East Command General Headquarters in Egypt to Cyprus between 1952 and 1955 and what purposes it aimed with the move. The research is important as it covers a period in which the world military-political balances were re-established after the Second World War. As a matter of fact, Britain's attempt to remain permanent in Cyprus after Egypt was evaluated as a reflex to protect and maintain its presence in military-political mechanisms in the Middle East and Eastern Mediterranean. In order to reveal the subject, the problems that the British Government had with Egypt, the location of the island of Cyprus, the reactions of the Greeks on the island against England, and the military force with which England settled on the island were included. At the end of the research, it was determined that his exit from Egypt became necessary and that the Middle East General Headquarters, which he restructured in Cyprus, was planned as a means of maintaining his global goals. It was mentioned that in order to achieve this goal, the internal opposition was given the upper hand and efforts were made to resolve the destabilizing actions carried out by the Greeks on the island. In presenting this research, the minutes of the British Council of Ministers and the British Parliament constituted the main sources. In addition, the research was supported by British newspapers of the period. In examining the subject, the writings of British high-ranking soldiers of the period were used to determine the military structure of England in the Middle East and the increase in the military value of the Island of Cyprus before the move. The subject of the study, the relocation and settlement of Britain's Middle East General Headquarters in Egypt to Cyprus, was discussed with the documents of the British National Archive.

Keywords: Cyprus, England, Akrotiri, Dhekelia, Eastern Mediterranean, Move

Giriş

Bu araştırmada, 20.yüzyılın ortalarında İngiltere'nin Mısır'da bulunan Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargahı'nın Kıbrıs'a taşınması ele alındı. Bu çerçevede İngiltere'nin askeri olarak Mısır'dan neden ayrılmak zorunda kaldığına, neden Kıbrıs'ı tercih ettiğine, İngiltere'nin Kıbrıs Adası'na yerleşirken karşılaştığı güçlüklerle ve onun hangi askeri güç ile adaya yerleştiği konularına değinildi. Ayrıca, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki askeri stratejisi hakkında fikir yürütme zemini oluşturuldu.

İngiltere, özellikle 1869 Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki etkinliğini devam ettirmeyi stratejik bir hamle olarak değerlendirdi. Akdeniz'deki ekonomik çıkarlarının güvenliği için bu bölgede askeri ve diplomatik olarak güçlü olmaya çalıştı. O dönemde başlıca rakipleri olan Fransa ve Rusya'ya karşı üstünlük için 1878'de Kıbrıs'a ve 1882'de Mısır'a Osmanlı Devleti ile sözleşmeler imzalayarak yerleşti¹. Bu politikasını, Birinci Dünya Savaşı'na girerken ilhaklarla devam ettirdi. Savaş sonunda ise, bölgeye hâkim olacak şekilde kendi koşullarını hazırladı. Hem dünyanın başlıca ulaşım ağı üzerinde olması, hem de petrol varlığı dolayısıyla Basra Körfezi ve Güney Irak'ı neoliberal politikasının merkezine aldı. Orta Doğu'nun stratejik noktaları olan Basra Körfezi, Süveyş Kanalı ve Güney Irak'ta askeri üsler oluşturdu². Bu askeri bölgelerin üst çatısını Mısır'da birleştirerek Orta Doğu Komutanlığını kurdu. Bunların yanında İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin küresel güç olarak ortaya çıkmasından ve Mısır ile ilişkilerinin gerginleşmesinden dolayı, Orta Doğu'da çıkarlarının tehlikeye düşeceği konusunda kaygılar yaşadı³. Bu kaygılar dolayısıyla, Doğu Akdeniz'de Mısır'ın yerine bir başka stratejik konumda bulunan Kıbrıs Adası'na yöneldi. 1952'de Orta Doğu Genel Karargahı'nı Mısır'dan Kıbrıs'a taşıma kararı aldı. Taşınma işi 1955 yılının sonuna kadar büyük ölçüde tamamlandı.

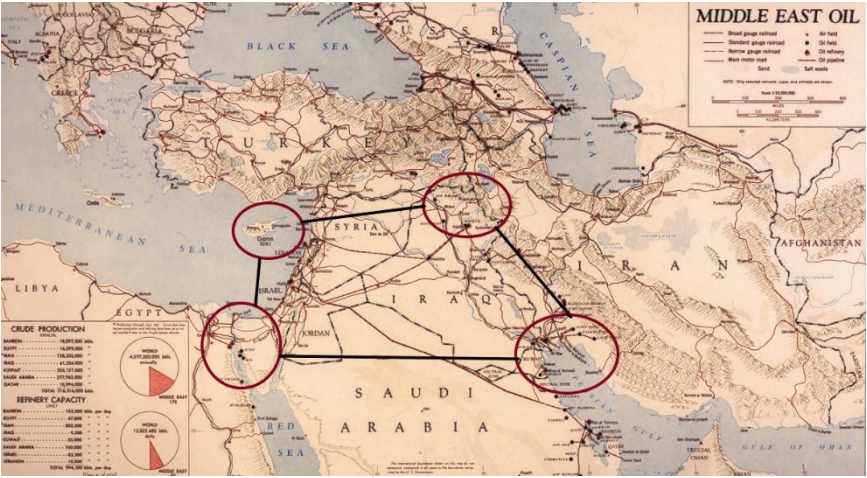
¹ George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, ss. 230,231,232; Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, ss. 15, 16. (Erişim tarihi: 20.04.2024).

² William, L, Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev., Mehmet Harmancı, Agora Kitaplık, İstanbul, 1. Baskı, Haziran 2008, ss. 185, 222, 233, 239, 323.

³ Major-General James Louis "Moulton", "Middle East Base: An Exercise in Hindsight", *Royal United Services Institution journal*, 11 September 2009, s. 45. (Erişim tarihi: 2.10.2023).; John Darwin, *Britain and Decolonisation The Retreat from Empire in the Post-War World*, Macmillan Press, London, Reprinted, 1992, ss. 111, 216.

Kıbrıs Adası, 9251 km² yüzölçümüyle Doğu Akdeniz’de büyük stratejik öneme sahipti. Bu sebeple ada, tarih boyunca Orta Doğu ve Ege Denizi arasında kuvvetli olmak isteyen devletlerin ilgisini çeken bir yer oldu. Adada sırasıyla varlık gösteren devletler şunlardı; “Mısır, Hitit, Asur, Pers, Makedonya (Büyük İskender dönemi), Roma, Bizans, Arap-Bizans Ortak yönetimi, İngiltere, Fransa (Lusignian hanedanı), Ceneviz, Memluk, Venedik” ve Osmanlı Devleti. Adaya yönelik işgaller, konumunun sağladığı avantajlardan kaynaklanıyordu. Hatta İngiltere, 1878’de adayı askeri-ticari çıkarlarını sürdürmek amacıyla Osmanlı Devleti’nden kiraladı. İngiltere, 1914 yılında I. Dünya Savaşı’ndan faydalanarak adayı ilhak etti⁴.

İngiltere, özellikle 1940’ların sonuna doğru Kıbrıs’ı, hava gücü için kullanmak istedi. Böylece, Anadolu’ya, Arap Yarımadası’na, Türk Boğazları’na, Levant Bölgesi’ne, Kuzey Afrika Kıyıları’na, Süveyş Kanalı’na, Mezopotamya’ya ve Sovyetler Birliği’nin güneyine yönelik geniş bir müdahale alanı oluşturacaktı. Bu çalışmada, 20. Yüzyılın ortalarına doğru Mısır’da milli tepkilerin yükseldiği ve Sovyetler Birliği’nin Doğu Akdeniz’de güçlü rakip olarak belirginleşmeye başladığı bir zeminde İngiltere’nin Kıbrıs’a yönelimi incelendi.

Harita 1: 1950’li yıllarda İngiltere’nin Orta Doğu’da askeri stratejisinde öne çıkan başlıca bölgeler. Harita için kullanılan kaynak: Central Intelligence Agency (CIA), “File: 1951 Middle East Oil...”, *Wikimedia Commons*, Son güncelleme 09.11.2016 (Erişim tarihi: 15.11.2023).

⁴ Müge Vatansever, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Dergisi*, Cilt 12, Temmuz 2010, ss. 1489, 1499. (Erişim tarihi: 01.08.2023); Tommy Clark, *Kısa Kıbrıs Tarihi*, Say Yayınları, Çev., Ekin Duru, İstanbul, 1. Baskı, 2023, ss. 17-20.

1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiltere'nin Orta Doğu Askeri Yapılanmasında Kıbrıs

İki dünya savaşı arası dönemde (1918-39) İngiltere Orta Doğu'daki askeri hakimiyetini devam ettirmek için özellikle Mısır ve Irak gibi bölgelerde belirgin olarak varlığını ortaya koydu. Aynı zamanda Orta Doğu stratejisi için Kıbrıs'tan etkin olarak yararlanmak yerine, rakiplerinin de ondan faydalanmasına izin vermeyecek bir yol izledi. Bu bağlamda İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu politikası, Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisi⁵ veya bu bölgelerdeki kendi konumunu koruma-sürdürme şeklinde iki yönlü değerlendirilebilecek nitelikteydi.

İngiltere, Mısır'da askeri varlığını devam ettirmek için 1922 Deklarasyonunu paylaştı, Irak'taki askeri varlığı için ise 1930'da Irak ile antlaşma yaptı⁶. Orta Doğu'da hava gücünden yararlanmak için de Kraliyet Hava Kuvvetleri (Royal Air Force-RAF)'ni görevlendirdi⁷. Böylece Uzakdoğu - Avrupa arasında önemli bir geçiş hattı olan Doğu Akdeniz ve dünya enerji kaynaklarının bulunduğu Irak ve İran gibi stratejik bölgelere etki edebilecek askeri koşullar için adımlar attı. 1930'lu yıllarda İtalya ve Almanya'daki iktidarların Akdeniz ve Afrika kıtasına yönelik yayılcı söylemleri İngiltere'yi söz konusu bölgelerde daha güçlü olmaya teşvik etti. 1936'da askeri gücünü bölgede artıracak şekilde Mısır ile yeni bir antlaşma daha yaptı⁸. Bir yıl sonrasında, yani 1937'de, Kraliyet Hava Kuvvetleri Orta Doğu Komutanlığı'nın sorumluluk alanını Aden, Irak ve Malta'yı kapsayacak biçimde genişletti ve Mısır'ı askeri hareketler için bir yönetim üssü haline getirmeye karar verdi. 1939 Temmuz'unda ise Mısır'daki karargâhları birleştirerek Orta Doğu Komutanlığı'nı kurdu. Böylece İngiltere, Mısır'ı adeta askeri kantona çevirdi⁹.

İngiltere, Orta Doğu'daki askeri konumlanmalarını geliştirdiği sırada, Kıbrıs'ın Lefkoşa şehrinde de bir havalimanı inşa etti. Fakat havalimanı askeri yatırımlar konusunda öncelikli görülmedi. Benzer durum Deniz Kuvvetleri içinde geçerliydi. Kıbrıs'la ilgili Maria Rousou, 1930'lu yıllarda İngiltere donanmasının, Mısır/İskenderun ve Filistin/Hayfa limanları haricinde Kıbrıs'tan da

⁵ Jeremy Black, *Dünya Tarihinde Askeri Strateji*, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2021, s. 333.

⁶ Wg. Cdr. Mike Dudgeon, "No 4SFTS and Raschild Ali's War- Iraq 1941", *Royal Air Force Historical Society, Journal* 48, 2010, s. 41. (Erişim tarihi: 22.11.2023).

⁷ Sebastian Ritchie, "The RAF and Aden, 1928-1967", *Royal Air Force Historical Society, Journal* 48, 2010, s. 113. (Erişim tarihi: 22.11.2023).

⁸ 1936 Antlaşması hakkında Behçet Kemal Yeşilbursa, "her iki taraf da Mısır'ın bölgeyi savunabileceği konusunda anlaşana kadar İngiltere Süveyş Kanalı Üssünde 10 bin asker ve 400 pilot (destek personeli ile birlikte) bulunduracaktı". Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Emperyalizm*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 1. baskı, Mart 2017, s. 28.

⁹ Major-General James Louis "Moulton", "Middle East Base: An Exercise in Hindsight", s. 45.

yararlanabilmesine ilişkin Mağusa Limanının geliştirilmesi için birkaç kez araştırma yapıldığını, ancak inşaat maliyeti (en az 3 milyon sterlin tutacağı) ve işgücü yetersizliği sebepleriyle vazgeçildiğini söyler¹⁰. Ancak Kıbrıs, askeri olarak yararlanılmasa da konumu gereği görmezlikten de gelinebilecek durumda değildi. Nitekim, 1878-1960 arası İngiltere'nin Kıbrıs politikasını analiz eden Naomi Rosenbaum İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere için Kıbrıs'ın stratejik konumuna yönelik Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün şu değerlendirmesini aktarmaktadır:

"Pek çok sömürge olumsuz anlamda stratejik öneme sahiptir... bunlara sahip olmak, gemilere ya da imparatorluğun daha büyük değere sahip bölgelerine saldırı için üs olarak kullanılmalarını engeller" şeklindedir¹¹.

Değerlendirmede, Kıbrıs Adası'nın elde tutulması gerektiği görülmektedir. Adadaki askeri yatırımların eksikliği göz önünde bulundurulduğunda, adanın önem derecesi, önce Mısır'ın ve ardından hava gücü bakımından Irak'ın arkasında kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak ada, 1930'lu yıllarda Orta Doğu'da İngiltere'nin imparatorluk varlığının korunması için, Doğu Akdeniz'de mekânsal bir bariyer yükümlülüğü üstlenmiştir.

2. İngiltere Askeri Stratejisinde Kıbrıs Adası'nın Önem Kazanması

Birinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin ideolojik ve askeri olarak bölgesel ve küresel anlamda güçlenmesi İngiltere'nin Ortadoğu'da tutunmasını güçleştiren bir gelişmeydi. Bu çerçevede, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini almak için, onun Kahire, Şam Beyrut ve Bağdat'ta diplomatik temsilcilik açmasına sessiz kalmıştı¹². İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını sorunlu hale getiren bir başka gelişme, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Ortadoğu'daki halkların milliyetçilik temelli hareketlerinin güçlü bir şekilde kendisini göstermesiydi. Mısır'da, Irak'ta, Lübnan'da İngilizlere karşı milliyetçi, dini, sosyalist içerikli tepkiler kendisini göstermişti. Mısır'da başlıca 4 grup İngiliz ordularının Mısır'dan çıkması talebiyle öne çıktılar. Bunlar Komünisler, Milliyetçi Partililer, Mısır Sosyalistleri, Müslüman Kardeşler'di. Kahire, İskenderiye, İsmail, Süveyş şehirlerinde gösteriler

¹⁰ Maria Rousou, "Britain's Balcony In the Middle East: Cyprus' Role In British Defence Strategy, 1945,57", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, B. A. Simon Fraser University, Kasım 2001, ss. 3, 5. (Erişim tarihi: 16.09.2023).

¹¹ Naomi Rosenbaum, "Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960", *Canadian Journal of Political Science/ Revue canadienne de science politique*, Volume 3, No: 4, Aralık 1970, s. 622. (Erişim tarihi: 27.11.2023).

¹² Habibur Rahman, "British Post-Second World War Military Planning for the Middle East", *Journal of Strategic Studies*, Volume 5, Issue 4, 1982, s. 513. (Erişim tarihi:16.09.2023).

oldu. Mısır'da durum İngiltere aleyhine gelişmeye başladı¹³. Bunun yanında, Sovyetler Birliği ve ABD merkezli yeni askeri ve politik dünya düzeninin kurulmasına zemin hazırlayan Soğuk Savaş dönemine girildi. Söz konusu rekabet ve buna bağlı gerginlikler, İngiltere için Orta Doğu'nun önemini bir kez daha ortaya koydu. Onun, Mısır'da tutunma isteğini artırdı¹⁴.

1945 yılında Mısır hükümeti, İngiltere'nin 1936 antlaşması öncesi haklarına geri dönmesini ve bu doğrultuda askerlerini azaltmasını istedi¹⁵. Lübnan'da Meclis, Mısır'ın taleplerini destekleyen bir karar aldığı gibi, tüm Arap devletlerinin de benzer şekilde tepki vermesini istedi. İskenderiye'de toplanan Arap Birliği Konseyinde, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Suriye ve Lübnan Mısır'ın ulusal taleplerini desteklediler. Ancak İngiltere'nin Mısır'dan çıkmak gibi bir politikası yoktu, uzlaşarak orta yolu bulma düşüncesindeydi¹⁶. Mısır ile 1954 yılına kadar süren görüşmelerden istediği sonucu alamadı¹⁷.

İngiltere, 9 yıl boyunca Mısır'da kalma konusunda ısrarcı olmasının önemli sebebi Sovyetler Birliği'ne karşı kendi çıkarları için güvenlik kaygısı hissetmemesiydi. İngiliz stratejistlerde, hükümetin bu kaygısını destekleyecek nitelikte Sovyet kara, deniz ve hava gücü hakkında raporlar verdiler. Stratejistlerin önerisi, Sovyet askeri kuvvetlerinin Orta Doğu'ya yönelik harekete geçmesi durumunda, bölgede mobil taburların görevlendirilmesi, Kraliyet Hava Kuvvetleri ile birlikte, bölgeye takviye kuvvetlerin gönderilmesi ve askeri savunmanın derinlik kazanmasına ilişkin alternatif üslerin kurulmasıydı. Bir başka tavsiyeleri, herhangi bir yerde askeri mücadelenin yaşanması durumunda, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Kafkasya'daki Sovyet petrol sahalarına yönelik taarruzlar yapması ve Sovyet tesislerini imha veya tahribata uğratmasıydı¹⁸. Böylece İngiltere, Ortadoğu'daki amaçları¹⁹ çerçevesinde bir taraftan Mısır'da tutunmanın yollarını ararken, diğer

---

¹³ Henry C. Atyeo, "Egyptian Nationalism", *Current History*, Vol. 23, No.135 (November, 1952), ss. 312-314. (Erişim tarihi: 05.07.2024)

¹⁴ Zerrin Torun, M. Onur Çöpoğlu, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere Dış Politikası", *İngiltere Dış Politikası (Britanya Dış Politikası)*, ed., Filiz Çoban Oran, Nobel bilimsel yayınları, Ankara, 1. Basım, ss. 119-123.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten*, Cilt 59, Sayı 224, 1995, s. 192. (Erişim tarihi: 24.07.2021).

¹⁶ Henry C. Atyeo, "Egyptian Nationalism", *Current History*, Vol. 23, No.135 (November, 1952), ss. 313 - 315.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, a.g.m., s. 192.

¹⁸ Habibur Rahman, "British Post-Second World War Military Planning for the Middle East", s. 513,514.

¹⁹ Rousou, 1946'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı Orme Sargent'in şu söylemini aktardı: "Bir Dünya Gücü ve dolayısıyla bir Büyük Güç olarak konumumuz kesinlikle Akdeniz'deki konumumuzu korumamıza bağlıdır ve bu stratejik nedenlerle değil, siyasi nedenlerle böyledir. Başka bir deyişle, Akdeniz bizim için Doğu ile doğrudan bağlantımız

taraftan da Süveyş'teki askeri varlıklarının çoğunu Sirenayka (Libya'nın doğusunda bir bölge), Filistin, Kıbrıs, Aden ve Ürdün'e tahliye etmeyi düşünmeye başladı. Bu sırada Londra'da Kıbrıs'ın stratejik açıdan değeri tartışmanın odağına oturdu²⁰.

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı (Chief of Staff-COS) Mısır üssüne bir alternatif olarak Kıbrıs'ı bunun yanında Sirenayka'yı da değerlendirdi²¹. Ancak, Sirenayka'da askeri üs inşa etmenin maliyeti ve Sovyetlere yönelik olası hava operasyonları için yeterli hava menzili sağlayamaması, onu arka plana aldı. Bu sorunlardan maliyet konusu, Kıbrıs tercihinde de öne çıktı. Tarihçi Richard Aldrich, Temmuz 1947'de Genelkurmay'ın Kıbrıs Adası'nda ağır bombardıman uçakları için bir üs inşa etme düşüncesine sahip olduğunu, fakat, maliyetinin çok yüksek bulunduğu gerekçesiyle önerinin reddedildiğini belirtir²². Ancak bir yıl sonra İngiltere'nin Filistin'den çekilmesi²³, Mısır ile eski dostluk ilişkilerinin korunamaması, Genelkurmay'ın görüşlerinin Kıbrıs tercihinin yönelmesinde önemli bir sebep oldu. Genelkurmay'a göre, Kıbrıs, hukuki bir sınırlama (örneğin Mısır'daki sınırlama) olmadan kullanılabilir durumdaydı. Sovyetlerin güneyine yönelik hava taarruzu menzili sağlıyordu²⁴. Kıbrıs tercihinin, İngiltere Ortak İstihbarat Komitesi (Joint Intelligence Committee) de sıcak bakmaktaydı. Komiteye göre, olası savaş zamanında Sovyet Hava Kuvvetleri Avrupa'ya odaklanacak ve Kıbrıs, hava saldırılarından nispeten uzak kalacaktı²⁵. İki kurumun eğiliminin somutlaşması emarelerine ilişkin, 1949'da adada görevli olan Yarbay Edgar, Kıbrıs garnizonuna bir askeri kanton inşa edilmesi için karar alındığını aktarır²⁶.

Ancak bu dönem İngiltere'nin savunma planlamasında, İngiliz Milletler Topluluğu ile birlikte hareket etme çabası vardı: Genelkurmay ve Ortak İstihbarat Komitesi, hükümetin, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı İngiliz Milletler

---

olduğu için değil... mevcut koşullarda onu terk edersek yerimizi Ruslar alacağı için hayati önem taşımaktadır." ; Rousou, a.g.t., s. 6.

²⁰ Tartışmalara ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, İmge Kitabevi, 1. Baskı Ankara, Mart 2020, ss. 236-275.

²¹ Rahman, a.g.m., s. 514.

²² Richard j. Aldrich, Zametica, J., "The rise and devline of a strategic concept: the Middle East 1945-51", *British Intelligence Strategy and the Cold War*, Routledge, Londra, 2. Published, 2005, s. 253.

²³ George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, s. 530.

²⁴ Kıbrıs'ın sağladığı hava menzili, Sirenayka (Libya'nın doğusunda bir bölge) ve Süveyş'e kıyasla Dombas ve kafkas petrol sahalarının büyük bölümü de dahil olmak üzere bombardıman uçaklarının menzili içindedir Richard j. Aldrich, a.g.e. s. 253.

²⁵ Richard j. Aldrich, a.g.e., s. 254.

²⁶ Lieut.-Colonel J. D. Edgar R.E., "Cyprus", *Royal United Services Institution Journal*, Volume 100, Issue 597, 1955, ss. 78,79 (Erişim tarihi:25.11.2023).

Topluluğu ve ABD ile askeri mekanizma kurmasını önerdi. Hükümet, iki kurum görüşlerinin etkisiyle, İngiliz Milletler Topluluğu ile hava ve deniz ulaşım bağlantısının merkezinde olan Mısır'da tutunma sürecini sürdürdüğü için Kıbrıs'taki kanton inşası erteleneyecek ve üç yıl sonra gerçekleşecektir²⁷.

Gerek Genelkurmay'ın gerekse de Ortak İstihbarat Örgütü'nün raporlarında Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'ın İngiltere çıkarları için önemli olduğu ortaya konuldu. Böylece 1950'li yıllara girerken Mısır'ın yerine Kıbrıs, İngiltere'nin askeri faaliyetleri için güçlü bir alternatife dönüşmeye başladı.

3. İngiltere'nin Kıbrıs Tercihinin Belirginleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere için politik süreç Mısır'da sorunlu hale geldi. Kıbrıs Adası'nda da durum farklı değildi. Rumlar ve Yunan Hükümeti adada istikrarı etkileyecek söylemler geliştirdi. Bilindiği üzere, o yıllarda Kıbrıs, İngiltere'nin denetimindeydi. İngiltere, 1914 yılında dünyanın içinde bulunduğu koşulları fırsata çevirmiş ve aynı yıl, hukuken Osmanlı Devleti toprakları olarak bilinen Mısır ve Kıbrıs'ı ilhak etmişti. 1914-1945 arasında Akdeniz'deki ilhaklarını uluslararası antlaşmalarla hukuki zemine oturttu. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, Yunan tarafının Kıbrıs'ı kendisine istemesiyle karşılaştı. Hatta, 1950'de Kıbrıs'ta III. Makarios'un Kıbrıs Başpiskoposu seçilmesi²⁸ ve Yunan-Rum Enosis (Yunan anakarasına bağlanma talepleri) kampanyası, onu, tedirgin hale getirdi²⁹. Makarios, Yunanistan Dış Politikası çerçevesinde hareket ediyordu ve Enosis'e ilişkin Sovyetler Birliği'nin de uluslararası alanda desteğini almaya yönelik teşebbüslerde bulunuyordu³⁰. İngiltere, Sovyetler ile rekabet içinde olduğu bir ortamda Orta Doğu stratejisi açısından Kıbrıs'taki bu tür aleyhine hareketleri kabul edebilecek durumda değildi.

1950'de İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'taki egemenliğin ve stratejisinin nasıl olması gerektiğine yönelik Genelkurmay'dan görüş istedi³¹. Gelen raporda, Kıbrıs Adası'nın stratejik konuma sahip olduğu ve elde tutulması gerektiği bildirildi.

²⁷ David R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards The Middle East, 1948-56*, Palgrave Macmillan, New York, 1. Baskı, 1990, ss.16,17.; Aldrich, a.g.e. ss. 254, 255.

²⁸ Evanthis Hatzivassilou, "Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline, British Military and Strategic Planning for Cyprus, 1950-1960", *The Journal of Military History*, Vol 73, Sayı 4, October 2009, s. 1150 (Erişim tarihi:16.09.2023).

²⁹ Andreas Stergiou, "Soviet Policy Toward Cyprus", *The Cyprus Review*, No: 19 (2), 2007, s. 87. (Erişim tarihi: 22.03.2024).

³⁰ Andreas Stergiou, a.g.m., s. 89.

³¹ *The National Archives of the United Kingdom* (Bundan sonra, TNA kısaltması şeklinde belirtilecek) *Cabinet Papers* (CAB kısaltması biçiminde kullanılacak), TNA, CAB 129/69/45, *Cyprus*, C. (54) 245 Memorandum, Authors: Oliver Lyttelton, Selwyn Lloyd, 21 July 1954, s.6 (Secret). (Erişim tarihi: 02.02.2023).

Gerekçe olarak, barış zamanında kara kuvvetlerinin bir bölümünün konumlanmasına ve müttefik kuvvetlerin desteklenmesi için havaalanlarının geliştirilmesine imkân sağlayacağı belirtildi. Bunun yanında İngiltere'nin, Orta Doğu'daki konumunu koruyabilmesi için adadaki egemenliğinin süresiz olacak şekilde planlanması gerektiği de vurgulandı. Aksi takdirde Komünizmin adaya hâkim olabileceği, Enosis taraftarlarının güçleneceği ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki müttefikleri ile ilişkilerinin değişebileceği ortaya konuldu³².

İngiliz Hükümeti, bir taraftan Kıbrıs'ın askeri amaçlı kullanılmasına yönelik bir strateji belirleme yolunda ilerlerken, diğer taraftan Mısır'da da tutunmaya çalıştı. 1950-51 yıllarında, Orta Doğu'daki konumunu Mısır'ı merkeze alacak şekilde askeri bir ittifak modeli olan Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command-MEC) ile güçlendirmeyi hedefledi. Bu askeri ittifak ile Sovyetlere karşı bölgesel bir savunma organizasyonu kurmayı amaçladı. Ancak Mısır, İngiltere'nin yaklaşımını desteklemedi. 7 Ekim 1951'de Mısır hükümeti, 1899 Sudan Kondominyom'unu ve 1936 İngiliz-Mısır Antlaşmalarını feshetti ve İngiltere ile ilişkileri daha da gerildi³³. Bundan sonra, iki taraf askerleri arasında çatışmalar yaşandı³⁴. Buna rağmen İngiltere Mısır'dan çıkmak istemedi.

22 Eylül 1952 tarihinde Savaş Bakanı Sir Antony Head, Süveyş Kanalı'nın bir alternatifi bulunmadığını ve hükümetin, Fayid'de bulunan Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın (Middle East Command General Headquarter-GHQ) Kıbrıs'a taşınmasına yönelik bir gündeminin olmadığını söyledi. Fakat Bakan Head, Kıbrıs'ın Dikelya bölgesinde (bknz. Harita 2), aileleriyle birlikte bir tugayı barındırabilecek kapasiteye sahip olacak şekilde bir askeri kanton inşa edileceğini de belirtti. Ayrıca adanın güneybatısında bulunan Episkopi bölgesinde ise bir askeri kantonun inşa edilmesine ilişkin tartıştıklarını da paylaştı³⁵. Bir tarafta Kıbrıs'ta bu alt yapı hazırlıkları yapılırken, diğer taraftan 25 Eylül günü Bakan Head, Süveyş'e kıyasla başka bir bölgeyi alternatif üs şeklinde değerlendirmedikleri söylemini tekrarladı. Devamında ise Mısır hükümetiyle anlaşılabilirse, Süveyş Kanalı bölgesindeki askerlerin, "yeniden konuşlanma" isimli plan çerçevesinde diğer askeri istasyonlara dağıtılacağını belirtti³⁶. Kısa bir süre sonra iki ülke arasındaki gelişmeler, bakanın düşünceleri doğrultusunda ilerlemedi. Çünkü, 1952 yılının sonlarına gelinirken Mısır tarafı ile devam eden müzakerelerden istenilen sonuç alınamadı. Hatta bu dönemde, 1952'de Mısır'da Cemal

³² TNA, CAB 129/69/45, *Cyprus*, s. 6.

³³ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Emperyalizm*, ss. 72-76.

³⁴ Martin Kitchen, *The British Empire and Commonwealth*, Palgrave, New York, 1. Baskı, 1994, ss. 114,123.

³⁵ *The Times*, 22 September 1952, "Military Plans For Cyprus", s. 4.

³⁶ *The Times*, 25 September 1952, "Base In Egypt "Vital", s. 6.

Abdünnasır önderliğinde milliyetçilik hareketinin askeri ve politik güç kazanması, İngiltere'nin Mısır'da kalmasını daha da güçleştirdi³⁷.

İngiliz hükümeti, 1952 yılı sonunda Mısır'daki üsleriyle ilgili yeni değerlendirme sürecine girdi. 4 Kasım günü Savunma Bakanı Harold Alexander, Bakanlar Kurulu'na, Süveyş Kanalı bölgesinde sadece askeri bir üssün kalacağını düşünerek, Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın Kıbrıs'a taşınmasına yönelik bir öneri sundu. Gerekçe olarak şunları öne sürdü: Kıbrıs Adası İngiltere egemenliğinin olduğu bir yerdi. Doğu Akdeniz ve Orta Doğu arasında merkezi bir konumdaydı. Bu gerekçelerin yanında, taşınmanın aşamalı biçimde aceleye getirilmeden yapılması fikrini açıkladı. Bakan Alexander, Kıbrıs'a taşınmanın ilkesel olarak kabul edilmesini tavsiye etti³⁸. Gerekçelerden anlaşılacağı üzere, Kıbrıs'ın sağladığı imkânlar sebebiyle Aden ve Ürdün arka plana itilmiştir. Bakan Alexander'ın önerisinde hizmet kuruluşlarına taşınmaya ilişkin detaylı bir plan hazırlamaları için yetki verilmesi ve taşınmayla ilgili ön hazırlığın yapılabilmesi için hazineden £500.000 sterlinlik bütçe sağlanması da vardı³⁹.

3 Aralık 1952 tarihinde Bakanlar Kurulu, Savunma Bakanı'nın Genel Karargâh'ın Kıbrıs'a taşınması hakkında verdiği öneriyi kabul etti. Genel Karargâh'ın Kıbrıs'a taşınmasının ön hazırlığı için £500.000 sterlinlik bütçenin kullanılmasını onayladı. Ayrıca Bakandan, Kıbrıs'ta görev alacak ve konaklama/barınma ihtiyacı doğacak hizmet personeli ve sivil sayısına yönelik bir çalışma yapması da istendi⁴⁰. Her ne kadar Kıbrıs konusunda öneriler ve bu önerilerin gerçekleşmesine yönelik zeminler hazırlanmaktaydıysa da, Mısır ile de müzakerelere devam edilmekteydi. Bu sebeple Ekim 1954'e kadar Genel Karargâh'ın taşınmasında somut bir adım atılamadı⁴¹.

4. Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın Kıbrıs'ta Kuruluş Planı

İngiltere Bakanlar Kurulu, 1952'deki kararına dayanarak 23 Ocak 1954 tarihinde Savunma Bakanlığı'ndan, Süveyş Kanalı bölgesindeki askeri varlıkların diğer bölgelere taşınması için planlama istedi. Ancak, Mısır'dan taşınması planlanan Genel Karargâh'a bağlı askeri birliklerin tümü Kıbrıs'a yerleştirilmeyecekti.

³⁷ Anastasia Yiangou, "Decolonization in the Eastern Mediterranean: Britain and the Cyprus Question, 1945-1960", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 50 / 2020, ss. 55,56. (Erişim tarihi: 23.03.2024.).

³⁸ TNA, CAB 129/56/32, *Move of the Middle East Headquarters*, C (52) 382 Memorandum, Author: Alexander of Tunis, 4 November 1952, s. 1 (Secret). (Erişim tarihi: 06.07.2023).

³⁹ David R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards The Middle East, 1948-56*, s.108; TNA, CAB 129/56/32, *Move of the Middle East Headquarters*, s. 1.

⁴⁰ TNA, CAB 128/25/51, *Middle East Headquarters*, CC (52) 101, Conclusion, 3 December 1952, s.130, (Secret). (Erişim tarihi: 04.07.2023).

⁴¹ Rousou, a.g.t. s. 59.

Plan kapsamında bir zırhlı tümen Kıbrıs, Libya ve Ürdün arasında bölünecekti. Sekiz hava filosu ise Kıbrıs, Irak, Ürdün ve Aden'de konuşlanacaktı. Karargâhın Kıbrıs'a taşınmasıyla, bu askeri istasyonlar adadan kontrol edilecekti⁴².

İngiliz Hükümeti, bir taraftan Kıbrıs'ta askeri faaliyetlerde bulunurken, diğer taraftan Mısır hükümetiyle halâ diplomasi trafiği içerisindeydi. 27 Temmuz 1954'te onunla bir antlaşma yaparak kanal bölgesindeki askeri varlığını çekmek için 20 ay süre kazandı⁴³. 1954 Sonbaharında parlamentoda, İşçi Partisi'nin (The Labour Party) muhalefetine rağmen, Muhafazakârların (Conservative Party) desteğiyle Kıbrıs'ı askeri üsse dönüştürme uygulamalarını hızlandırdı⁴⁴.

İngiliz Hükümeti, Genel Karargâh'ın hava gücünü artırma adına Episkopi/Ağrotur (Akrotiri) bölgesinde Kraliyet Hava Kuvvetleri için 25 mil kare büyüklüğünde ve nükleer kabiliyete sahip V sınıfı bombardıman uçaklarını içeren hava üssü projesinin inşaatına başladı⁴⁵. Bu havaalanı, İngiltere'nin deniz aşırı üsleri (Irak, Libya, Ürdün ve Mısır) ve müttefik (Türkiye, Yunanistan ve İtalya) hava savunma-taarruzu zinciri içerisinde bir halka oluşturuyordu. Aynı zamanda İngiliz Silahlı Kuvvetleri'ne, Sovyetler Birliği'nin öne çıkan petrol tesislerinden Romanya'daki Ploesti ve Azerbaycan'daki Bakü ile Batum'a da hava menzili sağlıyordu⁴⁶. Artık Kıbrıs üssü, askeri, lojistik vb. konularda bir kavşak olacaktı. Böylece İngiltere, küresel amaçları doğrultusunda ada üzerinden sadece askeri değil, siyasi güç elde edebilecek imkanlara da sahip olacağı bir adım atmıştı.

Hükümetin Kıbrıs'ta yeni askeri faaliyetleri basına da yansdı. İngiliz kamuoyunun önde gelen gazetelerinden The Times, 3 Eylül günü Süveyş Kanalı bölgesinden tahliye edilecek olan İngiliz askerlerinin Kıbrıs'a yerleşmesi için planlanan inşaat programının detaylarına yer verdi. Gazetede, kısa vadede kışlalar, lojmanlar, dükkanlar, atölyeler ve idarî binaların inşasının öncelikli dereceye sahip olduğu vurgulandı. Kıbrıs'ın Larnaka Körfezi'ne bakan Dikelya Kantonu içerisinde, İngiliz bağımsız tugay grubu (stratejik rezerv birliği), hizmet binaları ve bir askeri hastanenin olacağı yer aldı⁴⁷. Adanın Güneybatısındaki Episkopi bölgesinde ise Orta Doğu Kara Kuvvetleri ile Orta Doğu Hava Kuvvetleri (Middle East Air Force) kışlaları ve lojmanlarının yer alacağı belirtildi. Böylece hükümetin,

⁴² TNA, CAB 129/65/26, *Middle East Re-deployment: Move of Joint Headquarters to Cyprus*, C. (54) 26 Memorandum, Author: Alexander of Tunis, 23 Ocak 1954, s. 1-3. (Secret). (Erişim tarihi: 06.02.2023).

⁴³ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, ss. 330, 331.

⁴⁴ Devereux, a.g.e., s.140; *The Times*, 29 July 1954, "No To Cyprus", s. 7.

⁴⁵ Evanthis Hatzivassilou, a.g.m. s. 1151.

⁴⁶ *The Daily Telegraph*, 24 September 1954, "Cyprus key Base In West Defence", s. 12.

⁴⁷ *The Times*, 3 September 1954, "New British Army Centres in Cyprus", s. 12.

adadaki inşaat planlamasında askeri sosyolojiyi dikkate aldığı ve askeri bölgelerde çeşitli toplu konutlarının inşasıyla mahallin kendi kendine yetebilmesine yönelik planlar yaptığı anlaşıldı⁴⁸.

İngiliz Hükümeti adadaki askeri inşaat faaliyetlerini yürüttüğü sırada, Genel Karargâh'ın yönetim biçimini oluşturmak için Genelkurmay'dan görüş aldı. Genelkurmay Başkanlığı, 28 Ekim 1954 tarihinde Kıbrıs'ta kurulacak askeri komutanlığın kapasitesi ve işlevleri konusunda hükümete şu öneriyi yaptı: Kıbrıs ve Libya'da birer tugayı, Ürdün ve Malta'da birer müfreze ile bir zırhlı tugayı (ve 13.500 savaşı) yönetecekti. Bunun için Tümen personeli oluşturulacaktı. Tümen yönetim biriminin konuşlanması için en uygun yer Kıbrıs olabilirdi. Genel Karargâh'ın sorumluluk alanındaki siyasi konularda, Bakanlar Kurulu ve Savunma Komitesi yetkili olacaktı. Stratejik meselelerde, Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nun sorumlu öngörüldü. Genel Karargâh Komutanının siyasi veya stratejik görevler üstlenmesine gerek yoktu, sadece görüşü alınabilirdi. Genel Karargâh'ın personel sayısının 6.500 ve Kara Kuvvetleri garnizonunun 18.700 kişiden oluşabileceği belirtildi. Bu doğrultuda Genel Karargâh personelinin yıllık maliyetinin 1.992.528 sterlin olarak hesaplandı⁴⁹. Böylece hükümet, Kıbrıs'ta kurulması planlanan karargâhın askeri ve diplomatik işleri yürütebilecek merkez üs olması için Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'dan görüş alarak işleri yürüttü.

İngiliz hükümeti, Genelkurmay'ın planına uygun olarak Kıbrıs'ı Orta Doğu'daki yeni askeri yapılanmanın merkezi haline dönüştürme fikrindeydi. 2 Kasım günü parlamentoda, yeni askeri silahlar olan Atom bombası ve Hidrojen bombası, Süveyş'te toplanmış ordunun diğer askeri istasyonlara dağıtılması, Kıbrıs'ın çalkantılı siyasi sürecinin dış politikadaki stratejik etkisi ve 20 milyon sterlin maliyetli bir üssün Kıbrıs'ta inşa edilmesi gibi konular tartışıldı. Parlamento'yu bilgilendirme amaçlı denizaşırı bölgelerde yeni savunma konseptinin oluşturulması gerektiğine yönelik açıklamalar yapıldı. İşçi Partili vekiller, hükümetin ve Muhafazakâr vekillerin Kıbrıs üssü argümanlarına, daha önce olduğu gibi, tepki verdiler⁵⁰. Fakat hükümet kanadının Kıbrıs üssü tutumu değişmedi ve ada, İngiltere'nin Orta Doğu savunmasında (Aden, Irak, Ürdün ve Libya) merkez üs olarak planlandı⁵¹.

⁴⁸ *The Times*, 3 September 1954, "Housing The British Soldier" s. 7.

⁴⁹ TNA, CAB 131/14 (File:4) Seri D, Middle East Joint Headquarters/ *Estimated future combatant forces M.E.L.F...*, Meetings 1-7, 18.11. 1954, ss. 1, 2, (Secret). (Erişim tarihi: 02.02.2023).

⁵⁰ Hansard, Parliamentary Debates, Vol. 532, *Middle Eastern Affairs*, Debated, 2 November 1954, (Erişim tarihi: 22.10.2023).

⁵¹ Gürhan Yellice, İngiltere'nin Kıbrıs Politikası 1950-1960, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 2011, s. 84. (Erişim tarihi: 05.07.2022).

Kıbrıs'ta yeni yapılanmanın askeri ve mali yönüne ilişkin önerilerin değerlendirilmesinden sonra, Genelkurmay diplomatik ve stratejik zeminde adanın önemini daha da güçlendirecek planlar sundu. Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı komutanının yabancı devlet bakanları ve Genelkurmay Başkanları ile iletişim kuracak yetkide olmasını önerdi. Önerinin gerekçesi olarak, İngiltere'nin yıllardır tesis ettiği konumunun korunarak siyasi ve ticari çıkarlarının savunulması; bir savaş sırasında bölgenin merkez olabileceği; NATO'nun sağ kanadının korunacağı; Ürdün, Libya, Irak ve İran'ın antlaşma yükümlülüklerinin takibi gibi konular gösterildi. Ayrıca, yeni yüksek statüyle deneyimli komutanların Orta Doğu'daki bu yapının içinde yer alarak Orta Doğu ülkelerinin Genelkurmay başkanlarıyla ve bölgeye yakın NATO komutanlarıyla yakın ilişkiler kurmaları gerekeceği öngörüldü. Böylece, bölgede oluşabilecek siyasi-ticari bir boşluğu ABD'nin hızlı bir şekilde doldurmasının da önüne geçilmiş olacağına dikkat çekildi⁵². Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü, Dışişleri Bakanı Antony Eden ve genelde İngiliz Hükümeti tarafından çerçeve olarak kabul edildi. Ancak içerik ve işlevi konusunda gözden geçirmelere ihtiyaç olduğu belirtildi. Çünkü, askeri personel sayısı konusunda diğer Bakanlıkların da fikrinin alınması, NATO'nun bölgedeki savunma planlarının göz önünde bulundurulması, İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) ülkelerinin statüsü ile uyumluluğuna dikkat edilmesi gibi hususlar değerlendirilecekti⁵³.

İngiltere Hükümeti, 1950'li yılların ilk yarısında Mısır'dan çıkmak zorunda kaldığı bir dönemde, Genelkurmayla istişareli biçimde Kıbrıs'ta güçlü bir şekilde tutunmanın gerekçesini oluşturdu. Bu çerçevede de Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhı'nın adada konuşlandırılması planını tamamladı. Böylece Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da varlığını güçlü tutmaya çalıştı.

5. İngiliz Hükümeti'nin İç Politikada Kıbrıs Üssünü Koruma Tutumu

İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs'ta yeni askeri konuşlanması iç kamuoyundan gelen bazı eleştirileri ve adada bulunan gruplardan biri olan Rumların çıkardığı sorunları da beraberinde getirdi. 25 Şubat 1953 tarihinde Edward Donough O'Brien ve John Hyslop tarafından "*Orta Doğu'da Vakum – Kıbrıs'ın Üs Olarak Seçilmesi –*" başlığıyla The Daily Telegraph'ta bir eleştiri yazısı yayınlandı. Yazıda, Yunan-Rum tarafının Kıbrıs üzerinde yürüttüğü Enosis kampanyasının başarıya ulaşarak bütün İngiliz yatırımlarını çöpe atabileceği, Mısır tahliyesinin ardından

⁵² TNA, CAB 131/14 (File:4), Seri D, *Middle East Joint Headquarters: Cyprus, Meetings 1-7*, 10 November 1954, ss. 1,2,3 (Top Secret).

⁵³ TNA, CAB 131/14 (File:1), *Middle East Joint Headquarters*, Gen.476/1st Meeting, 19 November 1954, ss.1,2 (Top Secret); Yellice, İngiltere'nin Kıbrıs Politikası 1950-1960, s. 85.

İngiltere'nin Irak, Kıbrıs ve başka yerlerden çıkartılmasına yönelik taleplerin artacağı vurgulandı. Bu gerekçelerle, hükümetin Kıbrıs'taki askeri harcamalarına karşı halk protestoya davet edildi⁵⁴. Bir başka eleştiri 1954 Haziran'ında aynı gazetede R.F. Johnson, tarafından "Kıbrıs Üssü Şüpheleri" başlığıyla ortaya konuldu. Burada, hükümetin Mısır'dan çıkış kararını ve bunu destekleyenleri "kaçış savunucuları" olarak nitelendirildi. Johnson'a göre, Kıbrıs savaş sırasında elde tutulamayacak ve jeostratejik açıdan Süveyş Kanalı'nın yerini dolduramayacaktı⁵⁵. Hükümete yönelik birer yıl arayla yapılan bu eleştirilerde, Kıbrıs'ın askeri-siyasi kaybedilme olasılığına ve stratejik yetersizliğine vurgu yapıldı.

Basında yapılan eleştirilere rağmen İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'a yönelme tavrında ısrarcı olduğunu 27 Temmuz 1954'te Mısır'la yaptığı antlaşmayla gösterdi. Hatta Bir sonraki gün Sömürgeler Bakan Yardımcısı Henry Hopkinson'ın parlamentodaki konuşmasında, Kıbrıs'ın özel konumuna dikkat çekti ve hükümetin Kıbrıs'a yönelik stratejik yaklaşımını sürdürceğini belirtti⁵⁶. Bu tutum sadece basının değil, İşçi Partisi milletvekillerin de tepkisini çekti. İktidar partisi (muhafazakâr) milletvekilleri ise, Mısır'dan çekilme konusunda kısmen hoşnutsuz olsalar da, hükümetin Kıbrıs tavrını desteklediler⁵⁷.

Parlamentoda Muhafazakâr vekillerin desteğini alan hükümet, adada askeri yapılaşmalara yoğunlaştı ve yaz aylarında, askeri inşaalara devam etti⁵⁸. Ağrotur ve Dikelya bölgelerinde 7.000 dönümlük bir alanda 10 yıl sürecek biçimde 30 milyon sterlin civarında harcama planladı⁵⁹. Bu faaliyetler, hükümetin amaçları çerçevesinde adanın güneyindeki iki bölgede askeri hat oluşturma çabasını gösterdi.

İngiliz Hükümeti iç kamuoyundaki eleştirilerle başa çıkarken, adadaki Rumların kendisi aleyhine faaliyetlerini durdurması gerekti. Çünkü Kıbrıs'la ilgili planları, 1950'li yıllardan itibaren Rum-Yunan tarafının adaya yönelik Enosis politikasıyla çatışmaktaydı. Rum-Yunan tarafı Atina Radyosu üzerinden adada İngiltere karşıtı yayınlar yürütmekteydi⁶⁰. Ada üzerinden politik hedefleri olan Yunanistan 1954'te, bir taraftan propaganda yayınlarıyla İngiltere'nin içişlerine müdahil olmaya çabalarken, diğer taraftan Birleşmiş Milletler'e Kıbrıs'ta kendi

⁵⁴ *The Daily Telegraph*, 25 February 1953, O'Brien, Edward Donough, ve John Hyslop, "Choice of Cyprus as a Base", s. 6.

⁵⁵ *The Daily Telegraph*, 30 June 1954, R.F. Johnson, "Cyprus Base Doubts" s. 6.

⁵⁶ Şükrü Sina Gürel, a.g.e., ss. 330, 331.

⁵⁷ *The Times*, 29 July 1954, "No To Cyprus", s.7.

⁵⁸ *The Daily Telegraph*, 24 September 1954, "Cyprus key Base In West Defence", s. 12.

⁵⁹ Hansard, Parliamentary Debates, Vol. 538 *Cyprus (Expenditure and Personnel)*, Debated, 8 March, 1955, (Erişim Tarihi: 24.10. 2023).

⁶⁰ Robert Holland, *Britain And The Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, Reprinted, 2002, s.31.

kaderini tayin etme (Self-determination) ilkesinin uygulanması için başvurdu. Hatta, başvuru ABD tarafından da desteklendi. Fakat yılın sonunda Birleşmiş Milletler'de Yunan tarafının başvurusu reddedildi⁶¹. 1 Nisan 1955'te Rum-Yunan tarafının paramiliter grubu EOKA (Ethniki Oragnosis Kypriou Agoniston: Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü), adada silahlı eylemlere girişti. O gün, adanın pek çok yerinde İngiltere askeri tesisleri, polis karakolları, sivil yerleşimler ve kamu binalarına saldırı düzenlendi⁶². Bu saldırılar, 21 Haziran günü Türk yerleşim yerlerine doğru yayıldı⁶³. Birkaç ay içerisinde Rum-Yunan tarafının eylemleriyle, ada toplumundaki simbiyotik denilebilecek yapı, istikrarsız hale geldi.

İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'taki süreçle ilgili durumu teftiş etmesi için General Sir Gerald Templer'ı görevlendirdi. Templer'ın raporunun ardından Kıbrıs Valisi Sir Robert Armitage'e yönelik yeterli tedbirleri almadığı yönünde fikir oluştu⁶⁴. Ancak ilk aşamada valiyi değiştirmek yerine, Rumların faaliyetlerini durdurmak için Türkiye, Yunanistan ve kendilerinin katılımı ile bir konferans yapılması planlandı⁶⁵. İngiltere'nin amacı, Kıbrıs'ta asayişin bozulmasına bağlı olarak, kendi çıkarlarının zarar görmesini engellemektir. Bu çerçevede, Kıbrıs'ta kurduğu askeri üssünün kalıcı olması, Orta Doğu'da ihtiyaç halinde yürüteceği operasyonlar için kara ve hava kuvvetlerinin bir merkez yönetiminde konuşlandırılması hedefindeydi. Sovyetler Birliği'nin bölgede artan etkinliğine karşı bu tedbirleri gerekli görmekteydi⁶⁶. Nitekim konferans öncesi, The Times'da çıkan yazıda, Kıbrıs'taki üssün İngiltere'ye karşı bölgede girişilecek eylemlerde caydırıcı olabileceğine yönelik Hükümetin düşüncesine yer verildi⁶⁷.

29 Ağustos 1955'te konferans Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın katılımıyla açıldı. Ancak, Konferans 6-7 Eylül'de Türkiye'de gelişen olayların ardından sonuç alınmadan dağıldı⁶⁸. Kıbrıs içinde ise, Rumların faaliyetlerinden kaynaklanan istikrarsızlık daha da arttı. 17 Eylül günü, Lefkoşa'nın Metaksas

⁶¹ Gürel, a.g.e. ss.344,345; Yellice, a.g.t., s. 84.

⁶² *The Economist*, 9 April 1955 "Explosions in Cyprus", s. 107.

⁶³ Yellice, a.g.t., ss. 101, 102.; Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s. 51.

⁶⁴ Robert Holland, a.g.e., ss. 55, 56 ; TNA, CAB/128/29/22, *Cyprus*, C.M. (55) 22 Conclusion, 12 July 1955, s. 7 (Secret). (Erişim tarihi: 06.07.2023).

⁶⁵ TNA, CAB/128/29/18, *Cyprus*, C.M. (55) 18, Conclusion, 28 June 1955, ss. 7, 8 (Secret). (Erişim tarihi: 06.07.2023).

⁶⁶ TNA, CAB 128/29/27, C.M. (55) 27, *Cyprus*, Conclusion, 28 July, 1955, ss. 3,4 (Secret), (Erişim tarihi: 06.07.2023); TNA, CAB 129/76/32, *Strategic Review of the Cyprus Problem*, C.P. (55) 82, Author: Selwyn Lloyd, 18 July 1955, s. 1 (Top Secret). (Erişim tarihi: 02.02.2023).

⁶⁷ *The Times*, 27 August 1955, "Vital Base Against Agression in Middle East", s. 5.

⁶⁸ Şükrü Sina Gürel, a.g.e. ss. 349, 351.

meydanında karışıklıklar yaşandı. Kıbrıs'ta Enosis'in siyasi lideri Makarios, Kalo-psidha (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti/Çayönü)'daki bir vaazında adadaki silahlı eylemleri sürdürüleceğine dair beyanlarıyla Rumları isyana teşvik etti. Bazı köylerde ise, İngilizlere karşı silahlanma çağrısı içeren afişler asıldı⁶⁹.

İngiliz hükümeti, Kıbrıs'taki istikrarsızlığın kendi egemenliğini ve bölgedeki hedeflerini sıkıntıya düşürebileceği endişesiyle ada yönetiminde düzenlemeye gitti. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı (Chief of the Imperial General Staff) Mareşal John Harding'i, Vali ve Başkomutan yetkisiyle Kıbrıs'a görevlendirdi. Söz konusu yetkilendirme, hem askeri hem de sivil iç hukukla ilgili konularda Harding'e düzenleme yapma imkanı sunuyordu⁷⁰. Nitekim Harding bir röportajında, kendisine verilen yetkiye bağlı olarak, askeri, sivil ve polis makamlarıyla üçlü operasyon mekanizmasını çalıştıracağını ve bu şekilde kamu düzenini sağlayacağını ifade etti⁷¹.

1955 yılının sonuna gelindiğinde İngiliz Hükümeti, Kıbrıs Adası'ndaki istikrarsızlıklara ve Mecliste işçi partisi milletvekillerinin itirazlarına rağmen⁷², Orta Doğu Komutanlığı Genel karargâhı'nı adaya taşıma politikasından vazgeçmedi⁷³. Sovyetler Birliği tehdidine karşı, bu üssün taşınmasını stratejik bir hamle olarak öne çıkardı.

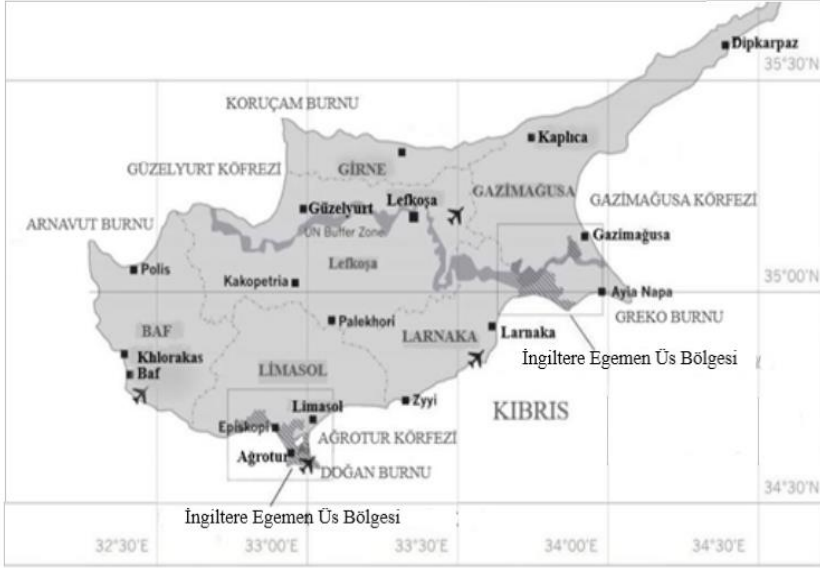
⁶⁹ *The Daily Mail*, 26 September 1955, Geoffrey Wakeford, "Strong-Man Harding for Cyprus", s. 1.

⁷⁰ *The Daily Telegraph*, 26 September 1955, "Sir J. Harding Made Governor Of Cyprus", s. 1.

⁷¹ Harding'e göre, siyasi çözüm ikinci hedefti. *The Times*, 27 September 1955, "Sir John Harding's Aim in Cyprus", s. 8.

⁷² Hansard, Parliamentary Debates, Vol.547, *Cyprus, Debated*, 5 October 1955 (Erişim Tarihi: 24.10. 2023).

⁷³ *Reuter*, 21 November 1955, "Canal Zone Base Handed Over", *The Daily Telegraph*, s. 1

Harita (2) Haritanın yapımında yararlanılan Kaynak: UK Overseas Territories Conservation Forum, <https://www.ukotcf.org.uk/europe-territories/cyprus-sovereign-base-areas/>, (Erişim tarihi: 24.04.2024).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Orta Doğu'daki gelişmelere bağlı olarak, bu bölgedeki askeri konumlanmasında değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Bunun başlıca sebebi, Mısır Devleti'nin 1936 Antlaşması çerçevesinde topraklarında bulunan İngiliz askeri varlıklarının azaltılmasını talep etmesi ve buna bağlı olarak iki taraf arasında gerginleşen ilişkilerdi. Ancak İngiltere, önce Mısır'dan çıkmak istemedi. Çünkü Akdeniz ve Ortadoğu'da kendi gücünü korumak ve yeni küresel güç olarak belirginleşen Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele edecek zemine sahip olmak politikasını izlemekteydi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler askeri, ekonomik ve hatta ideolojik yönden İngiltere'nin küresel menfaatleri için bir rakip haline gelmişti. Ancak İngiltere, her türlü askeri ve diplomatik çabalarına rağmen Mısır'ın yerine Kıbrıs adasını tercih etmek zorunda kaldı.

İngiltere'nin Kıbrıs tercihi, adanın onun egemenliğinde bulunması, coğrafi konumu ve askeri teknolojiyi kullanma açısından sağladığı imkanların etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1952-1955 yılları planlamasına göre, Kıbrıs Adası'nda konuşlanmasını Lefkoşa, Ağrotur-Dikelya (Episkopi) bölgelerinde yaptı. Hatta, 1954-55 yılları arasında Mısır'da bulunan Orta Doğu Komutanlığı Genel Karargâhını, Kara ve Hava kuvvetleri komutanlık merkezlerini Kıbrıs'a taşıma

sürecini de başlattı. Bu gelişmeler, adanın güneyinde, İngiltere'nin kendine ait askeri bir hat oluşturma planı uyguladığını ortaya koymaktadır.

İngiliz Hükümetinin Kıbrıs tercihi sonrasında, adada konuşlanma sürecinin sorunsuz ilerlediğini söylemek güçtür. İngiltere içinde özellikle İşçi Partisi tarafından Kıbrıs tercihi eleştirilmiştir. Ancak, Hükümet yanlısı muhafazakâr kattan milletvekillerinin parlamentodaki çıkışlarıyla sorunun siyasi kısmı kolay aşılmıştır. Hükümetin adaya konuşlanma konusunda karşı karşıya kaldığı bir başka sorun, adadaki Rumların Yunanistan ile işbirliği halinde Enosis ideolojisinde hareket ederek İngiliz hakimiyetini tehdit etmeleridir. İngiltere bu soruna Türkiye'yi de dahil ederek bir çözüm üretmeye çalışmış, ancak 1955 yılına kadar bir sonuç alamadığı dikkat çekmektedir. Rum-Yunan işbirliğinde kendisine karşı eylemlere rağmen İngiliz hükümeti kararlı bir şekilde adada askeri konuşlandırma sürecini ertelememiştir.

Sonuç itibarıyla bir taraftan Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki hâkim konumunu korumak, diğer taraftan yükselen Sovyet gücüne karşı direnç göstermek isteyen İngiltere için Kıbrıs Adası kurtarıcı bir bölge olmuştur. 1952'de Mısır'daki Genel Karargâhı'nı Kıbrıs'a taşımasının, kendisi açısından zorunlu bir hamle olduğu dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

İngiltere Ulusal Arşivler

The National Archives, Cabinet Papers (TNA, CAB kısaltma şeklinde dipnotlarda yer almıştır) Londra, 128, 129, 131.

İngiliz Parlamentosu (Hansard)

Hansard, Parliamentary Debates, Vol. 532, *Middle Eastern Affairs*, Debated, 2 November 1954, (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Hansard, Parliamentary Debates, Vol. 538 *Cyprus (Expenditure and Personnel)*, Debated, 8 March, 1955, (Erişim Tarihi: 24.10. 2023).

Hansard, Parliamentary Debates, Vol.547, *Cyprus*, Debated, 5 October 1955 (Erişim Tarihi: 24.10. 2023).

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Reuter, 21 November 1955, "Canal Zone Base Handed Over", *The Daily Telegraph*, s.1.

The Daily Mail, 26 September 1955, WAKEFORD Geoffrey, "Strong-Man Harding for Cyprus".

The Daily Telegraph, 25 February 1953, O'BRIEN, Edward Donough, ve HYSLOP, John, "Choice of Cyprus as a Base".

The Daily Telegraph, 30 June 1954, JOHNSON, R.F., "Cyprus Base Doubts".

The Daily Telegraph, 24 September 1954, "Cyprus key Base In West Defence".

The Daily Telegraph, 26 September 1955, "Sir J. Harding Made Governor Of Cyprus".

The Economist, 9 April 1955, "Explosions in Cyprus".

The Times, 22 September 1952, "Military Plans For Cyprus".

The Times, 25 September 1952, "Base In Egypt "Vital".

The Times, 29 July 1954, "No To Cyprus".

The Times, 3 September 1954, "Housing The British Soldire/ Barracks In Cyprus, Africa And At Home".

The Times, 3 September 1954, "New British Army Centres In Cyprus".

The Times, 27 August 1955, "Vital Base Against Agression In Middle East".

The Times, 27 September 1955, "Sir John Harding's Aim In Cyprus".

Kitaplar ve Tezler

- Aldrich, Richard James, ZAMETİCA, J., "The rise and devline of a strategic concept: the Middle East 1945-51" *British Intelligence Strategy and the Cold War, British*, Routledge, London, 2. Published, 2005.
- Black, Jeremy, *Dünya Tarihinde Askeri Strateji*, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2021.
- Clark, Tommy, *Kısa Kıbrıs Tarihi*, Say Yayınları, Çev., Ekin Duru, İstanbul, 1. Baskı, 2023.
- Cleveland, William, L, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev., Mehmet Harmancı, Agora Kitaplık, İstanbul, 1. Baskı, Haziran 2008.
- Darwin, John, *Britain and Decolonisation The Retreat from Empire in the Post-War World*, Macmillan Press, London, Reprinted, 1992.
- Devereux, David R., *The Formulation of British Defence Policy Towards The Middle East, 1948-56*, Palgrave Macmillan, New York, First Publishing, 1990,
- Gürel, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi*, İmge Kitabevi, 1. Baskı Ankara, Mart 2020.
- Hill, George, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Holland, Robert, *Britain And The Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, Reprinted, 2002.
- Kitchen, Martin, *The British Empire and Commonwealth*, Palgrave, New York, Printing, 2002.
- Serter V. E., *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.
- Yellice, Gürhan, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2011
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, *Ortadoğu'da Emperyalizm*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 1. Baskı, Mart 2017.

Makaleler

- Armaoğlu, Fahir, "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten*, Cilt 59, Sayı 224, 1995, s.189-236.
- Atyeo, Henry C., "Egyptian Nationalism", *Current History*, Vol. 23, No.135 (November, 1952), s. 312-315.
- Baldwin, AVM, Nigel, "Cyprus and Cento", *Royal Air Force Historical Society, Journal* 38, 2007, s.71-76 (Erişim tarihi: 24.11.2023).
- Dudgeon, Wg. Cdr. Mike "No 4 SFTS and Raschild Ali's War- Iraq 1941", *Royal Air Force Historical Society, Journal* 48, 2010, s.39-57.
- Edgar, Lieut.-Colonel J. D. R.E., "Cyprus", *Royal United Services Institution Journal*, Volume 100, Issue 597, 1955, s.73-81.

- Hatzivassilou, Evanthis, "Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline, British Military and Strategic Planning for Cyprus, 1950-1960", *The Journal of Military History*, Vol 73, Sayı 4, October 2009, s.1143-1166.
- Moulton, Major-General James Louis, "Middle East Base: An Exercise in Hindsight", *Royal United Services Institution Journal*, 11 September 2009, s.44-48.
- Rahman, Habibur, "British Post-Second World War Military Planning for the Middle East", *Journal of Strategic Studies*, Volume 5, Issue 4, 24 January 2008, s.511-530.
- Ritchie, Sebastian, "The RAF and Aden, 1928-1967", *Royal Air Force Historical Society Journal* 48, 2010, s. 110-134.
- Rosenbaum, Naomi, "Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960", *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, Volume 3, No: 4, December 1970, s.605-627.
- Stergiou, Andreas, "Soviet Policy Toward Cyprus", *The Cyprus Review*, No: 19 (2), 2007, s.83-106.
- Torun, Zerrin, Çöpoğlu, M. Onur, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere Dış Politikası", *İngiltere' Dış Politikası (Britanya Dış Politikası)*, ed., Filiz Çoban Oran, Nobel Bilimsel Yayınları, Ankara, 1. Basım, 2021, s.117-144.
- Vatansever, Müge, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Dergisi*, Cilt 12, Temmuz 2010, ss.1487-1530.
- Yellice, Gürhan, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, ss.15,16.
- Yiangou, Anastasia, "Decolonization in the Eastern Mediterranean: Britain and the Cyprus Question, 1945-1960", *Cahiers Du Centre d'études Chypriotes*, 50 / 2020, ss. 45-63.

İnternet Kaynakları

- Central Intelligence Agency (CIA), "File: 1951 Middle East Oil...", *Wikimedia Commons*, Son güncelleme 09.11.2016
https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk4/etd/MQ81944.pdf?is_thesis=1&oclc_number=56965116 (Erişim tarihi: 15.11.2023).
- Rousou, Maria, "Britain's Balcony In the Middle East: Cyprus' Role In British Defence Strategy, 1945,57", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, B. A. Simon Fraser University, Kasım 2001.
https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk4/etd/MQ81944.pdf?is_thesis=1&oclc_number=56965116 (Erişim tarihi: 16.09.2023).
- Uk Overseas Territories Conservation Forum, <https://www.ukotcf.org.uk/europe-territories/cyprus-sovereign-base-areas>, (Erişim tarihi: 24.04.2024).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 71-90.

Geliş Tarihi: 21 Mayıs 2024

Kabul Tarihi: 25 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Yasa Teklifi: Eğlence Amaçlı Kadın Oynatma Eyleminin Yasaklanması Teşebbüsünde Suç ve Ceza İlişkisi Tartışmaları

Bülent KARA**

Öz

Parlamento/Meclis hangi şekilde adlandırılmış, oluşmuş ve toplanmış olursa olsun burada toplanan millet temsilcileri ve onların ele aldığı konular içinden çıktıkları toplumun özelliklerini bünyesinde barındırır. Meclislerde ele alınan sorunlar kadar sorunların giderilmesi adına ileri sürülen çözüm yolları da aynı nispette o toplumun yapısı hakkında çok yönlü bilgiler verir.

Osmanlı-Türk toplumunda “kadın oynatma” diye tanımlanan ve marazi durum olarak görülen bir konunun son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne intikal etmesi, yönetimin veya devlet isminin değişmesiyle sorunların kendiliğinden çözümleneceğinin adeta kanıtı olmuştur.

Kadın oynatma; pek çok toplumda, değişik formlarda görülebilen ve Anadolu coğrafyasında özellikle iç bölgelerde sıklıkla karşılaşılan, sosyolojik, psikolojik, ekonomik açılardan incelenmesi gereken bir eğlence (!) türü ve anlayışıdır. Anadolu'da kadın oynatma eylemi, genel olarak yerleşim yerlerinden uzak ve kuytu yerlerde yapılan bir etkinlik olmasına rağmen yarattığı sorunlar itibarıyla mesafe tanımamış ailelerin, toplumun temellerini sarsmış ve devlet otoritesinin başlıca sorunlarından, kanayan yaralarından birisi olmuştur. Durum bu kertede önem arz ettiği içindir ki, her iki Mecliste de konuya temas edilmiş ve mesele çözülmek istenmiştir.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tarih Bölümü, (bulent.kara@ahievran.edu.tr)
bulentkara_04@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-2839-9047).

Bu makale, "Kadın oynatma" meselesinin Mecliste ele alınışından hareketle sosyolojik gerçeklik, çağdaş hukuk kurallarının ortaya koyduğu kurallar ve toplumsal yaşanmışlıklar çerçevesinde sürecin gelişimini yansıtma ve tahlil etme amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kadın oynatmak, Oturak Âlemi, Konya, Abdulhalim Çelebi, Refik (Koraltan) Bey

A Bill in the First Grand National Assembly of Türkiye: Discussions on the Relationship between Crime and Punishment in the Attempt to Ban the Act of Playing Women for Entertainment Purposes

Abstract

Regardless of how the Parliament/Assembly is named, formed and convened, the representatives of the nation gathered here and the issues they deal with embody the characteristics of the society from which they emerge. The solutions put forward to solve the problems as well as the problems discussed in the assemblies provide equally versatile information about the structure of that society.

The fact that an issue defined as "women's adultery" and seen as a morbid situation in the Ottoman-Turkish society was referred to the Turkish Grand National Assembly after the last Ottoman Parliament Deputy was almost proof that the problems will not be solved automatically by changing the administration or the name of the state.

Don't play women; It is a type and concept of entertainment (!) that can be seen in different forms in many societies and is frequently encountered in Anatolian geography, especially in the inner regions, and should be examined from sociological, psychological and economic perspectives. Although the act of playing women in Anatolia is generally an activity carried out in secluded places far from settlements, the problems it creates have shaken the foundations of isolated families and society and have become one of the main problems and bleeding wounds of the state authority. Because the situation is so important, the issue was touched upon in both Parliaments and the issue was sought to be resolved.

This article has been prepared with the aim of reflecting and analyzing the development of the process within the framework of sociological reality, the rules set by contemporary legal rules and social experiences, based on the issue of "female adulteration" being discussed in the Parliament.

Keywords: Turkish Grand National Assembly, Playing women, Oturak World, Konya, Abdulhalim Çelebi, Refik (Koraltan)

Giriş

İnsanların eğlenme arzuları farklı isimler altında bazı etkinlikler yapmalarının yolunu açmıştır. Anadolu'da görülen "Yârân/Yâren, Sıra Yârenleri, Yâren Teşkilatı, Kürsübaşı, Ahi Meclisi Sohbetleri, Sıra Gecesi, Sıra Geceleri, Mehle, Sıra Odaları Sohbetleri, Oturak Âlemleri, Barana"¹ gibi etkinlikler bu tür eğlencelerden bazılarıdır.

Bu eğlenme şekillerinden bir kısmının anlatılagelen içeriği ve ismi zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır ki, Konya ve çevresinde görülen "Oturak Âlemleri" nin "Barana" ya dönüşmesi² buna dair örneklerden sadece biridir.

Konya oturakları hakkındaki çalışmasında Sakman; "...oturak âlemindeki adap ve erkân, en ileri bir zihniyeti temsil eder. Yirminci yüzyıl insanların cemiyet hayatı bu tezahürlere en çok yer veren bir cemiyettir. Oturak âlemine esas olan ruh raks, müzik ve arkadaşlık esaslarına dayanır. Bu vasiyler bugünkü medenî insanların aradığı şeyler değil midir? İşte, Türkler de asırlarca evvel Batı dünyası ve bugünkü cemiyet gibi, bedîi rakslar seyretmek, müzik ve şarkılar dinlemek arzusu ile bu toplantılarda eğlenmişler, içmişler, şarkı söyleyip söyleterek, oynayıp oynatarak ruhî ihtiyaçlarını tatmine çalışmışlardır..."³ şeklinde bir alıntılama yapmıştır.

Sakman, bu bilgi aktarımıyla oturak âleminin tarihsel içeriğini ortaya koymuş; "Konya oturak âlemi denilince, bilinmeyen sebepten yabancılarda bir ürperti uyanıyor. Bazı kimseler de nedense nefret duyar. Bunun nedenlerini araştırdığımız vakit emin olunuz hiçte böyle değildir. Bilâkis zamanımızdaki birçok (söylemek gerekirse) ahbap partilerinden ve bugünün eğlencelerinden kat kat üstün; ahlâk kuralları üzerindedir..."⁴ aktarımıyla da bu eğlence türü hakkında bir değerlendirmeye yer vermiştir. Bahsi geçen makalede oturak âlemi hakkında belirtilen övgülerin yanında "yabancılarda bir ürperti uyanıyor" ifadesine yer verilmiş olması dikkat çekicidir ve bir yönüyle bu eğlence türündeki olumsuz değişimin itirafı yolunda adeta bir girizgâh olmuştur.

¹ Sağıp Atlı, "Türkiye'deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, Sayı:117,s.90-92; Ali Yakıcı, "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Somut Mekânı: Konya Barana Odaları", *Millî Folklor*, Sayı: 87, s.95.

² Mehmet Der-Mahir Mak, "Oturak Âlemlerinden Barana Sohbetlerine Dönüşüm", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(9), s.657.

³Mehmet Tahir Sakman, "Konya Oturakları Üzerine", *Erdem*, 13(39),s.426.

⁴Sakman, a.g.m., s.426.

Osmanlı Devleti'nin Batı hukuk sistemini alarak toplumsal sorunlarını çözmeye çalıştığı Tanzimat süreci dikkate alındığında kısmi ilerlemelerin kaydedildiğini söylemek mümkündür. 1958 tarihli Ceza Kanunu'nun "Hetk-i irz" (tecavüz) bölümünde çeşitli suçların ve ceza miktarlarının ifade edilmiş olması⁵ bu ilerlemelerden birisi olmakla birlikte zaman zaman farklı cezaların uygulandığına da rastlanılmıştır⁶. Cezalar ne şekilde ve oranda uygulanmış olursa olsun "fiil-i şeni" olarak belirtilen bu suçların ortadan tamamen kaldırılması mümkün olamamıştır.

Toplumsal olaylarda çoğu zaman toptancı bir değerlendirmede bulunmakta ve bir olay esas alınarak genel bir yargıya varılabilmektedir. Toptancı yargulamaların bazen haklı, bazen haksız uygulamalara yol açtığını çeşitli örnekler üzerinden görmek mümkündür. Bazı toplumsal olaylarda şartlar ve imkânlar çerçevesinde kimi zamanlar pek araştırma yapmadan çok hızlı ve keskin kararlar verildiği de görülebilmektedir. Nitekim ahlak kurallarının geçerli olduğu belirtilen oturak toplanmalarına zamanla cinsel temaların da eklenmiş olması oturak âlemlerini toptancı bir değerlendirmeyle karşı karşıya bırakmış ve nihayet Konya örneğinde olduğu gibi yasaklama yoluna gidilmiştir⁷.

Yasalar ve devlet yetkililerinin uygulamaları her ne kadar sorunlara çözüm bulma amacıyla çıkarılıyor ve uygulanıyor olsa da bazen uygulamadaki eksiklikler, yetkili mercilerin ilgisizliği, olağanüstü durumlar, cezanın özünde yeterince caydırıcı olmaması gibi bazı nedenlerle beklenen netice elde edilememiştir (edilememektedir). Kadın oynatma eylemine yönelik uygulanan yasak ilk etapta başarılı olmuş olsa da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde artan ahlaki yozlaşma, beraberinde getirdiği sağlık ve asayiş sorunlarıyla birlikte yetkilileri meşgul etmiş ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda daha kalıcı yasal çözüm yollarının aranmasına neden olmuştur.

⁵ Başak Tuğ Onaran, "1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/ktc>, S.V (2),2022, s.233.

⁶ Belkis Konan, "Osmanlı Hukukunda tecavüz suçu", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29(29), 2011, s.163-166.

⁷ Sakman, *a.g.m.*, s.427. Yasaklamanın 1898-1902 yılları arasında Konya Valiliği görevinde bulunan Avlonyalı Ferit Paşa devrinde gerçekleştirildiği fakat 1920'li yıllarda yasağın etkisini yitirdiği söylenebilir.

Kadın Oynatmanın Yasaklanmasına Dair Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Bir Yasa Teklifi

Osmanlı topraklarının İtilaf devletlerinin işgali altında olduğu bir dönemde yoğun uğraşlar sonucunda 12 Ocak 1336 (1920) tarihinde açılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda⁸ ele alınmak istenen konulardan birisi toplumsal bir yara olarak görülen ve “kadın oynatmak” olarak adlandırılan mesele olmuştur. Seçimlerin dahi İtilaf devletlerinin izniyle gerçekleştirildiği bir dönemde böyle bir konunun ele alınmak istenmesi şüphesiz ülkedeki ahlaki erozyonun boyutunu anlama açısından oldukça önem arz etmektedir. Faaliyetlerini 18 Mart 1336(1920) tarihine kadar devam ettirebilen⁹ ve sadece yirmi dört kez toplanan bu Mecliste Reis vekili Abdülaziz Mecdi Efendi'nin(Tolun) başkanlığında gerçekleştirilen on üçüncü toplantının birinci oturumunda Kayseri Mebusu Rifat Bey (Çalika) bir kanun teklifinde bulunmuştur. Yedi maddeden oluşan bu teklifin içeriği ve “esbabı mucibesi” denilen verilme gerekçesi dahi okunmadan Meclis kararıyla Layiha Encümenine havale edilmiştir¹⁰. Teklifin encümenine gönderilmesi sonrasında Meclis-i Mebusan ancak on bir toplantı daha yapabilmıştır. İtilaf devletlerinin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal edip, Meclisi basması¹¹, bazı mebusları da yakalaması¹² ülke genelinde ve parlamenterler üzerinde derin endişeler oluşturmuş ve “...hürriyet-i efkâra istiklal-i vicdana vabeste olan bu vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkân ve efkâra malik olmayan bir Meclis-i Mebusanın serbestçe ittihaz-ı karar eylemesi mümkün olmayacağı”¹³ şeklinde özetlenebilecek bir teklif sonucunda “umumi toplantıların tehiri” Meclisçe kabul edilmiştir¹⁴. Bu karar, bir taraftan seçimle oluşturulmuş olan Meclisin nasıl bir zorbalıkla ortadan kaldırıldığını belgelerken diğer taraftan “kadın oynatmanın yasaklanması” teklifinin adı geçen Mecliste ele alınma ihtimalinin tamamen ortadan kalktığının işareti olmuştur.

⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s.320-338; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, TTK., Ankara, 1987, s.156-157; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s.207-210.

⁹ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.263-265; Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri*, TTK., Ankara, 1994, s.174-205.

¹⁰ *Meclis Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade)*, C.1, D.4, İçtima Senesi,1, s.193 (23 Şubat 1336/1920).

¹¹ Yaşar Özüçetin, “Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü”, *Tarihin Peşinde*, S.5, 2011, s,252.

¹² Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 177-182, Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s.44-49; Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma merkezi, Ankara, 2000, s.162-170.

¹³ M.M.Z.C., C.1, D.4, s. 496(18.03.1920).

¹⁴ M.M.Z.C., s. 496-497; Yaşar Özüçetin, *Kurtuluş ve Kuruluşta Milletvekili Gözüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (1920-1923)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s.34-35.

Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Kadın Oynatmanın Yasaklanmasına Dair Yeni Bir Kanun Teklifi

İstanbul'un işgali ve sonrasında Meclisi Mebusan'ın oturumlarının sonlandırılması Ankara'da yeni bir meclisin açılmasının yolunu açmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan Meclisin, Meclis-i Kebir, Meclis-i Kebir-i Milli, Kurultay, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Âli¹⁵ gibi isimlerle anılması önerilmiş netice itibariyle Büyük Millet Meclisi¹⁶ ismi kabul görmüştür. Meclisin açılışı için Ankara'ya davet aşamasında, yetki açısından "*kurucu bir meclis*" veya "*olağan üstü yetkilerle donatılmış bir meclis*" olacağı yönünde tartışmalar yapıldığı¹⁷ dikkate alındığında, açılışının daha altıncı gününde yani 29 Nisan 1920'de "*kadın oynatma*" konusunun Meclisin gündemine getirilmiş olması bu meselenin toplum nazarında yarattığı endişe ile izah edilebilir.

Kadın oynatmanın yasaklanmasına yönelik kanun teklifi Celalettin Arif Bey başkanlığında gerçekleştirilen yedinci toplantının ikinci oturumunda Meclise sunulmuştur. Kanun teklifini hazırlayanlar Konya Mebusarlarından Postnişini Hazreti Mevlana Abdulhalim Çelebi ile Refik Bey' (Koraltan) dir. "*Yarı açık mahallerde kadın oynatanların muvakkat küreğe konulmalarını*" içeren bu teklif, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*" yani yüce başkanlık divanına hitabıyla sunulmuştur.

Teklifin gerekçesi; "*Ahkâmı şer'iyemiz hilâfına olarak birçok esbap ve avamil tesiriyle bâzı mahallerde âdeta müstevli(yayılan) bir maraz-ı(hastalık) ahlaki halini almış ve*

¹⁵ İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" Millî Mücadele'yi yöneten ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Kuran Yasama Organı", *İslam Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, s. 594, Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yay., İstanbul, 2018, s. 148; Bülent Kara, "Payitaht 'tan Kaçış: Anadolu Ajansı Kurucularının Kalemine ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yazışmalarına Göre İstanbul'dan Anadolu'ya Aydın-Mebus-Subay Gizli geçişleri", *Akademisyen Kitapevi, Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları (Editör: Aydın Efe)*, Ankara, 2019, s.177-203.

¹⁶ Türk tarihi açısından incelendiğinde Gümrü Antlaşması ile ilk kez uluslararası bir belgede "Türkiye Büyük Millet Meclisi" isminin kullanıldığı, (Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" Millî Mücadele'yi yöneten ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran yasama organı",s.594; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, TTK., Ankara, 1983, s.19;11 Aralık 1920 tarihli 112. Toplantının birinci oturumunda, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine" başlığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" unvanını kullandığı, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (T.B.M.M.Z.C.), C.6, D-I, İ:1, İ.112,C.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1943, s.299-300); 8 Şubat 1921 tarihli İcra Vekilleri kararının Mustafa Kemal Paşa tarafından " Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" olarak imzalanması ile bu ismin süreklilik kazandığı görülmektedir bkz., Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" Millî Mücadele'yi yöneten ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran yasama organı",s.594.

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev (1919-1920)* C.I, TTK., Ankara, 1986, s.562; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 544-547; *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1920)*, C.7, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 153-154.

bu yüzden (dinî, ahlaki, sıhhi, içtimai) mehazir ve mazarrat-ı mütaaddide husule getirmiş olan kadın oynatmak ve gezdirmek âdat-ı fazihasının (ahlaksızlık) men'i hususunda Kanun-ı Umumi-i Cezamızda muayyen olan ceza şimdiye kadar işbu adet ve ahvalin izalesini temin edememiş ve Anadolu'nun birçok bilât (belde) ve mahalleri de sırf evamir-i diniyeye tamamen âdem-i riayet ve cehil saikasıyla (sevkededen, sürükleyen) bir girdab-ı felâket ve sefalet içinde kalmıştır. Bu halin bünye-i içtimâimizde husule getirdiği fecayi-i izaleye hadim olmak üzere Kanun-ı Cezanın 202 nci maddesi ikinci zeylinin şekli âti dairinde tadilini teklif ederiz" şeklinde hazırlanmıştır.

Kanun teklifini veren bu milletvekillerinin kanuna uymayanlara karşı uygulanacak ceza önerileri; "Adab-ı umumiyeye mugayir olarak icra-yı fuhuş maksadıyla evlerde, bağ ve bahçe gibi nim (yarı) açık mahallerde kadın oynatıldığı takdirde oynatan eşhas ile bi'l-ihtiyar (dileğiyle) oynayan kadınlar muvakkaten küreğe konurlar"¹⁸ yaptırımını içermiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin yedinci toplantısının ikinci oturumunda Kâtip Haydar Bey tarafından okunarak duyurulan bu teklif, oylama neticesinde Adliye Encümenine havale edilmiş¹⁹ ve Encümenden gelen karar Meclisin on beşinci toplantısının üçüncü oturumunda genel görüşmede ele alınmıştır²⁰.

TBMM'de Kanun Teklifinin Görüşülmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin on beşinci toplantısı 13 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda okunan ve Trabzon Milletvekilliğine seçilmiş olan İzzet (Eyüpoğlu)²¹ ve Ziya (Tuğlu) Beylerin²² yolda şehit edildiklerini bildiren telgraf²³ Anadolu'da asayişin istenilen ölçüde henüz sağlanmadığının açık bir işaretidir. Yine aynı toplantıda Damat Ferit Paşa kabinesinin Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında yargılanmasının istenmesi,²⁴ İstanbul Hükümetlerinin imzaladığı ya da imzalayacağı her türlü mukavelenin reddedileceğine dair teklif²⁵ ve Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarılmasına dair kanun teklifi²⁶ TBMM'de toplananların vatanı kurtarma yolundaki azim ve

¹⁸ T.B.M.M. Z.C., C.1, D:I, İ:1, İ.7, C.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s.146-147 (29.04.1920).

¹⁹ A.g.e., s.147.

²⁰ A.g.e., s.294 (13.05.1920).

²¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, C.III, T.B.M.M. Vakfı Yayınları No: 6, s.937-938.

²² Gümüşhane o tarihlerde Trabzon'a bağlı bir sancak olduğu için Trabzon Milletvekili olarak duyurulmuş olmalıdır, bkz., Çoker, a.g.e., s. 458.

²³ T.B.M.M.Z.C., C.1, D:I, İ:1, İ.15,C. 1, s.279 (13.05.1920).

²⁴ A.g.e., s.282.

²⁵ A.g.e., s.288; Bülent Kara, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Hukuk Mücadelesi: İstanbul Hükümetlerinin Yaptığı Anlaşmaların Yok Sayılması", *Tarihin Peşinde*, S. 30, 2023, s. 48-63.

²⁶ T.B.M.M. Z.C., C.1, D:I, İ:1, İ.15,C. 1, s.289.

kararlılıklarını göstermektedir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Mecliste vahim konular ele alınmaktadır. Yine aynı toplantıda, "...kadın oynatanların muvakkat küreğe konulmasına dair" kanun teklifinin ele alınmasına karar verilmiş olması, Meclis genel kurulunda bu meselenin de diğer konular kadar önemli görülmüş olduğu izlenimini vermektedir.

Adliye Encümeni, kendisine havale edilmiş olan bu konuya ilişkin hazırladığı raporunda; ceza kanununun 202. maddesinin ikinci ekinde öngörülen cezanın yeterli olduğunu, uygulamanın layıkıyla yapılması halinde sorunun çözülmüş olacağını belirtmiştir. Encümenin dikkat çektiği bir diğer husus, ceza kanununda "*fil-i şeni*" olarak belirtilen ve zorla ırza geçme eylemi olan suça karşı uygulanması gereken cezanın daha ağır olması gerekirken şimdi bu öneriyle kadın oynatma eylemine kürek cezasının verilmesi durumunda ceza oranlarında bir dengesizlik oluşturulacağıdır. Ceza kanununda toplu bir değişiklik önerilmediği ve olağanüstü şartların da buna imkân vermediği hesaba katılırsa mevcut durumda yapılması gereken işin öngörülen cezanın yöneticiler tarafından uygulanması ve hükümetin de yetkilileri bu konuda uyarmasıyla meselenin çözülebileceği yine Adliye Encümeninin bir başka tespiti ve teklifi olmuştur²⁷.

Adliye Encümenin kararının okunması sonrasında teklif sahiplerinden olan Konya Milletvekili Refik Bey, bir konuşma yapmış ve Encümenin tespitlelerinden hareketle konuşmasının ağırlık noktasını üç maddede ortaya koymuştur. Bunlar; ceza kanununun memurlar tarafından layıkıyla uygulanması halinde sorunun biteceği, kadın oynatma eylemine kürek cezası uygulanmasının "*fil-i şeni*"ye göre ağır olacağı ve bunun cezada bir dengesizlik yaratacağı ve üçüncü olarak Büyük Millet Meclisi'nin olağan üstü gelişmeler nedeniyle toplanmasından dolayı ele aldığı konuların da bu oranda önem arz etmesi gerektiği yönündeki ifadelerdir. Refik Bey'in dikkat çektiği ve eleştirdiği başka bir husus, Adliye Encümeninin o ana kadar ele alınan konular hakkında olumsuz tutum sergilemesi ve bu tutumunu yürürlükteki kanunların yeterli olduğu yönünde bir gerekçeye dayandırmasıdır. Memleketin buhranlı zamanında bu konunun da önem arz ettiği ve kendisini böyle bir teklif vermeye zorlayan koşulların bizzat seçim bölgesinde sık sık karşılaştığı olaylar olduğu Refik Bey'in konuşmasında yer verdiği sözler olmuştur. Milletvekillerine hitap eden Refik Bey, toplumsal nedenlerle ahlaki zafiyetin yaygınlaştığını ve kadın oynatma, kadın gezdirme gibi edepsiz bir âdetin de böylece kök saldıığını söylemiştir. Bazı mahallerde kadın oynatmanın çok yaygınlaştığını ve bu durumun toplumsal bünyeyi kemirdiğini, milli kuvvete zarar verdiğini dile getiren Refik Bey, hapishanelerde yatanların

²⁷ A.g.e., s.294.

suçlarına bakılması halinde bile bu ahlaksızlığın ne oranda artmış olacağını anlatacağını ifade etmiştir. Kendi seçim bölgesi olan Konya'dan örnek vererek milletvekillerini ikna etmeye çalışan Refik Bey, uzun zamandan beri Konya'da görülen bu tür ahlaksızlığın savaş sırasında yaygınlaştığını dile getirmiştir.

Harp devam ederken bir şekilde zenginleşen köylü kesimin kazandığı paralarla safahat duygusuna kapılıp, kadın oynatma âlemlerine katıldığı, ahlaktan uzaklaşan kadınların İstanbul'dan ve değişik yerlerden geldiği, zararlı olan bu alışkanlığın giderek büyüdüğü, kötü kadınları birilerinin toplayıp yönettiği, bu işi yapanlara "Efe" denildiği Refik Bey'in aktardığı bilgilerdir. Efe adı verilen bu şahısların beş- on kişiyi yanına alarak nöbetleşmek suretiyle kadınları köyden köye taşıdıkları, kadın gruplarını birleştirdikleri, bunu yaparken bir kahramanlık edası takındıkları, köylerde, düğünlerde, eğlencelerde bir araya getirilen kadınların sayılarının bazen üç yüze kadar ulaştığı da Refik Bey'in sözleri arasında yer almıştır. Cahiller arasında yapılan bu tertiplere bir de işret faslının eklendiğini ve bin-iki bin liralık içki tüketildiğini dile getiren Refik Bey, bunun büyük bir ekonomik kayıp yarattığına temas etmiştir. İşret âlemindekilere; bu paranın bir kısmını memleketin kurtuluşuna verin dendiğinde bu teklifin kabul görmediği bilgisi de Refik Bey'in konuşmasında yer bulmuştur.

Refik Bey, bu konuşmayı yaparken kendisinin böyle bir teklifte bulunmadığı maksadını; cehalet içinde, zulmet içinde kalan halkın, dindaşların başta sağlık olmak üzere, ahlak, din ve toplumsal durumlarını gözetmek şeklinde açıklamıştır. Refik Bey, herhangi bir konuda kanun teklifi yapılırken hiç kimsenin kanun yapmakla her sorunu çözebileceğini düşünmediğini, dolayısıyla bu kanun teklifini hazırlarken kendisinin de sorunların tamamen ortadan kalkmayacağını bildiğini vurgulamıştır. Yasanın bir tertip işi olduğu ve cezanın ağır olmasının mevcut eylemin azalmasında rolü olduğunun dikkate alınması gerektiği yönündeki sözler Refik Bey'in cezadan beklentisini anlama açısından önemlidir. Adliye Encümeninin kanunun tatbikinde memurların gerekli hassasiyeti göstermesinin meseleyi çözeceğine dair yorum ve önerisine bizzat kendisinin Konya'da gereken önemi verdiği halde bunun önüne geçemediğini belirten Refik Bey, suçluların her zaman kanunun açık noktasını bulmada mahir olduğuna değinmiştir. Milletvekillerini ikna etmek isteyen hatip, ceza kanunda yer alan; genel ahlaka aykırı olarak fuhuş amacıyla açık yerlerde veya halkın kolaylıkla ulaşacağı bağ, bahçe gibi yarı açık mahallerde kadın oynatan şahıslar ile bunu tercih ederek oynayan kadınlar bir aydan bir yıla kadar ceza görür hükmünü hatırlatmıştır.

Refik Bey, bu işi yapanların ceza almamak için kapalı ve hiç kimsenin duyamayacağı yerlerde, hatta kırlarda ve evlerin içinde kadın oynatmaya devam

ettiklerini belirtmiştir. Ev içlerine kadar giren bu kadınların namuslu aile yapısını bozduğu hatibin başka bir tespitidir. Dine ve şeriata aykırı bu durumun izalesinde mevcut yasaların yetersiz kaldığını belirten Refik Bey, olağan üstü durumlardan dolayı toplandı için ele alınan konuların da bu oranda önem arz etmesi gerektiği yönündeki Encümen fikrine atıfta bulunarak bu meselenin de “küçük bir mesele” olmadığını vurgulamıştır. Şer’i esasların dikkate alınarak, umumi ahlakın temini konusunda daha sıkı kuralların uygulanmasını isteyen Refik Bey, bu teklifin uygulanmasının mevcut sorunu ortadan kaldırmaya yetmeyeceğinin bilincinde olduğunu, teklifi vermesinin meseleye dikkat çekme isteğinden kaynaklandığını bildirmiş, konunun ertelenmemesi ve uzun uzadıya tartışılması ile bir neticeye varılması isteği ile konuşmasını bitirmiştir²⁸.

Refik Bey’den sonra konuya ilişkin fikir beyan edenlerin sayısına ve konuşma içeriklerine bakıldığında kanun teklifinde bulunanların konuya dikkat çekme amaçlarına ulaştıkları söylenebilir.

Konuşmacılardan Sivas Milletvekili Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi, verilen kanun teklifinin; hane içinde gerçekleştirilen fuhuş eylemine ceza önerdiğini, bu durumun her nasılsa Adliye Encümeninin dikkatinden kaçtığını, dolayısıyla verilen kanun teklifinin kapalı mekân olarak ev içerisini de kapsadığını, bundan dolayı cezada olmasa da, suçun açıkça söylenmesinde bir fark olduğunu belirtmiştir. Fuhuşun gizli yapılan bir eylem olmasına rağmen zararının toplumun geneline dokunduğunu söyleyen Taki Efendi, verilen teklifi kabul ettiğini belirterek konuşmasını tamamlamıştır²⁹.

Eğitimci kökenli olup Kütahya Milletvekili olarak görev yapan Besim Atalay Bey, kanun teklifini ve kendinden önceki hatibin sözlerini psikolojik bir yaklaşımla yorumlamıştır. Güneşi, yağın yağmuru idare eden bir kanunun var olduğu, aynı şekilde insanı da idare eden birtakım kanunların varlığını hatırlatan Besim Bey, bunları bilmeden insan hayatını, davranışını kısıtlamanın, yönlendirmenin yanlış olacağını ve hayat ilmi denilen bir ilmin olduğunu, bu ilmi dikkate almadan kısıtlamaya gitmenin faydalı olamayacağını söylemiştir. Kadın oynatma eyleminin tarihçesini verebileceğini büyük bir özgüven içerisinde belirten Besim Bey, kadın kıyafeti giyip ellerine ziller takarak oynayan ve kendilerine köçek³⁰ denilen erkeklerin varlığına işaret ederek toplumun eğlence anlayışını gözler önüne sermiştir. Bu geleneğin on beş yıldan beri azaldığı bilgisini de veren Besim

²⁸ A.g.e., s.294-296.

²⁹ A.g.e., s.296.

³⁰ Serkan Erkan, “Köçek tipinin uluslararası kökeni üzerine bir deneme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18, I, 2011, s. 223-240.

Bey, zorlama ve yasaklama yöntemiyle bu anlayışın değiştirilemeyeceğini, baskının bunu daha cazip hale getireceğini, insanların kadın ve köçek oynattığını, çalgı çaldığını, zevk ve müziğin insan için bir ihtiyaç olduğunu dolayısıyla bunların makul bir tarzda yapılmasında sakınca olamayacağını söylemiştir³¹.

Besim Bey konuşmasına devam ederken Kırşehir Milletvekili Müfit (Kuruluşlu) Efendi; *"kadın oynatmak ihtiyaç değildir"* diyerek müdahale etmiştir. Besim Bey de kendisinin kadın oynatmayı ihtiyaç olarak tanımlamadığını, musikinin bir zevk işi olduğunu ve bunun makul ölçüde karşılanması gerektiği cevabını vermiştir. Bu aşamada konuşma bir diyalog haline dönüşmüştür. Besim Bey, insan ihtiyacının meşru ve ilmi bir surette çözülmesini dile getirirken Müfit Efendi, şeriatın bunu men ettiğini söylemiştir. Besim Bey, yasaklamanın işi daha ileriye götüreceğini Osmanlı padişahı IV. Murat'ın sigara yasağını³² örnek vererek anlatmaya çalışmıştır. Sultan Murat'ın sigara yasağı nedeniyle bir neferi astığını, omuzlarına mum diktirdiğini, çarımha gerdirdiğini ama başına diktiği nöbetçinin gece olunca neferin omuzuna dikilen mumla sigarasını yaktığını anlatan Besim Bey, hem Müfit Efendi'nin, *"Bu sigara içmeye benzemez"* cevabıyla hem de diğer mebusların gürültüsüyle karşılaşmıştır. Tartışmanın uzayacağını hissedildiği bu anda Besim Bey, *"En ufak bir kanunun adını kabul etmek için günlerce dedikodu yapan arkadaşlarım, lütfen bir de bunu dinleyin, fakat kabul etmeyin, ne olur"* ricasında bulunmuştur. Besim Bey, meselenin ilmen tespitini yaptığını ifade ederken, Müfit Efendi; *"Burası fen meclisi değildir"* sözleriyle muhalifliğini sürdürmüştür. Besim Bey, bunların ilmen ispat edilebileceğinde ısrar ederken, bir taraftan da kadın oynatmanın Konya ile sınırlı olmadığını, Osmanlı ve İslam âleminin genel sorunu olduğunu hatta ve hatta Emevi ve Abbasi halifelerinin dahi kadın oynattıklarını ve zorlamayla değil, akıl yoluyla meselenin çözülebileceğini tekrarlamıştır.

Müfit Efendi; *"Kapıları açalım, bunlara lüzum yok öyle ise"* sözleriyle hatibin kastının dışına çıkarak kendince alaycı bir cevap vermiştir. Besim Bey'in konuya ilişkin diğer sözleri, bu işlerin bir ilim işi olduğu, gürültü işi olmadığı yönündedir. İnsan ruhunun başka türlü incelenmesi gerektiği, sosyoloji isminde bir bilim olduğu, bu bilim çerçevesinde araştırma yapmadan getirilecek yasaklamanın işe yaramayacağı, netice itibarıyla eğitim, ahlak ve şeriatın ileri gitmesiyle bu âdetin de kendiliğinden ortadan kalkacağı da Besim Bey'in sözleridir. Kanun teklifini vermiş olan Refik Bey, kadın oynatma eyleminin zamanla ortadan kalkacağına dair Besim Bey'in sözlerine *"katiyen hayır"* diyerek karşı çıkmıştır. Besim Bey; *"...bunun kanun yapmak yoluyla kaldırılamayacağı, ilmi irşat heyetlerinin oluşturularak"*

³¹ A.g.e., s.296.

³² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.356-357.

hükümetin kabul edeceği uygulamanın tayin edilmesi” gerektiğini ifade etmiş ve “...Cihana yegâne bir şey hâkimdir: İlim, ilim” sözleriyle konuşmasını nihayetlendirmiştir³³.

Milli ve toplumsal meselelerin halledilmesi konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde olağan üstü bir çaba sarf edildiği gündeme alınan konulardan rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Bunun yanında din ve ahlaka ilişkin hassasiyetin gözetildiği de yine milletvekillerinin yaptıkları konuşmalardan anlaşılmaktadır. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) Bey’in, Refik Bey’in teklifinin kabul edilmesi durumunda milletin dinen ve ahlaken sevindirileceği ve milletin Meclisten dini ve ahlaki kanunlar beklediği yönündeki sözleri toplumun önemli bir kesiminde kabul gören bir düşünce olsa gerektir.

Çeşitli yerlerde kaymakamlık görevlerinde bulunmuş olan Sırrı Bey’in bu sözleri dışında dikkat çeken başka bir ifadesi de, Adliye Encümeninin memurların görevlerini layıkıyla icra etmesi durumunda meselenin kolaylıkla çözülebileceği yönündeki değerlendirmesi ile ilgilidir. Bir yönetici olarak Sırrı Bey’in; “...*Bu kanunu tatbik edecek memurlar kimdir? Kaymakam, jandarma kumandanı, polis komiseri, müddeiumumiler (savcı). Bunlar bir olup da oynatırlarsa kim tedip edecek?*”³⁴ şeklindeki soruları yöneltmesi Mecliste gülüşmelere neden olmuşsa da sosyolojik yapı dikkate alındığında bunların bir tecrübe paylaşımı olduğunu söylemeyi kolaylaştıracak başka konuşmaların varlığı da söz konusudur.

Birçok toplumsal sorunun an ve mekânla sınırlı kalmadığı tarihin kayıtlarındandır. Milli Mücadele döneminde Anadolu’da görülen sağlık sorunlarının başında frengi hastalığının geldiği bilinmektedir. Sağlık Bakanlığının 1922 yılı sonrasında yayınladığı raporlarda Anadolu’nun özellikle frengi hastalığının pençesinde olduğu ifade edilmiş ve Anadolu’nun küçük bir ilinde görülen fuhuş hakkında; “...*şayan-ı dikkat bir derecede olup gençler ve bunların hayatı üzerinde tesirat-ı muzırrasını (zarar) göstermektedir... Ara sıra avrat oynatmak âdeti dahi câridir*” bilgisi verildikten sonra, cinsel yolla bulaşan frenginin yaygınlığı konusunda; “...*frengililerin hakiki miktarı malum değilse de yapılan tahkikata nazaran fazlaca olduğu zannedilmektedir. ...hastalığın şuyuiyle (duyulma) halk nazarında fena bir mevkiye kalacakları korkusuyla illetini saklamakta...*”³⁵ oldukları belirtilmiştir. 1922 yılında verilen bu bilgilerin doğruluğunu pekiştiren bir örnek Burdur Milletvekili Şevket (Candaner) Bey’in konuşmasında yer bulmuştur. Bitirilmek istenen bu sorunun asayişle sınırlı kalmadığını, sağlık alanında özellikle frenginin yayılmasına yol

³³ T.B.M.M.Z.C., C.1, D:1, İ:1, İ.15,C. 3, s.297.

³⁴ A.g.e., s.297.

³⁵ İbrahim İsmail, *Türkiye’nin Sıhhi- İctimai Coğrafyası, Kırşehir Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti neşriyatından, İstanbul, 1925, s.55-56.*

açan bu halin Konya ve çevresi nüfusunun yarısını etkilediğini söyleyen Şevket Bey, uygulanacak ceza konusunda daha ileriye gitmiş; “ ...*muvakkat kürek değil, müebbet kürek*”³⁶ önerisinde bulunmuştur.

Meclis müzakerelerinde konunun her konuşmacı ile farklı alana sürüklenildiği ve önerilen ceza oranının arttığı Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in (Ailesi Doruker soyadını almıştır) konuşmasından anlaşılmaktadır. Meclisin muhalif milletvekillerinden olan Ali Şükrü Bey, meselenin bir kanun yapmaktan ziyade yaygınlaşan bir durumun men edilmesi meselesi olduğunu ve mevcut kanunun yetersizliğini vurgulamıştır. Sosyolojik bir tartışmaya girmenin gereksizliğine değinen Ali Şükrü Bey, hiç kimseyle bir tartışmaya girmek niyetinde olmadığını ve cezanın artırılmasını istediğini söylemiştir. Ali Şükrü Bey'in konuşmasının son kısmında söylediği sözler ise işin daha farklı bir boyutunu ortaya koymuştur. Kadın oynatmanın Konya taraflarında çok yaygın olduğunu duyduğunu, kendi seçim bölgesinde görmediğini söyleyen Ali Şükrü Bey, başkalarından duyduğu ve sorun olarak gördüğü bir meseleyi şöyle dile getirmiştir: “ ...*Ramazan-ı Şerifte cami şadırvanında gençler oturuyor, içiyor, kız oynatıyor. Rica ederim, hiçbir Hristiyan bunu memleketinde yapmaz. Memleket yıkılıyor. Onun için ne kadar şedit (şiddetli) ceza mümkün ise hatta idam mümkün ise yapalım*”³⁷. Onun bu sözleri Mecliste bir taraftan bravo nidalarıyla alkışlanırken bir taraftan da müzakerenin yeterli olduğunun söylenmesine yol açmıştır.

Vekillerin bir kısmının müzakereyi yeterli bulmasına rağmen Meclisin işleyişinin doğal akışı devam etmiş ve yeni konuşmacı Müfit (Kırşehir) Efendi olmuştur. Kanun teklifinin esası hakkında söz söylemek niyetinde olmadığını söyleyen hatip, suç ile ceza arasındaki eşitsizliğe temas etmiş ve esasen bunun bir kadın oynatma suçuyla sınırlı kalmadığını, işin içine evden baba parasının- eşyasının çalınması yönüyle hırsızlık, işret, ahlaksızlık, medeniyetsizlik gibi suçların dâhil olduğunu ifade etmiştir. İslam medeniyetiyle övünen bir toplumda pek çok ölümlere sebebiyet veren bu suçların ağır bir cezayı gerektirdiği, bundan dolayı da teklifin düzenlenmesi için komisyona gönderilmesi ve komisyona bir iki gün zaman tanınması Müfit Bey'in dillendirdiği diğer hususlar olmuştur³⁸.

Gerek Meclisteki çalışmalarda ve gerekse tehlike altındaki Batı Anadolu topraklarında fiilen sürdürülen ve sürdürülecek olan silahlı mücadelelerde büyük görevler üstlenen Karahisarı Sahip/ Afyonkarahisar Milletvekili İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi, herkesin feci bir durum olarak değerlendirdiği bu konunun İslam diniyle örtüşmediğini söyleyerek konuşmasına başlamıştır.

³⁶ T.B.M.M.ZC., C.1, D:I, İ:1, İ.15,C. 3, s.297.

³⁷ A.g.e., s.297-298.

³⁸ A.g.e., s.298.

Anadolu'nun hangi köyüne gidilirse dinen, ahlaken yüz kızartacak böyle davranışlarla karşılaşıldığı, bu kötü durumdan kurtulmanın yalnız cezanın artırılmasıyla mümkün olmadığı, özel bir kanunun çıkarılması gerektiği, mevcut ceza usulüyle suçun kesin olarak ispat edilmesinin mümkün olmadığı, bundan dolayı müzakerenin ertelenmesi ve daha derinlemesine bir çalışmanın yapılması gerektiği gibi sözler Şükrü Efendi'nin konuşmasının özünü oluşturmuştur³⁹.

Genel eğitimin insan hayatındaki önemi kadar mesleki eğitimin de davranış üzerinde yarattığı etki kabul gören bir gerçekliktir. Başka bir ifadeyle insanlar, genel olarak günlük yaşantılarında kendi mesleklerinin etkisini hisseder ve çevresine hissettirirler. Bu yorumdan hareketle Büyük Millet Meclisi'nde toplanmış olan milletvekillerinin Meclisteki faaliyetleri incelendiğinde bahsi geçen çıkarımı yapmayı destekleyen örnek dayanaklar görülebilmektedir⁴⁰. Kadın oynatmanın yasaklanmasına dair verilen kanun teklifi görüşmelerinde de esasen hukuk eğitimi almış olan fakat aynı zamanda çeşitli okullarda edebiyat, mantık ve felsefe gibi alanlarda eğitimci görevleri icra etmiş olan Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) Bey'in konuya ilişkin yapmış olduğu konuşma olaya yaklaşım ve yorumlama yönüyle bu fikri desteklemektedir. Baha Bey'in ilk temas ettiği konu, bu meselede olduğu gibi eğitim konusundaki sorunların da ayrıntılı bir şekilde ele alınması hususunda olmuştur. Ali Şükrü Bey gibi doğa kanunlarına şüphe ve tereddütle bakmadığını söyleyen Baha Bey, Besim Bey'in konuşmasına da doğa kanunlarının sebep olduğunu belirterek doğa kanunlarının etkisine dikkat çekmiştir. Doğada neden-sonuç ilişkisinin önemini ifade eden Baha Bey, cezanın azlığı ya da çokluğu yerine bu musibetten kökten kurtulmanın yollarının aranması gerektiğini dile getirmiştir.

Suçta sebep olan nedeni ortadan kaldırmadıkça meselenin çözülemeyeceğini söyleyen Baha Bey, meselenin çözümü için doğal, psikolojik ve sosyolojik sebeplerin ortadan kaldırılması gerektiğini yoksa sadece ceza ile bunun ortadan kaldırılamayacağını anlatmıştır. Baha Bey, Konya'da karşılaştığı kadın oynatma suçuyla ilgili olarak bu işin yaygınlığına bir kez daha dikkat çekmiştir. Baha Bey'in Konya'daki durumu anlatırken yaptığı konuşma mevcut duruma açıklık getirdiği için iyi bilinmelidir. Baha Bey, bu eylemin en kötüsü Konya'dadır diyerek suçun seyrine dair bilgiler vermiştir. Sürekli aynı yerde ve aynı adamların, aynı işi yapmaya devam ettikleri ve cezaya çarptırılmadıkları bilgisini veren hatip; bir kez ceza verilsin, hapse atılsın, bir başka gece başka kadın oynatan hapse

³⁹ A.g.e., s.298.

⁴⁰ Bülent Kara, "Hiyanet-i Vataniye Kanunu Müzakereleri Bağlamında Deneyim ve Mesleki Eğitimin Milletvekili Konuşmaları Üzerindeki Etkisine Dair Bir İnceleme" *Tarihin Pesinde*, C.20, S.20, 2018, s. 41-77.

atılsın. Bir gecede kaç kişi kadın oynatıyor? Yüz kişi mi, üç yüz kişi mi, bin kişi mi? Hepsi hapse atılsın önerisinde bulunmuştur. Herhangi bir ceza uygulamadan idam cezasından ya da on beş sene kürek hapsinden bahsetmenin doğru olmadığını, cezanın adil olması gerektiğini belirten Baha Bey, asıl ağır cezanın çocuğu zorla kaçırap ırzına geçenlere verilmesi gerektiğini dillendirmiştir. Baha Bey, rızasıyla bu işi yapanlarla zorla kaçırılarak bu işi yapmaya zorlanan veya zorlayanlara aynı cezayı uygulamanın adil olamayacağı yorumunu yapmış ve kanun teklifiyle önerilen ceza oranını kabul etmediğini duyurmuştur⁴¹.

Muhittin Baha Bey'den sonra hitabet mevkiine geçen Kastamonu Milletvekili Suat Bey, tıp doktoru olması hasebiyle konuya kendi mesleği çerçevesinden yaklaşmış ve Anadolu'da görülen frengi hastalığına dikkat çekmiştir. Adı geçen hastalığın yaygınlaşmasında cinsi münasebetin rolüne değinen Suat Bey, bir kadının aynı anda altı kişiye hastalığı bulaştırabildiğini istatistiki bilgilere dayanarak belirttikten sonra kadın oynatmanın bu hastalığın yaygınlaşmasındaki etkisine değinmiş ve gerekli önlemlerin alınması halinde toplumsal yararın gözetileceği bilgisini paylaşmıştır⁴².

Meclisteki müzakerelerde milletvekillerinin ele alınan konuya mesleki zaviyeden yaklaştıklarını gösteren bir konuşmayı da Adliye Encümeni raporunu yazan ve Saruhan/Manisa Milletvekili olarak görev yapan Refik Şevket (İnce) yapmıştır. Refik Bey, zerre kadar akıl ve insafa sahip olan herkesin kanun yoluyla kadın oynatma eyleminin önüne geçilebileceğine inandığını, bu nedenle de kanunun var olduğunu söyleyerek kanunlarda geçen her şeyin ahlaka faydası olduğunu söylemiştir. Kanun yapılırken kanun teklifinin toplumsal kâr ve zarar açısından değerlendirilmeye tabi tutulduğu ve toplumsal sorunun kanun yokluğundan değil kanun uygulama eksikliğinden kaynaklandığı, kanunların çokluğundan dolayı hukukçuların dahi kanunların adını bilmekte zorlandığı Refik Bey'in ifadeleridir. Refik Bey, kanunun cevaz verdiği ağır cezaların kanun uygulayıcılarını da dehşete düşürebileceği ve bu nedenle onları verecekleri cezayı hafifletmeye yöneltebileceği hatta bunun kanunu yok edebileceği tehlikesine değinmiştir. Refik Bey, bu tespitini pekiştirmek için I. Dünya Savaşı döneminde faaliyet gösteren Divan-ı Harplerde yargılama aşamasında görev alan savcı ve hâkimlerin hatta kolluk kuvveti olan jandarma ve polislin esnek davranma çabalarını hatırlatmıştır. Suç ile ceza arasındaki oransızlığın karar aşamasında hâkimleri titreteceği, tereddüt ettireceği gibi bir ifade kullanan Refik Bey, bu durumun suiistimale yol açabileceği uyarısında bulunmuştur.

⁴¹ T.B.M.M.ZC., C.1, D:I, İ:1, İ.15,C. 3, s.298-299.

⁴² A.g.e., s.299.

Korkutmayla sorunların halledilebileceği gibi bir düşünceye inanılıyorsa ceza kanununda mevcut suçların hepsi için idam cezası uygulanır diyelim ortada ne harp, ne yaralama, ne fuhuş kalır demekle zannedildiği gibi başarılı sonuçların elde edilemediğinin tecrübeyle öğrenildiğini anlatan Refik Bey, kanunun sadece o an için değil, gelecek için çıkarıldığını söylemiştir. Üç sene kürek cezasının verilmesinin de uygulanamayacağını dile getiren Refik Bey, sıradan bir insana verilen ceza ile önemli bir mevkide bulunan bir şahsın işlediği aynı suça verilen cezanın eşit olmadığını, bir komutan, bir jandarma, bir vali için daha ağır bir cezanın uygulandığını da hatırlatmıştır. Toplumsal düzeyde böyle bir cezalandırmanın duyulmadığını belirten Refik Bey, mevcut meselenin kanun yapmaktan değil, kanunu uygulamamaktan kaynaklandığını tekrarlamıştır. Kanunların ihtiyacı karşılamak için çıkarıldığını söyleyen Refik Bey, bir arkadaşının; *"...Türkiye'de mevcut kanunların yüzde otuz veya kırkı tatbik olursa ben bahtiyarım"* dediğini söylemiştir. Kanun uygulamada yüzde kırk oranın bile şüphyle karşılandığı bir ortamda kanun yapma yerine kanunu uygulamaya yönelmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı yönündeki sözler de Refik Bey'in konuşmasında yer almıştır.

Refik Bey'in sonraki sözleri, insanlarda yaygın olarak görülen dedikodu, kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık gütmeye gibi bazı davranışların Anadolu'da özellikle küçük yerlerde çokça rastlanılan bir durum olduğu, bu nedenle kanunları yaparken bu tür yaklaşımların göz önünde tutulması gerektiği yönünde olmuştur. Toplumun ruh halinin bilindiği, en büyük hastalığın çekememezlik olduğu, zenginlik, ağalık, efendilik gibi durumların kişisel garezlere yol açtığı, sıradan bir kadınlı-erkekli aile toplantısının dahi kasıtlı olarak polisiye bir olaya veya ahlak zabıtalığına dönüşebileceği ve evlerin aranmasına yol açabileceği hatibin dile getirdiği önemli tespitlerdir. Herkesin ahlaksızlık yaptığını, örneğin yalan söylediğini, dedikodu yaptığını ama bu tür davranışların ahlaksızlık olarak yasalara geçmediğini söyleyen Refik Bey, Anadolu coğrafyasında görülen bir başka gerçeği yani kadın oynatma işinde bazı jandarma ve polislerin yer aldığı bilgisini vermiştir. Kolluk kuvvetinin görevini layıkıyla yapmamasından dolayı yetkili makamların işlenen suçtan haberdar olamayacağını belirten Refik Bey, suç işlediği halde herhangi bir yetkilinin veya ileri gelen birinin ceza aldığına rastlanılmadığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Adliye Encümeni üyesi Refik Bey'in konuşmasının son kısmında söylediği sözler ise geçerliliğini her zaman koruyabilecek nitelikte bir gerçekliktir.

Refik Bey'e göre yeterli yaptırımı olan kanunlara rağmen suç artarak devam ediyorsa ortada görevi kötüye kullanma söz konusudur. Bu düşünceyi esas alan Refik Bey; *"...iki yüz, üç yüz kadının oynadığını işitecek Konya'da jandarma alay*

kumandanı, polis müdürü yok muydu? ...Bundan dolayı biz heyeti umumiyemiz teşdidi (şiddetli) ceza değil, tatbiki (uygulanabilir) ceza ahkâmını (hükümünü) kabul ederiz" diyerek çıkarılan yasalarla uygulamalar arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve Encümenin kararının değişmediğini tekrarlamıştır⁴³.

Kadın oynatmanın yasaklanmasına dair kanun teklifi ve ardından yapılan görüşmeler birbirinden farklı tekliflerin verilmesine de vesile olmuştur. Meclis görüşmelerinde "kadın oynatma" ya da "karı oynatma" şeklinde telaffuz edilen bu suça karşı; "...her kim olursa olsun bunlar ile bi'l- ihtiyar (kendi isteği ile) oynayan kadınlar ve bunları muhafaza eden polis ve jandarmalar da müdde-i umumi (savcı) huzuriyle alâ-mele'in nas (halkın huzurunda) yirmi değnekten elli değneğe kadar darp edilir"⁴⁴ içeriğinde bir cezanın da önerildiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin uzun zamandan beri Batı tarzı hukuk sistemine geçme çabası içerisinde olduğu düşünüldüğünde⁴⁵ ve olaylara yaklaşım biçimlerine baktığında milletvekilleri arasındaki görüş farkı kolayca anlaşılır. Medrese eğitimi almış olan Konya Milletvekili Rifat (Saatçi) Bey'in değnekli ceza teklifi verirken almış olduğu eğitimin etkisiyle mi yoksa seçim bölgesinde yaygın olan kadın oynatmanın kendisi üzerinde yarattığı kaygıyla mı bu ceza yöntemini gündeme getirdiği farklı açılardan elbette ki tartışılabilir.

Kadın oynatmanın yasaklanmasını ve bu suçu işleyenlere uygulanması gereken ceza şekli ve oranını belirlemeyi hedefleyen kanun teklifinin Adliye Encümeni tarafından hazırlanan raporla uyuşmadığı görülmektedir. Her ne kadar görüşmelerde bazı milletvekilleri idamdan ya da değnek cezasından bahsetmişse de özellikle hukukçu ve eğitimci milletvekillerinin dünyada genel kabul gören hukuk kurallarını etkili şekilde savunmaları, yürürlükteki yasanın devamında karar kılınmasına yol açmıştır. Konunun ele alındığı görüşmelerde oturum başkanlığı yapan Celalettin Arif Bey'in kanun teklifini Meclisin oylamasına sunmasıyla Encümen kararının altmış üç kabul oyu aldığı, değişim isteyen ve Konya Milletvekilleri Abdulhalim Çelebi ile Refik Bey'in vermiş olduğu kanun teklifinin ise kırk üç kabul oyu aldığı görülmüştür. Bu netice sonrasında kanun teklifinin müzakeresi tamamlanmış, alkışlamalar devam ederken oturumun sonlandırıldığı duyurulmuştur⁴⁶.

⁴³ A.g.e., s.300-301.

⁴⁴ A.g.e., s.301.

⁴⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı kredi Yay., İstanbul, 2002; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, s.10-26.

⁴⁶ TBMM.ZC., C.1, D:I, İ:1, İ.15,C. 3, s.302 (13.05.1920).

Sonuç

Toplumsal sorunların çözümü seçenlerin seçilenlerden en genel beklentilerindedir. Toplumsal sorunların çözümü yasalarla olur ve bu tür konuların müzakereleri meclislerde yapıldığında milletvekilleri kendi görüşlerini dile getirir. Milletvekilleri oturumlarda yaptıkları konuşmalarda içinden çıkıp geldikleri toplumun değer yargılarını yansıttıkları gibi aldıkları mesleki eğitimin kendileri üzerindeki etkisini ve bazen de nasıl bir ruh halinde bulduklarını yansıtmış olurlar. Bu konuşmalar mevcut sorunun çözüme kavuşturulması yolunda önemli olduğu kadar, tutanaklara geçtiği için gelecekteki nesillerin kişisel ve özellikle toplumsal geçmişlerini tanması adına tarihi bir kaynak oluşturur.

Bu makalede ele alınan “kadın oynatma” sorunu, Milli Mücadele döneminde Anadolu’da yaşayanların din, vicdan, ekonomi, psikoloji, sağlık, kültür, eğitim ve hukuk gibi alanlarda karşı karşıya oldukları sorunları ortaya koyduğu kadar, toplumdaki aile ilişkilerini, eğlence anlayışlarını, görev ve sorumluluk bilinçlerini de yansıtmıştır. Milletvekilleri bu yasa teklifine son şekli vermeye çalışırken genel olarak din ve şeriat merkezli ve daha çok ağır cezalar vermenin gayreti içine girmişlerdir. Ancak görüşmelerde modern hukukun esas alınması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi bu sorunun eğitimle çözülebileceğini, meselenin sosyolojik ve psikolojik boyuttan ele alınması gerektiğini söyleyecek kadar bilime inanan milletvekillerinin olduğu da görülmektedir. Sonuç itibarıyla giyim-kuşam, eğitim ve daha nice farklılıklara rağmen Büyük Millet Meclisi’nde müzakereler yoluyla ortak paydada birleşilebilmiş ve yeni bir ülkenin temelleri oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Meclis Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade), C.1, D.4, İçtima Senesi, 1.

T.B.M.M. ZC., C.1, D:I, İ:1, İ.7, C.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959.

T.B.M.M.ZC., C.6, D:I, İ:1, İ.112,C.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1943.

Kitaplar

Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yay., İstanbul, 2018.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev (1919-1920)* C.I, TTK., Ankara, 1986.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1920), C.7, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Bengi, Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyuş), Yapı kredi Yay., İstanbul, 2002.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995.

Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,

2002.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, C.III, T.B.M.M. Vakfı Yayınları No: 6.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Ertur, Esat K., *Tamu Yelleri*, TTK., Ankara, 1994.

Güneş, İhsan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" Milli Mücadele'yi yöneten ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Kuran Yasama Organı", *İslam Ansiklopedisi*, C.41, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012.

İsmail, İbrahim, *Türkiye'nin Sıhhi- İçtimai Coğrafyası, Kırşehir Vilayeti*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti neşriyatından, İstanbul, 1925.

Kara, Bülent, "Payitaht'tan Kaçış: Anadolu Ajansı Kurucularının Kalemine ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yazışmalarına Göre İstanbul'dan Anadolu'ya Aydın-Mebus-Subay Gizli geçişleri", *Akademisyen Kitapevi, Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları (Editör: Aydın Efe)*, Ankara, 2019.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

- Özüçetin Yaşar, *Kurtuluş ve Kuruluşta Milletvekili Gözüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (1920-1923)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, TTK., Ankara, 1987.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, TTK., Ankara, 1983.
- Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2016.

Makaleler

- Atlı, Sagıp, "Türkiye'deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, Sayı:117, (ss.88-101).
- Der, Mehmet - Mak, Mahir, "Oturak Âlemlerinden Barana Sohbetlerine Dönüşüm", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 4(9), (ss. 655-680).
- Erkan, Serkan, "Köçek tipinin uluslararası kökeni üzerine bir deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18, I, 2011, (ss. 223-240).
- Kara, Bülent, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Hukuk Mücadelesi: İstanbul Hükümetlerinin Yaptığı Anlaşmaların Yok Sayılması", *Tarihin Peşinde*, S. 30, 2023, (ss. 48-63).
- Kara, Bülent, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu Müzakereleri Bağlamında Deneyim ve Mesleki Eğitimin Milletvekili Konuşmaları Üzerindeki Etkisine Dair Bir İnceleme" *Tarihin Peşinde*, C.20, S.20, 2018, (ss. 41-77).
- Konan, Belkıs, "Osmanlı Hukukunda tecavüz suçu", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29(29), 2011, (ss.149-172).
- Onaran, Başak Tuğ, "1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/ktc>, S.V (2),2022, s.233.
- Özüçetin Yaşar, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Tarihin Peşinde*, S.5, 2011, (ss. 251-282).
- Sakman, Mehmet Tahir, "Konya Oturakları Üzerine", *Erdem*, 13(39),(ss.425-443).
- Yakıcı, Ali, "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Somut Mekânı: Konya Barana Odaları", *Milli Folklor*, Sayı: 87, (ss. 94-100).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 91-130.

Geliş Tarihi: 25 Mayıs 2024

Kabul Tarihi: 13 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Kadın Öz Yaşam Öyküsü Literatürüne Katkı: Kadın Gazetesi Gezi Yazısı Dizileri**

Sezen KARABULUT***

Öz

Tarihin konusu yüzyıllar boyunca birey merkezli gelişmiş ve tarih büyük oranda muktedirlerin tarihi olarak yazılmıştır. Annales Okulu'nun 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihin merkezine siyasi tarih yerine insanı alması sonucu yıllarca gölgede kalmış diğer insanların yaşamlarını da tarihin konusu haline getirmiştir. Çocuk tarihi, aile tarihi, işçi tarihi çalışmalarına da merak uyanmıştır. Kadın tarihine duyulan merak da bu süreçte başlamış ve Kadın tarihi var mıdır, kadın tarihi çalışmalarının literatüre katkısı ne olacaktır, kadın tarihi çalışmalarının kaynakları nelerdir, metodolojisi nasıl olacaktır? sorularını da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada hem sosyal tarih çalışmalarının hem de kadın tarihi çalışmalarının önemli kaynağı olan kadın öz yaşam öyküsü literatür örnekleri incelenecektir. Kadın Gazetesi'nde yer alan kadın gezi yazıları ve hatıratları incelenerek tarih yazım literatürüne katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Öz Yaşam Öyküsü, Kadın Gazetesi, Gezi Yazısı, Hatırat

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale, Sezen Çoğun (Karabulut) tarafından 2003 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde savunulup kabul edilen Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, (skarabulut@pau.edu.tr), (Orcid: 0000 0001 5416 8800)

Contribution to the Literature on Women's Autobiography: Women's Newspaper Travel Article Series

Abstract

For centuries, the subject of history has been centered on the individual and history has largely been written as the history of the powerful. Since the second half of the 20th century, as a result of the Annales School's focus on the human being instead of political history, the lives of other people who had remained in the shadows for years became the subject of history. The history of children, family history and labor history also aroused curiosity. The curiosity for women's history also started in this process and brought along the questions of whether there is women's history, what will be the contribution of women's history studies to the literature, what are the sources of women's history studies, what will be the methodology?

In this study, examples of women's biographies, which are important sources of both social history studies and women's history studies, will be analyzed. Women's travel writings and memoirs in the Kadın Newspaper will be analyzed and an attempt will be made to contribute to the historiographical literature.

Keywords: Women, Biography, Kadın Gazetesi, Travel Writing, Memoir

Giriş

Kadının, Türk toplumunda etkin bir rol oynamaya başlaması ve kadın haklarını savunan gazete ve dergilerin çıkarılması Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile yoğunluk kazanmıştır. Her ne kadar Tanzimat Fermanı doğrudan kadınlara yönelik bir haktan bahsetmese de bu süreçte başlayan ve önceki dönemlere oranla önemli sayılabilecek ilerlemelere rastlanmıştır. 1856 Arazi Kanunnamesi, "kız evlatların babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmalarını" tanımakta, kölelik ve cariyeliği kaldırılmakta ve kadınlara sınırlı da olsa eğitimden yararlanma olanağı tanınmaktadır. 1842 yılında Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Tıbbiyede verdikleri kurslarla başlayan, kadınlara eğitim ve özellikle mesleki eğitim verme çabası, 1858'de ilk

kız rüştiyelerinin, 1869'da sanayi okullarının, 1870'te Darülmuaallimat yani kız öğretmen okullarının açılması ile devam etmiştir.¹ Bu okulların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğunda bir düşünce basınının doğuşu da bu dönem de gerçekleşmiş ve Türklere Avrupa'da neler olup bittiğini izleme ve Batının kültürel ve toplumsal olaylarının yankılarını görebilme olanağı sağlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak kadının toplumsal eşitliği fikrini içeren yayınlar da basında yer almaya başlamıştır.²

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı kadınlara sosyal hayata katılma, çalışma hayatına girme ve yükseköğrenim görme gibi yeni bazı talepleri dile getirme imkânı sağlamış ve bu dönemde kadınların çıkardıkları dergi ve gazeteler çoğalmış, kadınlar pek çok dernekte faaliyet göstermiş, eğitim olanaklarından daha fazla yararlanmaya başlamışlardır.

Kadın sorununa olan ilginin artması, kadınların eğitim seviyesinin yükselmesine ve Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı ile kadın yayınlarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'de ilk kez kadınlık konusunda yayın yapan gazete *Terakki*'dir. 1868 yılında Ali Raşit ve Filip Efendi'nin çıkardıkları bu gazete sayfalarında kadın hak ve özgürlüklerini savunan yazılara yer vermekle kalmamış aynı yıl içinde haftada bir yayınlanan *Muhadderat* ismiyle bir de ek yayın çıkarmışlardır. *Terraki*'de ve *Muhadderat*'da sık sık işlenen konular arasında, kadınlara öğrenim hakkı tanınması, çalışma olanakları verilmesi, çok eşlilik ve kadın-erkek eşitliği yer almaktadır. İkinci olarak 1875'te *Vakit* gazetesi yazarları tarafından *Mürebbi Muhadderat* adıyla haftada bir kadınlıkla ilgili bir sayı çıkarılmaya başlanmıştır. Kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergi ise *Şüküfezar*'dır. 1886'da Arife Hanım tarafından çıkarılan derginin bütün yazarları da kadınlardan oluşmaktadır. Arife Hanım derginin ilk sayısında yer alan önsözünde; "...Biz ki saçı uzun akli kısa diye erkeklerin alaycı görüşlerine hedef olmuş bir tayfayız, bunun karşısını ortaya koymaya çalışacağız. Erkeklığı kadınlığa, kadınlığı da erkeklığe üstün tutmadan çalışma ve iş görme yolunda yılmadan adımlarımızı atacağız..."³ sözleri ile amaçlarını dile getirmiştir. 1895 yılında kadınlar tarafından çıkarılan bir diğer dergi ise *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. Sahipliğini Mehmet Tahir'in, yönetmenliğini ise karısı Şadiye Hanım'ın yaptığı haftalık dergi sayfalarında kadınların yazı ve şiirlerine yer vermiş, okuma yazmanın önemini vurgulamış ve üç prensibe hizmet ettiklerini belirtmiştir: iyi eş, iyi ana, iyi Müslüman olmak. Bunların yanı sıra

¹ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yay., İstanbul, 1982, s. 195-198.

² Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1982, s. 51-54.

³ Aynur İnel ve Deniz İlyasoğlu, "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul, 1984, s. 164.

İnsaniyet, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadın, Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Musavver Kadın, Kadınlık, Türk Kadını, İnci gibi çok sayıda kadın dergisi yayın hayatında yer almıştır.⁴

Meşrutiyetin ilk yıllarında görülen özgürlükçü ortam kadınlara yönelik gazete ve dergilerin yayını hızlandırmış ve bu yıllarda yirmi civarında kadın gazete ve dergisi yayın hayatına başlamıştır. Tanzimat'la başlayan ve Meşrutiyet yönetimi ile hız kazanan kadın hareketinin edindiği bu tecrübeler, Cumhuriyet dönemi için önemli bir hazırlık süreci oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilanından önce de kadınlar, bağımsızlık mücadelesinin verildiği süreçte aktif rol oynamışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletlerinin Anadolu topraklarında gerçekleştirdiği işgallere karşı düzenlenen protesto mitinglerinde yer almışlardır. İstanbul Darülfünun konferans salonunda yapılan konuşmalarda kadınlar da konuşmuşlardır. Ayrıca Sultanahmet, Üsküdar gibi mitinglerde de kadınlar konuşmuşlardır. Mitinglerde konuşan kadınların çoğu öğretmen veya darülfünun öğrencilerinden oluşmaktadır.⁵ Bu da Meşrutiyet döneminde açılan kız mekteplerinin, Millî Mücadeleye milliyetçi, aydın bir kadın potansiyeli hazırladığının göstergesidir. Ayrıca Millî Mücadele döneminde bir takım kadın cemiyetleri de kurulmuştur. Bu dönemde kurulan kadın cemiyetlerinin asıl amacı, vatanın kurtarılmasına hizmet etmektir. Bu amaçla yardım toplama, geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Asri Kadınlar Cemiyeti ile Hilal-i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askerlere giyecek temini ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan kadınlar da mücadeleye katkıda bulunmuşlardır.⁶

Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda ulaşılan seviye, bu devirlerdeki sosyal ve kültürel oluşumun doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Meşrutiyet dönemi için uzak bir ideal gibi görünen bazı konular Cumhuriyet döneminde gerçekleşme fırsatı bulmuştur. Avrupa'da o sırada en yeni kabul edilen ve en çağdaş sayılan medeni kanunlardan biri olan İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkçeye çevirisi olan 1926 Kanunu, kadın hakları bakımından eskiye göre çok önemli bir adım niteliğindedir.⁷ Çünkü bu yasa ile kadın, nihayet hukuki bir kişilik kazanıyor; evlenme, boşanma, veraset, velayet gibi haklar açısından erkekle

⁴ Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler", *Belleten*, LI/199, 1987, s. 300.

⁵ İnci Enginün, Müjgan Canbur ve Cahide Özdemir, *Millî Mücadelede Türk Kadını*, Türk Ticaret Bankası Yay., Ankara, 1983, s. 14.

⁶ A.g.e., s. 33.

⁷ Umut Karabulut, "Hukuk Alanındaki İnkıplar", *İnkılap Derstleri*, 4. Baskı, Ed: Süleyman İnan, Cengiz Akseki, Gökçe Yayınevi, Denizli, 2012, s. 225-231.

eşit bir statüye kavuşmuştur. Eskiye göre önemli bir adım olmakla birlikte Me-deni Kanun, kadın haklarının sınırlarını da çizmiştir. Kadınların siyasal haklarını kazanmalarının aşamalarına gelince: ilk aşamada kadınlar belediye seçimlerinde seçme ve seçilme haklarını elde etmişler (1930), ikinci aşamada ise (1934) millet-vekili seçme ve seçilme hakkı kazanmışlardır.⁸ Böylece kadınlar erkekler ile eşit siyasal haklara kavuşmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde kadınlara sağlanmış olan haklar, kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, kadının kamusal alandaki yerinin genişlemesi ile basında kadına yönelik gazete ve dergilerin sayısının da artmasını sağlamıştır. *Türk Kadın Yolu, Kadın Yazıları, Cumhuriyet Kadını, Ev-İş, Kadın Dünyası, Türk Kadını, Hanımelî, Kadın Gazetesi* bunlardan bazılarını oluşturmaktadır.⁹

1. Kadın Gazetesi'nin Türk Basınındaki Yeri

Kadın Gazetesi' kadınlara yönelik yayınların içeriğinin değiştiği, sosyal ve siyasi hayatta kadının etkinliğinin azaldığı bir dönemde bu duruma tepki olarak yayın hayatına başlamıştır. 1 Mart 1947 tarihinde "*Cumartesi günleri çıkar, haftalık, içtimai, siyasi, Kadın Gazetesi*" başlığıyla ve "*Kadınlığımızın düşünce, görüş ve isteklerine hizmet etmek için çıkıyoruz. Yuwayı dışı kuş yapar. Yurdun İçtimai ve İktisadi Davaları kadın elinin çevikliğine ve kadın yüreğinin hassaslığına daima muhtaçtır*" sloganlarıyla okuyucusuyla buluşmuştur.¹⁰

Gazetenin kurucusu ve başyazarı İffet Halim Oruz'dur. İffet Halim, 1940 yılında İktisat Fakültesinden mezun olduktan sonra Fiyat Murakabe Teşkilatı'nda çalışmaya başlamış ve uzun yıllar burada görev yapmıştır.¹¹ Fiyat Murakabe Teşkilatı'nda çalışırken diğer taraftan da Kadıköy Halkevi'nin kültür bölümünde başkanlık yapmıştır.¹² Daha sonra eşinin generalliğe yükselmesi üzerine kendisine görevinden ayrılması talebi gelmiş ve büyük istekle başladığı Fiyat Murakabe Teşkilatı'ndaki görevinden ayrılmıştır. Ancak işinden ayrılması onu kamusal alanda aktif ve üretken bir kadın olmasına engel olmamıştır. Gerek sosyal gerekse de siyasal alandaki çalışmalarına devam etmiştir. Özel Gazetecilik Lisesine öğretmen olarak atanmış ve burada basın tarihi, basın ahlakı ve basın tekniği gibi dersler okutmuştur.¹³

⁸ Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, Ed: Nermin Abadan Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, 1979, s. 380-381.

⁹ Aynur İnsel ve Deniz İlyasoğlu, *a.g.m.*, s. 172-176.

¹⁰ *Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1947, s. 1.

¹¹ İffet Halim Oruz, *Türkiye'de Kadın Devrimi*, Gül Matbaası, İstanbul, 1986, s. 51.

¹² *A.g.e.*, s. 57.

¹³ *A.g.e.*, s. 52.

Görüldüğü gibi İffet Halim, dönemin koşullarında yükseköğrenimini tamamlayan ilk kadınlardan biri olmuş ve çalışma hayatının içinde aktif olarak yer almıştır. Bu süre zarfında kadın hareketleri içerisinde de bulunmuştur. Bu konuda annesinin kendisi üzerinde yarattığı etkiyi şu şekilde ifade etmektedir; “*Ben annemin Hukuk-u Nisoan Cemiyeti’nde bulunmasından dolayı dokuz yaşından itibaren kadın hakları davasını benimsemişimdir. Ve bir ömrü bu davaya adanmış bulunuyorum*”.¹⁴ Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren aktif olarak kadın hareketinin içinde yer almıştır. Bu konudaki ilk filli girişimi ise 1927 yılında Türk Kadınlar Birliği’nin Diyarbakır şubesini açmasıdır.¹⁵ Eşinin tayini dolayısıyla önce İstanbul’a daha sonra da Ankara’ya taşınmak zorunda kalmıştır. Ancak gerek kadın hareketindeki gerekse de sosyal alandaki çalışmalarına hiç ara vermemiştir. İstanbul’da bulunduğu sürede Türk Kadınlar Birliği’nin çalışmalarına destek vermiş, Ankara’ya taşındıktan sonra ise Halkevi ve Yardımseverler Derneği’nin çalışmalarına katılmıştır.¹⁶

İffet Halim Oruz’un çok yönlü kişiliğinin önemli göstergelerinden biri de edebiyat alanında verdiği eserleridir. *Fusun, Tul Daireleri, Kışın Baharı* isimli şiir kitapları; *İstifçi* romanı ve yanı sıra *Türkiye’de Kadın Devrimi, Yeni Türkiye’de Kadın* isimli siyasi ve sosyal içerikli çalışmaları da kaleme almıştır (Köse, 2006: 70-77).¹⁷ Bunların yanında İffet Halim Oruz’un kadın yayın hayatına kazandırdığı en önemli çalışması ise *Kadın Gazetesi* olmuştur.¹⁸

Ayrıca yazar kadrosu; Halide Nusret Zorlutuna, Hasene Ilgaz, Münevver Ayaşlı, Perihan Çambel, Cahide Üçok, Şüküfe Nihal Başar, Süreyya Ağaoglu, Makbule Dıblan, Lamia Onat, Kazım Nami Duru, Pakize İzzet Tarzi, Melahat Özgü, Mualla Anıl gibi isimlerden oluşmaktadır. Uzun yıllar süren yayın hayatı boyunca çok sayıda misafir yazarlar tarafından da gazeteye destek verilmiştir.

Gazetenin 1 Mart 1947 tarihli ilk sayısına göre fiyatı 25 kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca yine ilk sayısında gazetenin abonelik koşulları hakkında da bilgi verilmiş ve yıllık 12 lira, altı aylık 6 lira olarak ücret belirlenmiştir. Gazetenin kaç adet basıldığı bilgisine gazete sayfalarında yer verilmemiştir.

Gazete 1967 yılına dek, yirmi yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. Türk Kadınlar Birliği’nin yayın organı olan gazetenin yazı işleri sorumlusu İffet

¹⁴ A.g.e., s. 12.

¹⁵ A.g.e., s. 25.

¹⁶ A.g.e., s. 39.

¹⁷ Erdal Köse, *İffet Halim Oruz’un Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 70-77.

¹⁸ Sezen Karabulut, “Bir Cumhuriyet Kadını Yazılarında Tanımak: İffet Halim Oruz ve Kadın Gazetesi’ndeki Yazıları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 3, Eylül/2019, s. 708.

Halim Oruz'dur. Yayın hayatına başladığı ilk altı ay cumartesi günleri yayınlanan gazete, 18 Ağustos 1947 tarihinden itibaren pazartesi günleri yayınlanmıştır.¹⁹ Bu değişikliğin nedeni, İzmir Fuarı nedeniyle bir sayının pazartesi günü yayınlanmamasıdır. Sonrasında da pazartesi gününü okuyucuyla buluşma günü olarak devam ettirmiştir. Ancak bu durumda da pazar günü gazeteyi basacak matbaanın tatil olması nedeniyle 13 Ekim 1952'den itibaren perşembe günleri yayınlanmıştır.²⁰ Gazetenin çıkış amacını kurucuları ilk sayısında şu şekilde açıklamışlardır;

*"Cumhuriyet inkılâbı kadınlığımıza ileri dünya kadınlığı arasındaki yerini vermiş bulunuyor. Türk kadınındaki kan ve ruh vasıflarını bu hamlenin hem hızla hem de başarı ile vücut bulmasını desteklemiştir. Bundan dolayı Kadın Gazetesi Türk kadınlığının geçmişteki mevzularıyla ilgilenmek istemeyecek, kısaca kadın-erkek eşitlik davası üzerinde fikir yürütmek lüzumunu duymayacaktır. Cemiyet içinde kadınla ilgili cinsel ve sosyal mevzular, Kadın Gazetesi'nin de mevzuunu teşkil eder. ... Okuyucu, kadınlığımızın her türlü içtimai, edebi kabiliyetlerini ve sanat, fikir hareketlerini, ayrıca dünya kadınlık âleminde edinilecek bilgileri derli toplu olarak Kadın Gazetesi'nde bulacaktır."*²¹

Tanıtım yazısından da anlaşıldığı gibi gazetenin amacı kadınlara, erkeklerle eşit haklar verilmesini talep etmek değildir. Çünkü zaten kadınlara bu haklar Cumhuriyet inkılâbıyla birlikte verilmiştir. Bununla birlikte üzerinde durulan konu bu hakların fiiliyattaki geçerliliğidir. Bu konuda İffet Halim Oruz "Davalarımız" başlıklı yazısında şunları ifade etmiştir;

*"Biz davalarımızı siyasi, iktisadi ve içtimai olarak üç esasa bağlıyoruz... Siyasi eşitlikte, nazari olarak tam bir olgunluk vardır. Fakat fiili olarak bu olgunluğumuz tamamıyla mevcut mudur? İşte bir dava. İkinci olarak iktisadi davalarımız vardır ve bununla ilgili meseleler ortaya çıkar. Kadının çalışması memleketin bünyesi icabına uygun mudur? Vakıalar nelerdir? ... Üçüncü olarak içtimai davalar vardır. Kadınlığımız, İslam akidelerinin yarattığı aile kadını tipinden ayrılmıştır. Bilhassa, şehirde, garplı kadın tipi dediğimiz şeklin kisvesine ve adetlerine bürünmüştür. Ancak bu şekilde içinde en mükemmel, en orijinal vasfı edinmiş midir? Yoksa gelenekleri bırakarak, görenekleri arasında bocalamakta mıdır? Aile bütçesine bir yük mü olur? Çocuğu yetiştirme de eksik tarafları var mıdır?"*²²

Anlaşıldığı üzere, gazetenin amacı, kadını sosyal hayatta daha faal kılmak ve kadının sahip olduğu hakları olgunlukla sosyal hayatta kullanmasını sağlamaktır. Ayrıca, kadının bir ülkenin iktisadi bünyesindeki önemi vurgulanarak,

¹⁹ A.g.g., 18 Ağustos 1947, s.1.

²⁰ A.g.g., 13 Ekim 1952, s. 1.

²¹ A.g.g., 1 Mart 1947, s.1.

²² İffet Halim Oruz, "Davalarımız", Kadın Gazetesi, 22 Mart 1947, s. 1.

kadınları çalışma hayatına sevk etmektedir. Bu yönüyle *Kadın Gazetesi* dönemindeki diğer kadın gazete ve dergilerinden farkını ortaya koymaktadır. Gazetenin diğer bir farklı yönü boyutlarıdır. Çünkü, bir dergi gibi küçük boyutlu ve kadın resimleri ile süslü olarak değil, bir gazete gibi büyük ebatla yayınlanmıştır. İçerik olarak da kadını sadece bir anne veya ev kadını olarak göstermektense sosyal hayatın bir parçası olarak kurgulamıştır. Bu konuda İffet Halim Oruz, "*Kadın Gazetesi'nin Bir Yıllık Çalışması Dolayısıyla*" adını taşıyan makalesinde şunları yazmıştır;

*"Memlekette yokluğunu hissettiğimiz için giriştiğimiz mücadelenin birinci yılını tamamlamış oluyoruz... Çıkış tarihimiz olan 1 Mart 1947 gününden beri mücadelemizin başlıca hedef noktaları şunlardır: 1. Gazeteye bir kapak ve kapağın üzerine açık saçık bir kadın portresi yapıştırmamak için bayilerle mücadele ediyoruz. 2. Ecnebi gazeteleri ellerinde dolaştırmak zevkinde ve bu yüksek teknik kabiliyetli mecmualardan aşağısını beğenmemek illetiyle malul olan zümrelere dertlerimizi ve davalarımızı dinletmemekle mücadele ediyoruz. 3. Adamsendecilikle mücadele ediyoruz. 4. Tamamıyla kendilerine hitap ettiğimiz halde böyle ağır başlı şeyleri okumayan büyük bir zümre ile mücadele ediyoruz."*²³

Gazete, amaç ve ilkelerinden taviz vermeden 1962 yılına kadar mücadelesine devam etmiştir. Ancak 10 Mart 1962 tarihli sayısından itibaren ismi sadece '*Kadın Gazetesi*' olarak kalmış, format olarak ise dergi şeklini almıştır. İlk çıktığı yıllarda diğer kadın yayınlarının kapaklarını kadın resimleri ile süslemelerini eleştiren gazete, bu yıldan itibaren kapağına bir kadın resmi koymuştur. Bu durumu İffet Halim Oruz şu şekilde açıklamıştır; "*Kadınlar, Cumhuriyet'in nimetlerinden kültürel alanda gereği kadar faydalanmışlardır da, bu gücü teşkilatlı olarak kullanmasını bilmemişlerdir... Kadın Gazetesi, bu savaşımın organıdır. Bu sayıda kapağımıza dikkat edenler, adeta arkadaşlar arasında savaşım açan bir yıldızlı hapla çıktığımızı göreceklerdir. Bu bir deneydir, bizi davalarımızdan şaşırtamaz...."*²⁴

Gazetenin sahibinin açıklamasında da yer aldığı gibi davalarından ödün vermemişler ve gazetenin içeriğinde çok fazla değişiklik yapma yoluna gitmeyecek, sadece ebat olarak küçüldüğü için haber sayısında azalma olmuştur. Gazete önceki yıllarda içerik olarak siyasal, toplumsal ve ekonomik konulara değinerek zengin bir içerik sunmuştur. Bunların yanında kadınlar için moda sayfası, sinema, tiyatro, edebiyat köşelerine yer vermiştir. Annelik rolünün önemi için çağdaş bilgiler verilmiş, modern kadının giyim ve yemek gibi alanlardaki yeni yönelimleri

²³ İffet Halim Oruz, "*Kadın Gazetesi'nin Bir Yıllık Çalışmaları Dolayısıyla*", *Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1948, s. 2.

²⁴ *Kadın Gazetesi*, 10 Mart 1962, s. 2.

tanıtılmıştır. Kadın haklarından bahsedilerek, yönlendirici yazılar yazılmıştır. Kadının toplumdaki aktif rolünün önemini anlaşılmasını sağlamak için 'Dünya Kadınlığı' başlıklı bir köşe hazırlanarak tarih içerisinde ülkelerin toplumsal, siyasi, ekonomik ve eğitim alanlarına önemli atılımlar kazandırmış başarılı kadınlardan örnekler verilmiştir.

Kadın Gazetesi, diğer kadın gazete ve dergileri gibi moda-magazin ağırlıklı olmamış, siyasi ve sosyal konulara daha çok önem vermiştir. Özellikle kadının sosyal hayattaki yeri ve önemi üzerinde durarak, kadını bir birey olarak toplum içerisinde daha aktif kılmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda sosyal hayatta gelişen olaylar karşısında kadınlara bilgiler sunmuş ve kadınların sosyal hayattaki faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur. Bu konudaki ilk yazılardan biri Müjgan Ağaoğlu'nun "Vatan Hizmetine Gönül Veren Kadınlarımız" başlığını taşımaktadır. "Vatan hizmetinde Türk kadınının emeği pek büyük ve pek eskidir. Türk kadınlığının bu hizmetler uğrunda nasıl çalıştığını ve ne büyük işler yaptığını yakın tarihimiz bize çok güzel anlatır... Bugün zamanımızda yaşayan ve vatan hizmetlerine gönül veren asker ruhlu kadınlarımız arasında Büyük Atamızın kızı Sabiha Gökçen 1935 yılından beri havacıdır."²⁵

Gazete, Cumhuriyet kadınının daha bilinçli bir vatandaş olabilmesi ve demokrasinin gereği olarak yönetime katılmasını sağlamak amacıyla siyasi konulara da epey yer ayırmıştır. Özellikle demokrasi ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci, kadın hakları ve kadının siyasi hayat içerisindeki rolü üzerinde durulmuştur. Çok partili hayata geçiş döneminde bu konuya duyarlı davranan gazete kadınlara düşen görevlerden bahsetmiştir. İffet Halim Oruz, "Yeniden Seçim Yapılırsa" başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

"...Bugün üzerinde duracağımız konu mücerret olarak seçim olayının kadınlarımız ile ilgisi ve kadınlarımızın seçimde oynayacağı roldür. Günden güne demokratik bir inkişafa doğru gittiğimize, tek parti yerine çok partili siyasi durumumuz olduğuna göre, vatandaşların yarısını teşkil eden kadınların nasıl bir siyasi rol oynayacağına izaha bilmem lüzum var mı? Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz nokta bu rolü olgun ve ağır başlı olarak oynayabilmektir...."²⁶

Gazete siyasal konularda sadece kadın haklarının savunulmasına yer vermemiş, ülke içinde yaşanan günlük siyasal olaylara da değinmiştir. Bu konularda gazetenin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu nokta, 1946 yılından itibaren Türkiye'nin demokratikleşme sürecine girişi ve bu süreçle birlikte 1950 yılından

²⁵ Müjgan Ağaoğlu, "Vatan Hizmetlerine Gönül Veren Kadınlarımız", *Kadın Gazetesi*, 3 Kasım 1947, s. 3.

²⁶ İffet Halim Oruz, "Yeniden Seçim Yapılırsa", *Kadın Gazetesi*, 6 Ekim 1947, s. 1.

itibaren yönetimde bulunan Demokrat Parti'nin izlemiş olduğu politika doğrultusunda Türk toplumunda görülen siyasi ve sosyal değişikliklerdir.

Eğitimin toplumun temelini oluşturduğuna inanan gazete yazarları, bu konuya yoğun ilgi duymuşlardır. Çocuk ve kadın eğitimi, eğitimdeki aksaklıklar ve bunların çareleri üzerine yazılar yayınlamışlardır. Gazete yazarları bizzat kendileri de eğitim toplantıları düzenleyerek, problemleri düzeltebilmek için Millî Eğitim Bakanlığı'na yardımında bulunmaya çalışmışlardır. *Kadın Gazetesi* yazarları ilk eğitim toplantısını 1948-1949 yıllarında yapmıştır. 12 Aralık 1948 tarihinde Ankara'da ve 8 Ocak 1949 tarihinde İstanbul'da yapılan toplantılara okul müdürleri, felsefe ve pedagoji öğretmenleri, profesörler, doktorlar ve çeşitli meslek adamları ile gazetenin yazarları katılmıştır. Konuşma ve tartışmalardan sonra alınan kararlar bir rapor halinde Millî Eğitim Bakanlığı'na sunulmuştur. Ayrıca çocuk eğitimi ve kadın eğitimi konusunda da çeşitli yazılar gazete sayfalarında sıkça yer bulmuştur.²⁷

2. *Kadın Gazetesi'nin Kadın Öz Yaşam Öyküsü Literatürüne Katkısı*

2.1. *Öz Yaşam Öyküsü Literatürünün Tarih Yazımındaki Yeri*

Edward Hallet Carr, "*tarihin sağduyulu görüşü, tarihi bireyler hakkında bireylerce yazılmış bir şey ...*"²⁸ sözleriyle ifade eder. Ayrıca Ernst Breisach ise "*tarihin uğraş alanı, zamanın içinde akıp giden insan yaşamıdır*"²⁹ sözleri ile tarihin konusunun temelini insan eylemlerinin oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak uzun yıllar büyük adamlar, büyük savaşlar, büyük devrimler, büyük devletlerin, büyük kişilerin yaşam öykülerinin ya da onların başrol oynadığı savaşların tarihin merkezi konularını oluşturduğu fikri yaygınlık kazanmış ve tarih belge ve arşiv malzemesine dayalı bir zanaat olarak kendini tanımlamış ve sonuç olarak 20. yüzyıla belge ve siyaset merkezli bir üslup olarak devrolmuştur.³⁰

20. yüzyılla birlikte her türlü insan eyleminin tarihin konusunun kapsamına girebileceği ve tarih yazımının siyaset merkezli olmaktan ziyade toplumsal merkezli olması gerektiği Annales Ekolü'nün temsilcilerinin çalışmaları ile anlaşılmıştır.

1929 yılında Strasbourg'da *Annales d'Histoire Economique et Sociale* adlı derginin yayımlanmaya başlaması tarihçilik mesleğinde dönüm noktası olarak kabul

²⁷<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-gazetesi>, Erişim Tarihi: 02.04.2024.

²⁸ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 43.

²⁹ Ernest Breisach, *Tarih Yazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

³⁰ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.2.

edilmektedir. Bu derginin etrafında toplanan Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie gibi tarihçiler, Annales Tarihçiliği veya Yeni Tarihçilik adı verilecek olan bir tarihçilik akımı oluşturmuşlar ve o döneme kadar tarih çevrelerinde kabul görmüş geleneksel tarih anlayışını değiştirmeye başlamışlardır. Annales Ekolü'nün savunduğu yeni tarih anlayışına göre, sadece siyasete yoğunlaşan bir tarih anlayışının değil insanın tüm etkinliklerini ele alan bir tarih yaklaşımının benimsenmesiydi.³¹ Bu yaklaşım, 20. yüzyılda dünyada ve Türkiye'de sosyal tarih alanının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Salgın hastalıklar, iktisadi faaliyetler, nüfus artışı, göç gibi konular tarihçiler için araştırma konuları olamaya başlamıştır. Yeni çalışma konuları beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Bahsi geçen konularda "insan unsurunun" nasıl işlendiği veya ne kadar işlendiği tartışmaları gündeme gelmiş ve "insansız tarih" yazıldığı eleştiri konusu olmuştur. Bu dönemde Annales tarihçisi Marc Bloch'un, "*Tarihin konusu, doğası gereği insandır*" fikri daha fazla önem kazanmış ve gündeme getirilmiştir. İngiliz tarihçi E. P. Thompson'un sosyal tarihçiliği "*aşğıdan tarih*" yaklaşımıyla revize etme çabası önemli sonuçlar vermiş, sıradan insanların tarih araştırmalarının önemli araştırma konuları olarak görülmesi gerektiği fikri giderek yaygınlaşmıştır.³² Bu durum tarih yazımında yeni kaynaklara yönelime neden olmuş ve biyografi, otobiyografi, hatıra, gezi notları gibi kaynaklar önem kazanmaya başlamıştır. Sosyal bilimler alanındaki çalışmalar için önem arz eden bu materyalleri kapsayacak çeşitli kavramlar tanımlandığı gibi bu kaynakların kullanımı ve literatürdeki önemi üzerine de tartışmalar başlamıştır.

Sosyal bilimler alanındaki çalışmalar için önem taşıyan bu tür kaynaklar için Avrupa ülkelerinde önemli çalışmalar yürütülmektedir. Hollanda'da Rudolf Dekker önderliğinde Center for the Study of Egodocuments and History (Ben-Anlatıları ve Tarih Araştırmaları Merkezi) kurulmuştur. Leiden merkezli, Brill yayınevi de bu alanda yayın yapmak üzere Egodocuments and History (Ben-anlatıları ve Tarih) başlıklı seri oluşturmuştur. Merkez, Avrupa tarihinde özellikle Hollanda tarihinde bu kapsama girecek kaynakların envanterini hazırlamıştır. Berlin Freie Üniversitesi (Freie Universität Berlin) bünyesinde, Alman Araştırma Cemiyeti (Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG) desteğiyle, Tarih ve Kültür Bilimleri Fakültesi çatısı altında, 2004-2012 yılları arasında, *Selbstzeugnisse in Transkultureller Perspektive* (Transkültürel Perspektifile Ben-Anlatıları) başlıklı bir proje yürütülmüştür. İstanbul'daki Alman Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü de

³¹ Ümit Ekin, "Sosyo-Ekonomik Tarihçilik ve Annales Ekolü", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 73-75.

³² Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak, Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 33-35.

(Orient-Institut), Berlin'deki araştırmaların benzerini İstanbul'da Istanbul Memories (İstanbul Hatıraları) başlığı ile başlatmıştır. Burada İstanbul merkez alınarak, Osmanlı öncesini de içine alacak şekilde geniş bir dönemi kapsamı hedeflenmiştir. Bahsi geçen projenin yayınları için Routledge yayınevi Life Narrative of the Ottoman Realm: Individual and Empire in the Near East (Osmanlı Dünyasında Yaşam Anlatıları: Yakın Doğu'da Birey ve İmparatorluk) başlığı ile özel bir seri yayınlamaya başlamıştır. Hollanda, İsviçre, Fransa ve kadınlar özelinde Avusturya bu alandaki kaynakların envanterini çıkararak internet yoluyla dünya kamuoyu ile paylaşmaktadır.³³

Türk tarihçiliğinde bu alandaki çalışmalara öncülük eden Cemal Kafadar olmuştur. Seyyid Hasan isimli bir dervişin 1661-1665 yılları arasını kapsayan günlüğünü (Sohbetname) incelediği "Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar" (Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature) başlıklı makalesi akla gelen ilk çalışmadır. Ayrıca Kafadar, babasından kalan arazi üzerindeki haklarını korumak için 1521'de divan-ı hümayuna başvuran Mustafa adlı yeniçeriye; 1660-64 arasında İstanbul'da günce tutan Seyyid Hasan adlı derviş; ticaret için gittiği Venedik'te 1575'te ölen Ayaşlı Hüseyin Çelebiyi; rüyalarını kaleme alarak şeyhine mektupla gönderen ve bu yolla irşad edilmeyi bekleyen Üsküplü Asiye Hatun'u anlattığı *Kim var imiş biz burada yoğ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun* adlı kitabı kaleme almıştır.³⁴ Ardından Derin Terzioğlu'nun Niyazi Mısri üzerine yaptığı "Man in the Image of God in the Image of Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyazi Mısri (1618-94)"³⁵ başlıklı çalışması ile Selim Karahasanoğlu'nun "Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme"³⁶, Aslı Niyazioğlu'nun "Dreams and Lives and in Ottoman İstanbul: A Seventeenth Century Biographer's Perspective"³⁷, Aslıhan Aksoy Sheridan'ın "Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject:

³³ Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", s. 221-222.

³⁴ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2022.

³⁵ Derin Terzioğlu, "Man in the Image of God in the Image of Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyazi Mısri (1618-94)", *Studia Islamica*, 2002, 139-165.

³⁶ Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁷ Aslı Niyazioğlu, *Dreams and Lives and in Ottoman İstanbul: A Seventeenth Century Biographer's Perspective*, New York, Routledge, 2017.

Reading Osman Agha of Timișoara's Memoires as Self-Narrative"³⁸ başlıklı çalışmalar da sayılabilir.

Elbette ki literatürde çok sayıda hatırat, otobiyografi, gezi yazıları, seyahat notları gibi çalışmalar yer almaktadır. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı devletin yönetim kademesinde yer almış bürokrat veya askerlere ait olan anı, gezi yazısı, günlük gibi notların bir araya getirilerek derlenmiş halleridir. Bu durum literatürümüzde önemli bir eksik oluşturmaktadır. Bu eksiği giderebilmek için sıradan insanlara ait olan öz yaşam öykülerine ulaşmak ve bunları dünya tarihi bağlamında, salt tam metin yayınlamakla yetinmeyip, belli bir teorik çerçevede incelemek gerekmektedir. Böylece hem Türk tarihçiliğinde sosyal tarih çalışmalarının zenginliği artacak hem de dünya da tarih yazımında önemli bir çaba olan "tarihi insanlı yazmak" uygulaması da Türk tarih yazıcılığında önemli bir yer edinmiş olacaktır. Kafadar, tarihin insansız yazılamayacağını; "*Devletlerin, milletlerin, sınıfların, maddi kültürün, çevrenin tarihini yazmak için farklı kaynaklar, okuma yöntemleri, beceriler, vurgular ve hassasiyetler gerekebilir, ama onları da insansız yazamayacağı aşikardır*"³⁹ cümlesi ile ifade etmektedir.

Toplumun diğer yarısını oluşturan kadınların gözlemlerinin bilinmesi dönemin daha sağlıklı değerlendirilmesi ve "tarihi insanlı yazma çabasının" tamamlanması açısından büyük öneme sahiptir. Bu nedendir ki kadın öz yaşam öyküsü bibliyografya çalışmaları literatürümüzde önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Bu konuya Gonca Gökalp Alpaslan'ın, *Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizimsel ve Betimsel Bir Bakış* çalışması ve kadın çalışmalarına öncülük eden Kadın Eserleri Kütüphanesinin 2014 yılında yaptığı *Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Konferansı ve Bildiri Kitabı* ile Nazan Aksoy'un, *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*⁴⁰, *Kadın Özel Arşivlerinde 40 Kadın 40 Hayat* adlı kitaplar önemli katkı sağlamaktadır.

Berktaş, kadın öz yaşam öykülerinin en önemli özelliğini: "...hayatını yazarak örnek olma arzusudur... Ancak büyük adamlar öz yaşam öykülerini ataerkilliğin tarihine katkıda bulunmak için toplumsal bir yükümlülük hissederken, kadınlar hayatlarını örnek alarak ataerkilliğe karşı mücadeleye katkıda bulunma ihtiyacı hissediler,

³⁸ Aslıhan Aksoy Sheridan, "Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject: Reading Osman Agha of Timișoara's Memoires as Self-Narrative", *International Journal of Middle East Studies* (2021), 53, 323-330.

³⁹ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Deroiş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2022, s. 16.

⁴⁰ Nazan Aksoy, eserinde kadın otobiyografileri üzerinde durmakta ve Halide Edip Adıvar, Sabiha Sertel, Semiha Ayverdi ve Halide Nusret Zorlu Tuna'nın otobiyografilerini değerlendirmektedir. Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

böylece diğer kadınları etkinleştirir ve güçlendirirler"⁴¹ şeklinde açıklamaktadır. Benzer bir değerlendirmeyi Aksoy'da da görmekteyiz: "...yeni cumhuriyet ideolojisi yeni kadınları kamu hizmetine davet etmiş ve yıllar sonra bu kadınlar örnek yaşamlarını sunmak ve yeni nesilleri kamusal alana katılmaya teşvik etmek için otobiyografilerini yayınlamıştır...Öncü kadınların ilk otobiyografik anlatıları, çoğunlukla kamusal yaşamın erkek dünyasında bir tür başarı öyküsü ortaya koyuyor. Bu kadınlar, Türk modernleşmesinin ilk evrelerinde yetiştirilmişler ve cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması için çağrıda bulunmuşlardır."⁴² Kadınların, verdikleri mücadeleyi yazmak ve diğer kadınlara da örnek olmak istemeleri doğaldır. Çünkü, hayatlarının ve söyleyeceklerinin değerli olduğu ve yeni nesillere aktarılması gerektiği sorumluluğuna sahiptirler.

Bu nedendir ki erkek egemen bir dünya da uzun yıllar "öteki" olarak tanımlanmış ve kamusal alanda var olma mücadelesi vermiş kadınlara ait öz yaşam öyküsü niteliğinde kaynaklara çok erken dönemlerde rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Türkçe literatürde öz yaşam öyküsü türünde, bir kadın tarafından kaleme alınan en erken tarihli eser Cemal Kafadar'ın çalışmasıyla ortaya çıkan Üsküplü Asiye Hatun'un rüya defterleridir (1641-1643).⁴³ Cemal Kafadar'ın Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunduğu ve ilk kez 1992 yılında yayınladığı bu defterde Asiye Hanımın bir tarikat yolunda ilerlerken gün gün yazdığı rüyaları kayıtlarıdır. Yaşamı ve ailesi hakkında da bilgiler veren Asiye Hanım, kendi ruh halini kaleme aldığı için bu eser, bir çeşit özyaşam öyküsü sayılmaktadır. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* adlı çalışmasında bu metne değinen Suraiya Faroqhi, "ben" olarak anlatımın çoğalmaya başladığı 17. yüzyılda "kendi seçtiği yolun geleneklerine aykırı olarak şeyhine karşı gelmeye cesaret" etmiş, seçtiği şeyhle mektuplaşabilmiş, iç yaşamını anlatabilmiş, kendi isteği doğrultusunda büyük olasılıkla evlenmemiş, olsa da şeyhi ile evlenmeyi düşünebileceğini mektuplarında açıkça ifade edebilmiş ve ölümünden sonra da mektupları ailesi tarafından korunmuş bir kadının kaleminden çıkan bu metnin okuma yazma bilen kentli Osmanlı orta sınıfından bir kadının ürünü olması bakımından da değerine işaret eder. Nazan Aksoy da Asiye Hatun'un şeyhine karşı duygularını açıkça ifade edemediği için rüyalarındaki simgelerle hem mistik hem de bedensel aşkını metne döktüğünü, Müslüman bir kadının devrin ve toplumun ahlak ölçülerine aykırı

⁴¹ Fatmagül Berktaş, "Writing and Reading Women's Autobiographies: What's Different?", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1993, Sayı: 1, s. 131.

⁴² Nazan Aksoy, "Autobiography: One Era Two Women: In Each Other's Mirror", *Kadın Hayatlarını Sempozyum Bildiri Kitabı*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 73.

⁴³ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2022.

düşmemek için verdiği kadınca mücadelenin hikayesinin bu rüyaların satır aralarına gizlendiğini ve metnin batıdaki mistik kadın öz yaşam öyküleri kadar ilginç olduğunu, dolayısıyla rüya mektuplarının Türk kadın öz yaşam öykülerinin ilk örneği kabul edilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁴

17. yüzyıla ait Asiye Hatun'un rüya defterleri dışında şu anda literatürde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Buna en yakın örnek 19. yüzyılın önemli kadın şairlerinden Nigâr Hanım'ın günlük ve defterlerinin yansıra yaşamının ilk yirmi beş yılını anlattığı ve bir öz yaşam öyküsü olarak değerlendirilen "Mukadderat" başlıklı yazısıdır. On üç defter olarak şu an da Aşiyân Müzesi'nde korunmaktadır. Nigâr Hanım'ın günlük biçimindeki anılarının küçük bir bölümü oğulları tarafından *Nigâr Binti Osman: Hayatının Hikayesi* adıyla yayınlanmıştır. Bu konudaki en yakın tarihli çalışma Nazan Bekiroğlu'na⁴⁵ aittir. 19. yüzyıla ait bir diğer örnek olarak Melek Hanım'ın İngiltere'de yayınlanan *Thirty Years in the Harem* (Haremde Otuz Yıl), *Six Years in the Europe: Sequel the Thirty Years in the Harem* (Avrupa'da Altı Yıl: Haremde Otuz Yılın Devamı) sayılabilir. Eser Türkçeye İsmail Yerguz tarafından *Haremden Mahrem Hatıralar* adıyla çevrilmiştir. Eser ile ilgili ayrıntılı inceleme Irwin Cemil Schick⁴⁶ tarafından yapılmıştır. Bir diğer örnek olan Halide Edip Adıvar'ın önce İngilizce yayınladığı *Memories of Halide Edip* (Londra 1926) ve *The Turkish Ordeal* (1928) adlı eserlerin ilk cildinin bir kısmı Türkçe olarak önce *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilmiş (1955), sonra *Mor Salkımlı Ev* (1963) adıyla basılmıştır. Halide Edip'in 1918-1923 arasındaki yaşamını ve Kurtuluş Savaşı yıllarını anlattığı ikinci cilt ise *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adıyla yayınlanmıştır (1962).⁴⁷ 1960'lardan itibaren Türkiye'de kadınların öz yaşam öykülerinin geçmişe nispeten sayıca arttığı söylenebilir. Aksoy, bu durumu Halide Edip'in öz yaşam öyküsünün yayınlanması ile açıklamaktadır.⁴⁸ İlk akla gelen öz yaşamöyküleri Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (1959); Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti* (1982); Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti Sensiz Gemiye Beklerken* (1984); Selma Ekrem, *Peçeye İsyân, Namık Kemal'in Torununun Anıları* (1998); Nezihe Araz, *Mustafa Kemal ile 1000 Gün* (1999) şeklinde sayılabilir.

⁴⁴ Gonca Gökâlpa Alpaslan, "Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizimsel ve Betimsel Bir Bakış", *Türkbilgi*, 2015/29, s. 149-150.

⁴⁵ Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

⁴⁶ Irwin Cemil Schick, "Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşi Melek Hanımın Otobiyografisi", *Bedeni, Toplum, Kâinatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, (Çeviren: Pelin Tünaydın), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 295-334.

⁴⁷ Gonca Gökâlpa Alpaslan, "Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizimsel ve Betimsel Bir Bakış", s.150-152.

⁴⁸ Gonca Gökâlpa Alpaslan, "Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizimsel ve Betimsel Bir Bakış", s.153.

Bir kısmı kitaplaşarak okuyucu ile buluşmuşsa da henüz gün yüzüne çıkmamış olan kadın öz yaşam öyküleri de mevcuttur. Bu çalışmada da henüz okuyucuya ulaşmamış ancak gözlemleri literatüre önemli katkı sağlayacak “*Kadın Gazetesi*”nde yazı dizisi olarak yayınlanmış kadın gezi yazıları incelenecektir.

2.2. *Kadın Gazetesi* Kadın Gezi Yazı Dizileri

Türk kadınlarının kültürel gelişimini kendine misyon edinmiş olan *Kadın Gazetesi* başyazarı İffet Halim’in isteği üzerine çeşitli nedenler ile yurt dışına giden kadınlar gözlemlerini yazı dizisi olarak gazeteye göndermişlerdir. Bu yazı dizileri ise şöyledir;

- Perihan Çambel, “*Amerika Seyahat Notları*”, 8 Eylül 1947-12 Ocak 1948.
- Naşide Duru Güneydi, “*Amerika’da Gezerken*”, 29 Kasım 1948-28 Şubat 1949.
- Makbule Diblan, “*İsveç Notları*”, 13 Aralık 1948-28 Mart 1948.
- Lamia Onat, “*1946-1947 Avrupa’sından Hatıralar (İntibalar)*”, 19 Ocak 1948-10 Ocak 1948.
- Lamia Hüsrev Gerede, “*Brezilya Mektupları*”, 19 Nisan 1948-18 Ekim 1948.
- Hasene Ilgaz, “*Suriye İntibaları*”, 20 Ağustos 1951-18 Şubat 1952.
“*Kıbrıs Notları*”, 16 Ağustos 1948-3 Ekim 1949.
- Aziz Haydar, “*Balkan Harbi Hatıraları*”, 22 Mart 1947-29 Aralık 1947.

Yukarıda bahsi geçen yazı dizilerinden Hasene Ilgaz’ın *Kıbrıs Notları* 1949 yılında kendisi tarafından kitaplaştırılarak *Kadın Gazetesi* yayınevi tarafından yayınlanmış ve Aziz Haydar’a ait olan *Balkan Harbi Hatıraları* ise tarafımca 2024 yılında kitaplaştırılarak *Aziz Haydar (Omur) ve Balkan Harbi Hatıraları Üzerine Bir Değerlendirme* başlığı ile yayınlanmıştır. Diğer yazı dizileri ise henüz bir çalışmaya konu olmamış ve okuyucuya ulaşmamıştır. Her bir yazı dizisi kendi dönemi açısından önemli gözlemler içermektedir. Bu nedenle literatüre kazandırılması gerektiği düşüncesi ile bu çalışmada değerlendirilmiştir.

2.2.a. Perihan Çambel ve “*Amerika Seyahat Notları*”

Perihan Çambel’in “*Amerika Seyahat Notları*” başlıklı yazı dizisi 8 Eylül 1947-12 Ocak 1948 tarihleri arasında on bir yazı dizisi olarak *Kadın Gazetesi*’nde

yayınlanmıştır. Seyahat notlarını incelemeye başlamadan Perihan Çambel hakkında bilgiler vermekte fayda var.

Prof. Dr. Fatma Perihan Çambel, 17 Ağustos 1909 tarihinde İstanbul'da, bir dönem Bolu milletvekilliği ve Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapmış Sadrazam Hakkı Paşa'nın torunu Hasan Cemil Çambel ile Remziye Hanımın dört çocuğundan (Leyla, Halet, Bülent) birisi olarak dünyaya gelmiştir. Babasının 1913 yılında Askeri Ateşe olarak Berlin'e atanması üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Berlin'de yaşamıştır. Bir süre İsviçre ve Avusturya'da kaldıktan sonra 1924 yılında İstanbul'a dönmüş ve lise eğitimine İstanbul'da Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde başlamıştır. 1928 yılında bu buradan mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde eğitimine devam etti. Öğrencilik yıllarında merak saldıği patoloji ile ilgilendi, patoloji profesörü Hamdi Suat Bey'in Almanca etütlerinin dil redaksiyonları ile meşgul oldu. Ailesi ile çıktığı bir Avrupa yolculuğunda Hamdi Suat'ın teşvikiyle Paris Kanser Enstitüsü'nde doku kültürünün tekniğini öğrendi. 1934-1936 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Anatomi Yardımcısı olarak Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın yanında çalıştı. 1936 yılında patoloji uzmanı olarak asistanlık yaptıktan sonra 1938-1945 yılları arasında Vakıf Gureba Hastanesi'nde Patolojik Anatomi Şefi olarak görev yaptı. Bu sırada kanserle ilgili deneysel araştırmalarda bulundu. 18 Şubat 1947 yılında Ankara'da Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar'ın telkini, Dr. Perihan Çambel'in gayretleri ile Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu kuruldu. Prof. Dr. Çambel, IV. Uluslararası Kanser Kongresine "Türkiye'de Kanser Araştırması" bildirisi ile katıldı. 1948-1949 yılları arasında Washington Üniversitesi St. Louis Tıp Fakültesi ve Barnard Deri ve Kanser Hastanesinde kanser araştırma laboratuvarında araştırmalar yaptı.⁴⁹

Türk Kanser Araştırma Merkezi kurulduktan altı ay sonra Çambel, IV. Uluslararası Kanser Kongresine katılmak üzere Amerika'ya gitmiş ve tek Türk kadın delege olarak kongreye katılmıştır.⁵⁰ Bu süreçte hem Amerika'ya hem de sağlık hizmetlerine yönelik gözlemlerinin yer aldığı yazı dizisini kaleme almıştır. Özellikle New York'ta bulunan hastaneleri gezmiş buradaki gözlemlerini şu cümleler ile ifade etmiştir;

"New-York Belediyesinin hastanesi olan Bellevue Hospital'e gidiyorum: Muazzam bir bina. Burada derhal kadın radyolog Dr. Rieva Rosh'u buluyorum. Esmer orta yaşlı,

⁴⁹ Çağatay Üstün, Seçil Özçiftçi, "Prof. Dr. Perihan Çambel (1909-1987) Türkiye'de Patoloji ve Kanserle Mücadelede Öncü Bir İsim", *Nobel Medicus Portreler*, Cilt 16, Sayı:1, Ocak-Nisan 2020, s. 75-76.

⁵⁰ Perihan Çambel, "Amerika Seyahat Notları", *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s. 2.

çok zeki bir kadın, bana genç bir doktor olarak bu hastaneye nasıl geldiğini, parasız çalıştığını, birçok zamanlar aç olarak yatağa girdiğini ve diğer mücadelelerini anlatıyor. O vakitler kadınlara birçok müşkilat yapılıyordu: Tahsilde ve iş hayatında. Hastanenin bahçesindeki ufak bir binanın çatı altında akan bir

Damının altında nasıl barındığını, üstüne nasıl yağmur yağdığını ve kışın nasıl titrediğini anlatıyor. Fakat o mücadelesine devam ediyor ve nihayet bugün röntgen- radyum tedavi şubesinin mütehassısıdır. Amerikalı ve yabancı genç doktorları bu ihtisasta yetiştiriyor, Poliklinik yapıyor, radyoloji kolejinin mühim bir üyesidir ve orijinal makaleleriyle kendini tanıtmıştır. Eski mücadele senelerinden bahsedince gözlerinde esrarengiz ve sürükleyici bir ışık parlıyor. İşte asistanlar kendisini enteresan bir kanser vakasını görmesi için çağırıyorlar. Beraber hastanın başına geçiyoruz. Hep beraber münakaşa ediyoruz. Asistanlara bazan takılıyor. İşte biri noktai nazarında ısrar ediyor, ötekiler biraz gülümsüyorlar, Dr. Rosh da ısrar ediyor: <Bu kanserin yayılmasıdır. Tasdik edilinceye kadar tekrar tekrar muayene edeceksin. İsrar ediyorum, çünkü benim vazifem seni yetiştirmektir.> diyor. Asistan tekrar bir muayene yapıyor ve hocasının tarifini anlamağa başladığını söylüyor. İşte burada hoca ve asistan, hoca ve talebe arasında böyle münakaşalar oluyor: Samimi, iddiasız ve herkes fikrini sonuna kadar müdafaa edebiliyor. Ama., karşısındaki ikna etmektir: bilgi ve metotla."⁵¹

2.2.b. Naşide Duru Güneydi ve "Amerika'da Gezerken"

Bahsi geçen yazı dizisi, 29 Kasım 1948-28 Şubat 1949 tarihleri arasında dokuz yazı dizisi olarak yayınlanmıştır.

Duru, yazı dizisinin İffet Halim'in isteği üzerine yazıldığını şu cümleler ile ifade etmektedir;

"Kadın Gazetesinin sahip ve başyazarı sayın Bayan İffet Halim Oruz sade tavırları ile tezat yapan keskin gözlerini saatine çevirdiği zaman ne yalan söyleyeyim, görüşmemizin tam canlı bir devreye girdiği anda kesilmesinden üzüntü duydum. Fakat özrü mühimdi:

Kadınlığımızın içtimai görgü ve seviyesinde amel olacak yeni bir mevzu üzerindeyiz; bu toplantıda bulunmam gerek, dedi.

Onun bütün dakikaları mühim işlere taksim edilmiş. Ayağa kalmağa hazırlandığı halde bir sual sıkıştırmaktan kendimi alamadım.

Kadınlığımızın içtimai ve milli görgü seviyesinde sizce ne gibi bir düzene ihtiyaç vardır, hanımefendi, dedim.

⁵¹ A.g.m., s. 2.

Sualin ehemmiyeti ile vaktin azlığı arasında bir tereddüt devresi geçirdi ve sonra bir nefeste şunları söyledi:

Uzun bir seyahatten dönüyorsunuz. Görüşmemiz sırasında seyahat intibalarınızdan bahsederken bir iki kelime ile dokunduğunuz bazı şeyler oldu ki sorduğunuz سوالin cevabını kendiliğinden veriyorlardı. Bizim gayemiz de işte böyle basit gibi görünüp hakikatte çetin birer mesele olan bu küçük şeylerin cemiyet hayatımızda ve bilhassa kadınlığımız arasında benimsenmesine yardım etmekten başka ne olabilir?

Kendilerini kapıdan geçirirken içimden gelen bir istekle:

Ben de bu yolda bir hizmette bulunabilir miyim, diye sordum.

İdealist gözlerinin içi gülümsedi:

Evet dedi yardım edebilirsiniz.

Nasıl dedim.

Pek sade görüp işittiklerinizi yazarak anlatarak dedi.”⁵²

Yukarıdaki diyalogdan da anlaşılacağı üzere İffet Halim’in gezi yazı dizilerinin yazılmasını teşvik etmesindeki temel amaç Türk kadınlarının bu gözlemlerden faydalanarak görgü ve bilgilerini arttırmasıdır.

Yazı dizisinde Naşide Duru’nun, Amerika’nın hava koşulları, halkın tavrı ve davranışları, New York, Times Square ve Broadway’e ait gözlemleri bulunmaktadır.

2.2.c. Makbule Diblan ve “İsveç Notları”

Makbule Diblan, 1913 yılında Adana da dünyaya gelmiş, annesi Fatma Hanım, babası Fuat Bey’dir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur. Aydın Vatanserverler Derneği Başkanı, Haydarpaşa Numune Hastanesi Tabibi, Rize Devlet Hastanesi Dahiliye Mütehassısı ve Verem Dispanser Başhekimisi, Türk Kadınlar Birliği ve Ulusal Savaş Verem Derneği Kurucu Üyesi, VIII. Dönem Seyhan Milletvekili olarak çeşitli alanlarda başarılı görevlerde bulunmuş ve 1970 yılında hayata gözlerini kapatmış olan önemli bir cumhuriyet kadınıdır.⁵³

Milletvekilliği yaptığı yıllarda sağlıkçı olması nedeniyle 1-5. Yasama yıllarında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda görev yapmıştır.⁵⁴ Bu nedenledir ki mecliste yaptığı konuşmaları da ağırlıklı olarak sağlık ve sosyal yardım konuları ile ilgili olmuştur. Bunlardan bazılarını örnek verecek olursak; 1947 yılı Sağlık

⁵² Naşide Duru Güneydi, “Amerika’da Gezerken”, *Kadın Gazetesi*, 29 Kasım 1948, s.3.

⁵³ TBMM Albümü, C.1, s. 498.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.1: 23.

ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Makbule Diblan, verem hastalığı ile mücadele etmek için yeteri kadar bütçe ayrılmadığı, verem konusunda uzman doktorun olmadığını, hastanelerde röntgencilerin sayısının ve hemşire sayısının yetersiz olduğunu, fakrühâl mazbatası (fakirlik kağıdı) uygulamasının doktor inisiyatifine bırakılması ve hastane yemeklerinin hastalıklara uygun doktor diyeti şeklinde hazırlanması konuları hakkında bir konuşma yapmış ve bu konudaki eksikleri dile getirmiştir.⁵⁵

1948 yılında Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkındaki Kanun Tasarısı sırasın söz alan Diblan, bu tarz çocuklara yaklaşımın sağlık açısından olduğu kadar psikolojik açıdan da önem taşıması gerektiğini belirtmiş ve tasarıda çocukların Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde yetiştirilmesini birkaç açıdan mahzurlu gördüğünü, özellikle kişinin karakterini bulduğu dönemlerde onunla ilgilenilmesi gerekenin onun ailesi yerine geçecek öğretmenler olduğu ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu konuda sorumluluklarının daha fazla olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

1949 yılında Verem Savaşı Hakkında Kanun Tasarısı görüşmeleri sırasında Diblan söz alarak; verem mücadelesinin birtakım şartları ve kriterleri olduğuna dikkat çekmiş hem veremin yaygınlaşmasını engellemek hem de veremi tedavi etmek için dispanserlerin yaygınlaştırılmasının önemine vurgu yapmıştır. Veremle mücadelede en etkili yolun B.C.G aşısı olduğunu ifade eden Diblan, bu konuda yeterli ilaç stoklarının bulunduğunu, ayrıca veremle mücadelenin bir diğer önemli hususununsa ucuz gıda, ucuz ekmek, ucuz vitamin, ucuz protein temin etmek olduğunu bu nedenle hayatın ucuzlatılması gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır.⁵⁷

Diblan'ın "İsveç Notları" başlıklı yazı dizisi 13 Aralık 1948-28 Mart 1949 tarihleri arasında *Kadın Gazetesi'*nde sekiz yazı dizisi olarak yayınlanmıştır. Diblan, Türk Kadınlar Birliği'nin kurucu üyeleri arasında yer aldığı için 1948 yılında İsveç'te Uluslararası Kadınlar Birliği (International Alliance of Woman/IAW) tarafından düzenlenen Orta Şark Kadınlar Kongresine Nermin Abadan Unat ile Türk kadınıni temsilen katılmışlardır. 70 gün süren seyahatini sürecinde edindiği izlenimleri başyazarı olduğu *Kadın Gazetesi'*nin okuyucuları ile 13 Aralık 1948 yılında "Orta Şark Kadınlar Kongresi" başlığı ile paylaşmaya başlamıştır.⁵⁸

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.3: 568-571.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.11: 564-566.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.18: 246-247.

⁵⁸ Makbule Diblan, "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 13 Aralık 1948, s. 1.

Yazı dizisinde kongre ile ilgili detaylı bilgilere rastlanmamaktadır. Daha ziyade İsveç ile ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz. İsveç sokak ve caddeleri, evleri, kadınları, vatandaşların refah düzeyi, yaşam koşulları ve özellikle devletin sosyal yardım çalışmaları ve hizmetleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bir kadın siyasetçi bakış açısıyla devlet politikaları hakkındaki gözlemlerini aktarmaktadır.

Öncelikle İsveç'in fiziksel görünümüne duyduğu hayranlıktan, cadde ve sokakların temizliği, asfalt sokakları çam ağaçlarının süslediğini, iklimi sert ve şiddetli olsa da evlerin pencere önlerinin rengarenk çiçekler ile süslendiğini anlatmaktadır.⁵⁹ Şehrin caddelerinde birbirine doğru akan bisikletli kalabalıklardan ve bisiklet kullanma alışkanlığının gerekçelerini şu cümleler ile ifade etmektedir; *"Tasarrufu; zamandan maddeden enerjiden tasarrufu milli bir ahlak olarak benimsemiş olan İskandinavyalılar uzun mesafelerin kısalmasında büyük hizmet gören aynı zamanda akaryakıt veya elektrik enerjisi kullanmayan bisikleti günlük hayatlarının en belli başlı iş gören vasıtaları arasına koymuşlar. Bisikletin önüne arkasına konmuş sepetlerde kutularda çocuklarını evlerine götüren ana ve babalar bisiklete ilave edilmiş tertibat içerisinde akla gelemeyecek şeyler taşıyanla görülüyor."*⁶⁰

Caddelerdeki bisikletli kalabalığın çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu, Stockholm'ün çalışma hayatında günlük iş hayatında kadınların büyük oranda yer bulduklarında söz etmektedir.⁶¹

Şehrin temizliğinden de şu cümleler ile övgüler sıralamaktadır; *"Şunu derhal işaret emeliyim ki İsveç'te temizlik en esaslı vasıflardandır. İki aylık İsveç ikametimizde temiz olmayan insan, temiz olmayan sokak, temiz olmayan yer görmedik."*⁶²

Diblan'ın seyahat notlarında en geniş yer bulan konu devletin vatandaşları için hazırladığı sosyal politikalar ve bu politikalar içerisinde de çocuklar ile ilgili olanlardır. Yeni çocuk sahibi olmuş ailelere yapılan ekonomik yardımları şöyle açıklamaktadır;

"Gebeliğin doğumun ve nihayet çocuğun aileye büyük maddi külfetler yükleyeceğini hesaplayan ve bu külfet aile ile bölüşmeyi esas olarak kabul etmiş olan devlet hakikaten çocuk ailelerine büyük yardımlar yapmakla mükelleftir. Her gebe kadına gebelik masraflarına yardım etmek üzere bir defaya mahsus olmak üzere asgari 75 İsveç kuruşu verdiği gibi doğum hazırlığı için de yine her anaya 400 ile 500 İsveç kuruşu arasında para vermektedir. İsveç medeni kanununa göre ailenin reisi baba olduğu halde her çocuk için senede bir defada verilen 269 kuruşu özel kanunu yalnız anaya vermektedir. Bunlardan

⁵⁹ A.g.m.

⁶⁰ Makbule Diblan, "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, s.2.

⁶¹ Makbule Diblan, "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 13 Aralık 1948, s.1.

⁶² Makbule Diblan, "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, s.2.

başka doğum için hastaneye veya doğum evine gidiş dönüş vasıta parasını da yine devlet ödemektedir. Ana doğum için veya başka bir hastalık sebebiyle evini bırakmak zaruretinde kaldığı zaman evin işlerine ve diğer çocuklara bakmak üzere derhal sosyal yardım bürosunun hususi yardımcılarından birisi eve gelir ve ananın bütün işlerini avdetine kadar hiçbir ücret almadan görür.”⁶³

Kadınların çalışma hayatının içinde yer almaları ve ekonomik özgürlüğüne sahip olabilmesi için çocuklu kadınlara çocuk bakımı konusunda devlet tarafından destek verilmiştir;

“Mektep yaşına gelmemiş küçüklerin analarına çalışma ve kazanma imkanları vermek maksadiyle kurulmuş çocuk kreşleri çocuk bahçeleri ve çocuk bakımevleri iş saatlerinde anaları işte bulunan çocukları iyi ellerde ve iyi müesseselerde bakılmalarını temin etmektedir. Mektep yaşında olanlar içinde iş saatleri mektep saatlerinden daha çok olduğu için çalışan anaları mektep çağında olan çocuklarına mektep saatlerinden sonraki saatlerde bakmak üzere öğleden sonra yuvaları kurulmuştur ki bu müesseseler sayesinde mektep talebesi olan çocuk anasının şefkat elinden mektebe mektepten büyük itina ile kendisini alıp barındıracak eğlendirecek ve çeşitli yollarda zekasını inkişaf ettirecek olan öğleden sonra yuvasına ve oradan da anasının eline geçmektedir. Çocuk kreşlerine bahçelerine ve yuvalarına ailenin ödediği para, oranın maliyetinden ziyade ailenin ödeme kabiliyetine bağlıdır ve ödeyemeyecek durumda olan analar bu külfetten kolaylıkla istisna edilirler.”⁶⁴

Okul çağına gelmiş olan çocuklara yapılan yardımlardan da söz etmektedir;

“10 senedir mevki tatbikte olan bir sistem de ilk mektep çağında olan bütün çocuklara yani talebeye devletin ücretsiz bir yemek vermesidir. Bu yemeğin hesabı şu şekilde yapılmaktadır. Bu yemeği çocuğun bir günde muhtaç olduğu protein vitamin kıymetli tuz ve madenlerin nüsüne ve kalori ihtiyacının da üçte birini ihtiva etmesi şarttır. Bu günkü halde bu kanundan İsvaç’te 140.000 mektep talebesi faydalanmaktadır. Bu kanunun tatbik mevkiine geçtiği günden sonra talebelerin sıhhi durumlarında ve inkişaflarında büyük ve müsbet bir fark müşahede edildiğini salahiyyetli olan birçok İsvaçli dostlarımız bize ifade ettiler.

İsvaç’in pek kısa olan yazından çok değerli olan güneş deniz ve açık havasından çocukların azami derecede faydalanmasına temin maksadıyla bir yaz tatili kanunu kabul edilmiştir ki bu kanunun şayanı dikkat maddelerinden birisi: çocuğu yaz kampının veya plajının bulunduğu yere kadar bedava götürüp getirmektir. Çocuğu kampa kadar götürcek olan velisi annesi ablası veya ağabeyisi ücretsiz olarak faydalanmaktadır.

⁶³ Makbule Diblan, “Orta Şark Kadınlar Kongresi”, *Kadın Gazetesi*, 7 Şubat 1949, s.3.

⁶⁴ Makbule Diblan, “Orta Şark Kadınlar Kongresi”, *Kadın Gazetesi*, 14 Şubat 1949, s.3.

Ayrıca yaz kampında gerekli olduğu kadar çocuk ya küçük bir ücret mukabilinde veya ücretsiz olarak güneş deniz ve açık havadan faydalanmaktadır. Mamafih bu kanun daha sonra daha şumullendirilmiş ve köylü çocukları senede bir defa şehirlere ücretsiz olarak gelip gitmeleri ve bu suretle umumi görgü ve bilgilerini temin edecek şekilde değiştirilmiş ve genişletilmiştir.”⁶⁵

Diblan'ı şaşkırtan önemli noktalardan biri de belediye binaları olmuştur. Her gittikleri şehirde belediye binalarını ziyaret ettiklerini ve belediyelerin geniş hizmet ve sorumluluğu olan birer kurum olarak çalıştıklarını, Stockholm şehrinin belediye bütçesinin hemen hemen bizim devlet bütçesine yakın olduğunu ve bu bütçeyi gerçekten halka hizmet için kullandıklarını ifade etmektedir.⁶⁶

Hem doktor olması hem de milletvekilliği sırasında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda görev yapmış olması nedeniyle Diblan'ın dikkatini sağlık ve sosyal yardım konuları çekmiştir. Bu konularda gözlemlerini ulusal bir gazetenin sayfalarında paylaşması kendi ülkesinde de örnek alınması açısından büyük öneme sahiptir. 1923 yılında kurulmuş henüz 15 yaşında olan cumhuriyet yönetiminin kendisinde yer alan eksikleri gidermesi ve sosyal politikalar konusunda uygulanmış birtakım çalışmaları görmesi açısından da devlete büyük fayda sağlayacaktır. Kadın bakışı ile kaleme alınan bu seyahat notlarında ikisi arasında kıyaslamalar yapılmadan, yerme, yargılama şeklinde bir üslup kullanılmadan izlenimlerin olduğu gibi aktarıldığı bir seyahat yazısı niteliği taşımaktadır.

2.2.d. Lamia Onat ve “1946-1947 Avrupa’sından Hatıralar (İntibalar)”

Lamia Onat'ın “1946-1947 Avrupası’ndan Hatıralar (İntibalar)” başlıklı yazı dizisi 19 Ocak 1948-10 Mayıs 1948 tarihleri arasında Atina – Roma – Bern – Paris – Brüksel – Londra şehirlerindeki gözlemlerini içeren on altı yazı dizisinden oluşmaktadır. Yazı dizisinde Atina, Roma, Bern ve Paris’e dair gözlemlerini aktarmış olmasına rağmen Brüksel ve Londra gözlemlerine yer vermemiştir. Lamia Onat, “İtalya, Fransa, İsviçre, Belçika, Londra ve Atina’nın bazı bölgelerinde geçen seyahatimden evvel Türkiye’yi garptan Elâzığ’a kadar dolaştım. Ege bölgesini, Samsun’u ve Mersini de tanırım. Bu tanımının üstünde olarak memleketimizi zenginlikleri hususiyetleri mahrumiyetleriyle bilirim.” ifadeleri ile yazısına başlamıştır.

İlk olarak Pire limanına gelinmiş ve Atina gezilmiştir. Buraya ait gözlemler yer alıyor. “Harbin ilk yıkıntularını ve savaştan bir milletin solmuş ve sararmış yüzünü

⁶⁵ A.g.m.

⁶⁶ Makbule Diblan, “Orta Şark Kadınlar Kongresi”, *Kadın Gazetesi*, 24 Ocak 1949, s.2.

*ilk defa Pirede görüyoruz...Sokaklar kirli. Evler bana hiç de yabancı gelmiyor. İzmir ve Ege'nin bazı şehirlerinde rastlanan tipte."*⁶⁷

İkinci durak Napoli; savaş sonrası limanın görünümünü şu cümleler ile aktarıyor; *"Limanın içinde muhtelif harp gemilerinden ve deniz vasıtalarından geçilmiyordu. Solda yanmış yıkılmış iskele binaları göze çarpmakta idi. Amerikan gemisi yan yatarak batmış bir denizaltıyı iskele yerine kullanıyordu...Perapalas oteli tipinde fakat ondan çok daha geniş ve yüksek tutulmuş oteller limana bakan bir rıhtım üzerinde sıralandıkları için bombardımana maruz kalarak hemen tamamen harap olmuşlardı. Ayakta kalanlarda da yer bulmak müşküldü. Biraz dolaştıktan sonra azametli görünüşüne rağmen camları kırık asansörleri işlemez yanan ve yıkılan tarafları tamir edilmekte olan Santalojya otelinde bir oda bulunması kabil oldu."*⁶⁸

Daha sonra Pompei, Napoli, Roma, Vatikan, Cenova izlenimlerinin ardından Milano gözlemlerini şu cümleler ile aktarmakta, *"Milano şehri bizim için İtalyan milletini tanımak ve onların harbden sonra geçirdikleri merhaleleri takip etmeğe fırsat bulmamız bakımından bir değer ve önem taşır."*⁶⁹

Bir sonraki durakları ise İsviçre'dir. Bern ile İsviçre gezisine başlamışlar ve özellikle şehrin temizliğine vurgu yaparak gözlemlerini aktarmıştır. Seyahatleri, Cenevre-Lozan-Montrö olarak devam etmiştir. Onat'ın seyahati boyunca en fazla etkilendiği yer Paris olmuş ve özellikle kadınlara dair gözlemini şu cümleler ile ifade etmiştir, *"Pantolonla dolaşan kadınlara Avrupa'nın diğer memleketlerinde daha az rastladık."*⁷⁰

2.2.e. Lamia Hüsrev Gerede ve "Brezilya Mektupları"

Lamia Hüsrev Gerede'nin "Brezilya Mektupları" başlıklı yazı dizisi 19 Nisan 1948-18 Ekim 1948 tarihleri arasında yirmi üç yazı dizisi olarak gazetede yayınlanmıştır. Gerede, Büyükelçilerden Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun kızı, milletvekili ve diplomat Hüsrev Gerede'nin eşiidir. Hüsrev Gerede ile 1922 yılında evlenmiştir. Eşinin işi dolayısıyla Sofya, Tahran, Tokyo, Berlin ve Rio de Janeiro da bulunmuştur. İffet Halim'in isteği üzerine Brezilya gözlemlerini *Kadın Gazetesi'*nde yayınlamıştır.

⁶⁷ Lamia Onat, "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 2 Şubat 1948, s.1.

⁶⁸ Lamia Onat, "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 16 Şubat 1948, s.2.

⁶⁹ Lamia Onat, "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1948, s. 3.

⁷⁰ Lamia Onat, "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 19 Nisan 1948, s.3.

Öncelikle İstanbul ve Rio de Janeiro şehirlerini karşılaştırmış ve İstanbul'un hem tarihi hem iklim özelliklerinden övgü dolu sözler ile bahsetmiştir. Devamında şehrin fiziki özellikleri, doğası, plajları, iklimi, ormanları, nüfusu, yetiştirilen meyveler, kahve ticareti, limanları, nehirlerin uzunlukları gibi önemli konularda detaylı bilgiler aktarılmıştır. Örneğin bölgenin mermer zenginliği şu cümleler ile ifade edilmiştir;

*"...Evvvelki mektuplarımda bahsettiğim büyük ve azametli binalar mağazalar her türlü inşaatın mükemmeliyeti memleketin demir çelik kereste direk ve bilhassa çok güzel renkte mermer taşlarına malik olması sayesinde. İtalya da mermer ocaklarıyla meşhurdur; fakat yanılmıyorsam, Brezilya mermerleri kadar değildir. Brezilya'da birçok renkli mermer mevcuttur. Mesela brik kırmızısı, hafif yeşille karışık açık kahve rengi, bej, hareli kahverengi, koyu gri dalgalı, yeşil üzerine duman rengi, bej üzerine mavi noktalı, kahverengi dalgalı gibi sekiz esaslı çeşitte mermer vardır."*⁷¹

Gerede, ayrıca ülkemiz içinde faydalı olabileceğini düşündüğü birtakım çalışmalarından da bahsetmiştir;

"ABI adı verilen (Associaçano Brazileira de Imprensa) Gazeteciler Cemiyet binası; Harbiye, Maarif ve Maliye bakanlıkları gibi devlet binalarıyla hususi apartmanların sinemaların lüksü hemen göze çarpar. Bunlar mermerden merdivenleri duvarları kıymetli ağaçlardan döşenmiş parkeleriyle şimdiye kadar gördüğüm en güzel modern binalar arasındadır. Eski zamanlarda bile mermer ve parkeler iç dekorasyonda büyük bir rol oynamıştır. Şüphesiz bu yenilik ve değişiklik asrının mimarisinde de büyük bir yer tutmaktadır. Nefis renkli mermerler hele banyo odalarını ne güzel süslüyor."

*ABI binasının içinde bir sergi bir konferans musiki ve sinema salonları vardır. En süt katında gidenlerden methini dinlediğim bir lokantası varmış. Konferans ve sinema salonlarında ecnebi devletler memleketlerini tanımak için elçilikleri vasıtasıyla film gösterirler kendi artistlerine konser verdireler, tanınmış gazeteci veya ilim adamlarını konferans vermeğe gönderir ve diplomatlar davet edilir."*⁷²

Şehrin nüfusu, insan profili, Afrika'dan getirilen esir zencilerin yaşam biçimleri, bölge halkının yerel dansları, festivalleri, ayinleri ve kültür-sanat faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Bölgenin eğitim sisteminin gelişmişliği şu cümleler ile ifade edilmiştir;

"...büyük şehirlerde mükemmel modern mektepler vardır. Ana mekteplerine çocuk bahçelerine gece kurslarına ve hastabakıcı mekteplerine çok ehemmiyet verilmektedir. Belediyelerle beraber maarif vekaleti aynı zamanda sıhhi işlere de bakar, Zaten ismi de

⁷¹ Lamia Hüsvrev Gerede, "Brezilya Mektupları", *Kadın Gazetesi*, 24 Mayıs 1948, s.3.

⁷² A.g.m.

Ministre de l'Education et de la Sante'dir. Rio'da Tıp Üniversitesi Gynecologie, Psikoloji, filozofi, ilah. On beş fakültedir. Maruf hukukçular yetiştiren hukuk fakültesi Pedagoji Enstitüsü, Teknik ve Mühendis mektepleri, Güzel Sanatlar, musiki, konservatuvar, beden terbiyesi mektepleri vardır. Son zamanlarda bir Brezilya-Amerika sanayi komisyonu teşekkül etmiştir ki sinai kimya kursları burada verilmektedir. Bahriye, Harbiye, Havacılık mektepleri gayet modernidir. Amerikalı hocaları vardır. Riordan başka St. Paule, Bahia, Porto Allegre, Bel Horizonte şehirlerinde muhtelif üniversiteler vardır. Rio civarındaki ziraat enstitüleri ve tecrübe tarlaları son sistem alet ve makinelere sahiptir.”⁷³

Gerede'nin üzerinde detaylı olarak durduğu bir diğer ise ülkedeki sağlık ve sosyal yardım faaliyetleridir. Özellikle çocuklar için yürütülen sosyal yardım faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir;

“Rio'da Çocuk Esirgeme merkezi; sosyal, tahsil, Hygien, doğum, operasyon, creche'ler, seyyar yardımlar, neura-psychiatrie, çocuk hastanesini havidir. Fakir amele kadınlarına doğum yardım teşkilatı, ihtiyaçlara azil, dispanser, plaj imdat istasyonları, muhtelif aşı merkezleri dokuz verem hastanesi ve lepreux cüzzam pavyonları (yarıca bu hastalara mahsus sinema da vardır), bulaşık hastalıklar pavyonları, kanser tedavihanelesi, kör dilsiz ve maluller müessesesi vardır. Bütün dünyada son senelerde çok faydalı görülen kan toplamak ve vermek usulüne insani bir yardım olarak <banço de Sangué> ismini taşıyan bir müessese vardır ki fazla kanı olan sıhhatli ve insaniyetli adamlardan muhtaç hastalar ve yaralıları için kan toplar. Bunlardan başka Rio civarında üç tane fukara mahallesi yapmışlardır ve bunlar az kira ile temiz sıhhi evler verilmektedir. Sosyal yardım tesisatından (Casa das Exposdas) kimsesiz bebekler evi ismindeki beşerî ve insani teşekkülden hassastan bahsetmek isterim. Doğmadan suçu olmayan etinden kanından olduğu anacığını tanımayan şefkatinden mahrum olan biçare talihsiz yavrucukları bu müessese kabul eder, bakar, büyütür ve hayatını kazanmaya hazırlar. Gün ve gecenin hangi saatinde olursa olsun binanın kapalı kapısına takılmış bir dönme dolap platformu üzerinde bırakılan mini mini arkada nöbet bekliyen hemşire tarafından alınır.

Burada Reiscumhur refikalarının sosyal müesseseleri vardır. Mesela eski president Vargas'la şimdiki General Dutra'nın refikaları: A- Halka sağlık dersleri verdirmek için genç kızlar yetiştirmiştir. Bunlar fukara evleri dolaşırlar bakım ve sıhhat üzerine nasihat verirler, ihtiyaçlarını tesbit ederler (gazeteler ve radyolar da bu hususta çok gayret göstermektedirler.)

B-Gazete müvezzii çocuklar mektebi (boy scut şeklinde elbise verir, yedirir, yatırır.

C-Balıkçılık mektebi; fukara çocuklara son sistem olta alet ve file ile balık tutmasını öğretir ve tuttıkları balıkları satarak ihtiyaçlarına sarfeder.

⁷³ Lamia Hüsrev Gerede, “Brezilya Mektupları”, *Kadın Gazetesi*, 12 Temmuz 1948, s.3.

D-İlk mektebi bitiren fakir kızlar için meslek mektebi, doğum evi ve creche'i vardır.”⁷⁴

Gezi yazılarının devamında bölgeye seyahat edecekler için önerilerde bulunmuş, kadınların rahat ve konforlu yaşamlarından söz edildikten sonra “Brezilya’nın inkılap tarihine başlıyorum”⁷⁵ diyerek ülkenin anayasal ve demokratikleşme süreci hakkında bilgiler vermiştir.

Gerede’nin gezi yazılarında ülke hakkında siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim, turizm vb. gibi birçok hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca her bir konu sırası ile istatistiki bilgiler ve akademik üslup ile kendi gözlemlerini katarak bilimsel bir çalışma niteliğinde kaleme alınmıştır. Bu nedenledir ki bir öz yaşam öyküsü olarak Lamia Hüsrev Gerede’nin gezi yazıları Brezilya’nın 1940’lı yıllardaki durumu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

2.2.f. Hasene Ilgaz ve “Suriye İntibaları”

Hasene Ilgaz’ın “Suriye İntibaları” başlıklı gezi yazı dizisi 20 Ağustos 1951-18 Şubat 1952 yıllarını arasında Suriye’deki gözlemlerini içeren on dokuz yazı dizisinden oluşmaktadır. Ayrıca bundan önce de “Kıbrıs Notları” başlıklı 16 Ağustos 1948-3 Ekim 1949 yılları arasını kapsayan elli iki yazı dizisinden oluşan gezi yazısı da mevcuttur. Kıbrıs Notları başlıklı gezi yazısı Hasene Ilgaz tarafından daha sonra kitaplaştırılarak basılmıştır.⁷⁶ Bu makalemizde ise şu ana kadar kitaplaştırılmadığı veya herhangi bir çalışmaya konu olmadığı için literatüre kazandırmak amacıyla “Suriye İntibaları” başlıklı gezi yazıları incelenecektir. Ancak Türk kadın hareketinde önemli bir yeri olan Hasene Ilgaz dan bahsetmek faydalı olacaktır.

Hasene Ilgaz, 1904 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiş, Bab-ı Ali Serdar Mektubi Kalemî Mehmet Fevzi Bey, annesi ise ev hanımı Hatice Hanım’dır. Ilgaz, 1915 yılında İnas Numune okulundan mezun olmuş ve ardından babasının da teşvikiyle Darü’l Muallimatı Aliye’nin sınavına girmiş ve başarılı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın zorlu siyasi, sosyal, ekonomik koşullarının zorluklarına rağmen 1920-1921 okul döneminde Kız Öğretmen Okulu’ndan mezun olmuştur. Mezun olduktan hemen sonra ailesi isteği üzerine evlenmiştir. 1923 yılında öğretmenlik mesleğine başlamış ve 1943 yılına kadar İstanbul’da birçok okulda görev yapmıştır. Bu süreç içerisinde Ilgaz, cumhuriyet devrimlerinin yayılmasında da aktif rol alarak Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Kadınlar Birliği, Halkevleri gibi

⁷⁴ Lamia Hüsrev Gerede, “Brezilya Mektupları”, *Kadın Gazetesi*, 12 Temmuz 1948, s.3.

⁷⁵ Lamia Hüsrev Gerede, “Brezilya Mektupları”, *Kadın Gazetesi*, 16 Ağustos 1948, s.3.

⁷⁶ Hasene Ilgaz, *Kıbrıs Notları*, Kadın Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1949.

kuruluşlarda faaliyetlerde bulunmuş ve 1943 yılında da Cumhuriyet Halk Fırkasından Hatay Milletvekili daha sonra Çorum Milletvekilliği yaparak 1950 yılına kadar da aktif olarak siyasette bulunmuştur. Yazar kimliği ile de tanıdığımız Ilgaz'ın "Kıbrıs Notları", "Atatürk: Doğumundan Ölümüne Kadar", "Unutulmayan Yıllar", "Ertuğrul Fırkateyni", "1915'ten 1921'e Yatılı Bir Kız Okulunun Öyküsü", "Okuduklarım, Gördüklerim, Yazdıklarım" başlıklı kitaplarının yanı sıra "Kadın Gazetesi"nde de uzun süre yazılar yazmıştır.⁷⁷ Yakın arkadaşı İffet Halim'in isteği ile Türk kadınlarını bilgilendirmek amacıyla gidip gördüğü yerlerdeki gözlemlerini gazetede yazı dizisi olarak yazmıştır.

Yazı dizisi, "Türk Gazetecileri Halep Yolunda"⁷⁸ başlığı başlamaktadır. Çünkü, kafile sözcüsü İffet Halim olmak üzere bir grup gazeteci Suriye-Filistin olaylarını gözlemlemek üzere bölgeye gitmişlerdir.

Öncelikle Halep şehrinin fiziksel görünümü, iklimi, ekonomik yapısı ile ilgili gözlemler aktarılmış. Daha sonra Halep şehrinin tarihsel süreç içindeki yeri ve önemi anlatılmaktadır. Şehir gezisi sırasında Halep'te yer alan tarihi yapılarla verilen önemden söz edilerek Halep Kalesi ile Yedikule Surları kıyaslanarak, Halep Kalesinin temizliği ve bakımından övgü ile söz edilmiştir.⁷⁹

8 Ekim 1951 tarihli yazı dizisi "Mustafa Kemal ve Baron Oteli" başlığını taşımaktadır. Ilgaz, otelin sahibi Ermeni asıllı Arman Mazlumyan ile görüşmüş ve Mazlumyan'ın Atatürk ile ilgili fikirlerini şu cümleler ile aktarmaktadır;

"Ben Ermeni olduğum halde Mustafa Kemale, Cemal Paşa'ya, Enver Paşaya inanmışım. Onlar Halep'e iyilik yapmışlardır. Hatta Ermeni amelelerinin sefalet içinde olduklarını yiyeceklerinin bulunmadığını haber alan Mustafa Kemal bu amelelerin yiyeceklerini düşünmüştür. Mustafa Kemale fena diyenler kendileri fena adamlardır. Mustafa Kemal herkesten büyüktür. Napolyon'dan da büyüktür. Bizim başımızdır. Şunu da söyleyeyim ki: Ermenilerde bu memlekete hizmet etmiştir. Osmanlı imparatorluğunun beş yüz yıl yapamadığını buraya gelen Ermeni muhacirleri yapmışlar, Araplara Türkçeyi onlar öğretmişlerdir. Bu bizim için şereftir. Bunun için Mustafa Kemal Ermenilere Hristiyan Türk derdi. Biz Mustafa Kemal'in hayranıyız. Onun efendiliği büyük kalpliliği bulunmaz."⁸⁰

⁷⁷ Hasene Ilgaz ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Detaylı Bilgi için bkz. *Kadın Eserleri Kütüphanesi Hasene Ilgaz Özel Arşivi*, Fatma Samime İnceoğlu, *A Lifetime Dedicateted To Republic: Hasene Ilgaz With Her Works, Activities And Thoughts*, Yeditepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023.

⁷⁸ Hasene Ilgaz, "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 20 Ağustos 1951, s.1.

⁷⁹ Hasene Ilgaz, "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 24 Eylül 1951, s.1.

⁸⁰ Hasene Ilgaz, "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 8 Ekim 1951, s.5.

Yazı dizisinin devamı “Suriye’de İmar İşleri”, “Halep Sultanisi”, “Şam Üniversitesi”, “Şam Müzesi”, “Şam Meclisi” gibi başlıklar ile bölgenin gelişim süreci ile bilgileri içerirken 22 Ekim 1951 tarihli yazı dizisi “Filistin Meselesi ve Arap Memleketleri” başlığını taşımakta ve bölge de Filistin ile yaşanan sıkıntılar, bu süreçte Amerika ve İngiltere’nin rolü şu cümleler ile ifade edilmiştir;

“Mütareke teklifine Lübnan, Suriye ve Irak muhalefet ettiğini bildirmiş ise de İngilizler Ürdün’e ve kendilerinin sözü geçtiği memleketlere tesir ederek bir ihtilaf mezouu yaratmağa çalıştığı hissedilince Arap memleketleri mütarekeyi kabule mecbur kalmışlar, Amerika ve İngilizler de Suriyelilere teminat vermişlerdir.

TEKLİFLER

Filistin’in şimal hududundan yani Lübnan dağlarından Baysan ovasına kadar vaktiyle Kafkas’tan incek Alman ordusuna karşı müdafaa hattı olarak yapılmıştı. Bu hatta İdin hattı denilmektedir. Bu müdafaa hattı son sistem olarak yapılmıştır. İngilizler çekilirken bunu Yahudilere teslim etmişlerdir. Doğuş halinde bulunan Suriye ordusu için bu hattı geçmek imkânsız olduğundan ilerlememiş fakat Mısır ve Irak orduları Tel Aviv’e yaklaşmışlardır.

Bu vaziyet üzerine Amerika Birleşmiş milletlerine Suriyeliler müracaat ederek Filistin müstakil bir memleket olmak üzere sahilin bir kısmı Yahudiler için muhtariyet şeklinde idaresini teklif etmiş iseler de Suriye’nin bu telifini Amerika ve Yahudiler kabul etmemiş İngilizler bitaraf kalmış ise de bütün dominyonları bu dileğe iştirak etmeyerek Yahudileri desteklemiştir.”⁸¹

Türk ve Mısırlı gazeteciler olayları daha detaylı öğrenmek istedikleri için cepheye gitmek istediklerini hükümete bildirmişlerdir. Hükümet desteği ve bir grup askerinin refakatinde gazeteciler 14.05.1951 sabaha cepheye gitmek üzere yola çıkmışlardır. Ilgaz, cephede gözlemde buldukları sırada kendilerine gümrük binbaşısı Mukaddem Kudsi’nin eşlik ettiğini kendisinden çok şey öğrendiklerini ifade etmektedir. Burada bulunan askerlerin önemli bir kısmının Türk veya anne, babasının Türk olduğunu vurgulamaktadır.⁸²

Ilgaz, cephedeki gözlemlerini şu cümleler ile ifade etmektedir;

“SURIYE VE FİLİSTİN MESELESİNİN İÇYÜZÜ

Suriye ve Filistin meselesinin esas ve iç yüzü hudutta bitaraf muntika olarak boş kalması karara bağlanan ve boş kalması lazım gelen sahayı Yahudilerin işgal etmiş bulunmalarıdır. Bu yüzden hudut kavgaları meydana gelmiştir.

⁸¹ Hasene Ilgaz, “Suriye İntibaları”, *Kadın Gazetesi*, 22 Ekim 1951, s.2.

⁸² Hasene Ilgaz, “Suriye İntibaları”, *Kadın Gazetesi*, 5 Kasım 1951, s.7.

Filistinlilerin fikri hududda tabii bir mania olan Hulie gölünü kurutmaktır. Bunun için Suriye arazisine tecavüz etmişlerdir.

Silahsız muntka: Birleşmiş milletlerin kararına göre tahliye edilmiş sahadır ki üç kısımdan ibarettir.

- 1- Şimal ve vasat arasındaki silahsız muntka ki bu derinliğine bir huduttur. Beş altı kilometre uzunluktadır. Bu kısım şimaldedir.
- 2- Ortaya gelince: bir ile o arasındaki kısımdır.
- 3- Cenup muntkası.

Uzunluğu 15 kilometre, genişliği 3 ile 5 kilometredir.

İşte Yahudiler bu gölü kurutmak isteyerek dostluğu ihlal etmişlerdir.

Muhakkak bu gölü kurutmak istemeleri Yahudiler için siyasi ve askeri bir kazanç ise de bunu komşunun menfaatini ihlal ederek yapmada devletler hukukuna aykırı olduğundan yeniden Birleşmiş milletlerin hakemliğine müracaat edilmiştir. Bu tecavüz münasebet ile orta muntıkada bulunan 3 Filistin köyü tahliye edilmiş bir kısmını da Filistinliler içerlerine doğru çekmişlerdir.

Suriye – Filistin hududunun uzunluğu 30 kilometredir.

Hulie gölünün kurutulması üç yıllık bir iştir. Yahudiler şimalden gelen küçük sulara kanallar açarak istifade edeceklerdir. Halbuki açılacak bu yollarda vakıf arazi üzerinden geçmektedir.

Bu göl kurutulduktan sonra Yahudiler buralara şeker kamışı ekecekler şeker fabrikası kurarak burada bir köy bir elektrik santrali meydana getireceklerdir.

DİFA BÖLGESİ

Difa muntkası müdafaa muntkası demektir. Burada bulunacak asker veya silah her iki devlet arasında tahdit edilmiş Suriye hükümet ile Filistin hükümeti beraberce bir anlaşma yapmışlardı.

Anlaşmanın imza edileceği gün Yahudi polisi o sırada gümrüğe gelmiş ve icbari olarak Arap köyüne Yahudi bayrağını çekmiştir.

Bu ilk müsademenin başlamasına sebep olmuştur. Bu yüzden imzalanmak için hazır bulunan anlaşma imzalanmamıştır.

Hudutta otomobillerden indiğimiz zaman birkaç gün evvel her iki tarafın çarpıştığını yaralı ve ölü verdiklerini anlattılar. İki gün var ki çarpışma sona ermişti."⁸³

⁸³ Hasene Ilgaz, "Suriye İntibaları", Kadın Gazetesi, 22 Ekim 1951, s.2.

Ilgaz'ın yazı dizisinde hem bölgeye dair bilgilere ulaşmak mümkün iken hem de bölge de yaşanan savaş ve siyasi olaylara dair bilgilere de ulaşmak mümkündür.

2.2.g. Aziz Haydar ve “Balkan Harbi Hatıraları”⁸⁴

Aziz Haydar tarafından kaleme alınan “Balkan Harbi Hatıraları”, 10 Mayıs 1947 ve 29 Aralık 1947 tarihleri arasında otuz iki yazı dizisi olarak gazetede yayınlanmıştır. Hatıratı kaleme alan Aziz Haydar, Türk kadın hareketinde önemli yeri olan bir isimdir. Aziz Haydar, 1881 yılının şubat ayında Tırhala⁸⁵ da Bab-ı Ali kâatibi Haydar Bey'in kızı olarak dünyaya gelmiştir. Babası yöre zenginlerden biridir ve belediye başkanlığı görevi de yürütmüştür. Çevresinde tanınan ve varlıklı bir ailenin kızı olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Aynı yıl Osmanlı Devleti Teselya'yı Yunanistan Krallığına bırakmak zorunda kaldığından⁸⁷ ve babasının tayini çıktığından aile 1883 yılında Selanik'e taşınmıştır. Kendisi de Balkan Harbi Hatıralarında, Mahmut Şevket Paşa ile aralarında geçen diyalogda, Makedonya'ya muhacir olarak geldiğini, Selanik'te büyüdüğünü ve eğitimini burada aldığını söyler.⁸⁸ Haydar Bey'in Selanik'te tuttuğu ev, Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım'a komşudur.⁸⁹ Bu onu, Mustafa Kemal ile çocukluk arkadaşı yapmıştır. Batıcı görüşlere sahip olan babası, Aziz Haydar'ın modern eğitim anlayışı ile yetişmesine büyük önem vermiştir. Her ne kadar kendisi evde eğitime destek olsa da modern okullarda eğitim almasını da önemsemiş ve Selanik'te bulunan Feyziye ve Terakki okullarına göndermiştir.⁹⁰

Aziz Haydar babasının vefatının ardından annesi ile İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'da bir okul açmak için Maarif Nezaretine başvuruda bulunmuştur. Ancak Meşrutiyetin ilk günlerinde, bürokraside görülen karışıklıktan dolayı başvurusuna bir cevap alamamıştır.⁹¹ Meşrutiyetin ilk günlerinin karışıklığının ve 31

⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz., Sezen Karabulut, *Aziz Haydar ve Balkan Harbi Hatıraları Üzerine Bir Değerlendirme*, Libra Yay., İstanbul, 2024.

⁸⁵ *Tırhala*, Yunanca Trikkala/Trikala adıyla bilinmekte olup Orta Yunanistan da aynı adla anılan idari birimin (nomos) merkezidir. Teselya'nın batı kesimindeki büyük ovanın kuzeybatı ucunda yer alır. I. Bayezid ve Gazi Evrenos kumandasındaki Osmanlı birlikleri Batı Teselya ve Tırhalayı 1393 sonu ile 1394 başlarındaki bir seferle Osmanlı devleti topraklarına katmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Machiel Kiel, “Tırhala”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 114-116.

⁸⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2016, s. 141.

⁸⁷ Machiel Kiel, “Tırhala”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 116.

⁸⁸ Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 08 Aralık 1947, s. 3.

⁸⁹ Nezihe Araz, “Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1988, s.11.

⁹⁰ Aziz Haydar, “Kızılay Hatıraları”, *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 1.

⁹¹ İkinci Meşrutiyet bürokrasisinde yaşanan değişim ve kaotik ortamını anlamak için bkz. Mustafa İltar, *State, Bureaucracy and Power in Late Ottoman Empire (1908-1913)*, Atatürk Institute for Modern Turkish History at Boğaziçi University, 2021.

Mart isyanının yarattığı olağanüstü süreç geride kalmaya başladığında başvurusuna cevap alabilmiştir. Burada, öncelikle Dârümuallimat'ta⁹² sınava girmesi gerektiği ve başarılı olduğu takdirde okul açma ruhsatı alabileceği kendisine bildirilmiştir. Bunun üzerine Aziz Haydar sınava girmiş, başarılı olmuş ve okul açma ruhsatını almıştır. Bu süreçte kendisine Dârümuallimat müdür muavini Nakiye Hanım⁹³ destek olmuştur.⁹⁴

Aziz Haydar, tamamen kendi imkânları ile ailesinden kalan ziynet eşyalarını satarak Beyazıt'ta "Ana"⁹⁵ ismiyle bir okul açmıştır. Bu süreci kendisi şu sözler ile ifade etmiştir:

"İmtihanı verdim, ruhsatnameyi aldım. Beyazıt'ta Haydar Molla'nın (Mecelle hocası) konağında Ana ismiyle sekiz sınıf bir de ayrıca beş yaşından yedi yaşına kadar ana sınıfı olan mektebi açtım. Mektebin resmi müessis ve müdiresi ben olmakla beraber, mektebin idaresini deruhte eden ablam, mektep içinde müdire olarak bulunuyordu. Mektebi açmak için kimseden maddi yardım istemedim. Aile yadigarı elmas, altın, gümüş nem varsa hepsini sattım. Bir miktar da nakid ilâve ederek, müesseseyi meydana getirdim."⁹⁶

Aziz Haydar hayallerine kavuşmuş ve babasının vasiyetini yerine getirmiştir. Ancak açtığı okul yaşadığı talihsiz bir yangın üzerine ikinci senesinde kapanmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Topkapı'da bir şube açmış ancak okulun açıldığı yıl Balkan Savaşı patlak vermiş ve kısa süre sonra bu okul da kapanmıştır. Aziz Haydar, yaşadığı tüm zorluklara rağmen okul açma, kadınların eğitime katkıda bulunma amacından vazgeçmemiş ve İffet Halim Oruz'un⁹⁷ annesinin desteği ile bu kez de Erenköy'de "Ana" mektebini açmıştır. Ardından

⁹² 26 Nisan 1870 tarihinde kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla kız öğretmen okulu olarak kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

⁹³ Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden biri olan Nakiye Elgün 1880 yılında İstanbul'da doğmuş, 1900 yılında Dar'ümuallimat'tan mezun olduktan sonra aynı okulda muallim muavini, daha sonra ise müdür muavini olarak 1911 yılına kadar görev yapmıştır. 1912 yılında açılan Türk Ocağı'nın ilk kadın üyelerinden biri olmuştur. 8 Şubat 1935 tarihinde Erzurum milletvekili olarak meclise girmiştir. Detaylı bilgi için bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nakiye-elgun-1880-1954/>, Erişim tarihi: 07.08.2023, 15:18.

⁹⁴ Aziz Haydar, "Kızılay Hatıraları", *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 3.

⁹⁵ *Ana Mektebi*; 1909 yılında Mithat Paşa'nın akrabası Cemal Bey'in öncülüğünde Beyazıt'ta ev idaresi, biçki-dikiş, sağlık, çocuk yetiştirme, alaturka ve alafraza müzik, edebiyat, beden eğitimi, resim gibi derslerin okutulduğu eğitimli annelerin yetişmesini sağlamak amacıyla açılmış bir okul. Detaylı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

⁹⁶ Aziz Haydar, "Kızılay Hatıraları", *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 3.

⁹⁷ İffet Halim, 1904 yılında Bağdat caddesinde bir köşkte, eğitimli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1940 yılında İktisat Fakültesinden mezun olmuş ve çalışma hayatının içinde aktif olarak yer almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren aktif olarak kadın hareketinin içerisinde yer almıştır. Bu konudaki ilk filli girişimi ise 1927 yılında Türk Kadınlar Birliği'nin

Birinci Dünya Savaşı başlamış ve maddi sıkıntılar nedeniyle okulunu Maarif Nezaretine devretmiştir. Aziz Haydar'ın bu çabası günümüzde hâlâ ayakta olan, Türk eğitim tarihinin en köklü kurumlarından biri olan Erenköy Kız Lisesinin temellerini atmıştır. Her ne kadar şu anda okulun tarihçesinde Aziz Haydar'a ait bir bilgi yer almasa da⁹⁸ okulun temellerinin atılmasındaki rolünü şu cümleler ile ifade etmiştir:

“Mektebi açtığımanın ikinci senesi büyük yangın olmuş, talebelerim dağılmıştı. Bunun üzerine Topkapı’da bir şube açtım. İşte o sene Balkan harbi patladı. Bir sene sonra, Ana mektebinin merkezini açmaklığım için Erenköy’den: gazetemizin müessislerinden İffet Halim Oruz’un validesi müracaat etti. Ana mektebinin merkezini Erenköy’de açtım. Birinci Cihan Harbi’nin ikinci yılına kadar mektebim devam etti. Harb her şeyde olduğu gibi benim mütevazı bütçemde de tesirini gösterdi. Meccani talebem çoktu. Yollar kapandığı için Rumeli’den küçük malımın iradı gelmiyordu. Bu sebepten mektebimi Maarife devrettim. Erenköy Lisesinin ilk temelini ben atmıştım.”⁹⁹

Eğitim alanında önemli hizmetlerde bulunan Aziz Haydar, cemiyet çalışmalarında da aktif olarak yer almıştır. Veremle Mücadele Cemiyeti, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti¹⁰⁰, Türk Ocağı¹⁰¹ Donanma Cemiyeti, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer’de görev yapmıştır.¹⁰²

20. yüzyılın başında Türk milletinin kaderini değiştiren Balkan, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarında cephe gerisinde gönüllü olarak hizmet etmiştir. Balkan Savaşları sırasında Topkapı Fukaraperver Cemiyeti’nin başkanının isteği üzerine İstanbul’da gönüllü hemşirelik yapmış ve bu sırada cephe gerisinde yaşananları ve gözlemlerini “Balkan Harbi Hatıraları” başlıklı yazı dizisinde dile getirmiştir.

Diyarbakır şubesini açmasıdır. Bunların yanında İffet Halim Oruz’un yayın hayatına kazandırdığı en önemli çalışması ise *Kadın Gazetesi* olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Sezen Karabulut, “Bir Cumhuriyet Kadını Yazılarında Tanımak: İffet halim Oruz ve Kadın Gazetesi’ndeki Yazıları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 21, S. 3, Eylül/2019, s. 703-719.

⁹⁸ Okulun internet sayfasında yer alan tarihçesinde, kuruluş yılının 1911 olduğu ve Numune Mektebi adıyla Rıdvan Paşa köşkünde açıldığı belirtilmektedir. https://ekl.meb.k12.tr/icerikler/dunden-bugune-erenkoy-kiz-lisesi_5411117.html, (Erişim tarihi: 15.08.2023, 11:49).

⁹⁹ Aziz Haydar, “Kızılay Hatıraları”, *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 3.

¹⁰⁰ Nezihe Araz, “Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım”, *Milliyet*, 30 Temmuz 1988, s.9.

¹⁰¹ *Türk Ocağı azasından Aziz Haydar Hanımefendi. “Efendim, yasanın madde-i mahsusası mucibince 18 Mart 1926 tarihine müsaadif perşembe günü ocaklarımızın teessüs sene-i devriyesi münasebetile Ocaklılar Bayramı olduğundan yeom-i mezkurde akşam alafranga 20/30 alaturka 2/30’da bayrama iştirak etmek üzere Ocak salonuna teşrifiniz rica olunur ef. (İmza Reis Doktor)”, Nezihe Araz, “Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım”, *Milliyet*, 1 Ağustos 1988, s.9.*

¹⁰² Aziz Haydar, “Kızılay Hatıraları”, *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 3.

Hatıratın içeriğini; İktidara Yönelik Eleştiriler, Muvakkat Hastaneler ve Gönüllü Hemşireler, Açıklıkla İmtihan, Salgın Hastalık, Trakya Muhacirleri, Kadınların yaşadığı sıkıntılar şeklinde başlıklar altında toplayabiliriz. Haydar, ülkenin yaşadığı sıkıntıları iktidarın geç fark ettiği ve gerekli önlemleri almağı için şu cümleler ile eleştirmektedir;

“O sırada İtilâf ve Hürriyet Fırkası Kabinesi mevkii iktidarda bulunuyordu ve Kabine kendi kendisine Büyük Kabine namını vermişti!..

Büyük Kabine'nin değil bizim gibi memleketin bir köşesine sığınmış, kendi kendine çalışan mütevazı üç, beş kişiden, kendi varlığından bile haberi yoktu. Düşman artık her gün biraz daha İstanbul'a yaklaşıyordu da ortada bir hareket, bir canlılık eseri görülüyordu.”¹⁰³

Ülke de yaşanan siyasal sıkıntılar savaşın cephe sürecini olumsuz etkilediği gibi cephe gerisinde de sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde kaosa neden olmuş ve cephede yaralanan askerler ile kolera olduğu tespit edilen askerler aynı trende İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak koleralı askerler hastanelere kabul edilmediği için sokakta kalmışlardır. Bir gece yarısı bu hastalara yardım etmek üzere çağırılan Aziz Haydar hem hastaların durumunu hem de süreci sağlıklı yönetemeyen iktidara yönelik eleştirilerini şu sözler ile dile getirmiştir:

“Saat dokuz buçuktu. Pis çipil bir hava, kavurucu bir rüzgâr esiyordu. Şhremini Saray meydanına geldiğim zaman hayretler içinde kaldım... Gözlerim yavaş yavaş karanlığa alıştıkça biraz daha görebiliyordum. Dolaşanlardan birine seslendim ve sordum:

'Bunlar hasta imiş' dedi. 'Sirkeçiden arabalara doldurmuşlar hastahane hastahane dolaştırmışlar hiçbir yer kabul etmemiş. Arabacılar da bıkmış getirip buraya silkivermişler! Biz evden görüp çıktık ne olduğunu biz de anlıyamadık'...

Memleketin, ordunun bugün sıhî vaziyetiyle alâkadar olanlar halkı mı düşünüyorlar zannedersiniz? Eğer öyle olmuş olsaydı bir kere şüpheli hastaları yaralılarla karmakarışık buralara göndermez, oldukları yerde icabeden tedbiri alır ve orada tedavilerine çalışırlardı. Bunların geldiği vagonlara yarın sapaşğlam memleket yavrularını doldurup gönderecekler! Kirli vagonları değil dezenfekte, hattâ belki de çalı süpürgesiyle bile süpürmek zahmetinde bulunmıyacaklar. Sonra bu zavallılar oradan vagonlara doldurulmuş buraya gelmiş! Bunları arabalara bindirenler hasta olduklarını yolda gasiyan ede ede geldiklerini görmemişler mi? Yine yarın halk aynı arabalara hiç tereddütsüz binecekler!...”¹⁰⁴

¹⁰³ Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 22 Eylül 1947, s. 3.

¹⁰⁴ Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s. 3.

Bu süreçte hastaneler çok dolu olduğu için askerlerin sokak ortasına bırakılmasının sorumluluğunun da hükümette olduğu düşüncesi Aziz Haydar'da görünmekteydi ve hükümete yönelik şu eleştirilerde bulunmuştur: "...Olur kepa-zelik değil! Memleketin aslan gibi evlâtlarını bu hale getirdikten sonra sokağın ortasına dök hiç alâkadar olma! Bu nasıl hükümet nasıl idare!"¹⁰⁵

Hükümetin cephe gerisindeki ihtiyaçları gidermekte yetersiz kalması üzerine birtakım cemiyetler sosyal yardım faaliyetleri düzenleyerek yaralı askerlere yardım etmeye başlamışlardır. Bunun için muvakkat hastaneler kurulmuştur. Bu bilgiye Haydar'ın hatıratında yer alan şu bilgilerden ulaşılmaktadır.

"Ali Naci bey bembeyaz saçlı ve bıyıklı, hattâ nisbeten zinde, güler yüzlü, lâübalî tavırlı bir zattı. İsmail Hakkı bey, Naci beyden belki biraz daha küçük fakat ihtiyarlığı hiç benimsemeyen bir askerî kaymakam mütekaiddi idi. Naci bey de Miralay mütekaiddi kendi rivayetine göre, yetmiş dört yaşındaymış. Bütün doktor beyler de fahrî imişler; fakat nedense pek söylemiyorlardı. Esasen hastanelerimiz de iki üç kadın hademe ile kapıcı ve çamaşırcılarla yalnız aşçıbaşı maaşlıydı. Diğerleri, meselâ kâtip, o zaman Şehremini Polis Merkezinin komseri Manastırlı Cemil beyin oğlu kiler ve erzaka nezaret eden, hâsılı hastanenin her işine bakan, pansumana yardım eden hep Fukaraperver Cemiyetinin âzaları idiler. Ve fahrî olarak çalışıyorlardı."¹⁰⁶

Balkan Savaşlarının tüm şiddetiyle devam ettiği bu zorlu günlerde cephane ve erzak sıkıntılarının yanında bir de kolera salgınının sıkıntıları başlamıştır. Salgınun etkileri İstanbul da görülmeye başlamadan önce hastanelere haberler ulaşmış ve Aziz Haydar yazı dizisinin "Felaket Günleri" olarak tanımladığı bölümünde bu durumdan "Bütün bu felâketler yetmiyormuş gibi, bir de orduda Kolera çıktığına dair bazı haberler alıyorduk. Hâsılı öyle acı, öyle feci günler geçiriyorduk ki; aradan seneler geçtiği halde hâlâ hatırladıkça yüreğimin sızladığını içimdeki ateşin sönmediğini hissediyorum"¹⁰⁷ cümleleri ile söz eder.

Balkan Savaşları sırasında cephe gerisinde yaşanan sıkıntıların ve zorlukların detaylarına Haydar'ın hatıratında detaylı olarak ulaşılmaktadır. Bu nedenle savaşın sosyal boyutlarının incelenmesi açısından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de kadın tarihi ve kadın özyaşamöykülerinin yazımı, tarih yazımında önemli bir dönüşüme ortam hazırlamıştır. Meşrutiyet ve erken

¹⁰⁵ Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 20 Ekim 1947, s. 3.

¹⁰⁶ *Kadın Gazetesi*, 31 Mayıs 1947, s. 3.

¹⁰⁷ *Kadın Gazetesi*, 18 Ağustos 1947, s. 3.

Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerin sonucunda, kadınların gündelik hayatta daha görünür olmaları, eğitim hayatı içerisinde yükselmeleri ve daha farklı bir Türk kadın profilinin tarihsel bir kişilik olarak ortaya çıkması, kadınların önemini arttırmıştır. Daha önemli kişilikler haline gelen kadınların yazdıkları da tarih yazımında önemli bir yer oluşturmaktadır.

Türk kadın haklarının bugün ulaşılmış olduğu nokta, uzun tarihsel süreç içinde verilmiş mücadeleler sonunda olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde Batı dünyasındaki kadın, eğitim konusunda bazı haklar elde etmiş ve sosyal hayata dâhil olmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Batı dünyası ile askeri ve kültürel alanda gelişen münasebetleri, Batı'dan Osmanlı'ya yönelik bir etkileşim sağlamış, böylece Türk aydınının kadın hakları meselesine eğilmeye başladığı görülmüştür. Cumhuriyet dönemine kadar geçen bu süreç kadın meselesinde fikri temellerin oluşması bakımından önem taşımaktadır. Ancak kadın hakları konusunda köklü değişiklikler Cumhuriyet döneminde Medeni Kanun'un (4 Nisan 1926) hazırlanması ile gerçekleşmiştir.

Türkiye'de çağdaşlaşma hareketinin, Türk toplumunu değiştiren etkileri, kendisini belki de en belirgin biçimde kadının toplum yaşamı içindeki yeni yerinin belirlenmesinde göstermiştir. Kadınlar için "yeni yerin" kazanılması uzun ve zorlu bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Bu süreçte yaşanan sıkıntı ve mücadelelerin en iyi gözlenebileceği kaynaklar öz yaşam öyküleridir. Ayrıca bu mücadelede aktif olarak yer kadınlar, diğer kadınlara da örnek olabilmek ve onları da bilinçlendirebilmek amacıyla yaşadıklarını, gezip gördükleri yerlerdeki gözlemlerini, deneyimlerini aktarma sorumluluğu taşıyarak kaydetmişlerdir. Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki Türk kadınının öz yaşam öykülerinde özellikle Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecine şahitlik etmiş olanlarda, bu sürece katkı sağlama sorumluluğu hissedilmektedir. Bu nedendir ki gezi yazılarında özellikle ülkelerine örnek olabilecek olumlu kurumsal gelişmelerden sıkça söz etmişlerdir. Bahsi geçen bu özelliklere sahip kadın öz yaşam öyküsü örnekleri "*Kadın Gazetesi'nin*" sayfalarında sıkça yer almış ve bu çalışmada da değerlendirilerek tarih yazım literatürüne kazandırılmıştır.

KAYNAKÇA

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Albümü, C.1, s. 498.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.1: 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.3: 568-571.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.11: 564-566.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.18: 246-247.

Sürelî Yayınlar

Ağaoğlu, M. "Vatan Hizmetlerine Gönül Veren Kadınlarımız", *Kadın Gazetesi*, 3 Kasım 1947, s. 3.

Araz, N. "Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım", *Milliyet*, 28 Temmuz 1988, s. 11.

Araz, N. "Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım", *Milliyet*, 30 Temmuz 1988, s. 9.

Araz, N. "Eğitim Savaşının Öncüsü Aziz Haydar Hanım", *Milliyet*, 1 Ağustos 1988, s. 9.

Aziz Haydar, "Kızılay Hatıraları", *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 1.

Aziz Haydar, "Kızılay Hatıraları", *Kadın Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, s. 3.

Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s. 3.

Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 20 Ekim 1947, s. 3.

Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 22 Eylül 1947, s. 3.

Aziz Haydar, *Kadın Gazetesi*, 8 Aralık 1947, s. 3.

Çambel, P. "Amerika Seyahat Notları", *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s. 2.

Diblan, M. "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 13 Aralık 1948, s. 1.

Diblan, M. "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, s. 2.

Diblan, M. "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 24 Ocak 1949, s. 2.

Diblan, M. "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 7 Şubat 1949, s. 3.

Diblan, M. "Orta Şark Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 14 Şubat 1949, s. 3.

Gerede, L. H. "Brezilya Mektupları", *Kadın Gazetesi*, 24 Mayıs 1948, s. 3.

Gerede, L. H. "Brezilya Mektupları", *Kadın Gazetesi*, 12 Temmuz 1948, s. 3.

Gerede, L. H. "Brezilya Mektupları", *Kadın Gazetesi*, 16 Ağustos 1948, s. 3.

Güneydi, N. D. "Amerika'da Gezerken", *Kadın Gazetesi*, 29 Kasım 1948, s. 3.

İlgaz, H. "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 20 Ağustos 1951, s. 1.

- Ilgaz, H. "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 24 Eylül 1951, s. 1.
- Ilgaz, H. "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 8 Ekim 1951, s. 5.
- Ilgaz, H. "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 22 Ekim 1951, s. 2.
- Ilgaz, H. "Suriye İntibaları", *Kadın Gazetesi*, 5 Kasım 1951, s. 7.
- Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1947, s. 1.
- Kadın Gazetesi*, 31 Mayıs 1947, s. 3.
- Kadın Gazetesi*, 18 Ağustos 1947, s. 1.
- Kadın Gazetesi*, 18 Ağustos 1947, s. 3.
- Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1952, s. 1.
- Kadın Gazetesi*, 10 Mart 1962, s. 2.
- Onat, L. "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 2 Şubat 1948, s. 1.
- Onat, L. "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 16 Şubat 1948, s. 2.
- Onat, L. "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1948, s. 3.
- Onat, L. "1946-1947 Avrupa'sından Hatıralar (İntibalar)", *Kadın Gazetesi*, 19 Nisan 1948, s. 3.
- Oruz, İ. H. "Davalarımız", *Kadın Gazetesi*, 22 Mart 1947, s. 1.
- Oruz, İ. H. "Yeniden Seçim Yapılırsa", *Kadın Gazetesi*, 6 Ekim 1947, s. 1.
- Oruz, İ. H. "*Kadın Gazetesi*'nin Bir Yıllık Çalışmaları Dolayısıyla", *Kadın Gazetesi*, 1 Mart 1948, s. 2.

Kitaplar

- Aksoy, N. (2009). *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet, İletişim Yay., İstanbul.*
- Bekiroğlu, N. (1998). *Şair Nigâr Hanım, İletişim Yay., İstanbul.*
- Beşikçi, M. (2019). *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak, Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası, İletişim Yay., İstanbul.*
- Breisach, E. (2007). *Tarih Yazımı, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yay., İstanbul.*
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.*
- Carr, E. H. (1994). *Tarih Nedir, İletişim Yay., İstanbul.*
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yay., 3. Baskı, İstanbul.*
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.*
- Enginün İ, Canbur, M. ve Özdemir C. (1983). *Milli Mücadelede Türk Kadını, Türk Ticaret Bankası Yay., Ankara.*

- İlgaz, H. (1949). *Kıbrıs Notları, Kadın Gazetesi Yay.*, İstanbul.
- İlter, M. (2021). *State, Bureaucracy and Power in Late Ottoman Empire (1908-1913)*, Atatürk Institute for Modern Turkish History at Boğaziçi University, PhD. Dissertation, İstanbul.
- İnceoğlu, F. S. (2023). *A Lifetime Dedicateted To Republic: Hasene İlgaz With Her Works, Activities And Thoughts*, Yeditepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kafadar, C. (2022). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yay., İstanbul.
- Karabulut, S. (2024). *Aziz Haydar ve Balkan Harbi Hatıraları Üzerine Bir Değerlendirme*, Libra Yay., İstanbul.
- Karahasanoglu, S. (2013). *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Köse, E. (2006). *İffet Halim Oruz'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Niyazioğlu, A. (2017). *Dreams and Lives and in Ottoman İstanbul: A Seventeenth Century Biographer's Perspective*, Routledge, New York.
- Oruz, İ. H. (1986). *Türkiye'de Kadın Devrimi*, Gül Matbaası, İstanbul.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yay., İstanbul.

Makaleler

- Aksoy Sheridan, A. (2021). "Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject: Reading Osman Agha of Timişoara's Memoires as Self-Narrative", *International Journal of Middle East Studies*, 53/2, s. 323-330.
- Aksoy, N. (2016) "Autobiography: One Era Two Women: In Each Other's Mirror", *Kadın Hayatlarını Sempozyum Bildiri Kitabı*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 73-77.
- Alpaslan, G. G. (2015). "Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizimsel ve Betimsel Bir Bakış", *Türkbilgi*, 29, s. 147-160.
- Berktaş, F. (1993). "Writing and Reading Women's Autobiographies: What's Different?", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 126-134.
- Ekin, Ü. (2019). "Sosyo-Ekonomik Tarihçilik ve Annales Ekolü", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- İnsel, A. ve İlyasoğlu, D. (1984). "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul.
- Karabulut, S. (Eylül/2019). "Bir Cumhuriyet Kadını Yazılarında Tanımak: İffet Halim Oruz ve Kadın Gazetesi'ndeki Yazıları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 3, s. 703-719.

- Karabulut, U. (2012). "Hukuk Alanındaki İnkılâplar", *İnkılap Dersleri*, 4.B., Ed: S. İnan, C. Akseki, Gökçe Yay., Denizli, s. 225-231.
- Karahasanoglu, S. (2019). "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları", *Turkish History Education Journal*, 8(1), s. 211-230.
- Kınel, M. (2012). "Tırhala", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 114-116.
- Schink, I. C. (2011). "Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşi Melek Hanımın Otobiyografisi", *Bedeni, Toplum, Kâinatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, (Çeviren: Pelin Tünay-dın), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 295-334.
- Tansel, F. A. (1987). "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler", *Belleten*, LI/199, s. 281-304.
- Tekeli, Ş. (1979). "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın* (Ed.N.A. Unat), Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, s. 376-381.
- Terzioğlu, D. (2002). "Man in the Image of God in the Image of Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyazi Mısri (1618-94)", *Studia Islamica*, s. 139-165.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (Ocak-Nisan/2020) "Prof. Dr. Perihan Çambel (1909-1987) Türkiye'de Patoloji ve Kansere Mücadelede Öncü Bir İsim", *Nobel Medicus Portreler*, Cilt 16, Sayı:1, s. 75-77.

İnternet Kaynakları

- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kadin-gazetesi>, Erişim Tarihi: 02.04.2024.
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nakiye-elgun-1880-1954/>, Erişim Tarihi: 07.08.2023, 15:18.
- https://ekl.meb.k12.tr/icerikler/dunden-bugune-erenkoy-kiz-lisesi_5411117.html, Erişim Tarihi: 15.08.2023, 11:49.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 131-153.

Geliş Tarihi: 31 Mart 2024

Kabul Tarihi: 13 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Türk Kadın Boks Tarihinde Bir İz: Demir Yumruk Şennur Demir'in Hayatı, Kariyeri ve Türk Boksuna Katkıları

Yenal ÜNAL**

Öz

Şennur Demir, Türk kadın boks tarihine adını güçlü bir biçimde yazdırmış son derece önemli bir sporcudur. Özellikle 8-20 Mayıs 2022 tarihinde Uluslararası Boks Birliği (IBA) tarafından Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen 2022 Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası'nda +81 kiloda elde ettiği Dünya Şampiyonluğu başarısıyla birlikte bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin, ev sahipliğinde düzenlenen organizasyonu Türkiye takım hâlinde şampiyon tamamlamıştır. Söz konusu Dünya Şampiyonası'nda 48 kiloda Ayşe Çağırır, 50 kiloda Buse Naz Çakıroğlu, 54 kiloda Hatice Akbaş ve 66 kiloda Busenaz Sürmeneli altın madalya kazanmıştır. İstanbul'un ev sahipliğinde düzenlenen şampiyona, Türk kadın boks tarihine geçmiştir. Toplam madalya sayısı bakımından Türk kadın boksunun en başarılı Dünya Şampiyonası'nın yaşandığı turnuvada milli sporcular, 2 şampiyonluğun kazanıldığı 2008 Dünya Şampiyonası'nı geride bırakarak rekor kırdılar. Ortaya çıkan bu önemli başarı Türkiye'de boks sporuna olan ilgiyi gözle görünür ölçüde arttırmıştır. Özellikle kadınlar arasında boks, ön yargıyla yaklaşılan bir spor dalı olmaktan çıkıp merak edilen bir spor dalına dönüşmüştür. 2022 yılında gelen büyük başarıdan sonra İl Gençlik ve Spor Müdürlüklerine bağlı olarak faaliyet gösteren boks spor salonlarına kayıt olup bu spora başlayan genç kadınların sayısında artışlar gözlemlenmiştir. Bu makale kapsamında; söz konusu Dünya Şampiyonası'nda +81 kiloda Dünya Şampiyonu olan, önceki uluslararası turnuvalarda üst düzey başarılar elde eden Millî Boksör Şennur Demir bazı yönlerden araştırma konusu yapılmıştır. Makalede öncelikle hayatı ve kariyeri hakkında hemen hemen hiçbir bilimsel araştırma bulunmayan Şennur Demir'in hayat

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (yenalunal@yahoo.com), (Orcid: 0000-0002-4043-8424).

hikâyesi ve kariyerinin gelişimi birinci el kaynaklardan faydalanmak suretiyle araştırılmıştır. Akabinde bu bilgilerden hareketle onun Türk kadın boks tarihine olan katkıları birçok farklı cepheden incelenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Konu hakkında şu an için hemen hemen hiçbir bilimsel çalışmanın bulunmaması nedeniyle Millî Boksör Şennur Demir ile doğrudan doğruya temas sağlanmış ve sporcunun kişisel arşivinden istifade edilmiştir. Dolayısıyla sonraki boks tarihi araştırmalarına katkı sağlaması düşünülen bu çalışmada; doğrudan doğruya sporcunun arşivinden faydalanılmıştır. Bu makale çalışmasının alanında ilk çalışmalarından biri olması hasebiyle bazı eksiklikleri bünyesinde barındırması olasıdır. Ancak Türk boks tarihine göz ardı edilemeyecek ölçüde bir katkı sunması ve yeni çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şennur Demir, Boks, Boks Tarihi, Türkiye, Dünya Şampiyonası

A Mark in Turkish Women's Boxing History: The Life, Career and Contributions of Iron Fist Şennur Demir to Turkish Boxing

Abstract

Şennur Demir is an extremely important athlete who has written her name strongly in the history of Turkish women's boxing. She attracted all the attention especially with her World Championship success at +81 kg in the 2022 World Women's Boxing Championships hosted by the International Boxing Association (IBA) in Türkiye on May 8-20, 2022. Turkey completed the organization hosted by Türkiye as a team champion. Ayşe Çağırır at 48 kg, Buse Naz Çakıroğlu at 50 kg, Hatice Akbaş at 54 kg and Busenaz Sürmeneli at 66 kg won gold medals at the World Championship. The championship, hosted by Istanbul, made Turkish women's boxing history. In the tournament, which was the most successful World Championships of Turkish women's boxing in terms of the total number of medals, the national athletes broke a record by surpassing the 2008 World Championships, where 2 titles were won. This significant success has visibly increased the interest in boxing in Türkiye. Especially among women, boxing has gone from being a prejudiced sport to one of curiosity. After the great success in 2022, there has been an increase in the number of young women enrolling in boxing gyms operating under the Provincial Youth and Sports Directorates and starting this sport. Within the scope of this article; National Boxer Şennur Demir, who became the World Champion in the +81 kg category at the World Championship and achieved high level success in previous international tournaments, is the subject of research in some aspects. In the article, first of all, the life story and the development of the career of Şennur Demir, about whose life and career there is almost no scientific research, has been researched by making use of first-hand sources. Then, based on this information, her contributions to the history of Turkish

women's boxing were tried to be examined and analyzed from many different fronts. Due to the fact that there is almost no scientific study on the subject at the moment, the National Boxer Şennur Demir was contacted directly and the personal archive of the athlete was utilized. Therefore, in this study, which is thought to contribute to future boxing history research; the archive of the athlete was directly utilized. Since this article is one of the first studies in its field, it is possible that it may contain some shortcomings. However, it is expected to make a contribution to the history of Turkish boxing that cannot be ignored and to serve as a source for new studies.

Keywords: Şennur Demir, Boxing, Boxing History, Türkiye, World Championship

Giriş

Boks iki boksör arasında, belirli bir sürede (raunt), belirli bir alanda (ring), tespit edilmiş koşul ve kurallar uygulanarak yumruğun çeşitli hizalardan kullanılmasıyla yapılan bir spor dalıdır.¹ Boks saldırı, savunma ve karşılıklı mücadele olarak bilinir.² Boks sporunda amaç iyi yumruk vuruşlarıyla rakibin kemer üstü bölgesine isabetli vuruşlar yapmaktır. Aynı zamanda rakipten gelen vuruşların iyi savunulması stratejisi de en az isabetli vuruşlar kadar önemlidir. Bu sporla ilgilenen sporculara boksör adı verilmektedir. Boks sporu amatör ve profesyonel olmak üzere iki şekilde yapılır.³ Amatör boksör kask ve döşeme rengine göre atlet ve fanila kullanmak mecburiyetindeyken; profesyonel boksörler kask, atlet, fanila kullanmak zorunda değildirler. Boks karşılaşmaları, dört köşe etrafı halatlarla çevrilmiş "ring" adı verilen alanda yapılır. Boks zil çalmasıyla başlar. Rakipler önce birbirlerini tartıp akabinde birbirlerine vurmaya başlarlar. Bir vuruşun puan alabilmesi için rakibin bel üstü bölgesine temiz bir vuruşun gerçekleşmesi gerekmektedir. Vuruşun yapılabileceği alan rakibin yüzü ve gövdesidir. Yarışma beş kişiden oluşan jüri tarafından izlenir ve bir vuruşun puan alıp alamayacağını jüri

¹ Kenan Şengül, *Boks Tarihi*, Başkent Yayınevi, Ankara, 1991, s. 3.

² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt III, Gelişim Yayınları, 1986, s. 1768-1770.

³ *Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt II, Gelişim Yayınları, 1984, s. 582-583.

belirler. Beş kişiden üçü aynı fikirde olmadığı sürece boksör puan alamaz. Puanlama elektronik olarak yapılır.⁴

İnsanın ellerini ve kollarını kendini koruma, saldırı maksadıyla kullanması boks sporunun ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu nedendir ki boks, tarih öncesi çağlara kadar uzanan en eski spor dallarından birisidir. Kimi tarih otoriteleri boks tarihinin en az 3000 yıl öncesine dayandığını ifade etmektedir.⁵ Eskiden askerî amaçlarla cimnazyumlarda öğretilen boksun spor olarak yapıldığına ilişkin ilk kanıtlar Girit'te M.Ö. 1500'lerden kalma belgelerde bulunmuştur.⁶ Eski Yunanlar, M.Ö. 7. yüzyılda boks olimpiyat oyunlarına sokmuştur. M.Ö. 684'teki olimpiyat oyunlarında, ilk kez yer alan boks karşılaşmaları tek kategori üzerinden yapılmıştır.⁷ Dünyanın en eski sporlarından biri olan boksun, spor olarak varlığını kabul ettirebilmesi ancak 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kayıtlara geçen ilk eldivensiz dövüş 1681'de Albemarle dükünün uşaklarından biriyle bir kasap arasında İngiltere'de yapılmıştır. Ancak ilk şampiyon olarak İngiliz ödül dövüşçüsü James Figg kabul edilir. 1719'da oy birliğiyle şampiyon olan Figg, bu ünvanı 15 yıl kadar elinde tutmuştur.⁸

İngiltere'nin üçüncü ağır sıklet boks şampiyonu olan Jack Broughton ile birlikte boksa yeni kurallar eklenmiştir.⁹ Broughton, 1743 yılında kendi ismi verilen kuralları karşılaşmalardaki kayıpları önleyebilmek için ortaya koymuştur. Broughton kuralları boks tarihindeki ilk yazılı kurallardır. Broughton kuralları, sporcuları korumayı hedef alır. Örnek vermek gerekirse; boksör yumruk yedikten sonra yere düşer ve otuz saniye içerisinde karşılaşmaya devam edemezse mağlup sayılır. Ayrıca yere düşen boksörü yumruklamak ve belden aşağı vurmak yasaktır.¹⁰ Ancak 19. yüzyıl boyunca yaşanan yeni eklemelerle oyunun temel kuralları

---

⁴ Ayşe Deniz Uçar, "Türkiye Amatör Boks Müsabakalarındaki Davranışların İller Arası Karşılaştırılması", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2007, s. 6-7.

⁵ Harun Kahraman, "Türk Milli Takımında Yer Alan Boksörlerin Boks Sporuna Başlama Nedenleri ve Beklentilerinin Belirlenmesi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2019, s. 14.

⁶ Mehmet İmamoğlu, Osman İmamoğlu, "Roma Zamanı ve Öncesinde Çıplak Yumruk ve Eldivenli Boks", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt XI, Sayı 59, 2018, s. 560-561.

⁷ *Ana Britannica Ansiklopedisi*, Cilt IV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 383-384.

⁸ Yusuf Öztürk, "Türk Boks Antrenörü Profiline Sportif Başarıyla İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2006, s. 8.

⁹ <https://www.britannica.com/biography/Jack-Broughton>, (07.07.2024 tarihinde erişildi).

¹⁰ Alper Akbulut, "Taekwondo ve Boks Antrenörlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Antalya, 2018, s. 22-24.

netleşmiştir. 20. yüzyıl başlarından itibaren kurallar bugünkü çağdaş normlarına kavuşmuştur.¹¹

Türk kültüründe spor her daim ön planda olmuştur. Özellikle orduların sefere hazırlıklı durumda bulunması amacıyla daima spora ve talime müracaat edilmiştir.¹² Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı gibi farklı Türk devletlerinde avcılık, okçuluk, güreş, ata binme ve kılıç kullanma gibi çeşitli spor dalları daima ön planda olmuştur.¹³ Bu sporlar, savaşa hazırlık için ortaya çıkıp sonrasında Türk kültür hayatının ayrılmaz birer parçası hâline gelmiştir. Spor, sadece fiziksel faydaları için değil, aynı zamanda çocukların yetiştirilmesinde, han ve sultanların seçilmesinde ve düğün törenlerinde sergilenen gösterilerde de önemli bir rol oynamıştır. Türk kültüründe tarihî kökleri kesinlikle bulunmakla birlikte; boksun modern şekli ilk kez 1904'te Mösyö Goury adlı Galatasaray Lisesi Fransız Edebiyat Öğretmeni tarafından Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde icra edilmiştir. Selim Sırrı Tarcan'ın¹⁴ yine II. Meşrutiyet devrinde açtığı Terbiye-i Bedeniye Mektebi'nde de boks dersleri verilmeye başlanmıştır.¹⁵ Boksun Türkiye'de ring içine taşınmasında ilk adımı atanlar İngilizlerdir. İstanbul'da yaşayan İngilizlerin ilkel koşullarda 1910'lu yıllarda oluşturdukları ringlerde karşılıklı yumruk attıkları bilinmektedir. Onlara hemen sonra Fransızların da katıldıkları görülmektedir. Dönem dönem Fransızlar ülkelerinden profesyonel boksörler getirip İstanbul'da heyecanlı maçlar düzenledilerse de İngiliz ve Amerikalı boksörlerin yapmış olduğu maçlar bu spora olan ilgiyi daha fazla arttırmıştır.¹⁶

Dolayısıyla boksun Türkiye'de bir yüzyıldan fazla bir geçmişi bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu spor dalı Türkiye'de 20. yüzyılın başlarında bireysel faaliyetlerle başlamıştır. Mondros Mütarekesi¹⁷ hükümlerine dayanılarak İstanbul'un işgal edildiği yıllarda İngiliz ve Fransız askerlerin Beyoğlu'nun ünlü

¹¹ Ayşe Deniz Uçar, *a.g.t.*, s. 8-9.

¹² Mehmet Uçar, "Boksta Ayakta Dansın Müsabaka Sonucuna Etkisi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2007, s. 25-26.

¹³ Yunus Emre Karakaya, *Erken Dönemden Moderniteye Spor Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022, s. 74.

¹⁴ Türk spor tarihinde çok önemli bir yeri olan Selim Sırrı Tarcan'ın hayatı ve başta boks sporu olmak üzere Türk sporunun gelişimi için yapmış olduğu katkıları inceleyen güncel bir çalışma için bk. Mustafa Mutlu, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Beden Terbiyesi ve Sporda Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)*, Libra Kitap, İstanbul, 2020, s. 45-49.

¹⁵ Türk kültüründe boksun ve diğer spor dallarının gelişiminin çeşitli yönlerden başarılı bir analizi için bk. Muhammed Sıddık Çemç, Alper Akbulut, "Fighting for Life: Historical Development of Boxing in Turkish Culture", *Sportive*, Volume VI, Issue 2, 2023, s. 101.

¹⁶ Doğan Yıldız, *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, Telebasım Yayınları, İstanbul, 2002, s. 297.

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1920)*, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1970, s. 1; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 12-14; İsmet İnönü, *Hatıralar*, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 157-158; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90; Ali Fuat

salonlarında yaptıkları çekişmeli karşılaşmalar boksun tanınması ve Türk gençleri arasında hızla yayılmasına katkı sağlamıştır.¹⁸ İlk boks kulübü, Musevi Aksiyani Efendi tarafından Fransa Boks Federasyonu'nun denetimi altında 1920'lerde kurulmuştur.¹⁹ Türk boksunun ilkleri İngiliz Kemal adıyla bilinen Esat (Tomruk), Fenerbahçe futbolcularından Yavuz İsmet (Uluğ), Mısırlı Mazhar Bey, Galatasaray futbolcularından Sabri Mahir, Mazlum Kemal, Ziya (Bayer), Ali Sami, Hilmi Hoca ve Kemal Hoca gibi isimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki süreçte Kurtuluş, Fenerbahçe ve Galatasaray Spor Kulüpleri'nde boks şubeleri açılmak suretiyle buralara yeni sporcular kazandırılmıştır.²⁰

TBF (Türkiye Boks Federasyonu), 1924 yılında kurulmuş, 1927 yılında AIBA (Uluslararası Amatör Boks Birliği) üyeliğine kabul edilmiştir. Boks Federasyonu'nun başına da Eşref Şefik getirilmiştir. Sadece amatör boksa izin veren federasyon, ferdi ve kulüpler arası Türkiye Şampiyonaları ile Uluslararası Boğaziçi Boks Turnuvası'nı tertip etmiştir. Boksta ilk Millî Türk Takımı 1928 yılında kurulmuş ve aynı yılda ilk uluslararası başarı SSCB'de (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) kazanılmıştır. Türk boksunda yeni bir dönem başlatan ve yaptığı 359 maçın 358'ini kazanan Melih Açıba, 1938 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen "Altın Eldiven" Şampiyonası'nda birinci olmuştur. Ayrıca 1946'da ilk kez düzenlenen Avrupa Boks Şampiyonası'nda Vural İnan "En Teknik Boksör" seçilmiş, Halit Ergönül de Avrupa karmasına davet edilmiştir. Kısa bir süre için Güreş Federasyonu'na bağlanan boks, 1942'de yeniden bağımsız bir federasyona dönüşmüştür. Türkiye, 1946 yılından bu yana uluslararası şampiyonalarda bu spor dalında temsil edilmektedir. Türkiye'de boks 1942 yılında federasyonun kurulmasından sonra çok daha sistematik ve disiplinli bir gelişim sürdürmüştür.²¹

Türkiye'nin ilk lisanslı kadın boksörü Şükran Çalbak'ın 1982 yılında lisans almasından sonra bu spor dalı kadınlar arasında da ilgi görmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1980'li yıllardan sonra erkeklerin yanı sıra kadınlar tarafından da

---

Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. Bs. Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 83; Cevad Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 18-19; Temuçin Faik Ertan vd. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Bs. Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 71; Yenal Ünal, "Millî Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasal Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, ed. Nurgün Koç, Cilt I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 92-96; Yenal Ünal, "Millî Mücadele'de Bartın", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 25, 2016, s. 614-615.

¹⁸ Baki Aydın, *Türk Boks Tarihi 1911-2020*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 16;

Cem Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*, Fotospor Yayınları, İstanbul, 1991, s. 76.

¹⁹ Ergun Hiçyılmaz, *Türk Spor Tarihi*, Demet Ofset, İstanbul, 1974, s. 79.

²⁰ <https://www.turkboks.gov.tr/kurumsal/turk-boks-tarihi> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

²¹ <https://www.turkboks.gov.tr/kurumsal/turk-boks-tarihi> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

profesyonel olarak yapılmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de kadın boksunun yaklaşık 40 yıllık bir tarihinin bulunduğunu ifade edebiliriz. Daha önceki satırlarda ifade edildiği üzere Türkiye’de boksun gelişimi üzerine ciddi akademik çalışmalar yapılmış olmakla birlikte; kadın boksunun ortaya çıkışı ve yaklaşık 40 yıllık gelişim serüveni hakkında hemen hemen hiçbir akademik çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu handicap bu araştırma için de ciddi bir engel olarak ortaya çıkmaktadır.²²

Bu makalede; Türk kadın boksuna son yıllarda büyük katkılar sunmuş olan Şennur Demir çeşitli açılardan araştırma konusu yapılmıştır. Şennur Demir, Türk kadın boks tarihine adını güçlü bir biçimde yazdırmış son derece önemli bir sporcudur. Özellikle 8-20 Mayıs 2022 tarihinde Uluslararası Boks Birliği (IBA) tarafından Türkiye’nin ev sahipliğinde düzenlenen 2022 Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası’nda +81 kiloda elde ettiği Dünya Şampiyonluğu başarısıyla birlikte bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye’nin, ev sahipliğinde düzenlenen organizasyonu Türkiye takım hâlinde şampiyon tamamlamıştır. Söz konusu Dünya Şampiyonasında 48 kiloda Ayşe Çağırır, 50 kiloda Buse Naz Çakıroğlu, 54 kiloda Hatice Akbaş ve 66 kiloda Busenaz Sürmeneli altın madalya kazanmıştır. İstanbul’un ev sahipliğinde düzenlenen şampiyona, Türk kadın boks tarihine geçmiştir. Toplam madalya sayısı bakımında Türk kadın boksunun en başarılı Dünya Şampiyonası’nın yaşandığı turnuvada millî sporcular, 2 şampiyonluğun kazanıldığı 2008 Dünya Şampiyonası’nı geride bırakarak rekor kırdılar. Ortaya çıkan bu önemli başarı Türkiye’de boks sporuna olan ilgiyi gözle görünür ölçüde arttırmıştır. Özellikle kadınlar arasında boks, ön yargıyla yaklaşılan bir spor dalı olmaktan çıkıp merak edilen bir spor dalına dönüşmüştür. 2022 yılında gelen büyük başarıdan sonra İl Gençlik ve Spor Müdürlüklerine bağlı olarak faaliyet gösteren boks spor salonlarına kayıt olup bu spora başlayan genç kadınların sayısında artışlar gözlemlenmiştir.²³

Bu makale kapsamında; söz konusu Dünya Şampiyonası’nda +81 kiloda Dünya Şampiyonu olan, önceki uluslararası turnuvalarda üst düzey başarılar elde eden Millî Boksör Şennur Demir bazı yönlerden araştırma konusu yapılmıştır. Makalede öncelikle Demir’in hayat hikâyesi ve kariyerinin gelişimi birinci el kaynaklardan faydalanmak suretiyle araştırılmıştır. Akabinde bu bilgilerden hareketle onun Türk kadın boks tarihine olan katkıları birçok farklı açıdan incelenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Konu hakkında şu an için hemen

²² <https://mustafakemalim.com/turkiyenin-lisansli-ilk-kadin-bokoru-sukran-calbak/> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

²³ <https://www.trthaber.com/haber/spor/milli-boksorlerden-tarihi-basari-681748.html> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

hemen hiçbir bilimsel çalışmanın bulunmaması nedeniyle Millî Boksör Şennur Demir ile doğrudan doğruya temas sağlanmış ve sporcunun kişisel arşivinden istifade edilmiştir. Dolayısıyla sonraki boks tarihi araştırmalarına katkı sağlaması düşünülen bu çalışmada; doğrudan doğruya sporcunun arşivinden faydalanılmıştır. Bu makale çalışmasının alanında ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle bazı eksiklikleri bünyesinde barındırması olasıdır. Özellikle bilimsel kaynak alanında ciddi bir sıkıntı vardır. Ancak Türk boks tarihine göz ardı edilemeyecek ölçüde bir katkı sunması ve yeni çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir.

Hayatı ve Kariyeri

Şennur Demir, 10.08.1982 tarihinde Bartın'ın bir ilçesi olan Amasra'da beş çocuklu bir ailenin dördüncü üyesi olarak dünyaya gelmiştir. İlk ve ortaokulu öğrenimini Amasra'da Çanakçılar İlköğretim Okulunda lise öğrenimini ise Bartın'da Ticaret Meslek Lisesinde gerçekleştirmiştir. Dünyaya gelmiş olduğu yerleşim biriminde kendisini yönlendirebilecek ya da kendisinin örnek alabileceği bir rol modelin bulunmaması nedeniyle lise öğrenimini bitirince 2001 yılında kendi yöresinden pek çok insanın yaptığı gibi İstanbul'da gidip tekstil sektöründe çalışmaya başlamıştır. Bu sektörden birçok iş yerinde kendisine sigorta yapmadıkları için ayrılarak İstanbul Üniversitesi'nde özel güvenlik görevlisi olarak çalışmıştır. 2002-2005 yılları arasında bu kurumda görev yapmıştır. 2005 yılında Bartın'da Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda iş bulması üzerine memleketine dönmüştür. 2005 yılından 2010 yılına kadar Bartın'da Kredi ve Yurtlar Kurumunda çalışmıştır. Bu dönüş aynı zamanda Demir'in hayatına etki edecek hayati gelişmelere de bir başlangıç olmuştur.²⁴

Şennur Demir'in spor kariyeri 25 yaşında başlamıştır. Sporcu, 2007 yılından itibaren sporun çeşitli dallarıyla ilgilenmiştir. Kendisiyle 03.02.2024 tarihinde gerçekleştirdiğimiz mülakatta boksa başlamasına ilişkin olarak şu önemli bilgileri vermiştir.²⁵ *“Ben 25 yaşında spor hayatıma başladım. Bu yaşıma kadar her şeyi kabullenmiş hayatı olağan şekilde hiç zorlamadan yaşarken, hayatıma mucize gibi bir spor branşı girdi. Bu branş, bu oyun bokstu. Ben Bartın'ın merkeze uzak bir köyünde doğdum,*

²⁴ “Şennur Demir ile Yapılan Mülakat”, Mülakat Tarihi: 03.02.2024. Şennur Demir, Bartınlıdır. Ancak başta Millî Takım Antrenörlüğü olmak üzere boksu bıraktıktan sonra yürüttüğü diğer görevlerinden dolayı hem oldukça yoğun bir gündemi bulunmakta hem de Ankara'da yaşamaktadır. Sporcunun başta Millî Takım'daki görevleri olmak üzere diğer vazifelerini gerçekleştirmede yaşadığı yoğunluktan dolayı kendisini meşgul etmemek adına mülakatı zoom programı üzerinden gerçekleştirme yönünde karar aldık. Kendisinin de kabul etmesi üzerine söz konusu mülakat ilgili program üzerinden gerçekleştirilip youtube kanalımıza yüklenmiştir. Aşağıdaki linkten erişilebilir.

²⁵ Yapılan mülakat çalışması için erişim linki: <https://www.youtube.com/watch?v=YTuvPpvZlvg&t=163s> (31.03.2024 tarihinde erişildi).

büyüdüm. Önümde bana rol model olacak hiç kimse yoktu. En büyük hayalimiz okulumuzu bitirince köydeki diğer tanıdıklarımızın da yaptığı gibi İstanbul'a gitmekti. İstanbul'da özel güvenlik görevlisi olarak çalışırken 2005 yılında Bartın'da iş bulunca tekrar memleketime döndüm. İşte benim hayatımın oyunu Bartın'a tekrar döndüğümde başladı. 2007 yılında uzak doğu sporlarına başladım. Spor salonunda tanıştığım Ferhat Konuş isimli eski bir boksör ve antrenör olan arkadaşım sayesinde boksla ilgilenmeye başladım. Bu sporun hayatımı bu kadar değiştireceğini hayal etmemiştim. Arkadaşım Ferhat bana bu konuda rol model oldu ve bu sporun bana neler katacağını anlattı. Millî sporcu olarak ülkemi temsil edebileceğimi ve bu sayede aileme yük olmadan üniversitede okuyabileceğimi anlattı. Avrupa ve dünya derecesi yaptığımda beden eğitimi öğretmeni olarak atanabileceğimi anlattı. İşte benim hayat oyunumun kuralları ve hedefleri bu şekilde çizildi."²⁶ Dolayısıyla Şennur Demir'in çalışmak için gittiği İstanbul'dan, doğduğu Bartın'a dönüşü aynı zamanda kariyerinde ayrı bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Farklı sektörlerde farklı işlerle meşgul olan Demir, bir arkadaşı vasıtasıyla sporun çeşitli dallarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Aslında boksa başladığı yaş büyük başarılarla imza atmak isteyen ve dev hedeflere sahip olan bir sporcunun boksa başlaması için ileri bir yaştır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken temel husus Demir'in boks için oldukça geç bir yaşta spora başlamasına rağmen bu spor dalında en son noktayı Dünya Şampiyonluğu'yla koymuş olmasıdır. Peki, izah edilmeye çalışılan koşul ve şartlar temelinde; bu güç başarı nasıl yakalanmıştır? Bu hususta Şennur Demir şu çok değerli bilgileri vermektedir: "Spora başladığımda 25 yaşındaydım. Bu yaşta kendimi buldum. Yaptığım spor insanların dışarıdan baktıklarında onlara zor geliyordu ama bu spor önce beni sonra çevremi ardından da bütün dünyamı değiştirdi. Kendimi değiştirmemin yanı sıra boks sayesinde üniversite okudum, yüksek lisans yaptım ve öğretmen olarak atandım. 2016 yılında 34 yaşında Dünya Üçüncüsü, 2018'de 36 yaşında Dünya İkincisi, 2022'de de 40 yaşında Dünya Şampiyonu oldum. Olmaz dendi, yapamazsın dendi, yaşın geç dendi, alt yapın yok dendi. Evet hiç bir zafere güle oynaya gitmemiştim, birçok sakatlık, birçok ameliyat geçirmiştim ama hiçbir zaman pes etmedim, kimse zafere giderken bana çiçekli yollar sunmadı, beklemedim de. Ayağımın altındaki taşları hep ben kaldırdım, gücüm yetmediği yerde ayağım o taşlara takıldı düştüm ama tekrar kalktım. 'Yokluğu gördüm, acıyı tattım, başarıyı da paylaştım'. Hayatımda öğrendiğim en büyük ders 'Bir kadın kendini değiştirirse dünyayı değiştirir' düşüncesinden hareketle değişime kendimizden başlamamız gerektiği ve bu sayede çevremizi değiştirmemiz gerektiğidir. Bu dünyada tek bir hayatımız var ve onu nasıl yaşayacağımız kendimize bağlı. İnsan için geç kaldım diye bir şey yoktur. Ne zaman başlarsan senin için en erken vakit odur. Ben her sabah uyandığымda bugün benim hayatımın geriye kalan ilk günü diyorum

²⁶ "Şennur Demir ile Yapılan Mülakat", Mülakat Tarihi: 03.02.2024.

ve ilk güne güzel başlamak lazım.”²⁷ Şennur Demir’in spor geçmişi, Bartın’a dönüşüyle birlikte başlamıştır. Birçok farklı spor dalıyla meşgul olmuştur. Örneğin ilk sportif başarısı 2007 yılında kazanmış olduğu Kick Boks Türkiye 3.lüğüdür. Bu spor dalında 2008 ve 2009 yıllarında arka arkaya iki defa Türkiye Şampiyonu olmuştur. 2009 yılında ilk defa boks dalında bir derece elde ederek Türkiye 3.lüğüne ulaşmıştır. 2010 yılında tekrar Türkiye Kick Boks Şampiyonu olmuştur. Aynı yıl ayrıca Ashiara Karate dereceleri kazanmıştır. 2011 yılında Kick Boks Türkiye Şampiyonluğu, Avrupa Birliği Ülkeleri Boks Şampiyonasında 2.lik, Türkiye Boks Şampiyonasında yine 2.lik derecelerini elde etmiştir.²⁸

Demir, 2011 yılında millî sporcu olmuş ayrıca Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesine başlamıştır. 2012 yılında Büyük Kadınlar Dünya Boks Şampiyonası’nda çeyrek finale yükselmiş ve aynı yıl tekrar Türkiye Boks Şampiyonu olmuştur. 2013 yılında aynı başarıyı tekrarlayarak Türkiye Boks Şampiyonu derecesini elde etmiştir. 2007 yılında ilk sportif başarısını kazanan Şennur Demir kısa sürede boks ve kick boks dallarında Türkiye Şampiyonluğu ile uluslararası dereceler alması nedeniyle dikkatleri üstüne çekmiştir. Ancak bu başarılar için kimi zaman büyük bedeller de ödemek zorunda kalmıştır. Örneğin, 2013 yılında ciddi bir sakatlık durumuyla karşılaşmıştır. Şennur Demir yaşadığı sakatlığa ve sonraki sürece ilişkin olarak şu bilgileri paylaşmıştır: *“Bu oyun benim için dörtlüklük gitmedi tabii ki. 2013 yılında dizimden sakatlandım ve ön çapraz bağ ameliyatı geçirdim. Bir yıl spora ara vermek zorunda kaldım. Tam iyileştim derken 2014 yılında tekrar kopardım ve yeniden ameliyat oldum. Artık iyileştim spora dönebilirim derken girdiğim bir Ankara Şampiyonası’nda el bileğimi kırdım. Bu oyun benim için artık içinden çıkılmaz bir hâl almaya başlamıştı. El bileğim kırıldığında artık yeniden spor yapamayacağımı düşünmeye başlamıştım. Bu nedenle Bartın’da antrenörlük yapmaya başladım. Artık oyun bitti derken asıl oyun benim için yeniden başlamıştı. Herkes bırakmam gerektiğini, yaşımın spor için çok geç olduğunu, zorlamamam gerektiğini söylüyordu. Benimse kendime inanmaktan başka çarem yoktu. Sakatlığım süresince devamlı olarak tekrarladığım ve beni motive eden bir söz vardı. ‘İlk engelde pes edip geri dönenler başarı nedir asla bilmeyecekler.’ Ben pes edemezdim, sadece sabretmem lazımdı. Antrenör olarak sporcu götürdüğüm Türkiye Şampiyonası’na hiç planda yokken ben de katılmaya karar verdim. Yarı final maçına kadar her şey yolunda giderken bu kez de yarı final maçında el parmağım kırıldı. Parmağım o hâldeyken final maçına çıktım ve şampiyon oldum. Bu kez parmağımdan ameliyat olmam gerekiyordu. Aksilikler bir türlü peşimi bırakmıyordu. Aynı yıl Kazakistan’da Dünya 3.sü olarak ilk uluslararası derecemi aldım. Bu oyunda; benim çabam ve benim kararlılığımın sakatlanıp bir kenara çekilmenin önüne geçtiğini, bu oyunda mücadele ettiğim sürece mükâfatımı alacağımı artık biliyordum ve benim bu*

²⁷ “Şennur Demir ile Yapılan Mülakat”, Mülakat Tarihi: 03.02.2024.

²⁸ “Şennur Demir’in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar”, Belgelere erişim tarihi 2024.

oyunu bırakmaya hiç niyetim yoktu. 34 yaşında Dünya 3.sü oldum. Fenerbahçe Spor Kulübüne transfer oldum. 36 yaşında Hindistan'da Dünya 2.si oldum. Artık hayatımın son yarışına gelmiştim. Antrenmanlarda yine sakatlanmış dizimde yırtık oluşmuştu. Bu sporculuk hayatımda katlanmam gereken son ağrı, son sakatlık ve son Dünya Şampiyonam'dı. Artık istesem de bir sonraki Dünya Şampiyonası'na katılamıyordum. Çünkü 40 yaşına kadar yarışabilme kuralı vardır. Yarı final maçımı alıp finale adımı yazdırdım. Otele döndüğümde akşam kendime şöyle dedim 'Buraya kadar gelip daha ileriye gitmeyeceksem peki buraya kadar niye geldim.' Bütün acılarımın, ağrılarımlarımın, çalışmalarımın mükâfatını son kez katıldığım Dünya Şampiyonası'nda 40 yaşında dünya şampiyonu olarak aldım ve kariyerimi noktaladım."²⁹ Görüldüğü üzere Şennur Demir çeşitli şampiyonluklar almış ve final hüviyetindeki Dünya Şampiyonası'na gidiş sürecinde çok büyük sakatlık problemlerine göğüs germiştir. Dolayısıyla son derece sancılı bir sürecin sonunda dev hedefe ulaşmıştır. Demir, 2013 ve 2014 yıllarında iki defa ön çapraz bağlarını koparmıştır. Daha sonra bir Ankara Şampiyonasında bu defa el bileğini kırmıştır. Birkaç ameliyat geçirmiş ve zaman zaman sporu bırakmayı düşünmüştür. Ancak spora olan büyük ilgisi ve mücadeleci ruhu ile sonuna kadar kendi tabiriyle 'oyunun içinde' kalmayı başarmıştır.

Demir, 2013-2015 yılları arasında yaşadığı ön çapraz bağ yırtılması ve geçirmiş olduğu diz ameliyatı nedeniyle müsabakalara ara vermiştir. 2016 yılından itibaren yeniden spor arenasında görülmeye başlanan sporcu, 2016-2022 Büyük Kadınlar Millî Takım Kaptanlığı görevini yürütmüştür. Ayrıca Bartın Gençlik Spor İl Müdürlüğü bünyesinde 2016-2019 yılları arasında boks antrenörü olarak görev yapmıştır. Demir, 2016 yılında üç farklı şampiyonada önemli derecelere imza atmıştır. Bulgaristan'da düzenlenen Avrupa Boks Şampiyonası'nda 3.lük, Kazakistan'da düzenlenen Dünya Şampiyonası'nda 3.lük, Türkiye Büyük Kadınlar Boks Şampiyonası'nda +81 kiloda Türkiye Şampiyonluğu'nu kazanmıştır. Açık ve net bir biçimde görüldüğü üzere Şennur Demir, uzun ve yorucu iki yıllık sakatlık sürecinde kendisini son derece rasyonel bir biçimde rehabilite ve motive etmiştir. Bokstan vazgeçmediğini ve bu spor dalında sonuna kadar ilerleme kaydedeceğini, sakatlık sonrasında katıldığı Avrupa ve Dünya Şampiyonaları'nda 3.lük ve Türkiye Büyük Kadınlar Boks Şampiyonası'nda birincilik elde etmek suretiyle ispat etmiştir. 2016 yılının sporcunun yeniden ve güçlü bir biçimde ringlere dönmesinde bir dönüm noktası olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu tarihten itibaren 2022 yılında gerçekleşen Dünya Şampiyonluğu'na kadar farklı tarihlerde yeni başarılar elde etmiştir.³⁰

²⁹ "Şennur Demir ile Yapılan Mülakat", Mülakat Tarihi: 03.02.2024.

³⁰ "Şennur Demir'in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar", Belgelere erişim tarihi 2024.

Nitekim Şennur Demir turnuvalarda ki, başarılarına 2017 yılında da devam etmiştir. İtalya'da düzenlenen Avrupa Birliği Ülkeleri Şampiyonluğu, Azerbaycan'da düzenlenen Uluslararası Boks Şampiyonluğu ve Türkiye Boks Şampiyonluğu sporcunun 2017 yılı içerisinde elde ettiği derecelerdir. Dolayısıyla Demir sakatlıklar ve ameliyatlardan sonra döndüğü ringlerde 2016 yılında olduğu gibi 2017 yılında da ulusal ve uluslararası alanda üç büyük başarıya imza atmıştır. 2018 yılına gelindiğinde tekrar Türkiye Boks Şampiyonluğu, Sırbistan'da düzenlenen turnuvada Uluslararası Şampiyonluk ile Hindistan'da düzenlenen Dünya Boks Şampiyonası'nda 2.lık derecesini kazanmıştır. Bu vesileyle ulaşabileceği en üst seviye olan Dünya Şampiyonluğu'na ilk defa çok yaklaşmıştır. 2022 yılında gelecek olan şampiyonluğun ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Demir, 2018 yılında gelen bu büyük başarılarla çıtayı artık bir üst mertebeye taşımıştır.³¹

Demir, ilerleyen yıllarda yine sporun içinde kalmaya devam etmiştir. 2019, 2020, 2021 yıllarında Olimpik Kadroda yer almıştır. Ayrıca 2019 yılından itibaren Ankara'da bulunan Ülkü Ahmet Durusoy Ortaokulunda beden eğitim öğretmeni olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu görevine hâlen devam etmektedir. 2022 yılına gelindiğinde ise kariyerinin en büyük başarısını yakalamıştır. 8-20 Mayıs 2022 tarihinde Uluslararası Boks Birliği (IBA) tarafından Türkiye'de düzenlenen 2022 Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası'nda +81 kiloda elde ettiği Dünya Şampiyonluğu başarısıyla birlikte çok büyük bir başarıya imza atmıştır.³² Daha önce 2012, 2013, 2016, 2017 ve 2018 yıllarında 5 defa Türkiye Boks Şampiyonu olmayı başaran Demir, 2022 yılında elde etmiş olduğu Dünya Şampiyonluğuyla kariyerini zirvede tamamlamıştır.³³ Ayrıca Türkiye'nin, ev sahipliğinde düzenlenen söz konusu organizasyonu Türkiye takım hâlinde şampiyon olarak tamamlamıştır. Bu Dünya Şampiyonasında 48 kiloda Ayşe Çağırır,³⁴ 50 kiloda Buse Naz Çakıroğlu,³⁵

³¹ "Şennur Demir'in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar", Belgelere erişim tarihi 2024.

³² *Bartın 74 Haber*, "Şennur Demir'den Tarihi Başarı", Sayı 3755, 23.05.2022, s. 4.

³³ <https://www.fanatik.com.tr/boks/sennur-demir-sanki-ruyayi-yasiyor-gibiyim-2285425>. (08.07.2024 tarihinde erişildi).

³⁴ 1 Ocak 1995'te dünyaya gelen Ayşe Çağırır, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Millî boksördür. 1,60 boyunda ve 48 kilodadır. Ayşe Çağırır'ın, 2013 yılında katıldığı Dünya Gençler Boks Şampiyonası ile başlayan kariyeri, 2014 ve 2018 yılında Avrupa Bayanlar Boks Şampiyonası ve Dünya Boks Şampiyonası'na katılmasıyla devam etmiştir; 2019 yılında ise Avrupa Kadınlar Şampiyonası'nda yarışmıştır. Son olarak Uluslararası Boks Birliği (IBA) tarafından Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası finalinde Kazak rakibi Alua Balkibekovaya'yı yenerek dünya şampiyonu olmayı başarmıştır.

³⁵ Buse Naz Çakıroğlu, 1996 yılında Trabzon'da dünyaya geldi. Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gördü. Fenerbahçe Spor Kulübü sporcusu olan Çakıroğlu, EUBC Büyük Kadınlar Avrupa Şampiyonası'nda gümüş madalya kazandı. Aynı yıl Romanya'da düzenlenen 22 Yaş Altı Avrupa Şampiyonası'nda altın madalya kazandı.

54 kiloda Hatice Akbaş³⁶ ve 66 kiloda Busenaz Sürmeneli³⁷ altın madalya kazanmıştır.³⁸ Demir'in bu büyük başarısı bütün ülkede olduğu gibi memleketi Bartın'da da büyük bir coşku yaratmıştır.³⁹ Bu nedenle 2022 yılı Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası, Türk Kadın Boks tarihinde çok önemli bir dönemdir. Bu tarihi başarının ardından boksu bırakan sporcu, 2023 yılında Polonya'da düzenlenen Avrupa Oyunlarında Millî Takım Antrenörü olarak görev yapmıştır.⁴⁰

Türk Boksuna Katkıları

"Hayatımız da bir oyunsa o oyunun bizim için nasıl olması gerektiğini bizim kararlılığımız ve disiplinimiz belirleyebilir"⁴¹ diyen Şennur Demir, Türk Kadın Boks tarihinde zirve bir noktadadır. Kariyerinde bir Dünya Şampiyonluğu, beş Türkiye Şampiyonluğu ve üç Türkiye Kick Boks Şampiyonluğu başta olmak üzere ulusal ve uluslararası arenada birçok derecesi bulunan Demir'in ortaya koymuş olduğu bu performans büyük bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu başarının ortaya çıkmasında kendi deyimiyile kararlılık ve disiplin yol gösterici bir rol oynamıştır. Şennur Demir'in elde etmiş olduğu başarılar ve dereceler Türk Kadın Boks tarihinde mühim bir arşiv vesikası olarak yerini almıştır.

Şennur Demir'in önemli sportif ve sosyal sahalardaki başarılarından biri de kendisi dışındaki sporculara ve yetenekli gençlere yapmış olduğu katkı ve desteklerdir. Demir, 2016-2022 yılları arasında Büyük Kadınlar Millî Takım Kaptanlığı görevini yürütmüştür. Ayrıca 2023 yılında Polonya'da düzenlenen Avrupa Oyunları'nda Millî Takım Antrenörü olarak görev yapmıştır. Hâlen Millî

³⁶ Hatice Akbaş, 2002 yılında dünyaya gelmiştir. Boks, kick boks ve muaythai sporlarıyla ilgilenmiştir. Boksta, 2016 yılında düzenlenen Yıldız Kızlar Avrupa Şampiyonası'nda altın madalyanın sahibi olmuştur. Daha sonra Millî Takım'a gitmiştir. 2011-2019 arasında boksta 3, kick boksta 4 ve muaythai da 3 kez Türkiye Şampiyonluğu'na ulaşmıştır. 46 kilo seviyesinde Avrupa Şampiyonluğunu da elde ederken, waikuru branşında da Balkan Şampiyonluğu'nu kazanmıştır.

³⁷ Busenaz Sürmeneli, 25 Haziran 1998'da Trabzon'da doğdu. Trabzonlu olan millî boksör, aynı zamanda Trabzonspor Kulübü sporcusudur. Rusya, Ulan-Ude'de gerçekleşen 2019 Dünya Şampiyonası'nda ve 2020 Tokyo Olimpiyatları'nda veltter sıklıette altın madalya kazanmıştır. Bu madalya Türkiye'nin olimpiyatlarda boks branşında aldığı ilk altın madalyadır. 2013 yılından itibaren birçok turnuvada büyük başarılar ve üstün dereceler elde etmiştir.

³⁸ *Cumhuriyet*, "Altın Çocuklar", Sayı 35250, 24.05.2022.

³⁹ *Bartın 74 Haber*, "Şennur Demir'e Coşkulu Karşılama", Sayı 3756, 24.05.2022, s. 2; *Bartın 74 Haber*, "Şennur Demir'den Rektör Uzun'a Ziyaret", Sayı 3756, 24.05.2022, s. 3; *Bartın Pusula*, "Demir Dünya Şampiyonu Oldu", Sayı 3789, 23.05.2022; *Bartın Pusula*, "Demir: Hiç Kimse İnanmadığı Şeylerden Vazgeçmesi", Sayı 3790, 24.05.2022; *Bartın Pusula*, "Coşkulu Karşılama", Sayı 3790, 24.05.2022.

⁴⁰ "Şennur Demir'in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar", Belgelere erişim tarihi 2024.

⁴¹ "Şennur Demir ile Yapılan Mülakat", Mülakat Tarihi: 03.02.2024.

Takım'da antrenör olarak çalışmaktadır. Demir, spora geç olarak ifade edilebilecek bir yaşta başlamıştır. Dolayısıyla spora başladığı dönemde dahi belirli oranda bir hayat tecrübesine erişmiştir. İlk Türkiye Boks Şampiyonluğu'nu 2012 yılında 30 yaşında almıştır. Dünya Şampiyonu olduğunda ise 40 yaşındadır. Dolayısıyla başta bilgi birikimi olmak üzere, vizyon ve tecrübe konularında ciddi bir birikime sahiptir. Sahip olduğu bilgi birikimini, vizyonu ve tecrübeyi özellikle 2016 yılından itibaren diğer sporcularla da disiplinli bir biçimde paylaşmaya başlamıştır.⁴²

Bu makale kapsamında; 03.02.2024 tarihinde sporcuyla zoom platformu üzerinden gerçekleştirerek kayda aldığımız mülakatta üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan birisi özellikle kırsal kesimde yaşayan yetenekli çocukların hangi yöntem dairesinde bilime, sanata ve spora kazandırılabilirliği hususudur. Kendisi de kırsal kesimde yetişmiş bir birey olan Demir, kırsal kesimden şehre uzanan çizgide bütün yetenekli çocukların ülke için kazanılması ve eğitilmesi gerektiğini ifade ederek bu konuda belediyelere büyük görevler düştüğünü belirtmiştir. Mahallî idarelerin çeşitli projeler geliştirmek suretiyle konuya ilgi duyması durumunda Türkiye'nin 2022 yılında elde ettiği başarıları artırarak sürdürebileceğini düşünen Demir, başta İl Spor Müdürlükleri olmak üzere ilgili bütün resmî kurumların çok daha aktif bir biçimde çalışmalar yürütmesi gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü başta kadın ve çocuklar olmak üzere toplumun bütün kesimlerinin daha aktif bir biçimde hem kendilerine hem de topluma daha güçlü oranda katkı sağlamalarını arzulamaktadır. Nitekim spora ve kadınların toplumsal konumuna ilişkin genel felsefi kanaatlerini şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Ben bir kadın olarak edindiğim bilgi, birikim ve tecrübeyle adım adım yavaş yavaş emin adımlarla ilerleyerek bağımsız bir şekilde kendi ayaklarım üzerinde duruyorum. Kendinizi eğitin, kız çocuklarınızı eğitin, sporun yalnızca zayıflamak ya da fit bir vücuda sahip olmak için yapılmadığını, beden ve ruhen kişinin kendi özgüvenini geliştirerek farklı bir bakış açısı kazandırdığını, yaşam kalitesini ve çevresindeki arkadaş kalitesini global bir şekilde arttırdığını, kendilerine yeni bir kapı, yeni bir pencere açılabileceğini öğretin. Diğer taraftan kadın ve kız çocuklarının bilinçlenmesi, normal hayatlarını devam ettirmede gerçekten çok önemli. Kadınların bu tür durumlarda hayatın her alanını daha ciddiye aldığı ve sıkıntılı süreçlere koruyucu içgüdüyle yaklaştığını görmekteyiz. Şöyle bir örnek vermek gerekirse, ülkede bir seferberlik ilan edilse ve deprem çantası hazırlanması istense; buna ilk adımı atacak, bunu kendine görev bilecek olanlar kadınlardır. O çantada nelerin olması gerektiğini, çantanın nerede durması gerektiğini bilecek olan kadındır. Kadın ve kız çocukları olarak daha da bilinçlendiğimizde aşamayacağımız engel kalmaz. Okuyun kızlar okuyun, okuyun kadınlar okuyun, siz okuyun biz okuyalım ki, mimar olalım, doktor*

⁴² “Şennur Demir'in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar”, Belgelere erişim tarihi 2024.

olalım, savcı olalım, hâkim olalım, öğretmen olalım, okuyalım ki ülkemin temellerini sağlam atalım. Bir insanın kaderi kendi çabasına bağlıdır. Bu benim kaderim diye oturursan o senin kaderin olur. Bugün bir karar verin, kendinize bir hedef, bir yol seçin ve o yolda yapabileceğinize, başarabileceğinize inanın. Size yapamazsın! Başaramazsın! Diyenler elbette olacak o zaman onlara benim hayatımı anlatın.”⁴³ Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, Dünya Şampiyonu Şennur Demir, elde ettiği başarılarla ulaşabilmek için çok büyük emekler harcamıştır. İnandığı yolda yürümek için ciddi bir irade ortaya koymuştur. Hedeflerine ulaşma yolunda birçok dev engeli aşmak zorunda kalmış ve en sonunda başarıya ulaşmıştır. O, bu noktada Türk kadınının kendisini örnek almak suretiyle daima ilerleme kaydetmesini arzulamaktadır.

Diğer bir ifadeyle; yüzyıl önce Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği hedeflere ulaşılmasını o da istemektedir. Yüzyıl önce Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılâbı'nın en önemli hedeflerinden biri de Türk kadınının toplumsal hayatta hak ettiği mevkiye erişebilmesiydi. Bu uğurda başta Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi ve Medeni Kanununun kabul edilmesi olmak üzere birçok köklü inkılâp gerçekleştirilmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk, 21.03.1923 tarihinde Konya'da kadınlara yönelik yapmış olduğu konuşmada şu çok mühim hususları dile getirmiştir: “Bugünün anaları için evsafı lazımevi haiz evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv hâline koymak, pek çok yüksek evsafın hamili olmaya mütevakkıftır. Binaenaleyh kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli, daha çok bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”⁴⁴ Burada Mustafa Kemal Atatürk bir taraftan kadınların toplumsal hayat içinde en az erkekler kadar bilgili, üretken ve aydın olmaları gerektiğini belirtirken; diğer taraftan geleceğin aydın nesillerinin yetiştirilmesinde analara çok büyük görevler düştüğünü bu nedenle anaların çağın gerektirdiği yetkinliklere sahip olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Atatürk, Türk milletini kalkındırmak ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak isterken, kadınların bunun dışında tutulmasının mümkün olamayacağını belirtiyor ve söz konusu 21.03.1923 tarihli konuşmasında kadınlara birtakım haklar tanınması gerektiği üzerinde ısrarla duruyordu. Yine konuyla ilgili olarak: “Bir millet kadın ve erkekten meydana gelir. Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı yükselsin?” diyerek konunun önemini

⁴³ “Şennur Demir’in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar”, Belgelere erişim tarihi 2024.

⁴⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), Cilt II, 5. Bs. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 156.

ortaya koymuştur.⁴⁵ Dolayısıyla modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kucusuna göre Türk kadınının toplumsal yapı içerisinde yükselmesi aynı zamanda Türkiye'nin çağdaş medeniyetler arasındaki yerini alması anlamına da gelmektedir. Şennur Demir'in ortaya koymuş olduğu çaba, emek, büyük idealizm ve sonunda gelen başarı Atatürk'ün tam da göstermiş olduğu hedefleri ifade etmektedir. Demir, hem başarılı bir kariyer yaparak Türk boksunun gelişimine katkı sağlamış hem de birçok Türk gencine rol model olarak onlara ufuk açmıştır. Yaratmış olduğu ikinci etki en az birincisi kadar Türk toplumu için değerlidir.

Şennur Demir'in 2007 yılından 2022 yılına kadar elde ettiği dereceler ve başarılar bir bütün hâlinde analiz edildiğinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır ki spora geç yaşta başlamış bir sporcu azimli, akılcı ve disiplinli bir şekilde çalışırsa Dünya Şampiyonu dahi olabilir. Bu ispat, Türkiye koşullarında spor yapan kadınlar için fevkalade değerli bir örneklem oluşturmaktadır. Hemen her alanda köklü bir geçmişe sahip olan Türkiye'nin sporun neredeyse bütün branşlarında elde ettiği bazı başarılarla ve kazanımlara rağmen; zikredilen köklü mazi esas alındığında çok daha yüksek mertebelere daha önce ulaşması gerekmektedir. Bununla birlikte; Şennur Demir örneğinde görüldüğü üzere gençliğin istenç ortaya koyması durumunda Türkiye'nin yüzyılların mirası medeniyet birikimini tam ve eksiksiz bir biçimde yansıtabilecek muvaffakiyetlerin gelmesi istikbal adına kaçınılmazdır. Nitekim bu doğrultuda; Türkiye Boks Federasyonu Koordinatörü İsmail Nazlı yapmış olduğu bir açıklamada lisanslı aktif sporcu sayısını 20 binden 25 bine çıkarmayı hedeflediklerini, bununla ilgili hedeflerini Gençlik ve Spor Bakanlığına bildirdiklerini aktarmıştır.⁴⁶

Toplumsal Rol Model Görevi

Şennur Demir, sporcu kimliğinin yanı sıra toplumsal konu ve meselelere de duyarlı bir bireydir. Bugüne kadar sosyal alanda birçok önemli misyon üstlenerek topluma katkı sağlama noktasında çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur. Dolayısıyla sosyal hayatta da ringde olduğu gibi şayet üzerine düşen büyük bir görev varsa bu görevi yerine getirmekte hiçbir tereddüt yaşamamıştır.

Örneğin 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve çok büyük yıkımlara sebep olan Kahramanmaraş merkezli büyük depremden sonra çok ciddi sorumluluklar almış ve örnek bir sporcu ve birey olarak bölgeye intikal etmiştir.

⁴⁵ Refik Turan vd. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Bs. Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 224-225.

⁴⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/spor/boksta-25-bin-aktif-sporcuya-ulasilmasi-hedefleniyor/2470730> (14.02.2024 tarihinde erişildi).

Bölgeye eriştiğinde burada kaldığı süre boyunca depremzedelere ve koordinasyon merkezlerine destek hizmeti sunmuştur. Başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere depremin yaratmış olduğu panik ortamında psikolojik sarsıntı yaşayan bütün yurttaşların imdadına yetişmiştir. Demir, 6 Şubat 2023 depremini öğrendiğinde ilk hissettiği duyguları, bölgeye intikali ve deprem bölgesinde ilk safhada yaşadığı olaylar hakkında şu bilgileri vermiştir. “*Deprem sabahu uyandı-ğında telefonumda bir sürü bildirim vardı. Televizyonu açtığımda depremin şiddetinin ne kadar büyük ve yıkıcı olduğunu gördüm. İlk olarak Kızılay Kan Merkezine gittim, ardından oradakilerin ihtiyaçları için ilk nelere ihtiyaç duyulursa alabildiğim kadar aldım. Özellikle çocuklar için bere, atkı, eldiven ve çorap. Aldığım malzemeleri bir dernek aracılığı ile deprem bölgesine gönderdim, eve geldim. İkinci günü arabamın bagaj ve arka koltuklarına ihtiyaç maddesi doldurarak Busenaz Sürmeneli ile birlikte Kahramanmaraş’a yola çıktık. Oradaki manzara televizyondan gördüğümüz gibi değildi. Şehir bir enkaz yığını sokaklar insanların bir sağa bir sola koşuşturmasıyla dolmuştu. Gittiğimizde herkes bir şey yapmaya çalışıyordu, erkekler çöken binaların tepelerinde, kadın ve çocuklar da yakılan ateşin etrafındaydılar. Biz ihtiyacı olanlara yanımızda getirdiğimiz malzemeyi dağıttık, özellikle bir şey dikkatimi çekti. Birçok kadın ‘o bizde var ihtiyacı olana verin’ diye bazı yardımlarımızı almadı, bu durum bizi çok duygulandırdı. On bir gün deprem bölgesinde kaldım, deprem bölgesi çok soğuktu. Ben orada yapabileceğim her işe koşturdum, odun topladım, ateş yaktım, arama kurtarma da çalışanlara yanımızda getirdiğim termosla çay verdim, ateşin başında toplananlara çay ve kahve dağıttım, köylerine gittim orada kalanlara erzak götürdüm. Kadın ve çocuklar için o kadar zor bir durum ki, çocuklarına hem analık, hem babalık, hem arkadaşlık, hem karınlarını doyurma görevi hep kadınlardaydı. Hem ağlıyorlardı hem de çocuklarının karınlarını doyurmaya, onları sıcak tutmaya çalışıyorlardı. Birbirini tanımayan, birbirine belki selam bile vermemiş kadınlar şimdi birbirlerinin dertlerine ortak olmaya birbirlerini teskin etmeye çalışıyorlardı. Depremin o günü enkazdan vefat eden bir anne ve kızı çıkarıldı. Anne, kızını kucaklamış ve öylece beraber melek gibi olmuşlar, kız 4 yaşında ceset torbasına konulduktan sonra ambulansa ben taşıdım, ömrümden ömür, canımdan can gitti. O annenin evladına kız çocuğuna ölüm anında sınıksız sarıldığını asla unutmuyacağım. Can Yücel’in dediği gibi: Ömür dediğin üç gündür; dün geldi geçti, yarın meçhuldür. O hâlde ömür dediğin bir gündür; o da bugündür.”⁴⁷*

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve çevredeki 11 ili şiddetli bir biçimde etkileyen deprem bölgede çok sayıda insan kaybına ve birçok binanın yıkımına sebep olmuştur. Sabah ve öğlen saatlerinde iki farklı zaman aralığında oluşan 7.8 şiddetindeki depremin yıkıcı etkileri çok fazladır. Kış mevsimine tesadüf etmiş olması ayrıca büyük problemleri beraberinde getirmiştir. Bir taraftan arama kurtarma çalışmalarını yakından takip ederek akrabalarına

⁴⁷ “Şennur Demir’in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar”, Belgelere erişim tarihi 2024.

ulaşmak isterken diğer taraftan barınma sorunu nedeniyle ayakta kalmaya çalışsan insanların desteklenmesi için ulusal bir seferberlik başlatılmıştır.

Bu kapsamda; Şennur Demir boksör arkadaşı Busenaz Sürmeneli'yle birlikte 7 Şubat 2023 tarihine yola çıkarak Kahramanmaraş'a ulaşmıştır. Burada 18 Şubat 2023 tarihine kadar 11 gün kalan sporcu özellikle çok zor durumda olduklarını gözlemlediği çocuk ve kadınlara, yanında getirdiği malzemelerden yardım sağlayarak destek olmuştur. Kimi evini, kimi eşini ve kimi çocuğunu kaybetmiş bir büyük şokun içerisindeki insanlara o süreçte verilebilecek en küçük desteğin dahi önemi çok büyüktür. Şennur Demir ve Busenaz Sürmeneli, depremedelere hem kendi bütçeleriyle aldıkları erzak yardımında bulunmuşlar, hem büyük bir psikolojik çıkmazın içinde bulunan bu insanlara sosyal destek vermişler hem de koordinasyon merkezlerine önemli katkılar sağlamışlardır. Dolayısıyla örnek bir sporcunun alması gereken sorumluluğun çok daha fazlasını üstlenmekten kaçınmamıştır. Bu da bir toplum için sporcunun sadece ulusal ve özellikle uluslararası müsabakalarda madalya kazanmasından dolayı önemli olmadığını; ayrıca örnek bir kişilik olarak topluma zor zamanlarda vermiş olduğu katkılardan dolayı da değerli olabileceğini göstermiştir. Bir yüzyıl önce Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya koyulmuş olan "*Çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkma ideali*"nin gerçekleşebilmesi için Türk toplumunun sanılandan çok daha fazla sayıda rol model ihtiyacı vardır. İşte tam bu noktada Şennur Demir'in ciddi bir misyon üstlendiğini ve şu ana kadar bu misyonun hakkını verdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bundan sonraki süreçte başta Millî Takım antrenörlüğü olmak üzere Türk spora farklı açılardan katkı sağlayacağını; toplumsal alanda üzerine düşen sosyal görevleri hakkıyla yerine getirmeye devam edeceğini -bugüne kadar ortaya koyduğu eylemlerden hareketle- rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴⁸

---

⁴⁸ Sadece sporcuların değil, bilim, kültür ve sanat dallarından ön plana çıkmış bütün mümtaz şahsiyetlerin başta gençler olmak üzere toplumun geneline rol model olmak gibi ciddi bir sorumluluğu bulunmaktadır. Özellikle genç beyinlere olumlu yönde katkı sağlayacak; bir spor, bilim ya da sanat dalında ilerlemiş bireylerin toplum için büyük bir önemi bulunmaktadır. Örneğin Şennur Demir'in, Kahramanmaraş merkezli 2023 Depremi'nden sonra ortaya koymuş olduğu özveri başta genç sporcular olmak üzere toplumun geneli için örnek bir davranıştır. Bu örnek davranışlar, yaşam boyu öğrenmenin önemi göz önünde bulundurulduğunda, toplum için çok kıymetli bir hazine hüviyeti taşımaktadır. Şennur Demir'den yaklaşık doksan yıl önce bu defa deprem gibi üzücü bir doğal hadiseden kaynaklı olmamakla birlikte; Dünya Güzellik Yarışması Birincisi Keriman Halis de kimsesiz çocuklara sahip çıkılabilmesi ve destek olunabilmesi amacıyla bir spor organizasyonunda görev almıştır. 1932 yılında Belçika'da düzenlenen Dünya Güzellik Yarışması'nı kazanan Keriman Halis 16-24 Kasım 1932 tarihleri arasında İzmir'i ziyaret etmiştir. İzmirli, Keriman Halis'in bu ziyaretine çok yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Himaye-i Etfal Cemiyeti İzmir Şubesi, fakir çocukların yararına bir futbol maçı düzenlemeyi planlamış ve bu maça güzellik kraliçesini de davet etmiştir. Maç Altınordu ile İzmirspor arasında gerçekleşmiştir. Normalde maçın bir hafta sonra yapılması planlanmıştı. Fakat Kraliçe'nin katılımını sağlamak için maç 18 Kasım

Sonuç

“*Türk Kadın Boks Tarihinde Bir İz: Demir Yumruk Şennur Demir’in Hayatı, Kariyeri ve Türk Boksuna Katkıları*” başlıklı bu makale çalışması kapsamında; 2022 yılı Dünya Kadınlar Boks Şampiyonası’nda +81 kiloda Dünya Şampiyonu olan Şennur Demir’in hayatı, kariyeri ve özellikle Türk Boksuna sunmuş olduğu katkılar araştırma konusu yapılmıştır. Ayrıca Demir’in toplumsal hayat içerisinde almış olduğu muhtelif görevler üzerinde de durulmuştur.

Şennur Demir, hayatı, kariyeri, toplumsal hayata katkıları ve elde etmiş olduğu sportif başarılarıyla Türk Kadın Boks tarihinde hem bir zirve şahsiyet hem de bir işaret levhasıdır. Uğraştığı temel spor dalı olan boks göz önüne alındığında oldukça geç olarak nitelenebilecek bir yaşta boksa başlayan sporcu 40 yaşına geldiğinde bu sporu Dünya Şampiyonu olarak noktalamıştır. 15 yıllık zaman zarfında sıfırdan başlayıp Dünya Şampiyonluğu’na ulaşan bir sporcunun hayatı ve sportif faaliyetleri mutlaka bilimsel çalışmalara konu olmalıdır. Çünkü 15 yıl içinde Dünya Şampiyonluğuna ulaşmak aynı zamanda imkânsız başarmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla imkânsız gibi görünen sportif başarıları yakalayan bir sporcunun hayatının ve kariyerinin bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve daha geniş kitleler tarafından anlaşılır hâle getirilmesi başta sonraki sporsever nesiller olmak üzere spora meraklı kitleler için ciddi bir önem arz etmektedir.

Ortaya koyduğu başarıları itibarıyla Şennur Demir’in Türk Kadın Boks tarihinde zirve sporcuların arasına adını yazdırdığında hiçbir şüphe yoktur. Kariyerinde 1 Dünya Şampiyonluğu, 5 Türkiye Şampiyonluğu ve 3 Türkiye Kick Boks Şampiyonluğu başta olmak üzere ulusal ve uluslararası arenada birçok derecesi bulunan Şennur Demir’in sergilemiş olduğu bu nitelikli performans ile Türk Kadın Boksunu yarışmış olduğu sıklıkta bir merteye yükselttiğini belirtirsek yanlış bir saptamada bulunmuş olur muyuz?

1932 tarihine alınmıştır. Ayrıca Kraliçe adına hazırlanan kupa Keriman Halis tarafından kazanan takıma verilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti maçın ardından ‘Cemiyetimiz menfaatine Cuma günü yapılan maça şeref vererek çok yüksek bir şefkat ve alaka gösteren Türk ve Dünya Güzeli Keriman Hanımefendi’ye kimsesiz, hasta memleket yavruları ve heyetimiz namına alenen arzı minnet ve şükran ederiz’ demiştir. Bu sayede çok sayıda kimsesiz çocuğa yardım eli uzanmıştır. Dolayısıyla neredeyse bir yüzyıl önce bile sporun birleştirici ve bütünleştirici gücü bir kez daha kendini göstermiştir. Bu organizasyon sayesinde hatırı sayılır bir miktar para kimsesiz ve hasta çocukların yararına bir araya getirilmiştir. Bu örnek yukarıda ifade ettiğimiz gibi sporcuların, kültür ve sanat insanlarının toplumun üzerindeki tesirlerinin ne derece etkili olabileceğini göstermesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Kaya, “Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis Hanım’ın İzmir Ziyareti ve Basına Yansımaları”, *Tarih ve Günce*, Sayı 7, 2020, s. 262-263.

Şennur Demir, Türk boksuna iki farklı yönden kesin ve net katkı sunmuştur. Bu yönlerden biri ringlerde elde ettiği başta Dünya Şampiyonluğu ve diğer uluslararası derece ve başarılarıdır. Bu şampiyonluklarda kazanılan madalyalar Türk kadın boks tarihi envanterine ciddi bir vesika olarak kaydedilmiştir. İkinci yön ise Şennur Demir'i örnek almaya başlayan gençlerin artık çok daha istekli bir biçimde çalışmaya başlamalarıdır. Çünkü önlerinde artık mükemmel bir örnek vardır. Çok çalışılması, arzu edilmesi ve disiplinin gözetilmesi durumunda gençlik için aşılamayacak engel yoktur. Kimi bahanelerin ardına saklanma, temeli olmayan gerekçeler üretme ve yenilgiyi en baştan kabul etmek için türlü çarelere müracaat etme devri başta Şennur Demir olmak üzere 2022 yılı Dünya Şampiyonası'nda madalya kazanan Türk sporcuların olağanüstü gayretleri ve elde etmiş oldukları neticeler itibarıyla tarihe karışmıştır. Artık gençliğin kimi imkânsızlıklardan şikâyet etmek ya da çeşitli bahaneler üretmek yerine; önlerinde duran Ayşe Çağırır, Buse Naz Çakıroğlu, Hatice Akbaş, Busenaz Sürmeneli ve Şennur Demir'in elde ettikleri başarıyı sürekli hâle getirme ve mümkün olduğunca daha üst seviyelere taşıma görevi bulunmaktadır. Bütün bu izahattan sonra yeni nesillerin 2022 yılında elde edilen başarıyı arttırarak sürdürebilmeleri noktasında kendilerinden önce bu vadiye önemli başarılarla imza atmış olan Şennur Demir ve diğer sporcuların başarı envanterlerinden ve tecrübelerinden yararlanmaları bir zorunluluk olarak telakki edilemez mi?

KAYNAKÇA

Arşivler

"Şennur Demir'in Kişisel Arşivi, Bilgi, Belge ve Dokümanlar", Belgelere erişim tarihi 2024.

Mülakatlar

"Şennur Demir ile Yapılan Mülakat", Mülakat Tarihi: 03.02.2024. Mülakata erişim linki: <https://www.youtube.com/watch?v=YTuvPPvZIVg&t=163s> (31.03.2024 tarihinde erişildi).

Gazeteler

Bartın 74 Haber, "Şennur Demir'den Tarihi Başarı", Sayı 3755, 23.05.2022.

Bartın 74 Haber, "Şennur Demir'e Coşkulu Karşılama", Sayı 3756, 24.05.2022.

Bartın 74 Haber, "Şennur Demir'den Rektör Uzun'a Ziyaret", Sayı 3756, 24.05.2022.

Bartın Pusula, "Demir Dünya Şampiyonu Oldu", Sayı 3789, 23.05.2022.

Bartın Pusula, "Demir: Hiç Kimse İnandığı Şeylerden Vazgeçmesi", Sayı 3790, 24.05.2022.

Bartın Pusula, "Coşkulu Karşılama", Sayı 3790, 24.05.2022.

Cumhuriyet, "Altın Çocuklar", Sayı 35250, 24.05.2022.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Ana Britannica Ansiklopedisi, Cilt IV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt III, Gelişim Yayınları, 1986.

Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt II, Gelişim Yayınları, 1984.

Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi, Cem Atabeyoğlu, Fotospor Yayınları, İstanbul, 1991.

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1920)*, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1970.

Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*, Cilt II, 5. Bs. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Aydın, Baki, *Türk Boks Tarihi 1911-2020*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. Bs. Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

Ertan Temuçin Faik vd. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Bs. Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.

Hiçyılmaz, Ergun, *Türk Spor Tarihi*, Demet Ofset, İstanbul, 1974.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 4. Bs. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

Karakaya, Yunus Emre, *Erken Dönemden Moderniteye Spor Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022.

Mutlu, Mustafa, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Beden Terbiyesi ve Sporda Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)*, Libra Kitap, İstanbul, 2020.

Odyakmaz, Cevad, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul, 2013.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Şengül, Kenan, *Boks Tarihi*, Başkent Yayınevi, Ankara, 1991.

Turan, Refik vd. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Bs. Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011.

Yıldız, Doğan *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, Telebasım Yayınları, İstanbul, 2002.

Makaleler

Çemç, Muhammed Sıddık, Alper Akbulut, "Fighting for Life: Historical Development of Boxing in Turkish Culture", *Sportive*, Volume VI, Issue 2, 2023, pp. 101-110.

Kaya, Murat, "Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis Hanım'ın İzmir Ziyareti ve Basına Yansımaları", *Tarih ve Günce*, Sayı 7, 2020, ss. 247-276.

İmamoğlu, Mehmet, Osman İmamoğlu, "Roma Zamanı ve Öncesinde Çıplak Yumruk ve Eldivenli Boks", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt XI, Sayı 59, 2018, ss. 560-567.

Ünal, Yenal "Milli Mücadele'de Bartın", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 25, 2016, ss. 609-667.

Ünal, Yenal, "Milli Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasal Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, ed. Nurgün Koç, Cilt I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss. 92-150.

Tezler

Akbulut, Alper, Taekwondo ve Boks Antrenörlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Antalya, 2018.

Kahraman, Harun, "Türk Millî Takımında Yer Alan Boksörlerin Boks Sporuna Başlama Nedenleri ve Beklentilerinin Belirlenmesi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2019.

Öztürk, Yusuf, "Türk Boks Antrenörü Profiline Sportif Başarıyla İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2006.

Uçar, Ayşe Deniz, "Türkiye Amatör Boks Müsabakalarındaki Davranışların İller Arası Karşılaştırılması", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2007.

Uçar, Mehmet, "Boksta Ayakta Dansın Müsabaka Sonucuna Etkisi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2007.

İnternet Kaynakları

<https://www.aa.com.tr/tr/spor/boksta-25-bin-aktif-sporcuya-ulasilmasi-hedefleniyor/2470730> (14.02.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.britannica.com/biography/Jack-Broughton>, (07.07.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/dunya-sampiyonu-milli-boksor-buse-naz-ca-kiroglu-kimdir-1938317> (15.02.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.fanatik.com.tr/boks/sennur-demir-sanki-ruyayi-yasiyor-gibiyim-2285425>. (08.07.2024 tarihinde erişildi).

<https://mustafakemalim.com/turkiyenin-lisansli-ilk-kadin-boksoru-sukran-calbak/> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.trthaber.com/haber/spor/milli-boksorlerden-tarihi-basari-681748.html> (05.02.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.trthaber.com/haber/guncel/milli-boksor-ayse-cagrir-kimdir-kac-yasinda-681524.html> (15.02.2024 tarihinde erişildi).

<https://www.turkboks.gov.tr/kurumsal/turk-boks-tarihi> (02.02.2023 tarihinde erişildi).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 155-190.

Geliş Tarihi: 19 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Türkiye'nin İkinci Özel Hava Yolu Şirketi: Hürkuş Hava Yolları (1954-1960)

Ercan HAYTOĞLU**

Öz

Vecihi Hürkuş, çocukluğundan itibaren uçaklara ilgi duymuştur. Hayatı boyunca havacılık konusunda kendisini geliştirmiştir. Pilotluktan uçak imalatına, öğretmenlikten hava yolu şirketi kurmaya kadar birçok hedefini gerçekleştirmiştir. Türk havacılığında ilklere imza atan Vecihi Hürkuş, sivil havacılık alanında önemli bir adım atmıştır. Demokrat Parti döneminde özel havacılık faaliyetlerinin önü açılmıştır. Ağustos 1952'de Türkiye'nin ilk Türk özel hava yolu şirketi "Havacılık Turizm Şirketi (Gök-Tur)" kurulmuştur.

Hakkında çok az bilgi bulunan ve 3 ay ömrü olan Gök-Tur şirketinin arkasından 29 Kasım 1954'te Türkiye'nin ikinci Türk özel hava yolu şirketi kurulmuştur. Vecihi Hürkuş'un 1954'de kurduğu "Hürkuş Hava Yolları" 1960 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Hürkuş, diğer faaliyetlerinde olduğu gibi özel havacılık alanında da girişimci ve öncü kişiliği ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Şirket kurulduktan sonra birçok zorluklarla mücadele edilmiş, önemli bürokratik ve teknik engellemeler ile karşı karşıya kalınmıştır.

Hürkuş Hava Yolları devletin hala özel girişimlere güvensiz yaklaşımının fazlasıyla hissedildiği bir dönemde, yolcu ve gazete taşımacılığı ile var olmaya çalışmıştır. Uçak kazaları, uçak kaçırılması ve sabotajlar gibi farklı nedenler ile şirket sürekli sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Şirketten istenen ve beklenen gelişme geçen zaman içinde gerçekleşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Uçak, Vecihi Hürkuş, Hürkuş Hava Yolları, Özel Havayolu, Gök-Tur, Uçak kazaları

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, (ehayt@pau.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5910-6617).

Turkiye’s Second Private Airline Company: Hurkuş Airlines (1954-1960)

Abstract

Vecihi Hurkuş has been interested in airplanes since his childhood. He developed himself in aviation throughout his life. He realized many of his goals from piloting to aircraft manufacturing, from teaching to establishing an airline company. Vecihi Hurkuş, who broke new ground in Turkish aviation, took an important step in the field of civil aviation. During the Democrat Party period, private aviation activities were paved the way. In August 1952, Turkey's first Turkish private airline company, “Aviation Tourism Company (Gok-Tur)” was founded.

Turkiye’s second private airline company was established on November 29, 1954, following the Gok-Tur company, about which little information is known and which had a lifespan of 3 months. "Hurkuş Airlines", founded by Vecihi Hurkuş in 1954, operated until 1960. Hurkuş has attracted attention with his entrepreneurial and pioneering personality in the field of private aviation, as in his other activities. After the company was established, it struggled with many difficulties and faced significant bureaucratic and technical obstacles.

Hurkuş Airlines tried to survive by transporting passengers and newspapers at a time when the state's distrustful approach to private initiatives was still felt. The company has constantly encountered problems due to different reasons such as plane crashes, hijackings and sabotage. The desired and expected development from the company has not been realized over time.

Keywords: Airplane, Vecihi Hurkuş, Hurkuş Airlines, Private airline, Gok-Tur, Plane accidents

Giriş

Havacılık, insanlık tarihinde her daim ilgi çeken bir konu olmuştur. İnsanoğlunun içindeki uçuş arzusu, kuşların uçuşunu taklit etmek ile başlamıştır. Uçuşmaya yönelik birçok teorik ve uygulamalı çalışmalar¹ sonuç vermiş, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle 18. yüzyılda ilk kez balon ile uçuş başlamıştır. Balon uçuşlarına zamanla planör ve uçaklar da eklenmiştir². Modern anlamda bilinen ilk uçakla uçuş 20. yüzyıl başında, 17 Aralık 1903'de Orville ve Wilbur Wright kardeşler tarafından gerçekleştirilmiştir. Motor gücü ile gerçekleştirilen bu uçuş, dünya havacılık tarihinin bir dönüm noktası olmuştur³.

Motorlu uçuş, uçaklarla ilgili tüm gelişmelerin önünü açmıştır. 20. yüzyılın ilk on yılında sivil amaçlar doğrultusunda hızlı bir gelişim gösteren havacılık, sonrasında taarruz ve savunmaya yönelik askeri teşkilatlanmanın parçası haline gelmiştir. Uçak üretimleri 1909-1912 yılları arasında askeri amaçlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Avrupa'da askeri maksatlı ilk uçaklar 1909'da Almanya ve İtalya'da, 1910'da ABD ve 1911'de ise Fransa'da üretilmeye başlanmıştır⁴.

Türklerden Hazarfen Ahmet Çelebi, Lagari Hasan Çelebi gibi havacılığa ilgi duyanlar olmuş, ancak yaptıkları çalışmalar modern havacılık yönünde gelişmeler ile sonuçlanmamıştır. Çalışmaları gereken ilgiyi uyandırmamış, hatta zamanla çalışmaları ihmal edilmiştir. Avrupa'daki havacılık alanındaki ilk gelişmelere Osmanlı Devleti de yeterince ilgi göstermemiştir. Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde sosyal-ekonomik sorunlar ile uğraşması havacılığa ilgi gösterememesinde temel etken olmuştur⁵. Osmanlı Devleti, 20. yüzyıl başlarında ekonomik sıkıntıları hala devam etmesine rağmen havacılığa daha fazla ilgisiz kalamamıştır. Özellikle 1909'dan itibaren havacılığın Avrupa'daki gelişimi izlenerek, havacılığı geliştirmek için bir takım yeni çabalar gösterilmeye başlanmıştır. Balkan ve Trablusgarp Savaşlarında uçaklarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, bu konuda ciddi atılımlar yapmaya mecbur kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde havacılık konusundaki ilk somut atılımlar 1909'da başlamıştır. Bu çerçevede ilk adım olarak Fransız havacılarından Baron de Catters

---

¹ Ercan Haytoğlu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ticari Havayolu Taşımacılığında İmtiyazlı İlk şirket: AeroEspresso Italiana (1924-1935)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, Sayı:28, (Güz-2018), s. 76.

² Osman Yalçın, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve I. Dünya Savaşına Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sayı:59, Güz 2016, s. 181.

³ Haytoğlu, a.g.m., s. 77.

⁴ *Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Broşürü*, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Hv. Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, Etimesgut, 1975, s. 5.

⁵ Abdullah Aydoğan, "Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4(2), (Aralık-2020), s. 69.

ile Louis Bleriot uçuş gösterisi için İstanbul'a davet edilmiştir. 2 Aralık 1909'da yapılan bu gösteri sonrası, Osmanlı Harbiye Nezareti Osmanlı Askeri Komisyonu havacılık konusunda bir rapor hazırlamıştır. 20 Aralık 1909 tarihinde yayınlanan raporda; Osmanlı Devleti'nin havacılık gelişmelerinin dışında kalmaması ve bunları takip etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır⁶. 24 Ocak 1910'da Mahmut Şevket Paşa tarafından hazırlatılan "*Kıtaat-ı Fenniye ve Mevaki-i Müstahkeme Müfettişliği Talimatnamesi*" 17 Şubat 1910'da yürürlüğe girmiştir⁷. Bu talimatname Türk hava kuvvetlerinin temel taşı olmuştur. Avrupa'ya heyetler gönderilerek oluşturulacak hava gücü için böylece ilk çalışmalar başlatılmıştır.

Mahmut Şevket Paşa 1 Haziran 1911'de ordu içinde havacılık teşkilatı kurulmasını sağlamış ve bu teşkilatın kurulmasıyla uçak alımı, pilot ve bakım personelinin yurtdışında yetiştirilmesi adına ilk adımın atılmasına ön ayak olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde fiilen 1911 yılı itibarıyla hava kuvvetleri kurulmuştur⁸. Aynı yıl Trablusgarp'ta Türklere karşı uçaklar savaş aracı olarak kullanılmış⁹, Fransa ve Almanya'ya pilot eğitimi için öğrenciler gönderilmiştir. Osmanlı Devleti ilk uçağını 1912'de Fransa'dan almıştır. Yüzbaşı Mehmet Fesa Evrensev ve Teğmen Yusuf Kenan Beyler Osmanlı Devleti'nin ilk pilotları olmuştur¹⁰. Osmanlı Devleti'ndeki ilk uçuşlar keşif anlamında askeri amaçlar için yapılırken daha sonrasında posta, yük ve yolcu taşımacılığı için de uçuşlar yapılmıştır. Hava posta taşımacılığındaki ilk uçuş 9 Şubat 1914'te gerçekleştirilmiştir¹¹.

⁶ Haytoğlu, a.g.m., s.77.

⁷ Zekeriya Türkmen, "*Türkiye'de Havacılık Teşkilatı'nın Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış*", *Uluslararası Tarih Sempozyumu*, (8-10 Şubat 2011) Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Mayıs 2013, ss. 33-34.

⁸ "*Türkiye'de Uçak Endüstrisinin Gelişimi*", *Uçantürk*, Cilt:30, Sayı:297, Ocak 1985, s. 5, *Türkiye'de Uçak Endüstrisinin Gelişimi*, Türk Uçak Sanayi A.Ş., Semih Ofset ve Matbaacılık, Ankara, s. 10.

⁹ Rahmi Doğanay, "*Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı*", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Yıl:2003, s. 376, Uçaklardan nişan alınmadan atılan 15 kg'lık bombalar Osmanlı kuvvetlerine maddi zarar vermemiş, fakat olumsuz psikolojik etki yaratmıştır. Akdemir Yılmaz, *Atatürk Dönemi Türk Havacılığı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2005, s. 8.

¹⁰ Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü – Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 125. Pilot adaylığına 4 Temmuz 1911'de seçilmişlerdir. *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, Editör: Kıvanç Hürtürk, Proje: Gökhan Sarıgöl, Metinler: Kıvanç Hürtürk-Stuart Kline, D Yayınevi, İstanbul 2009, s. 4.

¹¹ Haytoğlu, a.g.m., s. 78.

1. Vecihi Hürkuş

Vecihi Hürkuş yakın dönem Türk havacılığında önemli bir isimdir. Hürkuş Hava Yollarının (HHY) kurucusu Vecihi Hürkuş 1896'da İstanbul'da doğmuş ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk havacılığına ömrünü adanmıştır. Askeri ve sivil havacılık alanında pilot olarak görev yapmış, uçak imalatı gerçekleştirmiş, birçok farklı kolda çok önemli işlere imza atmıştır.

Havacılık alanında ilklere ve özel girişimlere adımlar atan Vecihi Hürkuş'un ilk ticari girişimi; Eylül 1932'de faaliyete geçen ve 1935'de kapanan Sivil Tayyare Mektebi olmuştur. 1947'de "Kanatlılar Birliği" adlı pilot okulunu açmıştır¹². 1951'de 5 arkadaşıyla birlikte havadan zirai ilaçlama yapmak üzere "Türk Kanadı" adlı bir başka şirket kurmuştur¹³. Sait Bayav ve Muammer Öniz'le İngiltere'ye giderek Auster MK-V tipi 3 uçak satın almışlardır. Ancak, Türkiye'ye döndükten sonra ortaklar arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Vecihi Hürkuş tüm haklarından vazgeçerek şirketten ayrılmıştır¹⁴.

Hürkuş, 1952'de İngiltere'den Proctor V tipi uçak olarak havadan ürün reklamları yapmaya başlamıştır¹⁵. Aynı yıl içinde Paro mamaları, Puro sabunu gibi¹⁶ bazı gıda ve temizlik ürünlerini ufak kağıt paraşütlerle uçaktan atarak ve kanatlar üzerindeki patiskalar (bezler) üzerine banka isimleri yazarak reklamcılık yapmıştır¹⁷.

Türkiye'nin Ağustos 1952'de çok kısa ömürlü ilk özel hava yolu taşımacılık şirketi Havacılık Turizm Şirketi (Gök-Tur) kurulmuştur. İngiltere'den iki motorlu 8 kişilik Gök isimli uçağı gelmiştir. Diğer iki uçak 3 Ağustos 1955 günü gelmiştir.

---

¹² Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 302.

¹³ Hürkuş, 1952'de İngiltere'ye gidip "Percival Proctor 5" tipi bir uçak almıştır. Vecihi Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yayına Haz. Gönül Hürkuş Şarman - Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 385, Hızır Türkkân Demirkazık, *Vecihi Hürkuş Hayatı ve Havacılık Faaliyetleri*, Lejand Yayınları, İstanbul 2022, ss.188-189, Nurbanu İnan, *Vecihi Hürkuş*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2022, s. 69.

¹⁴ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 385, *Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar*, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s.162, İngiltere'den tescilleri TC-ALİŞ, TC-AYLA ve TC-ÜRER olarak yapılan uçaklar satın alınmıştır. *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 302.

¹⁵ Demirkazık, *a.g.e.*, s. 189, Uçak Pervical Proctor V tipi 4 kişilik bir uçaktır. Bu uçak ile Vecihi Hürkuş tarafından yapılan reklam faaliyetleri Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilmiştir. Nesrin Erdoğan, *Vecihi Hürkuş*, National Geographic Kids (Tarihe Yön Verenler Dizisi), İstanbul 2019, s. 21.

¹⁶ M. Bahattin Adıgüzel, *Türk Havacılığında İz Bırakanlar*, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara 2006, s. 72.

¹⁷ *Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar*, s. 164, Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 385.

Gök-Tur Şirketi yetkilisi SÜha Dağdeviren İngiltere'den biri 8 diğerleri dÖrder kişilik Gök, GÜN ve Göl adlı 3 uçak satın alındığını, bu uçakların işi acele iş adamları, gazete taşımacılığı, hastalar, tarımsal ilaçlama ile büyük yangın, deprem ve sel gibi afetlerde Kızılay'ın yardımında kullanılacağını belirtmiŐtir¹⁸. Pilot Mehmet Altunbay tarafından 3 uçak ile faaliyete geçen Şirket, İstanbul - İzmir arasında gazete ve yolcu taşımacılığı, aynı zamanda özel aktarmalı uçuşlar gerçekteŐirmiŐtir¹⁹.

Şirkete ait TC-GÖK tescilli uçak tecrübe uçuşu sırasında 26 Eylül 1952 gÜNü öğleden sonra motoru durduğu için Yeşilköy açıklarında denize düşmüştür. Uçak denize düşer düŐmez batmadığı için o bölgeden geçmekte olan İtalyan bandralı Ango vapuru tarafından pilot Talip Demirkol kurtarılmıŐ ve Bakırköy Akıl Hastanesine kaldırılmıŐtır. Kaza hakkında soruŐtırma baŐlatılmıŐtır²⁰.

Daha sonra uçağın gazete taŐıdıđı ve İstanbul Yeşilköy'den İzmir'e gitmek üzere havalandığı, ancak uçak Marmara Denizi üzerinde iken uçağın iki numaralı motorunun arıza yaptığı, pilotun Yeşilköy'e geri dönmeye çalışmış ise de gazete yüklü uçağın ağırlığı nedeniyle Yeşilköy'e kadar gidemeyeceği için²¹ havalandıktan 25 dakika sonra Marmara Denizi'ne zorunlu iniş yapmak durumunda kaldığı anlaşılmıştır. Uçak su üzerine indikten kısa süre sonra batmıŐtır. Şirket, uçağın kaybı ve yaşanan finansal sıkıntılarını bir türlü atlatamamıŐtır. Şirket karşılaştığı sıkıntılar nedeniyle kuruluşundan 3 ay sonra faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıŐtır²².

Vecihi Hürkuş, 1954'te HHY'nı kurmuş, ancak, bazı bürokratik engellemeler ve Őanssızlıklar nedeniyle Şirketi çok uzun yıllar yaŐatlamamıŐtır. HHY'nın 1960 Askeri darbesinden itibaren hiçbir faaliyet gösterme imkanı kalmamıştır.

Vecihi Hürkuş, 1961-1967 yılları arasında elinde kalan tek uçağı ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün verdiği imkan kapsamında Türkiye'deki toryum, uranyum, fosfat gibi toprakaltı radyoaktif servetleri arama faaliyetlerinde görev almıştır. Uluslararası sivil havacılık organizasyonu tarafından dünyada pilotluğu elli yılı aşan ilk Türk pilotu olarak ödüllendirilen Hürkuş, 1916-1967 yılları arasında toplam 102 ayrı model uçak kullanan ilk ve tek pilot olma unvanını almıştır.

¹⁸ *Vatan*, 3 Ağustos 1952, Sayı:4030, s. 5.

¹⁹ *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 299.

²⁰ *Akşam*, 27 Eylül 1952, Sayı:12204, s.1-2, *Vatan*, 27 Eylül 1952, Sayı:4082, s. 1-5.

²¹ Kerem Gök, *Türk Sivil Havacılık Tarihine Damgasını Vuran Uçak Kazaları*, Kanon Kitap, 6. Baskı, İstanbul 2020, ss. 108-109.

²² *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 299. Kerem Gök, " -Türkiye'nin ilk genel havacılık Şirketi olan Gök-Tur Şirketinin iki uçağından biri olan..." Şeklindeki cümlede "ilk genel havacılık Şirketi" olduğu ve Şirketin 1953'te kapandığı bilgisini vermiştir. Gök, *a.g.e.*, s. 108.

Hayatının yaklaşık 30 bin saatini havada geçiren Vecihi Hürkuş²³, Türk havacılığının unutulmaz ismi olarak 1969 yılında ebediyete intikal etmiştir.

2. Hürkuş Hava Yollarının Kuruluşu

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesi ile hava yollarında bazı yeni gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Ticari hava ulaşımını geliştirmek için uluslararası havalimanları yolcu ve yük miktarları arttırıldı²⁴. Hava ulaşımı, 1938'de yürürlüğe giren 3424 numaralı "Hava Yolları Teşkilatına ait Kanuna" tabi olup katma bütçe ile idare olunmaktaydı. Bu kanun 1950'li yılların başına gelindiğinde artık ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. 1938'e göre taşınan yolcu adedi 50 kat artmıştı. Hazırlanan yeni kanun ile Devlet Hava Yolları şirketleştirilmeye çalışılıyordu²⁵. Ayrıca uluslararası sisteme uyum için Devlet Hava Yolları'nın (DHY) yeniden yapılanmasına yönelik çalışmalar başlatıldı. Çalışmaların başlamasında hükümetin 1954'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu çıkarması etkili oldu. ABD'nin liberal ekonomiyi Türkiye'de yayma çabalarının bir sonucu olan teşvik kanunu, 1950'den itibaren dışa açık liberal ekonomiye geçişin bir uzantısı idi. Bu kanun devlet işletmelerinin özelleştirmeye açılmasına ve özelleştirme sürecine hazırlanmasına zemin oluşturmuştur²⁶.

1933'de kurulan DHY, hava yolu işletmesinin sorumluluk alanına giren hava taşımacılığı ile hava meydanlarının işletilmesi görevlerini 1954'e kadar sürdürmüştür. 1954'de Münakalat Vekaleti'ne (Ulaştırma Bakanlığı) bağlı Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı kurulmuş²⁷ ve bu görevler bu daire başkanlığı tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Sivil Havacılık Daire Başkanlığı'nın kurulması HHY'nin kuruluşunun önünü açan bir gelişme olmuştur.

---

²³ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 381-387.

²⁴ Eyüp Bayram Şekerli, "Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, Sayı:1, 2021, s. 856-857.

²⁵ *Ant*, 19 Ocak 1955, Sayı:3359, s. 1.

²⁶ Şekerli, a.g.m., ss. 856-857.

²⁷ Ender Gere, Gamze Orhan, "Türk Havayolu Taşımacılığındaki Ekonomik Düzenlemelerin Gelişim Süreci", *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması*, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2015, s.168. 10 Mart 1954 tarihli Resmi Gazete'de "Teknik yardım temini hususunda Türkiye Hükümeti ile Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı, Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilatı, Milletlerarası Çalışma Teşkilatı ve Dünya Sağlık Teşkilatı arasındaki Esas Anlaşmaya 1 sayılı Ek Anlaşma" şeklindedir. *Resmi Gazete*, 10 Mart 1954, Sayı:8654, s. 8529. "Sivil havacılık mevzuunda Türkiye'ye teknik yardım temini hususunda Türkiye Hükümeti ile Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilatı arasında imzalanan (2) numaralı Ek Anlaşmanın tasdiki hakkında Kanun", Kanun No:6359, Kabul tarihi:10.3.1054, Resmi Gazete, 18 Mart 1954, Sayı:8661, ss. 8677-8678.

HHY, Vecihi Hürkuş tarafından 29 Kasım 1954 tarihinde²⁸ yurtiçi hatlarda yolcu ve kargo taşımacılığı yapan ikinci Türk özel hava yolu işletmesi olan HHY kurulmuştur²⁹. Şirket, Vecihi Hürkuş'un soyadı olan "Hürkuş" adını almıştır.

1954'te DHY alınan yeni uçaklar nedeniyle seferden kaldırılan eski uçaklardan bir kısmını satışa çıkarmıştır. Satış şartnamesinde uçakların uçuşa hazır halde oldukları belirtilmiştir. Vecihi Hürkuş satış günü uçakların tek alıcısı olmuştur. Ziraat Bankası kredisi ile 58.500 Türk lirası bedel ile 6 De Havilland, bir adet Miles Aerovan, bir adet Havilland Tiger Moth modeli olmak üzere 8 uçak satın almıştır³⁰. HHY faaliyete geçtiği ilk yıllarda büyük şirket ve bankalar için tanıtım uçuşları yaptığı gibi, kişi başı 5 Türk lirasından başlayan ücretlerle İstanbul üzerinde gezi amaçlı uçuşlar gerçekleştirmiştir³¹.

Kline, HHY filosunda bulunan uçaklar ve modellerini aşağıdaki şekilde vermektedir³².

TC-VAN ³³ (BIS)	Miles M57 Aerovan
TC-IDE	DH-90 Dragonfly (THY tarafından hibe edildi)
TC-KUR	DH-82A Tiger Moth (THY tarafından hibe edildi)
TC-ALİ	DH-89 Rapide
TC HAD	DH Dominie
TC-PER	DH Dominie
TC-ERK	DH-86B Express
TC-PAR	Percival Proctor V (Bu uçak Vecihi Hürkuş ve kızı Gönül ile İngiltere'den getirilmiştir)

Kuruluştaki 8, 1955 yılı itibariyle filosunda 10 uçak bulunan HHY işletmesi 6 yıllık ömrü boyunca maksimum 11 uçak sayısına ulaşmıştır³⁴.

²⁸ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 387

²⁹ Stuart Kline diğer uçaklara ilaveten "...kendi imalatı özel bir uçakla ikinci özel kuruluş olarak "Hürkuş Havaoyollarını" kurdu." demektedir. Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul 2002, s. 326.

³⁰ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 387.

³¹ *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

³² Kline, *a.g.e.*, s.328.

³³ Hürkuş, Miles 57 Aerovan 4 (TC-VAN) uçağını TC-BIS olarak yeniden kaydettirmiştir. Uçağa TC-BIS adını "Bismillahirrahmanirrahim" sözcüğünün ilk 3 harfi olması nedeniyle işe başlamanın işareti olarak değiştirmiştir. *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 302.

³⁴ Osman Demir, *Türk Havacılığında Vecihi Hürkuş ve Önemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmaması Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016, s. 104.

1955 yılında HHY filosunda bulunan uçaklar ve uçaklara ait bilgiler, "Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi" adlı eserde verilmiş olan tabloda şu şekilde yer almaktadır³⁵.

TC-PAR	Pervical 44 Proctor V	Fabrika No AE.124	eski G-AKIH	1952'de teslim edildi
TC-BIS	Miles 57 Aerovan 4	Fabrika no 6422	eski TC-VAN	THY'den 1954
TC-KUŞ	DH.82A Tiger Moth	Fabrika no 3602	eski TC-KUR	THY'den 1955
TC-HUR	DH.90A Dragonfly	Fabrika no 7556	eski TC-IDE	THY'den 1955
TC-ALİ	DH.89A Dragon Rapide	Fabrika no 6315	eski TC-ARI	THY'den 1955
TC-GÜL	DH.89A Domine	Fabrika no 6689	eski TC-VUR	THY'den 1955
TC-HAD	DH.89B Domine	Fabrika no 6644	eski TC-MUT	THY'den 1955
TC-NUR	DH.89B Domine	Fabrika no 6645	eski HG702	THY'den 1955
TC-PER	DH.89B Domine	Fabrika no 6643	eski TC-LAV	THY'den 1955
TC-SEV	DH.89B Domine	Fabrika no 6686	eski TC-AĞA	THY'den 1955

Vecihi Hürkuş, uçaklara HAD, GÜL, SEV, PER, ALİ, NUR ve ERK isimlerini vermiştir. HAD eşi Hadiye Hanım'ın, GÜL büyük kızı Gönül Hanım'ın, SEV ortanca kızı Sevim Hanım'ın, PER küçük kızı Perran Hanım'ın ismi iken ALİ, NUR ve ERK de torunlarının isim kısaltmalarıdır.

HHY kuruluşundan itibaren bir kısım olumsuzluklar ile karşılaşmıştır. Satış şartnamesinde uçakların uçuşa hazır olduğu belirtildiği halde, Ulaştırma Bakanlığı uçuş için revizyon yapılması gerektiğini ileri sürerek uçaklara uçabilirlik sertifikası vermemiştir. Oysa, oluşturulan 3 kişilik muayene heyeti de muayene sonucunda uçaklar için "iyi bulundu" raporu vermiştir. Uçaklar o gün iyi bulunmasına rağmen, gerekli izin yazısı o gün verilmeyerek ertesi güne bırakılmıştır. Ertesi gün verilen raporda ise bir gün önceki raporun aksine revizyon gerektiği belirtilerek "uçuş raporu verilemez" kaydı düşülmüştür. Vecihi Hürkuş bu duruma itiraz ederek kendisinin uçak ve makine mühendisi olduğunu ve istenen revizyonun kendisi tarafından yapılması için izin verilmesini istemiştir. Hürkuş'un izin isteği geri çevrilince kendisi daha üst makamlara müracaatta bulunmuştur³⁶.

³⁵ Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 303.

³⁶ Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, ss. 387-388.

21 Şubat 1955 günü Ulaştırma Bakanı Muharrem Çavuşoğlu'nun "Siz derhal faaliyete geçebilirsiniz, ben gereken emri veriyorum, faaliyete geçebilirsiniz, ben gereken emri veriyorum, faaliyetinize hiçbir meydana engelleme olmayacaktır." sözleri ile uçuş izni alabilmiştir³⁷.

Vecihi Hürkuş açılış töreninde "Ben Devlet Hava Yolları ile rakip değil, onlara yardımcı olacağım, daha doğrusu bir boşluğu dolduracağım. İlk defa bir teşebbüsüm budanmadı. Şimdiye kadar derdimi hiç kimseye anlatamamıştım, kolumu keser gibi teşebbüslerimi budadılar. Çok şükür Allah'a, bana bu günü gösterdi. Hür Türkiye'nin semalarında Hürkuş'lar da uçuyor." diyerek mutluluğunu paylaşmıştır³⁸.

1955'de Türk sivil havacılığı için önemli bir gelişme olmuştu. Uluslararası ticaret kurallarına göre hava taşımacılığı yapan rakip firmalar özel hukuk kuralları ile yönetildiği için, DHY işletmesinin de özel hukuk kurallarına uyması gerekli görülmüştü. Hükümet bir anonim ortaklık kurulması için harekete geçti. 27 Nisan 1955 tarih ve 6623 sayılı kanun ile Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığı kuruldu. Bakanlar kurulunca ana sözleşmesi 60 milyon sermaye ile 20 Şubat 1956'da resmen faaliyete geçti. THY Anonim Ortaklığı 1957'de yabancı sermayeye açıldı³⁹. 21 Mayıs tarihli Resmi Gazete'de, uçuşa elverişlilik müsaadesi verilmesi şartlarını gösterir sirküler, Uçuş mürettebatı ve teknik personele müsaade verilmesi şartlarını gösterir sirküler, Ticari uçak işletmesi için haiz olunması gerekli vasıfları gösterir sirküler ve Sivil hava meydanlarından istifade edecek uçaklar hakkında sirküler olmak üzere tamimler yayımlandı⁴⁰.

28 Şubat 1956 tarihli 6686 sayılı kanun ile Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü lağv edilerek yerine Devlet Hava Meydanları İşletmesi Umum Müdürlüğü kurulmuştur⁴¹. Türk Hava Yolları faaliyetine resmi olarak 1 Mart 1956'da başlamıştır⁴².

³⁷ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 293.

³⁸ Demir, *a.g.m.*, s. 104.

³⁹ Oktay Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, Cilt:2, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1986, s. 524. Her biri 100 lira hamiline yazılı 600.000 bin hisseye ayrılmış 60.000.000 sermayeli kurulmuştur. Bkz. *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1955, Sayı:9016, s. 12049

⁴⁰ *Resmi Gazete*, 21 Mayıs 1955, Sayı:9011, s.11916.

⁴¹ *Resmi Gazete*, 1 Mart 1956, Sayı:9247, s.13752 ve 13754.

⁴² Abdullah Nergiz, *Devlet Hava Yolları, Türkiye'de Sivil Havacılığın Doğuşu (1933-1956)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.241.

2.a Hürkuş Havayolları'nın Uçuşlara Başlaması

HHY, 1955'de İstanbul-Bursa arasındaki uçuşları devralmak için Ulaştırma Bakanlığına müracaat etmiştir. DHY İstanbul-Bursa arasında günde 5 uçuş gerçekleştirecek DC-3'ü bulunmadığı için İstanbul-Bursa uçuşlarından çekilmiştir⁴³. Bu haberlere rağmen çok ilginçtir İstanbul-Ankara ve Batı bölgelerine uçmak üzere İngiltere'den 4 motorlu Heron uçakları peyderpey getirilmeye başlanmıştır⁴⁴. Bu uçakların 1 Nisan 1955'den itibaren İstanbul-Bursa arasında karşılıklı günde iki sefer yapacakları belirtilmiştir⁴⁵. Bu haberler Devlet Hava Yollarının İstanbul-Bursa uçuşlarından çekilmediği gibi seferleri artırdığını göstermektedir.

Uzun uğraşlar sonucunda HHY, Bursa'da acente açmak üzere hazırlıkları hemen hemen tamamlamıştır. Vecihi Hürkuş ve arkadaşları Bursa'da Güven Otel'de acentenin açılmasına karar vermişlerdir. Şirketin merkezi Bursa olmak üzere Beyrut'a kadar uçak seferleri yapılacağı, Bursa merkezinden Türkiye'nin her vilayetine uçuşlar gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Bu amaçla bir hafta içinde uçakların Bursa'da toplanması kararlaştırılmıştır⁴⁶.

1 Nisan 1955'de şirketin ilk uçuşları İstanbul-Bursa arasında başlamıştır. İki vilayet arasında kişi başı 10 liraya bu taşımacılık yapılmıştır. İzmir-Aydın arasında da uçuş başlatılırken, Muğla, İstanbul - İzmir, Aydın, İstanbul Uşak - İstanbul Bursa - İzmir Bursa Ankara uçuşlarının da başlayacağı duyurulmuştur. Yakında başlatılacak Zonguldak-İstanbul uçuşlarının kişi başına 50 lira olması kararlaştırılmıştır⁴⁷. Uçuşlar Bursa - İstanbul arasında sabah ve akşam karşılıklı iki uçuş olmak üzere düzenli bir şekilde yapılmıştır. HHY uçuşları, o tarihte iki şehir arası karayoluyla en az 9 saat sürmesi nedeniyle büyük ilgi uyandırmıştır. Yolcuların uçakla yarım saatte diğer şehre ulaşması çok cazip gelmiştir⁴⁸. Nisan ayı içinde İstanbul-Bursa arasında şirket 134 uçuş yapmış ve 804 yolcu taşımıştır⁴⁹.

İkinci uçuşlar Nisan ortalarında İzmir - Aydın hava hattında başlamıştır⁵⁰. Uçuşların başladığı ilk ay içerisinde İstanbul-İzmir arasında yapılan 58 uçuşta 290

⁴³ Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 303.

⁴⁴ Ant, 19 Ocak 1955, Sayı:3359, s. 3.

⁴⁵ Uçaklar Bursa'dan İstanbul'a sabah 09.45, öğleden sonra 15.45'de, İstanbul'dan Bursa'ya sabah 09.00'da öğleden sonra 15.00'de uçacaklardır. Ant, 20 Mart 1955, Sayı:3419, s. 1.

⁴⁶ Ant, 30 Mart 1955, Sayı:3429, s. 1.

⁴⁷ Akşam, 9 Nisan 1955, Sayı:13118, s. 1.

⁴⁸ Murat Toklucu "Hürkuş Havayolları'nın Başına Gelenler", İST Dergi, Sayı:014 (19 Mayıs 2023) İstanbul Büyükşehir Belediyesi, <https://www.istdergi.com/tarih-belge/hurkus-havayollarinin-basina-gelenler> (Erişim Tarihi:19.09.2023)

⁴⁹ Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 303.

⁵⁰ Toklucu, a.g.m., (Erişim Tarihi:19.09.2023)

yolcu taşınmıştır⁵¹. Halk tarafından uçuşlar ilgi gördükçe hat sayısı artırılmıştır⁵². 1 Mayıs 1955 günü İstanbul - Zonguldak - Ankara ve İzmir - Milas hatları açılmıştır⁵³. Sonrasında uçuşlara İstanbul-Eskişehir-Afyon-Antalya, Ankara-Adana ve Adana-İskenderun uçuşları ile devam edilmiştir⁵⁴.

DHY'nın 1955'de tam anlamıyla İstanbul-Bursa uçuşlarından çekilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Bursa'ya THY ve HHY'nin uçuş yaptıkları görölmektedir. Hatta, 17 Nisan 1955'de İstanbul'da yapılacak Galatasaray - Beşiktaş arasındaki futbol maçı nedeniyle Bursa'ya THY'nin normal uçuşları talebi karşılamadığı için Bursa'dan İstanbul'a 5 uçak daha kaldırılmıştır⁵⁵. Kaldırılan bu 5 uçakta yeterli gelmediği için ayrıca 1 uçak daha kaldırılmıştır⁵⁶. Bursa'ya İstanbul'dan HHY'nin uçuşları başladığı halde THY'nin Bursa'ya uçmaya devam ediyor olması, THY'nin Bursa uçuşlarına son vereceğine dair kararın uygulanmadığını göstermektedir.

Nisan ortalarında İstanbul-Bursa arası uçuş yapan THY uçaklarının bu uçuşlardan zarar ettiği açıklamaları yapılmıştır. Yapılan bu açıklama Bursa'da tepkiyle karşılanmıştır. İstanbul-Bursa arası 18 dakikalık yolculuk için ödenen 12 lira ücretin az değil, bilakis çok olduğu belirtilmiştir. Her gün İstanbul-Bursa arasında uçuş yapan 7 dolmuş uçağın aynı ücreti aldıkları, yaz aylarında kış aylarına göre çok yoğun yolcu talebi olduğu halde ücretlerde yolcular lehine değişiklik yapılmadığına dikkat çekilmiştir⁵⁷. THY'nin İstanbul-Bursa uçuşları sebebiyle zarar açıklamalarında, HHY'nin ilk uçuşlarına İstanbul-Bursa arasında izin verildiği hatırlandığında, THY'nin yavaş yavaş Bursa uçuşlarından çekilmeye çalıştığı düşünülebilir.

İstanbul-Bursa arasında uçuş yapan HHY uçakları, 1 Mayıs 1955'den itibaren İstanbul - Zonguldak ve Ankara - Zonguldak uçuşlarını gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu uçuşları tanıtmak amacıyla İstanbul, Ankara ve Bursa gazetecileri basın gezisine davet edilmiştir. Bursa gazetecileri İstanbul'daki gazetecilerin alınması için önce İstanbul'a, oradan hep birlikte Zonguldak'a götürölmüşlerdir.

⁵¹ *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

⁵² Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s.388 ve 393. M. Bahattin Adıgüzel aynı gün İstanbul-Eskişehir-Afyon seferleri başladığı bilgisini vermiştir. Adıgüzel, *a.g.e.*, s.72, Kline, *a.g.e.*, s. 332.

⁵³ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s.393, Kline, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁴ Kline, *a.g.e.*, s. 326.

⁵⁵ Hareket saatleri sabah 08.45'de 2 adet, 09.45'de 1 adet, akşam saat 16.00'da 2 uçak olarak belirlenmiştir. *Hakimiyet Milletindir*, 16 Nisan 1955, Sayı:1819, ss. 1-3.

⁵⁶ *Hakimiyet Milletindir*, 17 Nisan 1955, Sayı:1820, s. 1

⁵⁷ *Hakimiyet Milletindir*, 22 Nisan 1955, Sayı:1825, s. 4. Yaklaşık 3 buçuk ay sonra 5 Ağustos 1955'den geçerli olmak üzere İstanbul-Bursa uçak bileti ücretleri gidiş 18 lira, gidiş geliş 32 lira 40 kuruş olarak artmıştır. *Hakimiyet Milletindir*, 3 Ağustos 1955, Sayı:1922, s. 2.

Diğer taraftan Ankara'dan kalkan bir başka uçak Ankara gazetecilerini Zonguldak'a götürmek üzere havalanmıştır. Zonguldak'ta öğle yemeği yenildikten sonra, Bursa gazetecileri uçakla sahili takiben İstanbul Boğazı üzerinden alçak uçuş ile Yeşilköy'e getirilmişler, buradan diğer bir uçuş ile Bursa'ya geri götürülmüşlerdir⁵⁸. HHY uçuşlarının basın kanalıyla kamuoyuna duyurulması için bu organizasyonu gerçekleştirmiştir.

HHY'na yönelik bir süre sonra DHY tarafından yapılan bir şikayet ve yapılan teftiş ile⁵⁹ uçuşlar baltalanmaya ve azaltılmaya çalışılmıştır⁶⁰. 5 Mayıs 1955'de bakanlık emriyle önce uçuşlar değiştirilmek istenmiş, daha sonra 6 Mayıs 1955'de Bursa Vilayetine gönderilen bakanlık emriyle emniyet kuvvetleri tarafından uçakların uçuşuna ara verdirilmiştir. Akabinde uçuşlar yasaklanmaya çalışılmış, fakat 10 Mayıs 1955 Pazar günü akşamına kadar uçuşlar bütün engellemelere rağmen devam etmiştir⁶¹.

Hürkuş'un iddiasına göre; şirket faaliyete geçtikten sonra DHY rekabete dayanmadığı için sivil uçuşları denetleyen Sivil Havacılık Dairesi'ni kışkırtarak HHY'nin faaliyetlerini sabote etmeye başlamıştır. Özellikle uçakların bakımını yapan şirket personelinin yetki belgeleri tanınmamış, bu nedenle bakımları yapılamadığından uçakların kullanılmasına yönelik engeller çıkarılmıştır⁶².

Bu engellemelere büyük oranda HHY'nin, DHY'nin yolcu taşıma ve günlük gazetelerin havadan nakil gelirlerine ortak olması neden olmuştur. Uçak bakım, meydan ve konaklama hizmetlerinde şirkete yönelik bir taraftan zorluklar çıkarılırken diğer taraftan baskılar yapılmıştır⁶³.

Tercüman gazetesi sahibi Cihat Baban, İstanbul gazetelerinin Batı Anadolu kentlerine erken ulaşmasını sağlamak için HHY'nin sahibi Vecihi Hürkuş'a gazete taşıma teklifi yapmıştır. Hürkuş, 10 Mayıs 1955'den itibaren şirketin uçuşlarının yasaklandığı bilgisini paylaşarak kendisinden Ulaştırma Bakanlığı'ndan gerekli izinleri almasını istemiştir. Baban'ın Ulaştırma Vekaleti'ne yaptığı başvurusu olumlu cevap alınca, 26 Mayıs 1955'den itibaren İstanbul - Ankara, İstanbul - Bursa - İzmir ve İstanbul - Eskişehir - Afyon yönünde 3 uçuş

⁵⁸ *Hakimiyet Milletindir*, 2 Mayıs 1955, Sayı:1835, s. 1.

⁵⁹ *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

⁶⁰ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, ss. 387-388.

⁶¹ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 394.

⁶² Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

⁶³ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 72.

başlatılmıştır. Gunde en az 2220 kilometrelik uçuş yapılarak 2 ton gazete nakle-
dirmiştir. Bu uçuşlar esnasında uçaklar geriye boş donerken Sivil Havacılık
Dairesi sirkusu doğrultusunda isteyen yolcular bedava tařınmıřtır⁶⁴.

Uçakların yalnızca gazete taşıması ile Vecihi Hurkuş'un şirket için satın al-
dığı uçakların kredi borcunu ve personel maaşlarını demesi mumkun
olmamıştır. stelik HHY'nin yolcu taşımasını Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık
Dairesi engellemiştir. Uçaklar Devlet Hava Yollarından satın alındığı ve uçuşla-
rına engel bir durum olmadığı belirtildiği halde, yolcu taşımacılığına izin
verilmez iken eşya taşımacılığına izin verilmesine Vecihi Bey itiraz etmiştir. Sivil
Havacılık dairesinin ya durumu kavrayamadığından ya da kapris yaparak uçak-
ların muayenesi durumunu ne çıkardığını, şirket olarak 1,5 ayda 5000 yolcu
taşıdıklarını ve halkın guvenini kazandıklarını ve DHY'nin tatil olduğu için u-
madığı zamanlar da yolcularını taşıdıklarını açıklamıştır. Ayrıca Aydın,
Zonguldak uçuşları yaptıklarını, Kastamonu Memleket Hastanesi'nden acil du-
rumdaki bir hastanın İstanbul'a naklini gerçekleştirdiklerini, Çanakkale'den
İstanbul'daki cenazeye katılmaları gereken kişileri İstanbul'a gturduklerine dik-
kat çekmiştir. Biz henz ulaştırmayı bırakmadık diye eklemiřtir⁶⁵. Vecihi Hurkuş
9 Haziran 1955'te bu yasadıkaraına itiraz etmiř⁶⁶, DHY'yi rekabeti engellediği ve
HHY'nin faaliyetlerini baltalamakla suçladığı mektubunu 28 Aralık 1955'te Ulaş-
tırma Bakanı Arif Demire' e gndermiřtir⁶⁷.

1955 yılı içinde HHY'ye ait 10 uaklık filo yıl boyunca 800 uçuş gerçekleş-
tirmiştir. Uçuşlara bakıldığında bazı uçakların çok az uçtuğu anlaşılmıştır. TC-
SEV şubat ve Mart ayında 15 saat kadar uçarken, TC-KUş Nisan ayında sadece
30 dakika, TC-HUR ise Mayıs ayında sadece 1 saat 25 dakika uçmuştur. Bu uçuş-
larda yolcuların kuuk uçaklardan memnuniyetsizliği yanında, rotarlı uçuşlar ve
guvenlik ile ilgili kaygılar da şikayetlere neden olmuřtur⁶⁸. Uçakların uçuş saat-
lerindeki duşuşler nedeniyle şirketin ekonomik gelirleri nemli lde azalmıştır.

⁶⁴ Hurkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 395.

⁶⁵ *Akşam*, 27 Mayıs 1955, Sayı:10104, ss. 1-2.

⁶⁶ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

⁶⁷ *Trkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

⁶⁸ *Trkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

3. Şirkete Ait Uçak Kazaları ve Kaçırılan Uçak

3.a. Bursa'da Uçak Kazası

Şirket kurulduktan sonra karşılaşılan olumsuzluklara, başka olumsuzluklarda eklenmiştir. O dönemde piyasaya yeni çıkan Ant gazetesinin⁶⁹ reklamı için Hürkuş acentesine⁷⁰ müracaat edilmiştir. Bu istek üzerine iki kişilik bir uçak tahsis edilmiştir. Uçağın pilot koltuğunda Fevzi Gökdeniz, arkasına Ant gazetesini sahibi Recai Taşman oturmuş⁷¹ ve KUŞ adlı uçağın uçuşu başlamıştır⁷².

Recai Taşman, gazetede işlerini bitirdikten sonra gazete sahibi ve başmuharriri Derviş Sami Taşman'a *"-Ağbey, Fevzi'ye saat 17'de söz verdim ben gidiyorum"*

⁶⁹ Uçakla ilanların atılmasında "Ant" gazetesinin okuyucularının karşısına "Yeni Ant" gazetesi olarak çıkacağıın duyurulmasının reklam çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Gazete adına "yeni" kelimesi eklenerek yeni bir harekete kavuşmak ve satışları artırmak için yola çıkmıştır. 9 Mayıs'tan itibaren hediye (ikramiye) kuponu dağıtacak ve her ay ikramiye çekilişi yapılacaktır. Yeni Ant gazetesinin "Sırasında" köşesinde 9 Mayıs 1955 günü Sadrettin Çanga'nın "Okuyucularım! bundan bir buçuk yıl öncesi ANT'nın sütunlarında vedalaşmıştım; karşılığın YENİ ANT sütunlarında tekrar çıkmakla sonsuz bir memnuniyet duygusu içindeyim." sözleri ile köşe yazılarına başladığını duyurması da bu nedenledir. Sadrettin Çanga, "Tekrar okuyucularla..." *Yeni Ant*, 9 Mayıs 1955, Sayı:3471-1, s. 3. Bu arada belirtmek gerekir ki; Ant gazetesi 9 yıldır yayınlanmakta olan bir gazetedir. Y.n.

⁷⁰ "Ant" gazetesi reklam amaçlı ilk promosyon dağıtan ve bunu icat eden gazete olmuştur. 30 kupona gazete yanında dolmakalem vermiştir. Gazetenin adı 1955'de "Yeni Ant" olmuştur. Reyhan Çorum, *Anlarda Yaşarken Gemlik*, Cilt:5, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2022, ss. 321-322.

⁷¹ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023), Recai Taşman Yeni Ant gazetesinin sahibi değil, yazı işleri müdürüdür. *Yeni Ant*, 9 Mayıs 1955, Sayı:3471-1, Fevzi Gökdeniz, Filistin Hayfa doğumludur. 1941'de Eskişehir Askeri Astsubay Okulu'ndan hava pilotu olarak mezun olmuştur. 1949'da dikkatsizlikten kazaya yol açmaktan 8 ay hapse mahkûm olmuş ve pilotluktan alınmıştır. Cezası bitince iş bulmak için önce Suriye'ye ve sonra Ürdün'e gitmiştir. Gökdeniz, iş bulamadığı için 1953'de Türkiye'ye geri dönmüş ve kazanın tazminatını ödemesi için baskı başlayınca kaçak hayatı yaşamaya başlamıştır. Cizre'de, Başbakan Adnan Menderes'i Londra'ya götüren uçağın pilotu Gündüz'le karşılaşmıştır. Gündüz'den, Bursa'da Vecihi Hürkuş'un havayolu şirketi kurduğunu ve pilot aradığını öğrenmiştir. Gökdeniz, Vecihi Hürkuş ile tanışarak şirkete işe başlamıştır. Gökdeniz, şirketin borçlarını ödemesi için maaşını dahi almaz iken başına Bursa'daki kaza gelmiştir. Murat Kuter, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanlığı*, https://www.bursa.com/wiki/Turkiyenin_Ilk_Hava_Korsanligi-2854.html (Erişim Tarihi:19 Eylül 2023) Yukarıda pilot Gündüz olarak verilen bilgi de, Gündüz pilot değildir. Başbakan Adnan Menderes'i Londra'ya götüren uçağın kaptan pilotu Münir Özbek, yardımcı pilotları Sabri Kazmaoğlu ve Lütfü Biberoglu'dur. Uçağın telsiz operatörü Gündüz Tezel'dir. Bkz. Süleyman İnan, "İngiliz Belgelerinde Adnan Menderes'in Uçak Kazası", *Belgi*, Sayı 19, Kış 2020/1, ss. 1885-1886. Bulgaristan'a gitmesi sonrası ajan olup olmadığına dair şüpheler belirtilmiştir. Hapis cezası sonrası Bilecik, Zonguldak ve Beyrut'ta yaşadığı, 1953'te Arap devletlerine müracaatta bulunduğu, Suriye, Lübnan ve Pakistan'da görevlendirilme isteklerinin İçişleri Bakanlığı tarafından incelenerek kabul edilmediği bilgileri yazılmıştır. *Yeni Ant*, 22 Haziran 1955, Sayı:3601-47, s. 4.

⁷² Erdoğan Binyücel, "Feci Uçak Kazasının Enteresan Evveliyatı - "Haydi Hakkınızı Helal Edin!" *Yeni Ant*, 11 Mayıs 1955, Sayı:3472-2, s.2. Gazetenin sayısı 10 Mayıs ve 11 Mayıs 1955 nüshalarında aynı şekilde verilmiştir. Y.n.

diyor, Derviş Sami Bey “*Sen gitmesen olmaz mı?*” dediğinde, Recai Taşman “*Olur Abey, Fevzi’de aynı şeyi söyledi. Ama böyle bir zevkten mahrum olmak istemem*” demiştir. Gazetenin sekreteri Mehmet Ohri’ye “*Mühim bir şey olmazsa Turizm meselesine manşet açarsınız Mehmet Ohri*” diyerek 16.45’te arkadaşları ile helalleşerek gazeteden ayrılmıştır⁷³.

8 Mayıs 1955 Pazar günü yaklaşık 16.45 sıralarında stadyum üzerinde alçak uçuşlar yapılmaya başlanmıştır. Hatta oynanan maç esnasında kalabalık seyirci kitlesinin bulunduğu Bursa şehir stadyumu üzerinde alçak irtifada birçok uçuş gerçekleştirilmiştir⁷⁴. Gazeteci Recai Taşman, uçak Bursa şehir stadyumu üzerinde uçuş yaparken gazetenin promosyonlarını havadan atmıştır⁷⁵. Pilot saat 18.00 sıralarında maçın sona erip seyircilerin dağılmaya başladığı esnada stadyum üzerinden oldukça alçak irtifadan uçmuştur. Uçak o kadar yere yakın uçmuştur ki futbolcular dahi kendilerini yere atmıştır. Uçağın yükselerek Altıparmak Meydanına doğru yöneldiği esnada sol kanadı önce kalın elektrik tellerine ve sonra kavak ağacına çarpmıştır. Dengesi bozulan uçak ters dönerek Altıparmak Meydanındaki benzin deposu arkasındaki tarlaya düşerek parçalanmıştır. Kazada Pilot Fevzi Gökdeniz’in kolu kırılmış, ancak gazeteci Recai Taşman uçaktan fırlayıp kaba toprağa düştüğü için yara almamıştır. Pilot Gökdeniz hastaneye kaldırılırken, kazaya dair soruşturma başlatılmıştır⁷⁶.

⁷³ Erdoğan Binyücel, “Feci Uçak Kazasının Enteresan Evveliyatı – “Haydi Hakkınızı Helal Edin!” *Yeni Ant*, 11 Mayıs 1955, Sayı:3472-2, s.2.

⁷⁴ *Hakimiyet Milletindir*, 9 Mayıs 1955 Sayı:1842, s.1-4, Yeni Ant gazetesi, uçağın alandan havalanma saatini 17.15 olarak vermiştir. Bu durumda verilen 16.45 saat olarak doğru olmayabilir. Çünkü uçağın ilk havalanışında şehrin çeşitli yerlerine reklam ilanları atılmış, ilanlar bitince dağıtılmak üzere yeni ilanlar almak üzere alana geri dönüş yapılmıştır. Yeni Ant gazetesi uçağın ikinci kez havalanarak stadyum üzerine gittiği, reklamların atıldığı ve maçın da dağılmak üzere olduğu anda kazanın meydana geldiği bilgisini vermiştir. *Yeni Ant*, 9 Mayıs 1955, Sayı:3471-1, s. 1. Erdoğan Binyücel, 17.10’da uçağın havalandığı bilgisini vermiştir. Erdoğan Binyücel, “Feci Uçak Kazasının Enteresan Evveliyatı – “Haydi Hakkınızı Helal Edin!” *Yeni Ant*, 11 Mayıs 1955, Sayı:3472-2, s. 2.

⁷⁵ *Hakimiyet Milletindir*, 9 Mayıs 1955 Sayı:1842, s. 1.

⁷⁶ *Hakimiyet Milletindir*, 9 Mayıs 1955 Sayı:1842, ss. 1-4. Kaza nedeniyle Altıparmak Meydanındaki kalın elektrik telleri zarar gördüğü için Altıparmak havalisine elektrik verilememiştir. Milliyet gazetesi stadyumun adını Atatürk Stadyumu olarak, Recai Taşman Ant gazetesi temsilcisi olarak belirtmiştir. *Milliyet*, 9 Mayıs 1955, s.1. Halkçı gazete de stadyumun adını Atatürk stadyumu olarak vermiştir. Ayrıca, uçağın bir kanadının elektrik tellerine çarpması ile dengesinin bozulduğunu ve pilotun uçakta meydana gelen arıza nedeniyle uçağı yere indirmeye çalışırken boş bir arsaya düşmesine ve uçağın parçalanmasına neden olduğu bilgisine de yer verilmiştir. *Halkçı*, 9 Mayıs 1955, Sayı:501, s. 3. Yeni Ant gazetesi pilotun soğukkanlı davranarak büyük bir ustalıklarla uçağı ani bir hareket ile binalara çarpmasını engelleyerek ağaçlara yönelttiği, uçağın ağaçlara takılması nedeniyle uçağın benzin istasyonu arkasındaki ekili tarlaya düştüğü ve parçalandığı bilgisini vermiştir. *Yeni Ant*, 9 Mayıs 1955, Sayı:3471-1, s. 4.

Recai Taşman'ın oğlu Şükrü Reha Taşman, uçak kazası hakkında şunları anlatmıştır;

"Babam, o yıllarda kendi uçağını yapan, özel hava yolu taşımacılığı ile uğraşan Vecihi Hürkuş'a ait olan bir uçakla satışı artırmak için promosyon ilanları dağıtmak ister. Mektep Tayyaresi denilen iki kişilik uçaklardan. Her çareye başvuran Recai Taşman gazete için bu uçağı reklam amaçlı kiraltıyor.

9 Mayıs 1955, bir Pazar günü. Babam, "Bari parasını verdim, arkası boş, ben oturayım" diyor, pilotla birlikte biniyor uçağı. Başlıyorlar uçaktan el ilanlarını atmaya. Stadyum civarındayken maç çıkışı kalabalık bir insan topluluğı ve sporcular var. Uçağın pilotu Deli Fevzi lakaplı gerçekten lakabı gibi çılgın bir adam, "Bak ne yapacağım şimdi" diyerek Merinos tarafından stadın içine doğru pike yapıyor. Tüm futbolcular yere yatıyorlar. Karşıda o zaman SSK var. Oraya çarpmamak için uçağı sola doğru yatırıyor. O esnada uçak kavak ağaçlarına ve elektrik tellerine takılarak şimdiki Arap Parkı'na çakılıp düşüyor ve parçalanıyor.

Binlerce insanın gözü önünde meydana gelen kaza, mucize biçimde kabul edilmekte. Bir kolu kırılıp kasığı zedelenen pilot, yüzde yüz ölümden dönen Deli Fevzi 15 gün hastanede kaldıktan sonra iyileşiyor ve Bulgar muhaciri imiş, memleketine kaçıyor.

*Babam Recai kazadan küçük sıyrıklarla kurtuluyor."*⁷⁷.

Kemal Kaplan, Pilot Gökdeniz'in gözünün stadyumun ön sıralarında oturan lisedeki kız arkadaşına takıldığı ve kıza kendini göstermek için alçaktan uçmaya ve türlü numaralar yapmaya başladığını, alçak irtifayı 3-4 metreye kadar abartınca kazanın kaçınılmaz olduğu bilgisini vermiştir⁷⁸. Talip Kışlakçı ise uçuşu bir banka için reklam uçuşuna bağlayarak, Gökdeniz'in tribünde gördüğü 'Neriman' adlı güzel bir kıza hava atmak için fazla alçalması ile elektrik tellerine çarpması sonucunda kazanın meydana geldiğini belirtmiştir⁷⁹. Pilot Gökdeniz'in anlattıklarından da Kaplan ve Kışlakçı'nın verdiği bilgilerin şaşırtıcı derecede doğru olduğu anlaşılmaktadır;

"1955 yılı başları... O dönem Ulus gazetesinde çalışan gazeteci bir arkadaş yanıma geldi. Bizden bir uçak kiralayıp bir maç esnasında bir bankanın reklamıyla ilgili uçuş yapmamızı istediler. Bursa Şehir Stadyumu'nda maç var. Çok kalabalık. Başladık uçmaya. Ben uçarken, gazeteci arkadaş da arkada elindeki ilanları atıyordu. Bu arada ne göreyim?

⁷⁷ Çorum, a.g.e., ss. 321-322. Kitapta sehven 1954 yılı yazılmıştır. Ayrıca pilot Fevzi Gökdeniz'in Bulgaristan göçmeni olduğu bilgisi de doğru değildir. Y.n.

⁷⁸ Kemal Kaplan, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanı*, 30 Aralık 2017 <https://kemalkaplan.blogspot.com/2017/12/bir-cins-kafa-bir-iflah-olmaz-vaka.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)

⁷⁹ Talip Kışlakçı, *İlk Hava Korsanları ve Kronoloji*, <https://www.airnewstimes.com/talip-kislakci-ilk-hava-korsanlari-ve-kronoloji-538-yazisi.html> (Erişim Tarihi:19.09.2023)

Tribünlerin ön kısmında Neriman isminde bir kız arkadaş oturuyor. Artık hava atmaya başlamıştım. Dalıyorum, çıkıyorum, dalıyorum, çıkıyorum. Çok alçaktan pike yapmaya başladım. Öyle ki, bir müddet sonra 2-3 metreden pike yapmaya başladım. Bir ara uçağın kanadı stadın kenarındaki elektrik tellerine takıldı. Takılmasıyla karşıda büyükçe bir direğe burun üstü çarptık. Kemerimi de bağlamamıştım. Ama gazeteciyi bağlamıştım. Çarpmayla birlikte öne fırladım. Ona bir şey olmadı, benim alnum yarıldı. Burnum kanamaya başladı."⁸⁰

Gökdeniz'in kazada kolu kırılmış, Memleket Hastanesi'ne kaldırıldıktan sonra hızla iyileşmeye başlamıştır⁸¹.

Vecihi Hürkuş, ekonomik sorunlar ve Sivil Havacılık Dairesinin baskıları ile uğraşırken, 8 Mayıs'ta yaşanan bu kaza büyük sorun olmuştur. Yolcu taşımacılığı⁸² yanı sıra reklam uçuşları da yapan şirkete ait uçaklardan biri böylece kaybedilmiştir⁸³. Uçak daha kredi borcu bitmeden kullanılamaz hale gelmiş, ayrıca yaralı pilotun hastane masrafları ise sigorta şirketi tarafından karşılanmadığı için tüm masraflar Vecihi Hürkuş tarafından karşılanmıştır⁸⁴.

Bundan sonra artık işlerin yolunda gideceği düşünülürken şirketin uçaklarından bir başkası pilot Fevzi Gökdeniz tarafından Bursa Havaalanından kaçırılmıştır. Talihsizlik Vecihi Hürkuş ve şirketinin peşini bir türlü bırakmamaktadır.

⁸⁰ Murat Kuter, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanlığı*, https://www.bursa.com/wiki/Turkiyenin_Ilk_Hava_Korsanligi-2854.html (Erişim Tarihi:19 Eylül 2023) Murat Toklucu lakabının "Deli Fevzi" olduğunu ve 9 defa evlendiği bilgisini vermiştir. Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

⁸¹ Recai Taşman kazayı bir iki sıyrık ile atlatırken, Pilot Gökdeniz'in sol kolu kırılmış ve çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. *Yeni Ant*, 9 Mayıs 1955, Sayı:3471-1, *Yeni Ant* gazetesi bir gün sonra "Pilot Fevzi'nin Durumu Çok İyi" başlıklı haber yapmıştır. *Yeni Ant*, 10 Mayıs 1955, Sayı:3472-2. Uçağın gazete promosyonları için kiralandığı bilindiği halde, pilot Gökdeniz'in "Ulus gazetesinde çalışan gazeteci" ile banka reklamları için anlaştık ifadesi şaşırtıcıdır. Çünkü bu uçuşa banka reklamı yapıldığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Y.n.

⁸² Düşen uçak 1 yolcu taşıma kapasitesine sahipti. Y.n.

⁸³ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

⁸⁴ Kuter, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanlığı*, https://www.bursa.com/wiki/Turkiyenin_Ilk_Hava_Korsanligi-2854.html (Erişim Tarihi:19 Eylül 2023), Talip Kışlakçı, Vecihi Hürkuş'un kredi borçlarıyla boğuştuğu için Pilot Fevzi Gökdeniz'in hastane masraflarını ödeyemediğini belirtmiştir. Kışlakçı, *İlk Hava Korsanları ve Kronoloji*, <https://www.airnewstimes.com/talip-kislakci-ilk-hava-korsanlari-ve-kronoloji-538-yazisi.html> (Erişim Tarihi:19.09.2023)

3.b. Şirkete Ait Bursa'dan Kaçırılan Uçak: TC-HAD

Vecihi Hürkuş, Bursa'ya giderek hastane görevlilerinden pilot Fevzi Gökdeniz hakkında bilgi almıştır. Hürkuş, Gökdeniz'in iyileşmesinin uzun bir süre alacağını öğrendikten sonra İstanbul'a geri dönmüş ve Pilot Gökdeniz'i arayıp sormamıştır. Gökdeniz kazaya uğrattığı uçağın maliyetini düşünmeksizin, Vecihi Hürkuş'un ziyaret sonrası İstanbul'a dönmesi ve kendisini arayıp sormaması üzerine çok kızmıştır. Gökdeniz, hastanede iken çalışması karşılığı uçakların kredi borcu bir an önce ödensin diye maaş dahi almadığı için Vecihi Bey'in kendisine borçlu olduğunu düşünmeye başlamıştır. Vecihi Bey'den nasıl intikam alacağını düşünürken hastaneye gelen Bulgar asıllı bir berberden Bulgaristan'ı dinledikten sonra, ilk fırsatta şirketin bir uçağını Bulgaristan'a kaçırmaya karar vermiştir. Şirkette daha önce kendisinin işe aldırıldığı, eski bombardıman uçağı pilotu arkadaşı Sadık Sagun'da şirketten yeni ayrılmıştır. Düşüncesini ona anlatarak kaçış planına Sagun'u da dahil etmiştir.

Gökdeniz, uçağın dolu bir depo ile 4 saat havada kaldığı bilgisine sahip olarak Bulgaristan'a kaçış için ayrıntılı plan yapmaya başlamıştır. Kendisi hastanede kırıkları nedeniyle yatmakta olduğundan, Sagun'un havaalanına giderek uçağı hazırlaması ve yakıt ikmali yapmasının isabetli olacağını, Sagun'un şirketten yeni ayrıldığı için dikkat de çekmeyeceğini düşünmüştür. Uçak hazır olunca sabahın erken saatlerinde Gökdeniz, alçılı kolu ve pijamaları ile hastaneden kaçarak havaalanına gitmeyi planlamıştır⁸⁵. Nihayetinde plan uygulamaya konulmuş, hava meydanındaki görevlilere "İstanbul'a Vecihi Bey'in yanına gidiyoruz" denilerek HAD uçağı ile havalanmışlardır. Uçağı Pilot Gökdeniz'in kolları alçıda olduğu için arkadaşı Sagun kullanmıştır⁸⁶.

Uçağa dair elde herhangi bir bilgi olmadığı için bir süre sonra uçağa yönelik araştırmalara başlandı. Bilinen tek bilgi, Bursa hava meydanından havalanan uçağın içinde kolu iyileşen Fevzi Gökdeniz, arkadaşı Sadık Sagun ve Makinist Kazım'ın olduğu idi. Daha sonra uçağın Bursa meydanına geri dönmediği, İstanbul'a da gitmediği öğrenildi. Bursa hava meydanı, telsiz ile bütün meydanlar ile haberleştiği halde uçağın herhangi bir meydana iniş yaptığına dair

---

⁸⁵ Kaplan, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanı*, 30 Aralık 2017 <https://kemalkaplan.blogspot.com/2017/12/bir-cins-kafa-bir-iflah-olmaz-vaka.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)

⁸⁶ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023), Milliyet gazetesi Bursa'dan kaçırılan Hürkuş Hava Yollarına ait uçağın adını TAV olarak vermiştir. *Milliyet*, 21 Haziran 1955, s. 1.

bilgi alamadı. Böylece uçağın Türkiye'deki hiçbir meydana iniş yapmadığı anlaşıldı. İlginç olan bütün aramalara rağmen HAD uçağının nerede olduğunun hiçbir şekilde öğrenilememiş olmasıdır⁸⁷.

Araştırma genişleyince, sivil hava meydanı tarafından pilota havanın kapalı olduğu ve rasat verilmeyeceği bildirildiği halde, Gökdeniz'in uçağın benzin ikmalini askeri meydandan yaparak havalandığı anlaşılmıştır. Vecihi Bey, gelişmeler üzerine Bursa'ya gelerek emniyet birimlerine bilgi vermiş ve İstanbul'a geri dönmüştür. O arada pilot Gökdeniz'in askerlik hizmeti sırasında bir uçak düşürdüğü ve bu nedenle devlete 135 bin lira borçlandırıldığı bilgisi gazetelerde paylaşılmıştır⁸⁸. Uçak düşürdüğü ve borçlandırıldığı bilgisi o günlerde basının oldukça ilgisini çekmiştir.

Uçağın kaybolmasıyla ilgili günlerce çeşitli haberler yapılmıştır. Hakimiyet gazetesi haberinde uçağın Bolu havalisinde Taraklı'da olduğu ve burada yolcu taşıdığına dair bir bilgi dahi paylaşılmıştır⁸⁹. Bir iki gün sonra kaçırılan uçağın Romanya'da bulunduğu ve Fevzi Gökdeniz'in tutuklandığı haberi verilmiştir. Ancak durum, Türkiye'de esrar perdesini uzun süre korumaya devam etmiştir. Bir İstanbul gazetesi de uçağın Moskova'ya gittiğini haber yapmıştır. Ayrıca gazete haberinde, Pilot Gökdeniz'in maceraperest bir kişi olduğu orduda iken bir albayın başını uçakla parçaladığı için ordudan çıkarıldığı ve bir gedikli (astsubay) olduğu, bu uçak kazası nedeniyle 135 lira borçlandırıldığı bilgilerine yer verilmiştir⁹⁰.

Emniyet Genel Müdürlüğü müfettişlerinden biri araştırmalarını sürdürürken HHY Bursa acentası ile o gün meydana görev yapan DHY personellerinin ifadelerini almıştır⁹¹. Vecihi Hürkuş uçağın Bursa'dan kaçırıldığına dikkat çekerek; Bursa Hava Meydan Müdürü Hasan Gürsoy tarafından uçağın pist başında yarım saatten uzun süre oyalanmasına rağmen oyalanma nedeninin sorulmamasını, bir uçak gelmesi ve mecburi iniş mecburiyeti duyması durumunun uçuş

⁸⁷ Pilot ve yanındakiler meydandan, "Vecihi Hürkuş'tan haber geldi gidiyoruz" diyerek uçağa binip ayrılmışlardır. Vecihi Bey, bu 3 havacıya hiçbir haber göndermediğini belirterek emniyet birimlerine müracaatta bulunmuştur. *Hakimiyet Milletindir*, 11 Haziran 1955, Sayı:1873, s. 1 ve 3. Gazete uçağın adını "H.A.T." olarak vermiştir. Y.n.

⁸⁸ *Hakimiyet Milletindir*, 12 Haziran 1955, Sayı:1874, s. 1, Vecihi Bey, devlete 30 bin lira borçlu olduğu bilgisini vermiştir. *Yeni Ant*, 14 Haziran 1955, Sayı:3503-33, s. 4.

⁸⁹ *Hakimiyet Milletindir*, 12 Haziran 1955, Sayı:1874, s. 1.

⁹⁰ *Hakimiyet Milletindir*, 14 Haziran 1955, Sayı:1876, s. 1, Yeni Ant gazetesi ise Dışişleri Bakanlığından alınan bilgiye dayanarak Fevzi Gökdeniz'in uçağı Moskova'ya indirdiği bilgisini vermiştir. Yeni Ant, 13 Haziran 1955, 3502-32, s. 1. Pilot Gökdeniz için maceraperest kişiliğine vurgu yapılarak, orduda iken bir yüzbaşının pistten kalkarken başını pervane ile parçaladığı ve 8 ay hapis ile cezalandırılıp ordudan atıldığı ve 119 bin lira para cezasına çarptırıldığı bilgisi verilmiştir. Yeni Ant, 22 Haziran 1955, Sayı:3601-47, s. 1-4.

⁹¹ *Hakimiyet Milletindir*, 17 Haziran 1955, Sayı:1879, s. 4.

emniyetinin tehlikeye atılacağı ortada iken müdahale edilememesini ihmal olarak nitelendirmiştir. Diğer bir değerlendirmesinde Pilot Gökdeniz'in kolu alçıda olup uçuş için gerekli sağlık şartlarına sahip olmadığı halde apronda uçuş hazırlığı yaparken meydan müdürünün duruma ilgisiz kalmasının bir başka ihmal olduğuna işaret etmiştir⁹².

Geçen günler içerisinde uçağın akıbeti ile ilgili kesin bilgi alınmamıştır⁹³. Vecihi Hürkuş soruşturma devam ederken Bursa Cumhuriyet Savcılığına telgraf ile müracaat ederek; uçağı kaçırılanların Fevzi Gökdeniz, Sadık Savun ve Kazım olduğunu, uçağın buldurularak kendisine iadesinin sağlanmasını ve suçluların cezalandırılmasını da istemiştir. Ayrıca uçağın bulunması için Dahiliye ve Hariciye Vekaletlerine (İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına) sorulmasını istemiştir. Atina radyosu tarafından uçağın Bulgaristan'da mecburi inişe zorlandığı bilgisi verilmiştir. Ancak, Dışişleri Bakanlığı'ndan bu hususları doğrulayacak hiçbir bilgi alınmamıştır⁹⁴. Ancak Yeni Ant gazetesi bir gün önce uçağın Moskova'ya kaçırıldığını belirtmişken 14 Haziran günü Atina radyosunun verdiği bilgiye dayanarak içinde Fevzi Gökdeniz ile iki arkadaşının bulunduğu uçağın kesin olarak Bulgaristan'a indiği ve mürettebatının tutuklandığı bilgisini vermiştir. Haber Vecihi Hürkuş ile yapılan görüşme ile teyid edilmiştir⁹⁵. Vecihi Bey açıklamasında üzgün olduğunu ve Makinist Sadık'ın pilot Gökdeniz tarafından kaçırıldığı tahminini de paylaşmıştır⁹⁶.

Uçağın bulunduğu yer ile ilgili haberler yapıldığı ve haberler doğru olduğu halde gazete haberlerinde her gün yeni bir ülkenin adının geçmesi ilginçtir. 17 Haziran 1955 günü uçağın Suriye'ye kaçırıldığına dair haber yapıldığı⁹⁷ ve bu şekilde haberlere devam edildiği görülmektedir. Tarihler 20 Haziran'ı gösterdiğinde uçağın her tarafta aranmaya devam edildiği halde, hala uçak ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı, uçağın yüksek bir dağa çarparak parçalandığı veya denize düştüğü ihtimallerinin düşünölmeye başlandığı haberine rastlanmaktadır⁹⁸.

---

⁹² Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 391-392.

⁹³ Musa Ataş, "Şehrimiz Hava Meydanından Kaçırılan Tayyarenin Haberini Nasıl Aldım", *Hakimiyet Milletindir*, 14 Haziran 1955, Sayı:1876, s. 3.

⁹⁴ Aslında Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan kesin bir bilgi bulunmadığı açıktır. Uçağın akıbetine dair hala sağlıklı haber alınmadığı için bakanlığın bilgi verebilmesi mümkün olmamaktadır. *Hakimiyet Milletindir*, 15 Haziran 1955, Sayı:1877, ss. 1-4.

⁹⁵ Yeni Ant, 14 Haziran 1955, Sayı:3503-33, s. 1.

⁹⁶ Yeni Ant, 14 Haziran 1955, Sayı:3503-33, s. 4.

⁹⁷ "Pilot Fevzi Gökdeniz'in Suriye'de yakın akrabaları bulunması ve Arapçayı gayet iyi bilmesi bu ihtimali kuvvetlendiriyor." *Hakimiyet Milletindir*, 17 Haziran 1955, Sayı:1879, ss. 1-4.

⁹⁸ *Hakimiyet Milletindir*, 20 Haziran 1955, Sayı:1882, s. 1.

Oysa Gökdeniz arkadaşı Sagun ile İstanbul-Bursa arasında uçuş yapan 9 kişilik dolmuş uçuşu yapan uçağı 10 Haziran 1955'te Bulgaristan'a kaçırmıştır⁹⁹. Böylece, Türk havacılık tarihinin bilinen ilk uçak kaçırma olayı gerçekleşmiş¹⁰⁰, Hürkuş Havayollarına ait uçağı Bulgaristan'a kaçıran Gökdeniz ve Sagun Türkiye'nin ilk hava korsanı olmuşlardır¹⁰¹.

Uçak, Bulgar hava sahasına girdiğinde Bulgar uçakları tarafından takibe alınmış ve Varna havaalanına indirilmiştir. Gökdeniz ve Sagun hemen gözleri bağlanarak sorguya alınmıştır¹⁰². O günlerde pilotların siyasi ilticada bulduklarına dair basında haberlere yer verilmiştir¹⁰³. Bulgar resmî makamları tarafından iki pilotun siyasi iltica talepleri kabul edilmiş ve Türkiye'ye iade edilmeyecekleri bildirilmiştir¹⁰⁴.

21 Haziran tarihli Hakimiyeti Millîye gazetesinde "Hürkuş Uçağı Bulgaristan'da" başlıklı bir haber yer almıştır. Haberde, Vecihi Bey'e uçağın Bulgaristan'da bulunduğunun Dışişleri Bakanlığı tarafından bildirildiği ve Vecihi Bey'inde dilekçe ile Dışişleri Bakanlığı'na başvurması halinde uçağın diplomatik kanallardan başlatılacak işlem ile geri getirilmesine çalışılacağı belirtilmiştir¹⁰⁵. Dışişleri Bakanlığından aldığı bilgiye dayanarak uçağın Bulgaristan'a kaçırdığını öğrenen Vecihi Bey, pilotlar için "Kızıl cennette imişler" demiştir¹⁰⁶. Uçağın Bulgaristan'a kaçırdılması sonrası pilot ve arkadaşlarının ajan olup olmadığına dair şüpheler doğmuştur. Bursa'da ilk uçak kazasında 25 gün Memleket Hastanesinde yatarken yabancı elçilik memurları ile görüştükleri ve Bulgar ajanı oldukları yönünde gazetelerde bilgilere yer verilmiştir¹⁰⁷.

⁹⁹ *Hakimiyet Milletindir*, 11 Haziran 1955, Sayı:1873, ss. 1-3. Milliyet gazetesi uçağın 3 Haziran günü kaçırdığı bilgisini vermiştir. *Milliyet*, 21 Haziran 1955, s. 1.

¹⁰⁰ Hızır Türkkân Demirkazık, *Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Havacılık Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s. 146.

¹⁰¹ Kışlakçı, *İlk Hava Korsanları ve Kronoloji*, <https://www.airnewstimes.com/talip-kislakci-ilk-hava-korsanlari-ve-kronoloji-538-yazisi.html> (Erişim Tarihi:19.09.2023)

¹⁰² Kaplan, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanı*, 30 Aralık 2017 <https://kemalkaplan.blogspot.com/2017/12/bir-cins-kafa-bir-iflah-olmaz-vaka.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)

¹⁰³ *Milliyet*, 21 Haziran 1955, s. 7.

¹⁰⁴ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

¹⁰⁵ *Hakimiyet Milletindir*, 21 Haziran 1955, Sayı:1883, ss. 1-4. Murat Toklucu olaydan 3 gün sonra uçağın Varna'da bulunduğunun öğrenildiğini belirtmiştir. Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

¹⁰⁶ *Milliyet*, 21 Haziran 1955, s.1.

¹⁰⁷ *Yeni Ant*, 22 Haziran 1955, Sayı:3601-47, s. 4. *Yeni Ant*, 25 Haziran 1955, Sayı:3604-44, s. 4.

Vecihi Bey, Bulgaristan'daki uçağı getirmek için gerekli izinler almak amacıyla Ankara'ya gitmiştir¹⁰⁸. Hürkuş, Bulgar yetkililerin el koyduğu uçağı alabilmek için Bulgaristan'a giderek kaçırılan uçağı Yeşilköy'e getirmiştir¹⁰⁹.

Hürkuş, Bulgaristan uçağı vermemek için birçok zorluk çıkarması nedeniyle iki ay mücadele etmiştir¹¹⁰. Bulgar yetkililer uçağın meydana 62 gün kaldığı gerekçesi ile meydan kirası istemişlerdir¹¹¹. 62 gün meydana kalan uçak için 180 lira, uçağın başında bekleyen asker için 600 lira olmak üzere toplam 780 lira ödenmiştir. Hürkuş yetkilileri, Bulgar yetkililerin kolaylık göstermesinde 62 gün için ödenen 780 liranın etkili olduğunu belirtmişlerdir¹¹². Bu olay da Hürkuş Havayolları şirketine zarar veren bir başka gelişme olmuştur.

Uçağı kaçırın pilotlardan Sadık Sagun¹¹³ ile Pilot Gökdeniz ise Bulgaristan'da yaşamaya başlamıştır. Gökdeniz orada evlenmiş ve 5 yıl sonra 1960 Askeri Darbesi sonrası Türkiye'ye dönmüştür. Sınırda Türk makamlarına teslim oldukları ve sorgusu yapıldıktan sonra serbest bırakılmıştır¹¹⁴.

Vecihi Bey, bu uçak kaçırma olayını, Bursa'daki kaza sonrası HHY'ye yapılan ikinci bir darbe olarak görmüştür. Pilotların uçak kaçırarak Bulgaristan'a kaçmalarının, HHY'na bağlı kazanç ümitlerini kaybettikleri için yeni kazanç kاپısı arama arayışı olduğunu, ancak yaptıklarının "vatana hıyanet"e dönüştüğünü belirtmiştir¹¹⁵.

---

¹⁰⁸ *Milliyet*, 21 Haziran 1955 ss. 1-7.

¹⁰⁹ *Milliyet*, 4 Ağustos 1955, s. 1.

¹¹⁰ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

¹¹¹ Bulgar yetkililer şirkete 5000 Leva tutarında depo faturası göndermiştir. *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

¹¹² Gazete, ilginç şekilde Bulgar yetkililerin uçağı geri verme yönünde şirkete kolaylık gösterdiği bilgisini vermiştir. *Milliyet*, 4 Ağustos 1955, s. 1.

¹¹³ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

¹¹⁴Gökdeniz'in vukuatı bu olayla bitmemiştir. 1961'de Sovyetler Birliği'ne kaçmaya karar vererek, Bilecik'te askeri okulda okuyan oğlu Tugay ile kızı Tülay'ı yanına alarak Suriye'ye geçmiştir. Sonra tekrar Türkiye'ye geri dönerek Malatya'da kızını bırakmış, oğlu Tugay ile Sovyet sınırına gitmiştir. Sınırda Rus askerlerine yakalanarak günlerce sorgulanmışlar, oğlu serbest bırakılırken kendisi 2 yıl hapse mahkum edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra, 1963'de kendi isteğı ile sınırda Türk yetkililere teslim edilmiştir. Gökdeniz, birkaç ay hapisten sonra serbest bırakılmıştır. Bir süre sonra Ankara'ya gelmiş ve affı için meclise müracaatta bulunmuştur. Gökdeniz, 1972'de çıkan af ile serbest kalmış ve Türk Silahlı Kuvvetlerinden emekli edilmiştir. Kaplan, *Türkiye'nin İlk Hava Korsanı*, 30 Aralık 2017 <https://kemalkaplan.blogspot.com/2017/12/bir-cins-kafa-bir-iflah-olmaz-vaka.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)

¹¹⁵ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 394.

HHY'ye ait uçaklar bütün olumsuzluklara rağmen 26 Mayıs 1955 - 28 Aralık 1955 tarihleri arası 168 faaliyet gününde toplam 268 kalkış yapmıştır. Şirkete ait uçaklar ortalama bir hesapla 500 bin kilometre uçuş gerçekleştirmiştir¹¹⁶.

3.c. Şirkete Ait Kaybolan Uçak: TC-GÜL

HHY'ye ait Havilland model TC-GÜL adlı yolcu uçađı¹¹⁷ 6 Kasım 1955 Pazartesi günü kaybolmuştur. Sabah saat 07.25'de İstanbul'dan hareket eden ve gazete taşıyan uçaktan daha sonra hiçbir haber alınamamıştır¹¹⁸. Uçak beklenen saatte dönmeyince ilk olarak uçağın rötör yaptığı düşünölmüştür. Saatler ilerledikçe haber alınamaması nedeniyle endişe giderek artmış, uçağın rotası üzerinde yapılan havadan ve karadan aramalar da sonuç vermemiştir¹¹⁹.

Askeri ve sivil telsiz istasyonları tarafından yapılan arama ve keşif faaliyetleri sonuçsuz kalınca hava muhalefeti nedeniyle ıssız bir yere veya denize düştüğü tahmin edilmiştir. Denizcilik Bankası da bu amaçla Marmara Denizi'nde bir araştırma yapmış ancak hiçbir iz rastlanılmamıştır. Vecihi Bey'in kendisinin yaptığı aramalarda da hiçbir iz bulunamamıştır¹²⁰. Balıkesir'den alınan bir telsizde Manyas Gölü civarında bulunduğu bilgisi alınmış ise de Vecihi Bey'in uçağı ile göl ve çevresinde yaptığı araştırmalarda yine hiçbir iz ulaşılamamıştır¹²¹. İstanbul'dan kalkan İmralı, Bandırma, Balıkesir rotasını izleyen uçağın İzmir'e iniş yapmadığı ve Bandırma-İzmir arasında yer alan hava alanlarına inmediği bilgileri alınmıştır¹²².

Uçak ve pilotu hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamaması öncesinde olduğu gibi Pilot Zeki Keriş'in de uçağı ile demir perde ölkelerinden birine sığındığı ihtimalini akıllara getirmiştir. Aynı zamanda pilot hakkında araştırma da yoğunlaştırılmıştır¹²³. Bir süre sonra araştırmalardan sonuç alınmadığı için GÜL uçağından ümit kesilmiştir. Resmi makamlar yaptıkları araştırmalara 22 Kasım 1955 günü son vermiştir. Bundan sonrası Vecihi Bey'in kendi gayreti ile sürdüreceği araştırmalara kalmıştır¹²⁴.

¹¹⁶ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 395.

¹¹⁷ Kline, *a.g.e.*, s. 472.

¹¹⁸ *Milliyet*, 8 Kasım 1955, s. 1

¹¹⁹ *Milliyet*, 30 Ağustos 1956, s. 3.

¹²⁰ *Milliyet*, 8 Kasım 1955, ss. 1-5

¹²¹ *Milliyet*, 9 Kasım 1955, s. 1.

¹²² *Hakimiyet Milletindir*, 8 Kasım 1955, Sayı:2017, ss. 1-3.

¹²³ Pilot Zeki Keriş 1947 yılında ordudan ayrılmıştır. Altı aylık evli olup, çevresinde sevilen bir gençtir. Emniyet kulübünde de futbol oynamaktadır. *Milliyet*, 30 Ağustos 1956, s. 3. Uçak düştükten sonra yaklaşık 9 ay kendisinden hiçbir bilgi alınamamıştır. Haber o nedenle Ağustos 1956 tarihlidir. Y.n.

¹²⁴ *Milliyet*, 23 Kasım 1955, s. 5.

İstanbul'dan İzmir'e hareket eden Pilot Zeki Keriş yönetimindeki HHY'ye ait uçak aylar sonra enkaz halinde Karacabey Kazasına bağlı Güngörmez Köyünün Eriklikaya mevkiinde orman içinde parçalanmış şekilde bulunmuştur¹²⁵. 9 ay sonra bir grup avcı tarafından bulunan uçağın gövdesinin devrilen ağaçların arasında kaldığı görülmüştür. Avcılar etrafa dağılan parçalar üzerinde uçağın adı olan "GÜL"ü görmüşlerdir. Pilotun cesedine ait olan kemikler ise uçağın biraz ilerisinde bulunmuştur¹²⁶. Kazadan sonra Keriş'in sürünerek 1500 metre kadar gittiği ve orada vefat ettiği anlaşılmıştır¹²⁷.

Bu kaza nedeniyle Sivil Havacılık İdaresi HHY'nin İstanbul-Bursa uçuşlarını yeniden DHY'ye devretmiş ve şirketin faaliyet iznini kaldırmıştır. Vecihi Bey bir süre sonra faaliyet iznini geri almayı başarmıştır. Şirket borçlarını ödemek durumunda olduğu için bu kez DHY'nin uçuş yapmadığı yerlere yönelmiştir¹²⁸.

Vecihi Bey, bürokrasinin HHY üzerinde yarattığı zorlukları bile bile faaliyetlerini genişletmeye devam etmiş ve tekrar yolcu taşımacılığına başlamıştır. Şirket, bu sıkıntılar ile uğraşırken THY, İstanbul-Bursa kış uçuş tarifelerini değiştirmiş, tek uçakla uçuşa devam kararı almıştır. Uçakların Bursa'dan İstanbul'a 15.40, İstanbul'dan Bursa'ya saat 15.00 olarak uçuş saatleri duyurulmuştur¹²⁹.

3.d. Şirkete Ait Adana'da Düşen Uçak: TC-NUR

Yapılan uçuşların borçların ödenmesine yetmeyeceğini gören Hürkuş, Mart 1957'de Tarım Bakanlığı ile havadan ilaçlama anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile nefes alacağı düşünülen HHY'deki talihsizlikler ne yazık ki son bulmamıştır. Bu kez 2 Mayıs 1957'de ilaçlama yapan¹³⁰ Havilland 89-A model TC-NUR adlı yolcu uçağı Adana Hava Meydanında düşmüş ve 5 yolcu hayatını kaybetmiştir¹³¹.

Bursa'da düşen uçak gibi Adana'da düşen uçak için de sigorta bedelleri şirkete geri ödenmemiştir. Dolayısı ile Vecihi Bey'in Bursa'da düşen uçak ve yaralanan pilotun hastane masraflarının bedeli alamadığı gibi, bu kez de Adana'da

¹²⁵ *Milliyet*, 21 Ağustos 1956, s. 3.

¹²⁶ Keriş ailesi kazada Zeki Keriş'in hayatını kaybetmesine çok üzülmüştür. Ancak, kemiklerinin bulunması ve Demirperde ülkelerinden birine sığındığına yönelik ihtimalin ortadan kalması kendileri için teselli kaynağı olmuştur. *Milliyet*, 30 Ağustos 1956, s. 3

¹²⁷ *Hakimiyet Milletindir*, 25 Ağustos 1956, s. 1. , *Milliyet*, 30 Ağustos 1956, s. 3.

¹²⁸ *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

¹²⁹ *Hakimiyet Milletindir*, 20 Ekim 1955, Sayı:2001, s. 1.

¹³⁰ Uçağın ilaçlama esnasında düştüğü belirtilmiştir. *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

¹³¹ Kline, uçağın hava meydanında yolcular içinde iken düştüğünü belirtmiştir. Kline, *a.g.e.*, s. 473.

düşen uçak ve vefat eden pilotunun hastane ile cenaze masraflarının bedelini sigortadan alması mümkün olmamıştır. Vecihi Bey'in bir çare olarak düşündüğü, pilotun masraflarının karşılanması ve sonrasında sigortadan mahsup edilmesi yönünde acil para istekleri ise geri çevrilmiştir.

3.e. Şirkete Ait Tekirdağ'da Düşen Uçak: TC-PER

Hürkuş Hava Yollarına ait PER uçağı 26 Ocak 1959'da Tekirdağ civarında düşmüştür. Şarköy'e 3-4 km mesafede düşen uçakta bulunan Makinist Faik Kosovalı ve ilk anda kimliği bilinmeyen bir yolcu yaralanmıştır. Yaralılar Şarköy Hastanesi'ne kaldırılarak tedavi altına alınmıştır.

Kazanun nasıl meydana geldiğine dair araştırmalar sırasında HHY'de 3,5 yıldır uçakları bekleyen Ömer Sancaktar olay hakkında şunları anlatmıştır: *"Sabahleyin saat 08.30'da makinist Faik Kosovalı geldi. Ben yemek yiyordum. Ondan 15 dakika sonra da kapıdan içeriye uzun boylu şişman bir adam girdi. Faik onu görünce "Hoş geldin" dedi. Yabancı Adapazarı'ndan geliyormuş. (Florya'da kiralık bir ev bulalım) dedi. Ben kömür almak için dışarı çıktım. Tekrar içeriye girdiğimde Faik telefon ile konuşuyor ve (Nermin Hanım hava kötü, rüzgar ve fırtına var. Bu havada uçulmaz) diyordu. Sonra telefonu kapattı, bana (Ömer Ağa PER'i hangara koymak için meydana götürceğim) dedi. (Hava kötü, vazgeç) dedim. (Ben karışmam, Nermin Hanım seni kovar) dedi. Nermin Hanım şirketin katibesi idi. Onun için korktum. (Sen bilirsin) dedim. Faik uçağa bindi, arkadaşını da çağırdı. Yabancı önce gitmek istemedi. O da sonra uçağa bindi. Saat 09.15'de uçtular. Ben onları meydana gidiyorlar zannettim. Saat 09.30'da Telsiz kulesinden telefon ettiler ve bana (PER nereye gitti) diye sordular. (Hangar'a girmek için sizin meydana gitti) dedim. (Hayır, Edirne'ye doğru uçtu) dediler. Bilmediğimi söyledim. Saat 12.00'de yine Telsiz kulesinden telefon ederek uçağın düştüğünü bildirdiler. Ne olduğunu bilmiyorum"* ¹³².

Düşen uçak olayını soruşturmak üzere 3 kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Heyetin uçağın düştüğü Şarköy'e giderek incelemelerde bulunması kararlaştırılmıştır. Soruşturma kısa zamanda, Adapazarı'ndan gelen ve kimliği bilinmeyen şahsın Bulgaristan'a kaçırlması üzerine yoğunlaşmıştır. Bu amaçla hareket edildiği ve makinist Faik Kosovalı'nın kandırıldığı üzerinde durulmuştur¹³³.

Emniyet tarafından yapılan araştırmada ikisinin de Yugoslav göçmeni olduğu anlaşılmıştır. Emniyet, PER Uçağının makinisti Faik Kosovalı ile yolcusu Mahmut Karca'yı gözaltına almıştır. Gözaltına alınan iki kişinin birbirleri ile görüşmelerine izin verilmeksizin ifadeleri alınmıştır. İfadelerinde uçağın tipi

¹³² Milliyet, 27 Ocak 1959, s. 1-5.

¹³³ HHY makinistlerinden Faik Kosovalı 25-30 yaşlarında bekar bir Kosovalıdır. Milliyet, 27 Ocak 1959, s. 5.

nedeniyle iniş geçtiği sırada kapaklandığı, kendilerinin Yeşilköy hava alanından tecrübe uçuşu için gezinti yapmak üzere havalandıkları, hava muhalefeti yüzünden geri dönmek istedikleri halde imkan bulamadıkları için Şarköy'e zorunlu iniş yaptıkları bilgisini vermişlerdir¹³⁴.

Faik Kosovalı'nın üzerinden 500 lira çıkması, casusluk amaçlı hareket edilip edilmediği şüphesi yaratmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda casusluğa dair herhangi bir işarete ulaşılamamıştır. Kosovalı'nın üzerinden çıkan 500 liranın Mahmut Karca'yı Bulgaristan'a götürmek üzere verilen 500 lira olduğu düşünülmüştür. Soruşturma için Tekirdağ'a giden 3 kişilik heyet, hava muhalefeti nedeniyle uçağın enkazının bulunduğu Şarköy'e gidemeyerek gece geç vakit geri dönmüştür¹³⁵.

Emniyet Müdürlüğü'nün I. Şube memurları, Ömer Sancaktar'ın ikinci kez ifadesini almıştır. Birinci ifadesinde verdiği bilgileri ikinci ifadesinde tekrarlayan Sancaktar; "*Faik Kosova(lı)'nın yanında yabancı olduğu halde, kendisine alan hostesi Nermin Doruk'un telefonla uçağı hangara çekmesini bildirdiğini, bunun üzerine kendisinin de uçağın kalkmasında bir mahzur bulunmadığı neticesine vardığını söylemiştir*". Alan hostesi Nermin Doruk ise ifadesinde; "*Makinist Faik Kosova ile telefonda asla konuşmadığını esasen kendisinin o saatte Terminale dahi henüz gelmediğini, netice olarak uçağın kalkması için verilmiş hiçbir emrin bulunmadığını*" belirtmiştir. Meydan Bakım Makinisti Çetin Mardin ifadesinde "*Hadise sabahı Faik Kosova'yı hiç görmediğini, alana geldiğinde vaziyeti bekçiden öğrendiğini*" söylemiştir¹³⁶.

Bilinen en önemli gerçek, HHY'ye ait bir uçağın daha kazaya uğrayıp enkaza dönmüş olmasıdır. Zaten üst üste gelen kazalar ve baltalamalar ile nefes almakta zorluk çeken şirket bu kaza ile daha zor bir duruma düşmüştür.

4. Şirket Faaliyetlerinin Baltalandığına Dair İddialar

Türkiye sivil havacılık alanında özel girişimlere 1952'ye kadar şahit olunmamıştır. Gök-Tur şirketinin 3 ay süren çok kısa ticari yaşamı akabinde 1954'ten itibaren başlayan çalışmalar neticesinde HHY faaliyete geçmiştir. Şirketin faaliyete geçişi kısa süre sonra çeşitli şekilde engellemelerle karşılaşmaya hatta yer yer sabote edilmeye çalışılmıştır. Bunun arkasındaki temel nedenlerin ne olduğu çok açık anlaşılmasa da, sivil havacılığa özel girişimin açılması ilk nedenlerden biri olarak görülebilir. Diğer taraftan politik nedenler ile devletçi yaklaşım veya Türk-

¹³⁴ Makinist ve yolcu her ikisi de Priştinalı olup 1958 yılında Türkiye'ye gelmişlerdir. Faik Kosovalı İstanbul'da ikamet ederken, hemşehrisi Mahmut Karca Sakarya'da ikamet etmektedir. Milliyet, 28 Ocak 1959, s. 1

¹³⁵ Milliyet, 28 Ocak 1959, s. 5.

¹³⁶ Alan hostesinin tam adı Nermin Melek Doruk'tur. Milliyet, 28 Ocak 1959, s. 5.

Amerikan ilişkilerinin gelişmesinden kaynaklanan genel kaygular rol oynamış olabilir. Vecihi Bey'in atak ve girişimci kişiliğine duyulan kıskançlıkların da yer yer bu durumların yaşanmasında etkisi olduğu da düşünülebilir.

HHY'nin uçuşları, faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra iptal ettirilmiştir. Bu engellemeler şirket faaliyetinde bulunduğu sürece devam etmiştir. Vecihi Bey, özellikle bürokratik engellemeler karşısında pes etmemiş ve şirketin faaliyetini sürdürebilmesi için yasal her yolu denemiştir. Faaliyetlerinin DHY tarafından kötü niyetle kasten zarara sürüklenmesi nedeniyle 29 Haziran 1955'de Ulaştırma Bakanı Muharrem Çavuşoğlu'na mağduriyetlerinin giderilmesi için müracaatta bulunmuştur. Çavuşoğlu, DHY Genel Müdürü bulunmadığı için yardımcısına şifahi; *"Hürkuş tayyarelerini bir komisyon teşkil ederek muayene ettiriniz. Şayet tayyareler üzerinde noksanlar görülürse kendisine ihtar ettirerek noksanların ikmalini istettiriniz ve tamamlandıktan sonra tekrar muayene ettirip tayyarelerin uçuşa elverişlilik raporlarının tanzimini temin ediniz. Hürkuş müessesesi zararlı durumdadır, bu sebeple kendilerinden muayene masrafı aldırtmayınız."* talimatı vermiştir¹³⁷.

Bu bağlamda Hürkuş Havayollarına verilen vekalet emirlerine göre TC-BİS uçağı 4 Temmuz 1955'de muayene komisyonuna verilmiştir. Vecihi Hürkuş tarafından uçağın hangara konulması istenmesine rağmen uçak ne yazık ki atölye önünde bir hafta dışarıda bekletilmiştir. 9 Temmuz Cumartesi günü çıkan fırtına nedeniyle, tekrar uçağın hangara alınmasını istediğinde ise kendisine *"Siz hemen tayyarenizi buradan alınız muayeneye ihtiyaç kalmamıştır."* denilmiştir. Vecihi Bey daha uçağın oradan derhal hangara çekilmesi talimatını görevlilerine ulaştırıp istediği gerçekleştirilmeden 90 kilometrelik korkunç rüzgar nedeniyle uçak sürüklenerek hangara çarpmış ve 10 bin lirayı aşan ağır hasar almıştır¹³⁸.

Fen Heyeti Reisliği 25 Temmuz 1955'de TC-Gül ve TC-Ali uçaklarının muayenesi için atölyeye yazı yazmıştır. Bunun üzerine tüm evrakları ile uçaklar muayene komisyonunun incelemesine bırakılmıştır. 5 Ağustos 1955 tarihli raporda *"TC-Gül uçağının muayenesine müsbet, noksan bir şey yok"* denildiği halde komisyon 6 Ağustos 1955 tarihli raporunda tayyarelerin revizyona alınmasını ve bezlerinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu bakım ve onarım baş makini tarafından Vecihi Bey'in 592 numaralı Eskişehir Hava okulu diplomasına, kontrol mühendisi tarafından da Vecihi Bey'in 142 numaralı Bayındırlık Bakanlığı ve Yüksek Mühendis Mektebi'nin tayyare ihtisas mühendisliği diplomalarına rağmen *"revizyon ve bakım yapabilme sertifikası ibraz edememişlerdir"*

¹³⁷ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, ss. 395-396.

¹³⁸ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 396.

diyerek engellenmeye çalıştıkları görülmüştür¹³⁹. Alınan karara itiraz edilmiş, ancak itiraza yönelik herhangi bir işlem yapılmamıştır. Neden işlem yapılmadığı araştırılınca, 6 ay sonra itiraz dilekçesine pul konulmadığı için itirazın değerlendirilmeye alınmadığı ortaya çıkmıştır¹⁴⁰.

Vecihi Hürkuş 10 Ağustos 1955 günü Başbakan Adnan Menderes ile telefon görüşmesi yapmıştır. Menderes, Vecihi Bey'in Ulaştırma Bakanı Muharrem Bey ile görüşmesini istemiştir. Görüşme 13 Ağustos günü yapılmış ve şikayetler yazılı olarak alınmıştır. Soruşturma başlatılmış ancak 4 ay geçmesine rağmen sonuçlandırılmamıştır. Bürokratik engeller çıkarılarak soruşturma akamete uğratılmıştır¹⁴¹.

Uçakların muayenesi için bu kez Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na müracaat edilmiş ve 2 Aralık 1955'te TC-Nur uçağı muayene ettirilmek üzere Kayseri Tayyare Fabrikası'na götürülmüştür. Fakat tüm bu iyi niyetli çabalara karşın, HHY burada da bürokratik engeller ile karşı karşıya bırakılmıştır¹⁴². Bu durumda yine olumlu bir sonuç alınması mümkün olmamıştır.

Arif Demirer'in 9 Aralık 1955'de Ulaştırma Bakanı olmasından sonra Vecihi Bey, 28 Aralık 1955'de yazdığı özel mektupta HHY'nin kuruluşundan itibaren yaşananlar hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Mektubunda Muharrem Çavuşoğlu'nun Ulaştırma Bakanlığı döneminde sıkıntıları anlatmaya çalıştığını, ancak *-amirle memur arasına girmek gibi sakat bir telakkinin doğumuna vesile olduğunu-* bu nedenle kendisini anlatamadığını belirtmiştir. Yeni bakana Ziraat Bankası'ndan alınan kredi nedeniyle büyük borç altında olduğunu, borcunu ödeyebilmesinin mal ve yolcu nakliyat gelirleri ve yapacakları ödenek ile mümkün olacağını, ancak ellerinden bu imkanın Sivil Havacılık Dairesi tarafından alındığını belirtmiştir. Vecihi Bey, Sivil Havacılık Dairesi elemanlarının çıkarttığı bürokratik engeller nedeniyle şirketin varlık gösteremediğini belirtmiştir¹⁴³.

4.a. Bursa Tayyare Meydanında Bir Sabotaj

1955'de kazalara ilaveten bir sabotaj girişimi yaşanmıştır. Olaya dair hemen ayrıntılı bir tutanak düzenlenmiştir. Tutanağa göre 24 Temmuz 1955 Pazar günü Bursa Tayyare Meydanı'ndan saat 14.00'de İstanbul'a gitmek üzere havalandıran TC-PER uçağı henüz pist sonuna varmadan sol motoru arızalanmıştır. Vecihi Bey idaresindeki uçak arıza nedeniyle sağ motor ile 270 derecelik dönüşle Garp

¹³⁹ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 396.

¹⁴⁰ Demirkazık, *a.g.t.*, s. 146.

¹⁴¹ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 396-397.

¹⁴² Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 397-398.

¹⁴³ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 394.

pistine mecburi iniş yapmıştır. Yapılan inceleme sonucunda benzin filtresinde koza büyüklüğünde pamuk parçaları olduğu ve borudan hava geçmediği tespit edilmiştir. Aynı şekilde benzin borusunun pompaya bağlı ucunda da pamuk parçası bulunduğu ve kontrol sırasında açılan yerlerdeki emniyet tellerinin de söküldüğü anlaşılmıştır. Tutanakta ayrıca, Vecihi Bey'in bizzat kendisi tarafından bir hafta önce gereken temizlik ve emniyet telleri bakımının yapıldığı belirtilmiştir¹⁴⁴.

Aynı gün içerisinde Vecihi Bey konuyla ilgili olarak DHY Umum Müdürlüğüne dilekçe ile bilgi vermiştir. Dilekçesinde tutanaktan farklı ayrıntılar yer almış; "...benzin filtreleri kelebek somunları ile benzin musluğundan pompaya gelen benzin borusu somununun emniyetinin kesilmiş bulunduğu hayretle görülmüştür" ifadesi yer almıştır. Vecihi Bey, arızanın kendi gözetiminde makinistler tarafından giderilmesinden sonra uçağın Yeşilköy'e nakledildiğini belirterek; "Haddizatında basit bir arıza gibi görülen bu hadisenin tahkikatını DHY'nuzın yüksek idarecilerinin nezih vicdanlarına tevdi ediyorum; çünkü bu vakia bir ihmalin, bir dikkatsizliğin eseri değil, bundan kırk sene evvel I. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde başıma gelen ve neticede Almanlar tarafından yapıldığı 3. Ordu Kumandanlığı'nca tespit edilen bir suikastın aynen benzeri korkunç bir teşebbüsün mahsulüdür." denilerek sabotaj ihtimaline dikkat çekilmiştir. Sabotajdan sorumlu olarak doğrudan doğruya Bursa Hava Meydan Müdürü Hasan Gürsoy'u sorumlu tutmuştur¹⁴⁵.

Vecihi Bey, aradan geçen aylara rağmen dilekçesine cevap alamamıştır. Bu süre herhangi bir soruşturmanın açılmaması, Vecihi Bey'de, DHY'nın HHY'yi raking olarak gördüğü ve bitirilmesi gereken bir şirket olarak davrandığı düşüncesi oluşturmuştur. Hürkuş anılarında "Bir düşündüm. Bir sabotaj yapıyor, idare böyle bir hadiseyi tahkik etmek istemiyor, müfettişlik bu hususta cevap dahi vermiyor." şeklinde yakınmıştır¹⁴⁶.

Vecihi Bey, bütün bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan kamu yararına işlere büyük ilgi göstermiştir. Vecihi Bey, "Çanakkale Abidesi Yardım Kampanyası"na yardım için harekete geçmiş ve bir uçağını teberru yarışı için ayırmıştır. 1 - 2 Şubat 1958'de masraflarının tümü kendisine ait olmak üzere görevlendirdiği

¹⁴⁴ Olay ile ilgili tutulan tutanakta Hürkuş Hava Yolları Müessisi imzası ile Vecihi Hürkuş, HHY Pilotu E. Yımabaşer, HHY Makine Yardımcısı İdris Acar ve HHY Marangozu Kasım Karakaş'ın isimleri yer almıştır. Meteoroloji memurunun da duruma şahit olduğu, ancak memur olduğu için tutanağı imzalamadığı bilgisine yer verilmiştir. Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 389.

¹⁴⁵ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 390-391.

¹⁴⁶ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 397.

uçak İstanbul'da havadan yardım kampanyasına İstanbulluları çağıran beyannameler atmıştır¹⁴⁷.

Daha sonra uçak emniyet sertifikasının da çeşitli bahanelerle verilmemesi üzerine HHY uçuşlara iki yıl ara vermek zorunda kalmıştır. İki yıllık aradan sonra, 25 Haziran 1958 tarihli "Hakimiyet Milletindir" gazetesinde, "Hürkuş uçakları sefere başlıyor Münakalat vekaletiyle Hürkuş anlaştı" başlıklı haberde iki yıldır faaliyet göstermeyen HHY şirketinin İstanbul-Bursa arasında yolcu taşıyacağı yazılmıştır. Birkaç gün içinde başlayacak İstanbul-Bursa ve İzmir seferlerinden kişi başına ücretin 20 TL olduğu belirtilmiştir¹⁴⁸. 26 Eylül 1958 Yeni ANT gazetesinde de HHY'nin faaliyetlerinin başlaması ile ilgili haber yer almış, fakat bu sevinç kısa süreli olmuştur.

5 Ağustos 1958'de Ankara-Kayseri uçuşu yapan Aerovan (TC-BIS) tescilli uçak motor arızası nedeniyle Yalova-İzmit arasında Göynük Köyü yakınlarına zorunlu iniş yapmıştır. Bu iniş esnasında uçak büyük hasar aldığı için seferden çekilmiştir. Sivil Havacılık İdaresi de bakım işleri nedeni ile soruşturma başlatmıştır¹⁴⁹.

1959 yılı sonunda HHY'nin işletme izni iptal edilmiştir¹⁵⁰. Banka borçların karşılığının ödenmemesini gerekçe göstererek uçaklara el koymuştur. Bu durum karşısında Vecihi Bey şirketinin faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır¹⁵¹.

Şirket kurulduğu tarihten itibaren bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Şirket, THY'nin sefer yapmadığı yerlere seferler koyarak, gazete taşıyarak yaşıtılmak istenmiştir. Ancak kazalar, kaçırılmalar, sabotajlar sonunda HHY'nin uçakları uçuştan men edilmiştir¹⁵².

27 Mayıs 1960'a kadar nefes almaya çalışan HHY'nin darbe sonrası fiilen tarihe karışmıştır. Vecihi Hürkuş yaşanan durumu; "Hava yollarım, işletme yerim, atölyem, uçaklarım ve bürom işgal edilmiş, ne ben ne de teknik personelim ve hatta teşkilatımın bekçileri iş yuvamıza girmek imkanı bulamadık. Bu yasaklık aylarca sürdü. Bir yolunu sağlayıp mallarımı başka bir yere nakletmek olanağı bulduğum zaman, atölyeme girdiğimde bütün bütün atölyemin bir harabe halinde olduğunu gördüm. Teknik malzemenin yerlere saçılmış halde olduğunu, bürodaki dosyaların parçalanarak yerlere atılmış ve çiğnenmiş bulunduğunu hayretle görmüştüm. Tayyarelerinin durumuna gelince, gövdeler, kanatlar, motörler, sehbalar parçalanmış ve lastik tekerlekler parçalar halinde

¹⁴⁷ Milliyet, 2 Şubat 1958, s. 1.

¹⁴⁸ Hakimiyet Milletindir, 25 Haziran 1958, Sayı:3885, ss. 1-4.

¹⁴⁹ Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 303.

¹⁵⁰ Kline, a.g.e., s. 343.

¹⁵¹ Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967, s. 303.

¹⁵² Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar, s. 164.

kesilmişti. Bu hazin manzaranın ve korkunç ziyanın şikayet yeri de yoktu. Bu suretle Hürkuş Hava Yolları kurumu sönmüş ve milli bir varlık yok olmuştu”¹⁵³. Böylece Vecihi Bey’in elindeki TC-ERK (eski TC-DAĞ) uçağı haricinde tüm filosu imha edilmiştir¹⁵⁴.

Hürkuş, yine de havacılık aşkından vazgeçmemiş ve elindeki tek uçağı TC-ERK ile milli servetlerin çıkarılması için çalışmaya devam etmiştir. Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından Güneydoğu Anadolu’da toryum, uranyum ve fosfat gibi radyoaktif madenleri arama uçuşlarında görev almıştır. Böylece Türkiye’nin yeraltı servetinin keşfi ve haritalara işlenmesinde rol üstlenmiştir¹⁵⁵.

Sonuç

Sivil havacılığın devletçi anlayış çerçevesinde olduğu, özel teşebbüse sıcak bakılmadığı bir dönemde, şüphesiz devlet - özel sektör çatışması kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar girişimcilere azami kolaylık sağlanması istense de kolaylığın sağlanması pek mümkün olmamıştır. Sivil havacılık lisansları ile çalışma sürelerinin uzatılmasının doğrudan bakanlık tarafından gerçekleştirilmesi, teknik kontrollerin özel teknik gruplar tarafından yapılması, özel uçak sahiplerinin ağır masraflar yoluyla ekonomik zarara uğratılmama ve uçak yakıtlarının tarifesinin emsal devletlerdeki gibi asgari tarifelere göre yapılması hedeflendiği halde¹⁵⁶ bu hedefler ne yazık ki gerçekleştirilememiştir. Şirketin özel havacılık alanında gerekli alt yapının sağlanamadığı bir dönemde faaliyet göstermesi en önemli talihsizliği olmuştur.

Kredi ile alınan uçakların uçuşlarını engelleyici tutumlar, uçuşları engellenen uçakların sigorta giderleri ve bunların faizlerinin borçlara eklenmesi nedeniyle kredi taksitlerinin ödenmesinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Ödenmeyen borçlar nedeniyle şirkete yönelik icra takipleri sonucunda banka tarafından uçaklara el konulmaya başlanmıştır. HHY’nin kuruluşundan itibaren karşılaştığı zorluklar ile dayanma gücü yok edilmiştir. Vecihi Hürkuş büyük sıkıntılar çekmiş ve açılan davalar nedeniyle vatana hizmet tertibinden kendisine bağlanan yetersiz maaşına bile haciz konulmuştur¹⁵⁷.

¹⁵³ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 398.

¹⁵⁴ *Türkiye’de Ticari Havacılık Tarihi 1909/1967*, s. 303.

¹⁵⁵ Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, s. 398-399, TC (ERK), Divriği, Hekimhan-Karakuz ve Deveci bölgelerinde demir, krom, kurşun madenlerinin tespitinde de görev yapmıştır. Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁵⁶ Vecihi Hürkuş, *Havacılığımız*, Doğuş Matbaacılık Ticaret ve Ltd. Şti. Matbaası Ankara 1967, s. 13-14, Vecihi Hürkuş *Havacılığımız*, Karınca Matbaacılık ve Ticaret Koll. Şti. İzmir 1966, s. 13-14.

¹⁵⁷ *Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar*, s. 164.

Bir takım güçlüklerle uğraşarak hava yollarının sefer yapmadığı yerlere seferler koyarak, izin vermediklerinde gazete taşıyarak çalışmak istemiş, ancak bu girişim önüne konulan engeller nedeniyle başarılı olamamıştır. Yolcu taşıma iznini geri almaya çalışırken, ardı arkasına yaşanan kazalar ve kaçırılma olayları şirkete zor günler yaşatmıştır. Kaza ve kaçırma olayları şirkete büyük darbe vurmuştur. Yolcu taşıma izni için birçok kez Başbakan Menderes'e müracaat edilerek uçakların incelenmesi için yeni bir müfettiş heyeti kurulması talep edilmiştir. Bu çabalar sonuç vermeyince Türkiye'nin ikinci özel havayolu HHY 1959 yılında faaliyetlerini durdurmuştur¹⁵⁸.

---

¹⁵⁸ Toklucu, *a.g.m.*, (Erişim Tarihi:19.09.2023)

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

Sürelili Yayınlar

Vatan

Akşam

Ant

Yeni Ant

Hakimiyet Milletindir

Milliyet

Halkçı

Kitaplar

Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Broşürü, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Hv. Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, Etimesgut, 1975.

Türkiye'de Uçak Endüstrisinin Gelişimi, Türk Uçak Sanayi A.Ş., Semih Ofset ve Matbaacılık, Ankara (Tarihsiz).

Kansu, Yavuz, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü - Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

Sarıgöl, Gökhan, Hürtürk Kıvanç, Kline Stuart, *Türkiye'de Ticari Havacılık Tarihi, 1909-1967*, D Yayınevi, İstanbul 2009.

Hürkuş. Vecihi, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yayına Haz. Gönül Hürkuş Şarman - Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Demirkazık, Hızır, *Vecihi Hürkuş Hayatı ve Havacılık Faaliyetleri*, Lejand Yayınları, İstanbul 2022.

İnan, Nurbanu, *Vecihi Hürkuş*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2022.

Kanatlarımdaki Cesaret, Havacılık Tarihinden Notlar, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Erdoğan, Nesrin, *Vecihi Hürkuş*, National Geographic Kids (Tarihe Yön Verenler Dizisi), İstanbul 2019.

Adıgüzel, M. Bahattin, *Türk Havacılığında İz Bırakanlar*, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara 2006.

Gök, Kerem, *Türk Sivil Havacılık Tarihine Damgasını Vuran Uçak Kazaları*, Kanon Kitap, 6. Baskı, İstanbul 2020.

Kline, Stuart, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul 2002.

Gerede, Ender, Orhan Gamze. "Türk Havayolu Taşımacılığındaki Ekonomik Düzenlemelerin Gelişim Süreci", *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması*, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2015.

Verel, Oktay, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, Cilt:2, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1986.

Nergiz, Abdullah, *Devlet Hava Yolları, Türkiye'de Sivil Havacılığın Doğuşu (1933-1956)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Çorum, Reyhan, *Anılarda Yaşarken Gemlik*, Cilt:5, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2022.

Hürkuş, Vecihi, *Havacılığımız*, Doğu Matbaacılık Ticaret ve Ltd. Şti. Matbaası Ankara 1967.

Makaleler

Haytoğlu, Ercan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ticari Havayolu Taşımacılığında İmtiyazlı İlk şirket: Aero Espresso Italiana (1924-1935)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, Sayı:28, (Güz-2018), s. 75-109.

Yalçın, Osman, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve I. Dünya Savaşına Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Sayı:59, Güz 2016, s. 181.

Aydoğan, Abdullah, "Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4(2), (Aralık-2020), s. 69.

Türkmen, Zekeriya, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatı'nın Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", *Uluslararası Tarih Sempozyumu*, (8-10 Şubat 2011) Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Mayıs 2013, s. 33-34.

"Türkiye'de Uçak Endüstrisinin Gelişimi", *Uçantürk*, Cilt:30, Sayı:297, Ocak 1985, s. 5,

Doğanay, Rahmi. "Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Yıl:2003, s. 376.

Şekerli, Eyüp Bayram, "Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, Sayı:1, 2021, s. 856-857.

İnan, Süleyman. "İngiliz Belgelerinde Adnan Menderes'in Uçak Kazası", *Belgi*, Sayı 19, Kış 2020/1, s.1884-1909.

Binyücel, Erdoğan, "Feci Uçak Kazasının Enteresan Evveliyatı – "Haydi Hakkınızı Helal Edin!" Yeni Anı, 11 Mayıs 1955, Sayı:3472-2, s.2.

Ataş, Musa, "Şehrimiz Hava Meydanından Kaçırılan Tayyarenin Haberini Nasıl Aldım", *Hakimiyet Milletindir*, 14 Haziran 1955, Sayı:1876, s.3.

Tezler

- Akdemir, Yılmaz. *Atatürk Dönemi Türk Havacılığı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2005.
- Demir, Osman. *Türk Havacılığında Vecihi Hürkuş ve Önemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016.
- Demirkazık, Hızır Türkan. *Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Havacılık Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018

İnternet Kaynakları

- Toklucu, Murat. "*Hürkuş Havayolları'nın Başına Gelenler*", *İST Dergi*, Sayı:014 (19 Mayıs 2023) İstanbul Büyükşehir Belediyesi, <https://www.istdergi.com/tarih-belge/hurkus-havayollarinin-basina-gelenler> (Erişim Tarihi:19.09.2023)
- Kuter, Murat. *Türkiye'nin İlk Hava Korsanlığı*, https://www.bursa.com/wiki/Turkiyenin_Ilk_Hava_Korsanligi-2854.html (Erişim Tarihi:19 Eylül 2023)
- Kaplan, Kemal. *Türkiye'nin İlk Hava Korsanı*, 30 Aralık 2017 <https://kemalkaplan.blogspot.com/2017/12/bir-cins-kafa-bir-iflah-olmaz-vaka.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)
- Kışlakçı, Talip. *İlk Hava Korsanları ve Kronoloji*, <https://www.airnewstimes.com/talip-kislakci-ilk-hava-korsanlari-ve-kronoloji-538-yazisi.html> (Erişim Tarihi:19.09.2023)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 191-214.

Geliş Tarihi: 10 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Nedenleri

Mustafa ORAL**

Murat KAYA***

Öz

Kendine Avrupa medeniyetini örnek alarak kalkınmaya veya modernleşmeye çalışan ülkelerde olduğu gibi Osmanlı/Türk tarihinde de darbeler tarihin kayda değer bir kulvarını oluşturur. Darbeci kadronun, halktan kopuk, hatta halka karşıt bir zihniyet yapısında olması ve halka rağmen halk için anlayışı içinde hareket etmesi, modernleşme hareketinin halkı ve devleti bir proje ile Batı tipinde bir kalıba sokma çabası içinde olduğunu gösterir. Osmanlı döneminde padişahın iktidarına karşı askerî sınıfın kazan kaldırma geleneği Tanzimat'tan sonraki dönemde askerî darbe biçimine dönüşmüştür. Abdülmecit dönemindeki Kuleli Vakası'nı bu geleneğin başlangıcı saymak mümkündür. 27 Mayıs 1960'ı ise askerî darbe geleneğinin dönüm noktası olarak nitelendirmek yanlış olmaz. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile CHP'nin 27 yıllık iktidarına son veren Demokrat Parti'nin (DP) muhalefette iken halka vaat ettiği demokratik bir devlet düzeni kurma çabası maalesef başarılı olamamış, hatta bir vakit sonra bu vaadinden vazgeçmiş, üstelik kimi anti-demokratik uygulamaları önce aydınların sonra halkın tepkisine neden olmuştur. Nitekim 27 Mayıs 1960'ta yapılan askerî müdahale ile Milli Birlik Komitesi (MBK) ülkenin yönetimine el koymuştur. Menderes, iktidarının ilk devrinde ekonomi alanında yaptığı çalışmalarla Türkiye ekonomisinde hızlı büyüme ile halkın refahında gözle görünür bir iyileşme gerçekleştirmiş, ancak bu durum DP iktidarının ikinci devrinde değişmiştir. ABD ile ilişkilerin ve Kore Savaşı'nın etkileri ile özellikle tarım alanında iyileşen ekonomik hayatta önce durgunluk, sonra gerileme ve enflasyon

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, (must.oral@hotmail.com), (Orcid: 0000-0003-3624-5168).

*** Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (murat_k@anadolu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-2976-849X).

olmuş, sonunda krizin eşğine gelinmiştir. DP iktidarının üçüncü devrinde enflasyonun nedeni olarak hükümetin yanlış bir politika izlediği görüşleri yayılmaya başlamış ve halkın güveni sarsılmıştır. DP dış ve iç politikada bir denge oluşturmak istemiş, fakat iki yanlı bir tutum sergilemiştir. Dönemin şartları gereği ABD yanlısı bir dış politika izlemeye çalışsa da kimi zaman SSCB'nin yanında yer almak zorunda kalmıştır. ABD'nin Ortadoğu'da izlediği siyasetten rahatsız olan Menderes'in 1958 yılından sonra iki kutup arasında yaşanan yumuşamadan yararlanarak -Batı'dan istediği desteği alamaması nedeniyle- SSCB'ye yaklaştığı söylenebilir. DP'nin değişken dış ve iç politikalarını ağır bir dille eleştiren muhalefet, özellikle CHP halkı kızdırmış, halkın hükümete karşı tutum takınmasına neden olmuştur. Bu makalede 27 Mayıs darbesi öncesinde ve sonrasında etkili olan dönemin bazı olayları ile hükümetin iç ve dış politikası, meclis kararları ve iktidar (DP) ile muhalefet partileri arasındaki ilişkiler ve bazı sorunlar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Darbe, 27 Mayıs 1960, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Milli Birlik Komitesi

Causes of the May 27 1960 Coup

Abstract

Military coups are significant course of Ottoman/Turkish history like countries trying to modernize and develop, taking European civilization as an example. The coup plotters are disconnected with people, even have a mindset against people and act for people in defiance of people. This is a sign that modernization movement is working to engrave people and state in a Western-style pattern as a project. Revolt tradition of military class in Ottoman period became military coups after Tanzimat reform period. It is possible to assume Kuleli case during the reign of Abdülmecit as the beginning of this tradition. It is not a mistake labeling 27th of May 1960 as a milestone of military coup tradition. Democratic Party, which put an end to 27 year rule of CHP by elections held in 14th of May 1950, promised establishing democratic state order when in opposition but it was unfortunately unsuccessful. In fact, Democratic Party later broke this promise, besides its anti-democratic implementations got reactions first by intellectuals then by people. As a matter of fact, National Unity Committee seized control of the country by military coup held in 27th of May 1960. Menderes realized economic growth of Turkey and recovery seen clearly by people through works in economic field during early period of his rule. But this situation changed during later period of DP. The country came to an edge of a crisis because of the relations with US and the effects of Korean War, as well as first recession, then devolution and inflation were seen on reformed agricultural economy. There were common views that the reason of inflation during third period of DP rule was improper foreign policy of government. The people lost their confidence. DP tried to balance internal and foreign policies but displayed two-sided attitude. It was

forced to ally with Soviet Union sometimes while trying to follow pro-US foreign policy due to the conditions of that time. It is possible to say that Menderes, annoyed with US policy in Middle East, took advantage of the moderation of two poles after 1958 and approached to Soviet Union since he did not get Western support. The opposition criticizing strongly unstable internal and foreign policy of DP, especially CHP incited people and caused an anti-government attitude among them. In this study, some important events before and after May 27, internal and foreign policy of government, decisions of parliament, relations between ruling party and opposition parties and some issues are studied.

Keywords: Military Coup, 27 Mayıs 1960, Democratic Party, Adnan Menderes, National Unity Committee

Giriş

Bu çalışmada, 1923-1950 yılları arasında iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ardından on yıl boyunca ülkeyi yöneten Demokrat Parti'nin siyasette yapmış olduğu birtakım yanlışlardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri darbe¹ ile nasıl karşı karşıya geldiği üzerinde durulmuştur. 7 Haziran 1945 tarihinde dörtlü tahrir önergesini veren M. Celal Bayar, A. Adnan Menderes, B. Refik Koraltan ve M. Fuad Köprülü CHP'nin içerisinde parti içi muhalefet oluşturmuştur. Kısa bir süre sonra bu kişiler CHP'den ayrılıp DP'yi kurmuşlardır. Böylece ülkeyi uzun yıllardır tek başına yöneten CHP iktidarına karşı güçlü bir muhalif parti oluşmuştur. DP siyaset sahnesindeki ilk sınavına 1946 seçimlerinde çıkmış, sonuçları itibariyle oldukça tartışmalı olan bu seçimlerde ciddi bir oy oranına ulaşmıştır. 1950 yılına gelindiğinde Demokrat Parti, seçimlerde zafer elde etmiş, 1954 ve 1957 seçimlerinde iktidar gücünü elinde bulundurmaya sürdürmüştür. Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk ordusu askeri bir darbe ile yönetime el koymuştur. Türk Silahlı Kuvvetleriyle iktidardaki DP arasındaki çeşitli sorunlar, ülkenin ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar, başta İstanbul ve Ankara'da olmak üzere öğrenci olayları, 9 Subay Olayı, sosyal krizler ve Tahkikat Komisyonu'na yönelik tepkiler aslında darbenin birer habercisidir. Bu çalışma kapsamında 27

---

¹ Darbe; ordunun yönetime el koymasındır. Askeri darbeyi ordu yapar; ihtilale halkın katılımı söz konusudur. İktidarı düşürmenin sonucunda ihtilal, yeni bir düzen kurulması sonucunda inkılap, bunların sonucunda da devrim meydana gelir. Bir de sivil darbe vardır. Askeri darbe, tankla, tüfekle, silah zoruyla bir anda yapılırken; sivil darbe, iktidarın yasalar çıkararak devletin yapısını değiştirdiği uzun erimli bir darbe biçimidir.

Mayıs Askeri Darbesi'nin nedenleri ile 27 Mayıs'ta neler yaşandığı ve sonucunda neler olduğu irdelenmektedir.

Demokrat Parti İktidarı ile Ordu Arasındaki Gerilimin Kökenleri

Kurulduğu 9 Eylül 1923 tarihinden itibaren iktidar gücünü elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde yenilgiye uğradı. Demokrat Parti %53.59 oy oranıyla 408 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi %39.98 oy oranıyla 69 milletvekili, Millet Partisi %3.03 oy oranıyla 1 milletvekili ve bağımsız adaylar %3.40 oy oranıyla 9 milletvekili çıkardı². Meclise giren bağımsız adayların büyük çoğunluğu DP listesinden seçime girmişlerdi. Bu sonuçlar Türk siyasetinde yepyeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu³. 22 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar seçildi ve Adnan Menderes'in başvekilliğinde Demokrat Parti iktidarı göreve başladı. Celal Bayar, geçmişte yaşananların unutulacağını ve demokratların "Devr-i sabık yaratmama" politikası izleyeceğini açıkladı⁴.

İktidar değişiminin üzerinden çok kısa bir süre sonra 13 Haziran 1950 tarihinde Adnan Menderes, artık muhalefet lideri olan İsmet İnönü'yü hükümet darbesi girişiminde bulunmakla suçladı. Bu suçlamalar 15 general ve 150 albayın emekliye sevk edilmesine ve yüksek rütbeli çok sayıda subayın pasif göreve çekilmesine olanak sağladı. Emekliye sevk edilme ve görev yerleri değişimleri DP iktidarıyla ordu arasındaki sorunların gün yüzüne çıkan ilk sonuçlarıdır⁵. Bu türden önlemler ve söylemler, Adnan Menderes'in kendi iktidarına karşı olası bir darbeyi başından beri beklediğini, bunun için bazı idari önlemler aldığını göstermektedir.

Başbakan Adnan Menderes'in ordu karşısında aldığı bir diğer tavır, mesleği askerlik olan subayların yerine, ABD'de olduğu gibi yedek subaylarla ordunun yönetilebileceğini açıklamak olmuştur⁶. Bu söylemin arka planında Menderes'in darbe korkusu mu yoksa İnönü fobisi⁷ mi olduğu bilinmez. Ancak

² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2019, s. 278.

³ İsmet İnönü'nün günlüğü 11 Mayıs 1950'den 2 Ağustos 1950 tarihine atlamaktadır. Türk siyasi hayatındaki büyük dönüşümlerin yaşandığı o günlerde İnönü'nün günlük tutmaması içinde bulunduğu ruh halini göstermekle birlikte, siyasi tarihimiz açısından önemli bir eksiklikler. İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 392-394.

⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 350.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 229.

⁶ Nurşen Mazıcı, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C.II, 6. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 556.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in İnönü'ye yönelik saldırılarıyla ilgili dikkat çekici bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre, bu saldırılar "dışarı vurulamayan bir İnönü saygısı" ve

bu söylemlerin ordu içerisinde hoşnutsuzluk yarattığı açıktır. ABD'deki uygulamalardan esinlenen Adnan Menderes orduyu yedek subaylarla yönetme arzusunun bir yansıması olarak Harp akademilerinin eğitim süresini düşürdü. Ayrıca subaylarla İsmet İnönü arasında bir set çekmek istedi. Ziyafet ve kokteyllere katılan subaylar "Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın" elini sıkacağı için mimlenme tehlikesiyle karşılaştılar⁸. Ordunun içerisinde yer alan subayların önemli bir kısmı bu ve benzeri gelişmeler nedeniyle askerlik dışındaki yurt sorunlarıyla da ilgilenmeye başladılar⁹. Adnan Menderes'in söylem ve eylemleri orduyu siyasetin dışında tutmak yerine, askerlerin siyasete daha fazla ilgi duymalarına neden oldu. Ayrıca ordu içerisinde, Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan kişilerle ilgili hoşnutsuzluklar da mevcuttu. DP iktidarının ikinci Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan Hulûsi Köymen bazı subaylar tarafından "ordu işlerinden anlamayan" bir kişi olarak görülüyordu¹⁰.

Başbakan Adnan Menderes'in, katıldığı Askeri Şura toplantılarının birisinde yakınlarına "Ben de bu generalleri bir şey sanıyordum. Bunlar en basit usulü müzakereyi dahi bilmiyorlar" dediği ileri sürülmektedir. Park Otel'de dönemin Kara Kuvvetleri komutanının selamını almaması subaylar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Subayların tepki gösterdiği bir başka olayda ordu takımları arasında yapılan askeri bir maçta, Genelkurmay başkanına ayrılan sandalyenin üzerindeki etiketin Ziraat Bakanı Nedim Ökmen tarafından sökülmesidir. Törenlerde ve radyo yayınlarında protokol kuralları hiçe sayılarak Genelkurmay başkanının isminden önce Ankara Emniyet Müdürü anons edilebiliyordu. Dışişleri bakanının, rütbeli subayları gördüğünde yanında bulunan düşük rütbeli askerlere "kakavanlar geldi" demesi ordu-hükümet arasındaki anlaşmazlık ve gerilimin ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir¹¹.

Adnan Menderes, fevri ve köksüz bir şekilde yaptığı konuşmalardan birisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri kimliğini hedef almıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal Paşa'nın ihtirasları nedeniyle uzun sürdüğünü, arzu edilseydi üç ay içinde savaşın sona erebileceğini iddia etmiştir¹². O'nun bu söyleminin sadece ordu içerisinde değil toplumun neredeyse tamamında rahatsızlık uyandıracığı açıktır.

"bilinçaltında bir İnönü bağlılığının" ters tepkileri sonucu ortaya çıkmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 250.

⁸ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silâh Başına*, İstanbul, 1968, s. 22.

⁹ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 87.

¹⁰ Ulay, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹¹ *A.g.e.*, s. 20-21.

¹² Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 199.

Birinci Menderes Hükümeti'nin programında devrimlerin millete mal olan ve millete mal olmayan şeklinde ikiye ayrılması İslamcılarda çeşitli beklentiler oluşturdu¹³. Söz konusu beklentilere paralel olarak DP iktidarının ilk günlerinden itibaren dini konularda tartışmalar yaşandı. Bunların başında DP'nin iktidara gelir gelmez aldığı ezanın yeniden Arapça okutulması kararı gelmektedir. Türkçe ezan konusu TBMM'de görüşülürken İsmet İnönü CHP grubunu serbest bıraktı ve CHP'lilerin bir kısmı tasarıya evet oyu verdi¹⁴. Bu dönemde dini konularda yaşanan dikkat çekici bir diğer gelişme okullarda din dersinin zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmasıdır. Bütün bunlar yapılırken DP yöneticileri temel hedeflerini "Atatürk'ün başarılarını orijinal haliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek" olarak ifade eder¹⁵. DP'liler Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti; şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz" anlayışıyla tezat davranışlar sergiledi. Başta Nurcular olmak üzere cemaatlerin nüfuzu artmaya başladı. Ordu mensupları cemaatlerin güç kazanmasını ve dini konularda yaşanan gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Bu noktada laikliğe karşı olarak nitelenen olayların bazı CHP'liler tarafından da desteklendiği göz ardı edilmemelidir¹⁶.

Ekonomik Kriz ve Enflasyon

27 Mayıs Darbesi'ne giden sürecin tanıklarından Cihad Baban, Menderes'in siyasi hayatının 1950'den sonra rota değiştirdiğini belirterek çeşitli tespitlerde bulunmaktadır. Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılıyla 1950 seçimleri arasında ülkemizde demokratik bir düzen kurmak ve bunu işletme eğilimi hâkimdi. 1950 yılında Başvekil olan Adnan Menderes iktidarın değişmesiyle birlikte demokrasinin tesis edilmiş olduğuna inanıyordu. Fakat bu inançla tezat yaratacak şekilde başında bulunduğu hareketi demokrasinin güçlendirilmesi ve kurumsallaştırılması için kullanmak yerine, İnönü ile kişisel bir mücadele aracı haline getiriyordu¹⁷. DP iktidarını destekleyen bazı basın yayın organları ve aydınlar 1954 seçimlerinden önce ilk eleştirilerini yayınlamaya başladılar. Bununla birlikte bu seçimlerden zaferle çıkan Menderes ve ekibi kendinde daha

¹³ Esmâ Torun, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler -İç ve Dış Etkenler- (1945-1960)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 353.

¹⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*, C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, s. 236.

¹⁵ Cezmi Eraslan, "1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 250; Özlem Telli Dursun, Mustafa Oral, "1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1 (2023), s. 53.

¹⁶ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 64.

¹⁷ Cihad Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 233.

fazla güç ve güven bularak hareket etmiştir. Bu aşırı güvenin sonunda DP bazı hürriyetleri kısıtlama yoluna gitmiş, ekonomiyse günden güne kötüleşmeye devam etmiştir.

1954 seçimlerine giderken ekonomik sorunlar daha belirgin hale geldi. Bu tarihe kadar genel olarak yönetiminden hoşnut olan halk, iç politikada atılan bazı adımlardan ve Türk lirasının aşırı değer kaybetmesinden dolayı iktidara karşı hoşnutsuzluk beslemeye başladı. Bir süre sonra devlet hazinesinde bulunan 118 ton altından sadece 16 ton altın kaldı, geri kalanı temin edilen avanslar karşılığında çeşitli yabancı bankalara rehin edildi¹⁸. Ekonomik alanda yaşanan olumsuzlukların ilk sonucu yüksek enflasyondur. Enflasyonla birlikte altın fiyatları da artmış, ancak iktidar sahipleri halka bunu farklı şekilde tefsir ettiler. Menderes bir köylüye şunu söylüyordu: "Evet, hazineye altın yok ama, biz o altını hazineye çıkardık ve karınızın boynuna taktık". DP'li politikacılar, köylünün Türk parasının kıymetinin düşmesi sorusuna karşılık olarak şu soruyu soruyorlardı: *Karının boynundaki beşibirliğin fiyatı 1950'de kaç idi?* Adam saf saf düşünüp cevap veriyor ve 450 lira diyordu. Politikacı fiyatının şimdi ne olduğunu sorup 750 lira cevabını alınca şöyle konuşuyor: *Sana soruyorum, paranın kıymeti düşmüş mü, artmış mı?* Köylü adam karısının boynundaki altın fiyatının artmasına seviniyor, DP'li politikacıyı alkışlıyordu. Köylü, elindeki altının değerinin arttığına inanmış olsa da ekonomik sorunlar halkı yakından etkiliyor, kahve ve çay sıkıntısı çekiliyor, çivi dahi bulunamıyordu¹⁹.

1 doların 20 liraya kadar karaborsada işlem gördüğü sıralarda Maliye Bakanı Hasan Polatkan, TBMM'de enflasyonun mevcut olmadığı hakkında nutuklar söylüyordu. Ayrıca kendilerinin 1 doları 280 kuruş olarak belirlediklerini dile getirerek bu nizam dışındaki işlemleri tanımadıklarını "hükümetin nizamsız işlerle" ilgisi olmadığını ileri sürmekteydi. Meclis kürsüsünde enflasyonun varlığını görmezden gelen Polatkan, kişisel konuşmalarındaysa günün birinde enflasyonun gırtlaklarını sıkacağı kabul ediyordu²⁰.

Tarihin her döneminde iklim koşullarındaki olumsuzluklar tarımsal üretimi doğrudan etkiler. 1954 sonlarında başlayan ve etkisi birkaç yıl süren kuraklık Türkiye'deki tarımsal üretimi ciddi oranda azaltmıştır. Türkiye'nin en önemli ihrac ürünleri arasında yer alan tarımsal ürünlerden yeterince verim alınamaması

¹⁸ Selâhattin Tansel, *27 Mayıs İnkılâbını Hazırlıyan Sebepler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 4.

¹⁹ Baban, *a.g.e.*, s.147-148.

²⁰ *A.g.e.*, s. 146.

ihracatın neredeyse durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Ödemeler dengisinin bozulmasıyla birlikte ithalatta da ani yavaşlamalar yaşanmıştır²¹. Bu dönemde uygulamaya konulan liberal sistem yerini dengeleme sistemine bırakarak, ithal edilen ürünler temel ihtiyaç maddeleriyle sınırlı kalmıştır. Aspirinin karaborsaya düşmesi örneğinden görüleceği üzere ciddi anlamda ilaç sorunları yaşanmış ve kahve başta olmak üzere pek çok gıda ürününe ulaşmak zorlaşmıştır²².

C. Baban, 1955 yılında Bağdat Paketi Konsey toplantısına giden kişilerden birisidir. Memlekette enflasyon olduğunu kabul etmeyen Başvekil Adnan Menderes'e Bağdat seyahati sırasında Fransız devlet adamı Édouard Herriot'un enflasyon hakkında şu sözünü aktarır: *Bir memlekette enflasyon oldu mu her şey olur: Enflasyon memleketi kargaşalığa, kargaşalık vatandaşlar arasında nefrete, nefret ihtilâl, ihtilâl [de] diktatörlüğe götürür*. Bunun üzerine Adnan Menderes, bu sözleri *günü* geçmiş sayıyor, sözü söyleyen kişiyi *kurtlanmış moruk* olarak tanımlıyor ve dünyada *ekonomi* mefhumunun değiştiğini söylüyordu²³. Baban, bu seyahat sırasında Başvekil Adnan Menderes'in gerek *ispat hakkı* gerekse *iskat tasarısı* konusunda konuşurken partili bazı kişilerin başına adeta çete kesildiğini, partinin menfaatinin korumak için onların tarafını tuttuğunu, sonuçta namuslu kişilerin partiden uzaklaştığını, çete mensubu kişilerin ise parti içinde kaldığını söylediğini belirtir. Başvekilin itiraflarının iyiye işaret olduğunu sanmış olsa da, memleket topraklarına gelince yeniden eski hâline döndüğünü görünce, onun ruhunda iki Menderes olduğuna kanaat getirir²⁴.

Menderes hükümeti yaşanan sıkıntılardan kurtulmak için çareyi Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'ndan ekonomik ve teknik yardım istemekte aramıştır. 1958 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Türkiye'ye bir istikrar paketi vermiştir²⁵. Demokrat Parti tarafından kabul gören bu istikrar paketinde altı temel öge bulunmaktadır²⁶:

- TL'nin değeri düşürülecek, katlı kur sistemine geçilecek, ihraç mallarının cinsine göre prim uygulanacak, ithalatta ek olarak 6,2 TL prim tahsil edilecek ve 1 dolar 9 Türk lirası olacaktır.

²¹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006, s. 97.

²² A.g.e., s. 98.

²³ Baban, a.g.e., s. 191.

²⁴ A.g.e., s. 189-190.

²⁵ Erdinç Tokgöz, "1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.142.

²⁶ A.g.e., s. 142-143.

•Para arzının sıkı kontrol altına alınacak olması nedeniyle emisyon hacmi ve kredi hacmi daralacak, kredi politikasında seçici davranılacaktır.

•Kamu iktisadi kuruluşlarının açıklarını kapatmak için ürünlerinin fiyatları yükseltilecektir. Kamu transfer harcamaları da azaltılacaktır.

•İthalat rejimi yeniden düzenlenerek, gerekli ihtiyaçlar belli bir program çerçevesinde üç aylık kotalarla karşılanacaktır.

•Denk bütçe sağlamak adına gelirler arttırılacak, harcamalarda kısıtlamaya gidilecektir.

•Yatırım projelerinde verimlilik ön planda olacak ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecektir.

Alınan bu kararlar ülke ekonomisindeki kötü gidişatı durdurmak için yeterli olmadı. Tam tersine yeni sorunlar gün yüzüne çıktı. Kredi hacminin azalması, yeni yatırımları engelledi. Yeni yatırımların olmaması, iş hacmini de olumsuz etkileyerek işsiz nüfusun sayısını arttırdı. İktisadi devlet teşekküllerinin fiyat artışına gitmesi, devletin vergi yükünün büyük bir kısmını omuzlayan kesimi çok zor durumda bıraktı. Siyasi çekişmeler sürerken, ekonomik kriz gündelik hayatı olumsuz etkilemeye devam etti²⁷. 1959 yılına geldiğinde 700 milyon civarındaki dış borcun taksitleri ve faizleri ödenemez hale geldi ve konsolidasyona gidilmek zorunda kalındı²⁸.

Toplumsal Krizler, Olaylar ve Muhalefete Tahammülsüzlük

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde, basından almış olduğu desteğin yadsınamaz bir rolü vardır. Hükümetin göreve başlamasından kısa bir süre sonra basına olan şükran duygusunun bir yansıması olarak 1950 yılının Temmuz ayında Basın Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanunla birlikte basının üzerindeki baskı büyük ölçüde azalmış oldu. Başbakan Adnan Menderes'le gazeteciler arasında adeta bir balayı dönemi yaşanıyordu. 1952 yılında gazetecilerin çalışma koşullarını iyileştiren bir yasal düzenleme daha yapıldı. Sonrasındaysa gazetecilerle, Menderes arasındaki ilişkiler yerini gerginliğe bıraktı. 1954 yılının başlarında Neşir ve radyo yoluyla işlenecek suçlara dair bir yasa tasarısı hazırlandı. Bu kanun teklifi "basın hürriyeti nereye gidiyor?" sorusunun sorulmasına zemin hazırladı. Başta Ulus gazetesi olmak üzere CHP'ye yakın olan yayın organları baskıya uğradı ve kapanmak zorunda kaldı²⁹. Gazeteci Metin Toker

²⁷ Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 52.

²⁸ Ulay, *a.g.e.*, s. 25.

²⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 192-198.

“İnönü’nün damadı” olmasının bedelini tutuklanarak ödedi. Üstelik bu tutuklama sırasında İnönü’nün kızı Özden Toker dokuz aylık hamileydi³⁰.

Demokrat Parti iktidara geldiği ilk günden itibaren en büyük gücünü “demokrasi” kavramından alıyordu. Fakat basına yönelik sert tutum ve diğer anti demokratik uygulamalardan görüleceği üzere iktidara geldikten sonra yapılan pek çok uygulama partinin ismiyle tezat bir durum yarattı. Demokrasinin en önemli unsurlarından birisi muhalif söylemler olsa da iktidar muhalefetin varlığını, sadece ona saldırmak için kabul ediyordu³¹.

DP’li siyasetçilerin muhaliflere olan tahammülü günden güne azalıyordu. DP’nin iktidarı ele geçirdiği 1950 seçimlerinde Millet Partisi Kırşehir’den 1 milletvekili çıkardı. 1954 seçimlerindeyse Millet Partisi’nin mirasçısı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir’de zafer elde etti. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerin hemen sonrasında DP iktidarı Kırşehir vilayetini kazaya dönüştürdü. CHP Meclis Grubu adına TBMM kürsüsüne çıkan Kars milletvekili Sırrı Atalay alınan kararın demokrasiyle bağdaşmadığını ve Kırşehirlilerin DP’ye oy vermemesinden kaynaklandığını söyledi³². 1954 yılında cezalandırılan bir diğer vilayet ise İsmet İnönü’yle özdeşleşen Malatya oldu. Adıyaman il yapılarak Malatya vilayetinin bütünlüğü bozuldu³³.

Türkiye’deki toplumsal gerginlik derecesi ilk defa 1955 yılında 6-7 Eylül olayları ile kendini açıkça ve sertçe gösterdi. Kıbrıs’ın geleceği konusunda İngiltere, Yunanistan ile Türkiye arasında Ağustos-Eylül’de yapılan görüşmeler, basının tahrik etmesiyle milliyetçi bir coşkuya neden olmuştu. Mustafa Kemal Atatürk’ün Selanik’te doğduğu evin yakınlarında bir bomba patlaması üzerine 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul’da büyük bir ayaklanma başladı ve tedhiş hareketleri yaşandı. Gösteriler ilk olarak Rumların işyerlerine karşı bir saldırıya, daha sonraysa gecekondu ahalisinin varsıllara yönelik gerçekleştirdiği bir saldırıya dönüştü. Polisin eyleme geçmemek için talimat aldığı, olayları müdahale etmeden izlemesinden anlaşılıyordu. Olayların sonrasında hükümet İstanbul, Ankara ve İzmir’de sıkıyönetim ilan etti, İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kaldı³⁴.

³⁰ Özden Toker, Mehmet Ö. Alkan, *Cumhuriyet’le Özdeş Bir Yaşam: Özden Toker İsmet İnönü’nün Kızı Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 179-180.

³¹ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 254.

³² Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 316-323.

³³ Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.5; Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 254.

³⁴ E. J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.335-336; Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 54.

6-7 Eylül olaylarından iki hafta kadar sonra, 20 Eylül 1955'te Ankara'ya giden gazeteci Cihad Baban ile DP'li Mükerrer Sarol arasında şu tarihî diyalog geçmiştir³⁵:

Sarol-Gazeteyi biz mi kapattık, [Nurettin] Aknoz kapattı.

Baban-Aknoz hükümete bağlı değil mi? Haksız iş yapar, aynı havadisi veren bir gazeteyi kapar, diğerini kapamazsa buna 'ne yapıyorsun' denmez mi? Askerî bir âdemi merkeziyet usûlü mü kurdunuz?

Sarol-Ne yapalım bu böyle!

Baban-Maksadınız örfî idareye dayanıp iktidarı sürüklemek, baksana Aknoz Paşa, sıkıyönetim karargâhını Dolmabahçe sarayında kurmak istemiş, adamı bu işten zorla vazgeçirmişsiniz! Bu kafada giderseniz...

Sarol buna güler şöyle der: Ne zannediyorsun? İktidara geldikten sonra iktidarı bırakacak kadar enayi mi sandın bizi? Elbette, 1957 seçimlerini sıkıyönetim altında yapar, dört yıl daha kazanırsak kekâ, sonrası Allah kerim...

Baban ve Sarol arasında geçen bu diyalog Demokrat Parti'nin iktidarı elinden bırakmamak için elinden gelen her şeyi yapacağına işaret ediyordu. 27 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen bir kanunla birlikte siyasi partilerin seçim zamanı dışında açık alanlarda miting yapmaları yasaklandı. Kapalı mekânlarda yapılacak toplantılar bölgedeki en büyük Mülkiye Amirinin iznine bağlandı. Kanununun 13. maddesinde yer alan "hedef gösterilmeksizin ateş açmak" yetkisi ileride yaşanacak toplumsal krizlere neden olacak nitelikteydi. 7 Ağustos 1956 tarihinde Hürriyet Partisi erkânının Anıtkabir'e çiçek koymaları yasaklandı. Ankara valisi bu yasaklamayla yetinmeyerek, parti üyelerinin genel başkanlarının evinde toplanmalarına da engel oldu. 16 Eylül 1957 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı'nı Kırşehir'de karşılamak isteyenler coplarla dağıtıldı³⁶. Yine Eylül ayında Seçim Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak muhalefet partilerinin ittifak kurmaları zorlaştırıldı³⁷. Bütün bu antidemokratik gelişmelerin ardından 27 Ekim 1957 tarihinde Türkiye bir kez daha sandığa gitti ve DP son zaferini elde etti³⁸.

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde önceki seçimlere göre oy oranı azalmış olsa da birinci parti olmayı başardı. Oy oranı azalmasına rağmen iktidar koltuğuna sıkıca yapışmış, daha sıkı bir kontrol sağlama yoluna gitmiş, ancak kendi de kontrolden çıkmaya başlamıştır. 1957 seçimlerine DP'den ayrılarak giren Hürriyet

³⁵ Baban, a.g.e., s. 202-203.

³⁶ Aydemir, İhtilalin Mantiği, s. 253-254.

³⁷ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 483.

³⁸ Aydemir, İhtilalin Mantiği, s. 272-273.

Partisi mensupları çıkardığı *Yeniğün* gazetesinde yayınladıkları makalelerle DP'yi ve Menderes'i uyarmaya çalıştılar, enflasyonun memleketi nereye götürdüğü, Güney (Latin) Amerika ülkelerinden örneklerle ordunun neden ihtilâl yaptığı seri yazılar halinde anlatıldı, ancak bu uyarıların hiçbir faydası olmadı, hatta bunun tam tersi bile oldu: 27 Mayıs 1960'a takaddüm eden günlerde Başvekil Adnan Menderes, radyoda yaptığı bir konuşmada şu tuhaf sözleri sarf ediyordu³⁹: *Yalnız muhalefet değil, iktidar da ihtilâl yapar. İhtilâli biz yaparsak gününüzü görürsünüz!..*

Kemal Karpat, 1958 yılında yapmış olduğu değerlendirmelerde DP'nin kurulmasındaki temel gaye olan "sağlam bir demokratik düzenin kurulması" davasının çözülemediğini vurgular⁴⁰. O'nun bu vurgulamayı yaptığı süreçte Türkiye'de çalkantılı günler yaşanıyordu. 1958 yılının Ocak ayında ortalık askeri darbe iddiaları ve dokuz subayın tutuklanması ile çalkalandı. Bu olay Cumhuriyet tarihinde hükümeti devirmeye yönelik faaliyetlerin öncüsü niteliğindeki ilk başkaldırış, ilk çibanbaşıydı⁴¹. Fakat uzun bir süre devam eden soruşturma safhasına rağmen, bütün devlet aygıtı üzerindeki kontrolünü neredeyse tamamen kaybetmiş olan DP Hükümeti bu komployu açığa çıkartamadı. Temmuz 1958'de Irak'ta krallığı deviren darbe hareketi de Türkiye'deki siyasi yaşam üzerinde yıkıcı bir etki yarattı⁴². Ölü doğan Bağdat Paketi tamamen yıkılırken Adnan Menderes ve yakınındakiler benzer bir darbenin kendi başlarına da gelebileceği endişesine kapıldı⁴³.

İsmet İnönü 30 Nisan 1959 tarihinde 46 milletvekiliyle birlikte çıktığı propaganda gezisinin ilk durağı olan Uşak'a geldi. Uşak, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan Ordusu Başkomutanı Trikopolis'in esir alındığı yerdirdi. Bu açıdan bakıldığında yüksek bir sembolik değere sahipti. İsmet İnönü, o günle ilgili günlüğüne "Saat 8 Uşak. Eyi karşılama. DP merkezinde nümayiş." yazmakla yetindi. Fakat Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük komutanı, Uşak'ta Demokrat Partililer tarafından saldırıya uğramıştı. Saldırıları 1 Mayıs günü de devam etti. DP'li bir grup vatandaş, Uşak'tan ayrılmak üzere İstasyon'a gelen İsmet İnönü'ye taşlarla saldırdı⁴⁴. İsmet İnönü'nün Uşak'ta saldırıya uğraması, Demokrat Parti'nin muhalefete olan tahammülsüzlüğünün somut bir göstergesiydi. Yaşanan bu olay 27 Mayıs'a giden süreci hızlandırmakla birlikte CHP'lilerin birbirlerine daha fazla

³⁹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 224-225.

⁴⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 507.

⁴¹ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 86.

⁴² Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi (1839-2010): Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin, C.IV, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 241.

⁴³ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 271.

⁴⁴ İnönü, *a.g.e.*, s. 546.

kenetlenmesine neden oldu. 9 Eylül 1959 tarihinde CHP'nin 36. kuruluş yıldönümü kutlamalarında CHP'li gençler Uşak'taki olaylara gönderme yaparak İsmet İnönü'ye işlemeli bir cam içerisinde taş hediye ettiler⁴⁵.

Uşak'ta yaşanan olayların ardından, Kayseri'de de benzer gelişmeler oldu. Muhalefet partisi liderine yönelik saldırılar ülkede demokratik bir ortam olmadığını gösterir. İhsan Sabri Çağlayangil 27 Mayıs öncesinde Türkiye'de "hazımlı ve hoşgörülü" bir ortam bulunmadığını dile getirir. Bu söylemi dile getiren Çağlayangil, Demokrat Parti iktidarı döneminde Antalya, Çanakkale, Sivas ve Bursa'da valilik yapan ve darbenin ardından tutuklanan bir kişidir. Ayrıca DP'nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi'nde siyaset yapmış ve dışişleri bakanlığı görevini üstlenmiş bir siyasetçidir. Hazımsızlık ve hoşgörüsüzlük tespitinin DP çevresine yakın bir kişinin yapmış olması mühimdir⁴⁶.

Başbakan Menderes, artık çaresiz kalmıştı ve muhalefeti sindirmek için bir *Tahkikat Komisyonu* kurmuştu. Tahkikat Komisyonu hükümetin yapamayacağını yapacaktı. Bu karar, 1960 Nisan ayının ikinci yarısında büyük bir mücadeleden sonra Meclis'ten geçmişti. Muhalefet lideri olan İnönü, parlamento tarihinde o zamana kadar yapılmamış en ağır ve en önemli konuşmasını yapmıştı. Konuşmasında açıkça DP'yi uyarmıştı. Bu olay ise muhalefet ile iktidar mücadelesinin zirve noktası olmuştur. İnönü'nün bu konuşması siyasi tarihimizin dönüm noktalarından birisidir⁴⁷.

İnönü: "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. (...) Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. Fakat ihtilâl aslında bir millet hayatının asla arzu etmeyeceği, çetin ve tehlikeli bir ameliyattır." demiştir⁴⁸. Bu sözleriyle belki de uzun zamandır aktif olarak siyasetin içinde olduğu için tecrübelerine dayanarak Menderes hükümetini uyarmak istemiş, hatta üstü kapalı bir şekilde tehdit etmiştir.

⁴⁵ Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 312.

⁴⁶ "Kader Bizi Una Değil Üne İtti" Çağlayangil'in Anıları, yay. haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 171.

⁴⁷ Kâmil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. XI, C. 13, İ. 58, 18 Nisan 1960, s. 206-207.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına dair kanun teklifi 27 Nisan 1960 tarihli TBMM oturumunun en önemli gündem maddesiydi. İnönü o günkü meclis oturumunda da DP'ye yönelik sert eleştirilerini sürdürdü. İktidardaki partinin ismiyle tezat politikalar izlediğini vurgulayarak şu sözleri söyledi⁴⁹: *“Bir iktidar için, Anayasa içinde dürüst bir iktidar olmanın mihenk taşı vatandaşa karşı partizan olmaması ve dürüst bir seçim yapmayı kabul etmesidir. Dürüst bir seçim yapmayı kabul etmemiş, o kadar da değil, dürüst bir seçim yapmamayı seçimi kazanmak için esas itihaz etmiş olan bir iktidar seçimle asla gitmek temayülünde değildir. Bir iktidar bir defa seçimle gitmemeyi esas olarak kabul ettikten sonra artık onun alacağı tedbirler birbirinden gayrimeşru ve birbirinden batırıcı ve yıpratıcı olur.”* İnönü'nün bu sert sözleri, ihtilalin ayak sesleri anlamına geliyordu.

27 Nisan 1960 tarihli Dünya gazetesi yaşanan gelişmelerden duyduğu terdirginliği okurlarına şu sözlerle aktardı⁵⁰: *“Mensubu bulunduğumuz hür milletler cephesinin demokratik nizam ve insan hakları ile basın hürriyetine gittikçe artan bir titizlikle sarıldığı bu sırada, biz bağımsız Türk gazetelerinin çalışma şartlarını böylesine kayıtlıyan niyetlerin kanunlaşmasını, ne kadar esefle karşılasak yeridir.”* Dünya gazetesi iki gün sonra yayınına ara vermek zorunda kaldı⁵¹.

Meclis'teki yoğun tartışmaların ardından “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun” kabul edildi ve 28 Nisan 1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlandı. Yürürlüğe giren kanunun ikinci maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi Encümenleri şu yetkilere sahipti⁵²:

- a) Tahkikatın selâmetle cereyanını temin maksadiyle her türlü neşriyatı yasaklamak,
- b) Neşir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute veya gayrimevkutenin tab'ı veya tevziini men etmek,
- c) Mevkute veya gayrimevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline veya matbaanın kapatılmasına karar vermek,
- ç) Tahkikat için lüzumlu görülen veya sübut vasıtalarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyayı zapt etmek,

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D. XI, C. 13, İ. 61, 27 Nisan 1960, s. 300.

⁵⁰ Dünya, 27 Nisan 1960.

⁵¹ Falih Rıfkı Atay'ın başyazarlığında yayın hayatını sürdüren Dünya gazetesi 29 Nisan 1960 tarihli 2723 numaralı sayısının ardından kapatıldı. Yaklaşık üç hafta boyunca yayın faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan gazete 20 Mayıs 1960 tarihinde 2724 numaralı sayısıyla yeniden okurlarıyla buluştu.

⁵² Resmî Gazete, 28 Nisan 1960.

d) Siyasi mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali faaliyetler hakkında tedbir ve karar almak,

e) Tahkikatın selâmetle intacı için lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları ittihaz etmek ve Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemek.

A. F. Başgil, Anayasa'ya tam anlamıyla uygun hareket etmedikleri için Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir tavsiyede bulunmuş; son derece ihtiyatlı hareket etmesini ve yetki kanununun hükümlerini tatbik etmesini söylemiştir. Bu yüzden kanunun yeniden gözden geçirilmek üzere Meclise iade edilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Özellikle gençlere karşı sert tedbirlere başvurmaktan uzak durulmasını vurgulamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar şu yanıtı vermiştir⁵³: *Ben kesinlikle bu görüşte değilim. Tam aksine, son derece sert davranılması ve kışkırtıcıların herkesin ders alacağı bir şekilde cezalandırılması lazım. Şimdilerde yetkili makamların görevi bu olmalıdır.*

Yaşanan olayların üstüne bir de öğrenci olayları baş göstermeye başlamıştı. 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yaptı. Polis çaresiz kaldı, ordu birlikleri çağrıldı. Bir öğrenci öldü, 40 kişi yaralandı. Rektör Sıddık Sami Onar tartaklandı. Bunun üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etti, üniversite tatil edildi. Olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarılmaya başlandı⁵⁴. Hükümet İstanbul ve Ankara'da örfi idare ilan ederek olayları kontrol altına almak istedi⁵⁵. Enver Ziya Karal, o günkü olaylarda hayatını kaybeden üniversite öğrencisi Turan Emeksiz'i ve 30 Nisan günü Sultanahmet Meydanı'nda hayatını kaybeden lise öğrencisi Nedim Özpulat'ı "inkılap şehidi" olarak görmektedir⁵⁶.

28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da çıkan olaylar öğrenci hareketi olmakla birlikte, aslında iktidarın akademi üzerinde kurduğu baskının da bir yansımasıydı. 4 Mayıs 1960 tarihli Yeni Sabah gazetesi Güney Kore'deki profesörlerin düzenlediği gösteriye dair haber yaptı. Bu haber nedeniyle Yeni Sabah gazetesi on gün süreyle kapatıldı⁵⁷. Bu kapatma kararı benzer protestoların Türkiye'ye sıçramasını engellemeye yönelik olsa da cin çoktan şişeden çıkmış durumdaydı. Adnan Menderes, doğrudan akademisyenleri hedef almaktan çekinmedi ve profesörleri "cübbelerini bir zırh gibi sırtlarına giyip" hükümet işlerine karışmakla itham etti⁵⁸.

⁵³ Başgil, *a.g.e.*, s. 129-130.

⁵⁴ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, ed. Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 293.

⁵⁵ *Dünya*, 29 Nisan 1960.

⁵⁶ Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 19.

⁵⁷ Topuz, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960.

Yükselen sokak hareketlerinin etkisiyle 5 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'da 555K olarak adlandırılan gösteri düzenlendi. Beşinci ayın beşinde saat beşte parolasıyla Kızılay'da binlerce kişi toplandı. Başbakan Adnan Menderes göstericiler arasına girdiğinde tartaklanmaktan kurtulamadı. Adnan Menderes, "bir dönemin diktatörü" olduğunu ileri sürdüğü İsmet İnönü'nün protestocular tarafından özgürlük havarisi olarak görülmesine karşı gençlere serzenişte bulunarak "öyleyse öldürün beni" dedi. Yaşanan olayların ardından alınan tedbirler çok daha sıkı hale getirildi ve sokağa çıkma yasağı başlatıldı⁵⁹. Alınan tedbirler kısa sürede hafifletilmiş olsa da 19 Mayıs kutlamalarına örfi idarenin kararları damgasını vurdu. Örfi idare ilan edilen yerlerde 19 Mayıs kutlamalarına sınırlandırmalar getirildi. Anıtkabir'e giderek Atatürk'ü ziyaret etmek isteyen kişiler onar kişilik gruplar halinde ziyaretlerini gerçekleştirebildiler⁶⁰. Alınan bu tedbirler Anıtkabir'de protestolar düzenlenmesine engel olamadı. Bunun üzerine örfi idare çıkan olaylarla ilgili basının haber yapmasını yasakladı⁶¹. Askeri öğrenciler 19 Mayıs kutlamalarına yasak getirilmesine tepki olarak 21 Mayıs'ta Ankara'da protesto yürüyüşü düzenledi⁶².

Darbenin Gerekçelenirilmesi

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi şüphesiz demokrasi açısından en önemli kazanımlardan birisidir ki, İsmet Paşa bu süreci "Benim en büyük yenilğim, en büyük zaferimdir" sözleriyle değerlendirir⁶³. Ancak Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan her adımda yeni bir sancılı süreç yaşanıyor. 1950-1960 yılları arasında her yıl bir önceki yılı aratacak şekilde demokratik olmayan çok sayıda gelişmeler oldu. Ahmet Emin Yalman Demokrat Parti'nin demokrasi ve ıslahat davalarına tamamen arkasını döndüğünü ve göz göre göre intihar yolunu tuttuğunu belirtmektedir⁶⁴. Muhalefete baskının artması, gazetelerin kapatılması, sosyal adaletsizlikler, ekonomik sorunlar, üniversitelerdeki huzursuzluklar, İsmet Paşa'ya yönelik saldırılar, kısacası Demokrat Parti'nin attığı "demokrat" olmayan bütün adımlar darbeye zemin hazırlıyordu. Ancak bunların hiçbirisi tek başına darbeye neden olacak nitelikte değildi.

⁵⁹ Cengiz Sunay, "27 Mayıs Ne idi?", *Türkiye Günlüğü*, Nu.101 (Bahar 2010), s. 7.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960; *Cumhuriyet* 20 Mayıs 1960.

⁶¹ *Dünya*, 20 Mayıs 1960.

⁶² Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 710.

⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 573.

⁶⁴ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, Pera Turizm, İstanbul, 1997, s. 1658.

27 Mayıs Darbesi'ne giden süreç değerlendirilirken ve darbenin nedenleri irdelenirken Türk dış politikasında yaşanan değişim ve dönüşümler göz ardı edilmemelidir. Demokrat Parti, iktidarının ilk günlerinden itibaren batı bloğuyla yakın ilişkiler kurmuştur. Fakat Stalin'in ölümüyle birlikte SSCB'yle olan ilişkiler normalleşmeye başlamış, Lütfü Kırdar başkanlığındaki bir heyetin 1959 yılında Moskova'ya gitmesiyle birlikte Türkiye-SSCB yakınlaşması ortaya çıkmıştır. Bu yakınlaşmanın zirve noktasına ulaştığını gösteren gelişme Adnan Menderes'in Moskova'ya gitmeyi planlaması oldu. 27 Mayıs darbesi olmasaydı, Adnan Menderes 1960 yılının Temmuz ayında Moskova'yı ziyaret edecek ve Türk dış politikasında yeni bir sayfa açılacaktı. Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte, Adnan Menderes'in bu ziyareti gerçekleştirilmesi mümkün olmadı⁶⁵.

Darbeyi "meşru" hale getiren en önemli gelişme Tahkikat Komisyonu'nun kurulması oldu. Bu komisyon muhalefeti tamamen yok etme amacı taşıyan anti demokratik ve anayasaya aykırı tavır ve davranışlar sergiliyordu. Darbeci subaylardan Emin Aytekin Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla "...bir zulüm iktidarı devrinin oluşturulmakta olduğu, anayasa ihlal edilmek suretiyle büyük bir hukuksuzluk düzeninin ortaya çıktığı kanısı" oluştuğunu söyler⁶⁶. Celal Bayar Tahkikat Komisyonu'nun anayasaya aykırı bir kurum olduğuna karşı çıkar.⁶⁷ Tahkikat Komisyonu bardağı taşıran son damla olsa da, ihtilal fikri bu komisyonun kurulmasından çok daha önce ortaya çıkmıştır⁶⁸.

27 Mayıs darbesinin hemen sonrasında yapılan ilk yasal düzenlemelerin birisinde darbenin yapılma nedenleri; iktidarın anayasayı çiğnemesi, Türk milletin hak, hürriyet ve masuniyetlerinin ortadan kalkması, muhalefetin denetleme gücü elinden alınarak tek parti diktatörlüğü oluşturulması ve TBMM'nin parti grubuna dönüşerek meşruluğunu yitirmesi olarak sıralanmaktadır⁶⁹.

8 Temmuz 1960 tarihinde Tarık Asaf, Ali Çankaya ve Tevfik Ersen imzasıyla *27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?* başlıklı bir rapor hazırlandı. Bu raporda Demokrat Parti iktidarına yapılan askeri darbenin nedenleri şu başlıklar altında açıklanmaktadır⁷⁰:

- Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması
- Plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller

⁶⁵ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası*, C. II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 383-390.

⁶⁶ Nazlı Ilıcak, *27 Mayıs Yargılanıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 224.

⁶⁷ Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 36.

⁶⁸ Kayalı, a.g.e., s. 64.

⁶⁹ Osman Doğu, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 22-23.

⁷⁰ BCA., 30-1-0-0/1-10-2.

- Enflasyonist bir mali politika ve hayat pahalılığı
- Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tahdit
- Tek parti diktatoryası kurulması ve Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu kaybetmesi

Söz konusu raporda sadece 27 Mayıs'ın nedenleri sıralanmakla yetinilmemiş, İnkılap İdaresi'nin neyi amaçladıkları da açıklanmıştır. Buna göre Türkiye'de demokrasi bütün müesseseleriyle yeniden kurulacak, partizan uygulamalara son verilecek, suiistimler tamamen ortadan kaldırılarak israfa müsaade edilmeyecek, her vatandaşa refaha erişeceği bir çalışma hayatı sağlanacak, Türk parasının değeri yükseltilecek vatandaşın satın alma gücü arttırılacaktı.

Darbeci ve darbe yapılan kişilerin 27 Mayıs'ın neden olduğu konusunda ortak bir noktada buluşmaları oldukça zor gözükmektedir. Ancak bu iki kutup farklı bakış açılarıyla da olsa "demokrasinin olmayışı" ekseninde buluşmuştur. Darbeciler, DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca attığı demokratik olmayan her adımı darbenin gerekçesi olarak sunar. DP'nin ardılı Adalet Partisi'nin başkanlığını yapan ve Türk siyasi hayatına damgasını vuran Süleyman Demirel "27 Mayıs neden yapıldı?" sorusuna "Bir askeri darbe yapılabilirse, Türkiye'de demokrasi oturmamış demektir. Demokrasi aslında Silahlı Kuvvetlerin sivil idare emrinde olduğu idarenin adıdır. Eğer Silahlı kuvvetler sivil idarenin emrinde değilse, o idareye demokrasi demek mümkün değildir" yanıtını verir⁷¹. Darbecilere göre DP'nin faaliyetleri demokrasi karşıtlığının göstergesiyken, DP'lilere göre ise ordunun darbe yapabilme gücüne sahip olması ülkede demokrasinin tesis edilmediğini gösterir. Bu iki zıt kutuptan hangi eksenden bakılırsa bakılsın 27 Mayıs'ın en temel nedeninin Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

27 Mayıs Darbesi

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 27 Mayıs'a doğru giden süreci "...herkes ka- buslu bir uykuya dalmış gibiydi ve o uykudan uyanmak için, bir gün sabaha karşı, radyo mikrofonlarından çıkan bir sesi işitmek lazım gelecekti" sözleriyle özetler⁷². Karaosmanoğlu'nun bahsettiği radyodan işitilen ses Alparslan Türkeş'e ait olacaktı. 27 Mayıs sabahı Türk demokrasisi tarihinin kara günlerinden birisini yaşadı ve Türk Silahlı kuvvetlerinin yönetime el koyduğu Alparslan Türkeş tara- findan duyuruldu⁷³. Üstelik Türkeş kendisini "ihtilalin fiili lideri" olarak

⁷¹ Ilıcak, *a.g.e.*, s. 66.

⁷² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 210.

⁷³ Seçil Karal Akgün, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.XI, Nu.43 (Bahar 2009), s. 408.

görüyordu⁷⁴. İhtilal komitesi adına açıklama yapan Türkeş askeri müdahalenin gerekçelerini şu sözlerle açıklar⁷⁵: “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketi Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaket ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.”

Çok geçmeden darbeciler yeni bir kabine oluşturarak ülkeyi yönetme konusunda görev paylaşımı yaptı. Başkanlığını Cemal Gürsel'in yaptığı yeni kabinenin 30 Mayıs 1960 tarihli ilk toplantısında şu kararlar alındı⁷⁶:

- 1) *Vatandaşların demokratik nizamlar çerçevesinde maddi ve manevi olarak rahatlatılması,*
- 2) *Partili-partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulması,*
- 3) *Kardeş münakaşa ve mücadelelerine mani olmak için parti faaliyetlerine ara verilmesi,*
- 4) *Hak ve özgürlükleri kısıtlayan kanunların kaldırılması,*
- 5) *Mali ve ekonomik durumun süratle düzeltilmesi için tedbirler alınması,*
- 6) *DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan siyasi, askeri, iktisadi bütün kararların yürürlükte tutulması,*
- 7) *Dış siyasette, müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere bütün dünya milletleriyle dostça münasebetler kurulması,*
- 8) *Barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi kabul edilmesi.*

Orgeneral Cemal Gürsel'in sunduğu teklif ile Milli Birlik Komitesi'nde kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine önem verildi. Toplam 38 üyeden oluşan bu birlik 12 Haziran 1960 günü 1 Sayılı Kanun ile birlikte resmen göreve başladı⁷⁷.

1961 yılında “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını

⁷⁴ Hulûsi Turgut, *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, ABC Yayınları, İstanbul, 1995, s. 129.

⁷⁵ BCA., 30-1-0-0/40-236-18.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1960.

⁷⁷ *Resmî Gazete*, 14 Haziran 1960.

gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak" amacıyla yeni anayasa hazırlandı ve hal-koylmasının ardından yürürlüğe girdi⁷⁸.

DP Hükümeti'nin önde gelen ve 27 Mayıs'ın gerçekleştirilmesine sebep olan kişiler tutuklanıp Yassıada'ya hapse gönderildiler. Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda 14 Ekim 1960 tarihinde başlayan duruşmalar 15 Eylül 1961'de bitmiştir. Yargılamalar boyunca toplam 203 oturum yapılmış, 19 dosya incelenmiş, 529 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir. Yargılamalar sonucunda 15 kişiye idam, 31 kişiye ömür boyu hapis, 418 kişiye daha hafif cezalar verilirken 123 kişi beraat etti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm kararları oybirliği ile verilmiştir. Celal Bayar'ın ölüm cezası ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu sebebiyle hafifletildi, ancak Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de idam edildi. Menderes'in idam cezasıysa başarısız bir intihar girişimi nedeniyle bir gün sonrasında 17 Eylül 1961 tarihinde infaz edildi⁷⁹.

Sonuç

1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili hayat yeniden tesis edilmiş olsa da iktidar-muhalefet arasındaki büyük rekabet Demokrat Parti'nin 1946 yılında kurulmasından sonra başladı. İsmet İnönü 1950 seçimlerinde yenilgiye uğrayınca kurulduğu ilk günden beri partisinin elinde olan iktidar gücünü Demokrat Parti'ye devretti. Bu dönüşümle birlikte iktidar ve muhalefetin özneleri değişmiş olsa da, iktidar-muhalefet çekişmesi bitmedi. DP iktidarı halkın desteğini almış olmanın verdiği özgüvenle ülkeyi yönetmeye başladı. 1954 seçimlerinden sonra DP demokratik olmayan ve baskıcı politikalara sarıldı. Ekonomik sorunlar halkın gündelik hayatını doğrudan olumsuz etkiliyordu. Orduyu denetim altına sokma çabaları, askerlerin siyasetle içli dışlı olmasına neden oluyordu. Muhalefete olan tahammülsüzlükler ve üniversitelere yönelik baskılar Demokrat Parti'yi demokrat olmayan bir parti haline dönüştürdü. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla birlikte darbe yapmak için fırsat kollayan askerler anayasaya aykırılık "gerekçelendirmesiyle" yönetime el koymak için gün saymaya başladı. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülkede yaşanan sorunları ve sosyal adaletsizlikleri sonlandırmak adına yönetime el koydu. Peki, bu darbe neden yapılmıştı? Hem darbeci askerler hem de Demokrat Partililer darbenin yapılmasını Türkiye'de demokrasinin tesis edilememiş olmasına bağlar. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti demokratikleşme sürecinde

⁷⁸ Resmî Gazete, 31 Mayıs 1961.

⁷⁹ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorunlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 117-118; Zürcher, *a.g.e.*, s. 361-362; Dursun ve Oral, *a.g.m.*, s. 56.

“demokratikleşememiş” olmasının bedelini askeri darbeyle ödemiştir ve bu askeri darbe gelecek yıllarda gerçekleşecek yeni askeri darbe ve müdahalelerin öncüsü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Tutanaklar

BCA., 30-1-0-0/1-10-2.

BCA., 30-1-0-0/40-236-18.

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Cumhuriyet

Dünya

Resmî Gazete

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi (1839-2010): Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, ev. Zuhâl Bilgin, C.IV, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Akgün, Seçil Karal, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.XI, Nu.43 (Bahar 2009).

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, ed. Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

_____, *İkinci Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

_____, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Baban, Cihad, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Başğil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.

Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler " Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Bayar, Celal, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.

Çelikoğlu, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs ncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Doğu, Osman, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Dursun, zlem Telli; Oral, Mustafa, "1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası zerine Bir İnceleme", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1 (2023).

- Eraslan, Cezmi, "1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Ilıcak, Nazlı, *27 Mayıs Yargılanıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
- İnönü, İsmet, *Defterler 1919-1973*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- "Kader Bizi Una Değil Üne İtti" *Çağlayangil'in Anıları*, yay. haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karavelioğlu, Kâmil, *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Mazıcı, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C.II, 6. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sunay, Cengiz, "27 Mayıs Ne idi?", *Türkiye Günlüğü*, Nu.101 (Bahar 2010).
- Şaşmaz, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- _____, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Tansel, Selâhattin, *27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*, C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Toker, Özden-Mehmet Ö. Alkan, *Cumhuriyet'le Özdeş Bir Yaşam: Özden Toker İsmet İnönü'nün Kızı Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023.
- Tokgöz, Erdinç, "1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, ed. Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglelere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Torun, Esmâ, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler -İç ve Dış Etkenler- (1945-1960)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.
- Tuncer, Hüner, *Türk Dış Politikası*, C. II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- Turgut, Hulûsi, *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, ABC Yayınları, İstanbul, 1995.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2019.

Ulay, Sıtkı, *Harbiye Silâh Başına*, İstanbul, 1968.

Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, Pera Turizm, İstanbul, 1997.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 215-237.

Geliş Tarihi: 8 Temmuz 2024

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne

Nurettin KUTLUYUVA**

Öz

Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılında, Osmanlı toprakları içindeki bir kitlenin bulunduğu yerden başka bir yere göç ettirilmesi olan "Ermeni tehciri" olayı ile dünya literatürüne geçen "Ermeni meselesi"; bölgede çıkar ve emelleri olan ülkeler tarafından, olayın yaşandığı günden bugüne kadar türlü şekilde gündeme getirilerek suiistimal edilen bir konu olarak süregelmiştir. Bu makalede; 19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren, "Şark Meselesi"nin bir bileşeni" olarak karşımıza çıkan Ermeni meselesi süreci; Osmanlı Tebaası Olarak Ermeniler ve Osmanlı Devleti İçindeki Yeri, Ermeni Milliyetçiliğinin Uyanışı ve Rol Oynayan Etkenler, Osmanlı Devleti'ni Yer Değiştirme Kararına Götüren Süreç, Yer Değiştirme Kararı, Yer Değiştirme Planının Uygulanması ve Sonrasında Gelişen Olaylar, Gerçekler ile Meselenin Çözümüne Yönelik Öneriler ile Sonuç başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Ermeni meselesi, Şark meselesi, Tehcir, Zorunlu Göç

From Eastern Question to Armenian Question

Abstract

Armenian question; It is based on the Armenian relocation and resettlement by the Ottoman Empire during the First World War in 1915. Armenian relocation means the mass migration from one place to

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (nkutluyuva@gmail.com), (Orcid: 0009-0000-5862-915X).

another. This incident has been abused by countries with interests and ambitions in the region since that day. In this article; the process of the Armenian question that emerged since the last quarter of the 19th century; Armenians as Ottoman subjects and their roles in the Ottoman Empire, the awakening of Armenian nationalism and the factors that played a role, the process that led the Ottoman Empire to decide of relocation, decision of relocation, the implementation of the relocation plan and subsequent events, facts and suggestions for the solution of the issue and conclusion are analyzed under the headings.

Keywords: Armenian, Armenian Question, Eastern Question, Deportation, Forced Migration

Giriş

İngiliz arşivlerinde çalışmış Kıbrıslı Türk tarihçi Salahi R.Sonyel'in ifadesiyle, Türk-Ermeni uzlaşmazlığından kaynaklanan sorun, esas itibarıyla "Şark Meselesi"¹nin bir bileşenidir. Osmanlının çöküş döneminde, Avrupalı Büyük Güçler², Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak, topraklarını parçalamak ve ilhak etmeyi amaçlayan yayılcı politikaları ile Yakın Doğu ve Orta Doğu'da nüfuz kazanmak ve/veya bölgeyi tamamen kendi hâkimiyetleri altına alma mücadelesine girmişlerdir. Bu kapsamda, Osmanlı topraklarına çeşitli uydurma nedenlerle gönderdikleri seyyahlar, arkeologlar, misyonerler ve diğer ajanlarıyla, stratejik, ekonomik, siyasal önemi olan bölgelerin haritalarını çıkarmışlar ve Osmanlı Hıristiyan ve Müslüman topluluklarla ilişkiler kurmuşlardır. Biraz önce belirtilen amaçlarına ulaşmak için bilgi kirliliği ve propaganda teknikleri ile bölgedeki dini ve mezhep farklılıkları ile insan hakları sorunlarını istismar ederek, ekonomik vaatlerle himaye altına alma sistemi, özerklik ve hatta bağımsızlık taahhütleri gibi her türlü yöntemi kullanma gayretine girmişlerdir. Söz konusu devletlerin entrikaları, kıskırtmaları ve komploları, kısa süre içinde Osmanlı azınlıklarının

---

¹ Şark Meselesi (Doğu Sorunu): Avrupa tarihi içinde önemli bir yer tutan ve Türkleri Avrupa'dan atılması şeklinde tanımlanabilen Şark Meselesi; Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemini tasvir eden, 19 ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin istikrarsızlık döneminde Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve mirasının paylaşılması amacıyla Avrupa Devletlerinin stratejik ve politik rekabetlerini ifade eden icat edilmiş tarihi bir terimdir. (Bkz.Klaus-Detlev Grohusen, "Die Orientalische Frage als Problem der europäischen Geschichte des Berliner Kongress", *Die Türkei in Europa*, Göttingen, 1979, s.79-96.)

² Büyük Güçler veya eski adıyla Düvel-i Muazzama (İngilizce: Great Powers, Fransızca: Grande Puissance): Avrupa'da, Napolyon sonrası dönemde devletlerarası ayrımı ifade etmek ve dünya ölçeğinde etkili olan güçleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmış bir terimdir. Bunlar; Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, vd.

militanları tarafından terör ve isyanlara yol açarak istikrarsızlık, kargaşa ve krizlere neden olmuştur. Bu çerçevede Büyük Güçlerin teşvik ve yardımlarıyla, önce Balkanlarda başlayan özerklik ve bağımsızlık talep süreci, daha sonraları Doğu Anadolu'da Ermenilerle devam etmiştir.³

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte Avrupa'da denge unsurlarının bozulmaya başlaması ve Napolyon'un kazandığı zaferlerle Avrupa haritasını değiştirmesi üzerine İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya (daha sonra Fransa), Avrupa'da barış ve düzenin sürdürülmesine yönelik 26 Eylül 1815'de Kutsal İttifak'ı imzalayarak Hristiyan Birliği oluşturmuşlardır. Söz konusu birlik, ilk olarak 1821 Yunan isyanında, Osmanlıya karşı mevcut güç dengesini değiştirmek için görevini yerine getirmiştir. Avrupa'da güç dengesini oluşturma amaçlı Kutsal İttifak, 1815'te Viyana Kongresi ile çok yönlü diplomasi türü olarak adlandırılan "Avrupa Ahengi" sistemine dönüşmüştür. Söz konusu sistem, 1856 Paris, 1878 Berlin, 1913 Londra konferanslarında uygulanmış ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve uluslararası uzmanlık kuruluşları ile devam etmiştir.⁴

Alman Birliği'nin kurulmasını müteakip, Sanayi Devrimi'nin ikinci dalgasında hızlı endüstrileşmenin desteğiyle ulusal güç imkânlarını geliştiren Almanya ile birlikte diğer Büyük Güçlerin ilgi alanı Ortadoğu'da yoğunlaşmaya başlayınca Avrupa ahengi sistemi erozyona uğramaya başlamıştır.⁵ Evrensel ahlak değerlerinin de kaybolmasıyla 1890'lardan itibaren, Büyük Güçler, ekonomik güdülerini ve siyasi beklentilerini nedeniyle güç dengesini bir kenara bırakarak dünya üzerinde nüfuz alanları oluşturabilmek için güç mücadelesine girişmişlerdir.⁶ Bu güç mücadelesinin de "yeni emperyalizm" adı verilen yayılmacılığa dönüşmesine yol açmıştır.⁷

Ekonomik potansiyeli ile birlikte Avrupa, Asya, Afrika kıtalarını birbirine bağlayan kara ve deniz yollarına egemen olmasıyla dünyada eşsiz bir jeostratejik öneme sahip bu coğrafyayı elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu, 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren Batı'nın Şark Meselesi politikasının hedefi ile birlikte emperyalizmin rekabet alanı haline gelmiştir.⁸

Sosyal ve ekonomik yapılanmasındaki aksaklıklar ve yönetim bozuklukları nedeniyle, Avrupa'daki Rönesans Devrimi ile Aydınlanma Çağına, Sanayi Devrimi ile Endüstri Çağına dâhil olamayan Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik çöküntülerin baş göstermesiyle, Orta Doğu'da emelleri olan yukarıda bahsi geçen

³ Salahi Ramadan Sonyel, *Türk-Ermeni Çıkmazı*, Kıbrıs Türk Cemiyeti yay.:10, (Çev: Hasan Ünal), Londra, 2007, s.5-6.

⁴ Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, Aksoy yay., İstanbul, 1986, s.28-29.

⁵ A.g.e., s.29,31.

⁶ A.g.e., s.34.

⁷ David Kenneth Fieldhouse, "Interpretations of Imperialist Partition", R.A.Austen (Der.) *Modern Imperialism: Western Overseas Expansion and It's Aftermath*, Lexington, 1969, s.88-94.

⁸ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.1:Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Harp Tarihi yay., Ankara, 1970, s.150.

devletler, Osmanlı'nın güçsüzlüğünden ve ayrılıkçı azınlık tebaadan faydalanarak askeri, ekonomik ve siyasal yöntemlerle ülkeyi sömürgeleştirmeye başlamışlardır. Özellikle ekonomik yöntemler olarak başta kapitülasyonlar olmak üzere, ticaret sözleşmeleri, dış borçlar, yabancı sermaye yatırımları uluslararası siyasi baskı aracı olarak kullanılmıştır.⁹

Osmanlı Tebaası Olarak Ermeniler ve Osmanlı Devleti İçindeki Yeri

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman cemaatinin yanısıra on üç ayrı cemaat bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Rumlar, Ceneviz ve Venedik tacirlerinin kalıntıları olan Katolikler ya da Latinler, İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermeniler, Mardin Patrikliği'ne bağlı Suriyeli Katolikler (Süryaniler), Musul Patrikliği'ne bağlı Kaldeli (Chaldean) Katolikler, Mardin Patrikliği'ne bağlı Suriyeli Yakubiler (Jakobites), Protestanlar, Şam Patrikliği'ne bağlı Melkitler, Museviler, Bulgar Kilisesi'ne bağlı Bulgar Katolikleri, Maruniler, Nasturiler.¹⁰ Söz konusu cemaatlerden devlete karşı din liderleri sorumludur.¹¹

Türkler hâkimiyeti altındaki halkların içyapılarına müdahale etmeden sadece haricen idare etmekle yetinmişlerdir.¹² Eğer Türkler hâkimiyetleri altına aldıkları milletlere, Hıristiyanların yaptığı gibi zorla İslamiyet'i kabul ettirmiş olsalardı, bugün Ermeni meselesi diye bir şey olmazdı.¹³

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına dağılmış olarak yaşayan ve yoğunlukla Doğu Anadolu'da ancak Müslümanlara oranla azınlıkta bulunan Ermeniler¹⁴, tarihte uzun süreli bir siyasi yapılanma gerçekleştirememiş, başka siyasi iradenin egemenliği altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türklerin Anadolu'ya gelişleriyle birlikte önce Anadolu Selçukluları, ardından Anadolu Türk beyliklerinin egemenliği altında yaşamlarını sürdüren Ermeni, Rum, Musevi gibi gayrimüslimlere, Fatih Sultan Mehmet zamanında, cemaatleri denetlemek ve onların gücünden faydalanmak maksadıyla, dinsel cemaati esas alan "Millet sistemi"¹⁵ ile ayrı statü verilmiş ve bu kapsamda dini, kültürel ve iktisadi özerklikler tanınmış, kendi hukuklarını işletmelerine ve buna göre kendi kurumlarını (okul, kilise. vb.) oluşturmalarına izin verilmiştir. Söz konusu sistem içinde Türkler askeri hizmetlerin vazgeçilmez unsurları olurken, Araplar ulemayı

⁹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.43-47.

¹⁰ Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature*, Baltimore, 1933, s.89.

¹¹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.59-60.

¹² Ahmet Cevat Djevat, *Yabancılar Göre Eski Türkler*, Yağmur yay., İstanbul, 1978, s.191.

¹³ Benjamin Braude/Bernard Lewis (Der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of Plural Society*, New York/Londra, 1982, s.2.

¹⁴ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara, 1985, ss.19-27.

¹⁵ Millet Sistemi: Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğulcu bir toplumsal düzeni oluşturan, devamını sağlayan mekanizma (Mim Kemal Öke, a.g.e., s.58.)

oluşturmuş, gayrimüslimler ticaret ve bankacılığa soyunmuşlardır.¹⁶ Doğu Anadolu'nun kasaba ve köylerinde yaşayan Ermeniler çiftçilikle uğraşırken, şehirdekiler de ticaret, sarraflık, kuyumculuk ve müteahhitlikle geçiniyorlardı.¹⁷ Oldukça eğitilmiş, zeki olan ve özellikle askerlik görevinden muaf olan Ermeniler; zamanla yaptıkları işlerde ustalaşarak varsıllaşmışlar ve bir cemaat olarak ülkenin pek çok yerine dağılmış bir şekilde yaşamını sürdürmüşlerdir.

19. yüzyıl Avrupa'sında Sanayi Devrimi ile güçlenen burjuvazi, iktisadi gücünü siyasal haklarla tamamlama iradesi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimler de bu anlayıştan hareketle mevcut iktisadi güçlerinin yanısıra siyasi emeller beslemeye başlamışlardır.¹⁸ Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nin ülke bütünlüğünün korunması amacıyla, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Müslüman, Hristiyan ve Musevi tüm tebaanın hayat, şeref ve haysiyeti teminat altına alınarak kanun önünde eşitlik tanınmıştır.¹⁹

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile de hangi milletten olursa olsun tüm Osmanlılar kamu görevlerine atanabilmelerine, eyalet ve liva meclislerinde temsil edilebilmelerine, devletin askeri ve sivil okullarına girebilmelerine, hatta askerlik yapabilmelerine yönelik düzenlemelerle eşitlik, somutluk kazandırılmıştır.²⁰ Islahat Fermanı ayrıca milletlerin kendi cemaatlerini ıslah etmesini öngörmüş; 1862'de Rum, 1865'de Musevi cemaatleri, Babalî'nin de katkılarıyla millet anayasalarına kavuşmuştur.²¹

Benzer şekilde 1860 yılında Patrik tarafından hazırlanan Osmanlı toprakları üzerinde 'Ermenistan Devleti'ne yönelik Ermeni toplumu bir ülkü etrafında birleştirmeyi amaçlayan²² "Nizamname-i Milet'i Ermeniyan" (Ermeni Nizamnamesi), 1862 yılında Osmanlı Padişahı tarafından onaylanarak²³, 17 Mart 1863 tarihli Emirname ile yürürlüğe girmiştir.²⁴

1972-1982 yılları arasında Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmış tarih profesörü Karal; Ermeni toplumunun kendisine tanınan hak ve ayrıcalıkları başarıyla kullanarak hızla geliştiğini, refaha kavuştuğunu, ayrıca Osmanlı kültür, yaşam

---

¹⁶ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.60.

¹⁷ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1977, C.2, s.200-205.

¹⁸ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.63.

¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.6, Ankara, TTK yay., 1976, s.193.

²⁰ Carter V. Findley, *The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy*; Benjamin Braude/Bernard Lewis, a.g.e., s 343.

²¹ Davison, H.Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963, 4.bölüm.

²² Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)*, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2000, s.73.

²³ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yay., İstanbul, 1987, s.159.

²⁴ Murat Bebiroğlu, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaası, İstanbul, 2003, s.76.

tarzı ve yönetim biçimini de benimseyerek kısa zamanda Türklerin güvenine layık olup “millet-i sadıka” (sadık cemaat) unvanına hak kazandığını kaydetmektedir.²⁵

Osmanlı Ermenileri bu sadakatleri dolayısıyla, iş hayatında olduğu gibi, kamu hizmetlerinde de önemli yerlere gelmişlerdir. Bilhassa Yunan isyanlarından sonra Sarayda ve Hariciyede Rumlara verilen görevler Ermenilere aktarılmaya başlanmış; vali, müfettiş, elçi, hatta nazır olarak tayin edilmişlerdir.²⁶ Örneğin; Islahat Fermanı ilanından sonra Krikor Agaton Efendi (1823-1868)²⁷ Postane Nazırı; Balkan savaşları sırasında Gabriyel Noradunkyan Efendi (1852-1936)²⁸ Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır. Yine önemli bir kurum olan Osmanlı İstatistik Müdürlüğünü üstlenen Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı esnasında da vekillik düzeyinde parlamentoda yer almışlardır.

Bu bilgiler ışığında, siyaset bilimi profesörü Mim Kemal Öke “Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu” eserinde, “19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların bir “Ermeni sorunu” olmadığı gibi, Ermeni tebaanın da Türk yöneticileriyle halledemedikleri bir meselesinin mevcut olmadığını” belirtmektedir.²⁹

Ermeni Milliyetçiliğinin Uyanışı ve Rol Oynayan Etkenler

1776 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin bağımsızlık hareketi ve ardından 1789 Fransız Devrimi ile başlayan “Milliyetçilik Çağının”³⁰ oluşturduğu ulusal duyguların etkisiyle, 19.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı tebaası içinde Balkanlarda olduğu gibi Ermenilerde de ideolojik bir anlayışı içeren “Ermenilik” fikrinin oluştuğunu ve böylece Ermenilerin ulusal kimliğe yöneldiğini görmekteyiz.

Diğer yandan; Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da yaşanan Rönesans ile başlayan Aydınlanma Çağını yakalayamaması ve ardından Sanayi Devrimi’ne ayak uyduramaması nedeniyle, gücünü muhafaza edemediğinden, tebaası olan halkların ulusal kimlik arayışlarını kolaylaştırmıştır. Tarih profesörü Kemal Arı; ‘Ermeni Sorunu’ eserinde, yukarıda belirtilen iki etkenin ve devrimlerden kaynaklı Osmanlı’nın durumunun, Osmanlı Ermenilerini de öyle ya da böyle etkilediğini³¹ belirtmektedir.

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.8, TTK yay., Ankara, 1983, s.127.

²⁶ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.90.

²⁷ Mahmut Akpınar, “Bir Tanzimat Bürokratının Portresi: Krikor Ağaton Efendi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII/2, (2013), ss.329-354.

²⁸ Ercan Karakoç, “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, VII/25, (2010), ss.157-177.

²⁹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.91.

³⁰ Elie Kedouire, *Nationalism*, Oxford: Blackwell Publishers, 1994, s.1.

³¹ Kemal Arı, *Ermeni Sorunu*, Kitapana yay., İzmir, Aralık 2017, s.69.

Bununla birlikte esas olarak Ermeni Devleti fikrini doğuran, Ermeni milleti değil, Ermeni kilisesidir.³² Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasında kiliseye en büyük yardımı ise Büyük Güçler sağlamıştır. Büyük Güçler içinde de Ruslar, diplomatik alanda Ermeni Dosyasını açan ilk devlet olarak görülmektedir.³³ Amerikalı tarihçi Hovannisian, Rusya'nın giderek tehlikeli olmaya başlayan milletler sorununu hiç olmazsa Kafkasya'da Ermenilere karşı Türkleri çıkartmak suretiyle "Böl-yönet" adlı emperyalist siyasetini izleyerek törpülemeye çalıştığını kaydetmektedir.³⁴

19. yüzyılın başından itibaren sanayileşmeye başlayan Avrupa Devletleri yanı başında bulunan ve sosyo-ekonomik yönden geri kalmış, fakat çok stratejik ve büyük bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti'ni parçalamak, kendi nüfuzları altına almak yönünde gayr-i Türk unsurlarını ekonomik, dini ve siyasi amaçlarının birer aracı olarak kullanmışlardır. Rusya ile birlikte İngiltere ve Fransa da, iktisadi ve siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunan ilk devletler olarak öne çıkarken kısa bir süre sonra ABD de benzer faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.³⁵

1830'da ABD ile yapılan ticaret anlaşması ile başlayan ilişkiler çerçevesinde tacirleri, misyonerleri, konsolosları ve diplomatları propaganda faaliyetlerinde aktif olarak kullanan ABD, öte yandan ticarete simsar olarak seçtikleri Ermenilerle Amerikanlaşan bir Ermeni zümresi yaratmıştır.³⁶

Millî Mücadele Dönemi'nde bizzat Anadolu'ya ve Ankara'ya gelerek tanıklık eden Fransız köşe yazarı Jean Schlicklin, "Yeni Türkiye'nin Şafağı" adlı eserinde Ermeni meselesiyle ilgili de bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre; Ermeni meselesi Türkler tarafından değil, Osmanlı Devleti'nin doğusunda sorun çıkmasından hoşlanacak Ruslar ve İngilizler tarafından çıkarılmıştır. Schlicklin; Rusya için himayesinde bir Ermenistan'ın Akdeniz'e doğru atılan ilk adım; İngilizler için ise Ermenistan'ın Rusya'ya karşı bir tampon olmasının önemini ve diğer yandan Osmanlı Devleti'nin doğudaki sorunlarla meşgulken iken Mısır'ı işgalinin daha kolay olacağını vurgulamıştır.³⁷

³² Kamuran Gürün, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır?", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983, s.130.

³³ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.95.

³⁴ Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence*, 1918, Los Angeles, 1967, s. 21-23.

³⁵ Hazel Kul, *ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)*, ATAM Başkanlığı yay., Ankara, 2019, s.1.

³⁶ Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara, 1985, ss.79-124.

³⁷ Mustafa Kırışman, "Millî Mücadele Dönemi'nde Fransa'da Türkiye İle İlgili Yayınlanan Kitaplar Üzerine Çeşitli Tespitler", *Uşak'ın Yunan İşgalinden Kurtuluşununun 100. Yıl Hatırası*, Cilt 1, ss.715-734; Jean Schlicklin, *Angora... L'Aube de la Turquie Nouvelle, Berger-Leorault*, Paris, 1922.

Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ne yönelik eylemlerin ilk aşamasında din ve kültür ağırlıklı misyonerlik faaliyetlerine öncelik vermiş, böylece siyasi talepler için altyapı oluşturmuştur.³⁸

İlk olarak, ". . . eğer Katolik olursanız Fransa'nın her türlü himayesine kavuşursunuz." vaadi ile Osmanlı topraklarında Katoliklik propagandasına başlayan ve 1798 Mısır çıkarması sonrasında Ermenileri ayaklandırarak Suriye ve Güney Anadolu'yu içerisine alan bölgeyi ele geçirmeyi planlayan Fransa, bu girişiminde başarısız olmakla beraber³⁹ çalışmalarına devam etmiş ve 1830'da Ermeni Katoliklerini⁴⁰ bir topluluk olarak Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir.⁴¹ Fransa'nın, Katolik Ermenileri bir nüfuz unsuru olarak kullanmaya başlarken, İngiltere ve daha sonra Amerikan misyonerleri de Protestanlık propagandasına girişmişlerdir.⁴²

Misyonerler, gayrimüslim azınlıkları mazlumlaştırarak Osmanlı İmparatorluğu idarecilerini canavarlaştırmışlar; uydurma hikâyelerle Batı kamuoyunun duygularına hitap ederek Batı'dan önce maddi yardım, daha sonra ise diplomatik destek elde etmişlerdir. Fakat bu arada Batı efkârı misyonerlerinin ifadelerini tereddütsüz kabullendiği için kiliselerin himayesi altında Türk düşmanlığı doğmuştur.⁴³

Bu bağlamda, bir yandan kilisenin, diğer yandan Ortadoğu'daki emelleri uğruna Ermenilere destek veren Büyük Güçlerin dürtüleri sonucunda Ermeni milliyetçiliğinin uyandığı söylenebilir.⁴⁴

Osmanlı Devleti'ni Yer Değiştirme Kararına Götüren Süreç

Büyük Güçler, azınlıkların Milliyetçilik Çağı duygularının hassasiyetinden istifadeyle ve ıslahat fermanıyla verilen siyasal hakların ayrılıkçı azınlıklarda oluşturduğu güvenle; artık kendi amaçlarına hizmet edecek, himayeleri altında piyon devletçikler kurmak amacına uygun Osmanlı topraklarını işgal ve taksimi yönünde hareket etmeye başlamışlardı.

Bu hassasiyetten istifade eden ülke ilk ülke Rusya oldu. Türk halkı arasında 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası⁴⁵ imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16'ncı maddesi "*Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşik*

³⁸Mehmet Okur, *Büyük Devletlerin Ermeni Politikaları (1878-1914)*, İBB yay., İstanbul, 2014, s. 57.

³⁹ Mustafa Aydın, *Osmanlı Döneminde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Safhaları*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 2006, s. 39.

⁴⁰ Ercüment Kuran, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2001, s. 40.

⁴¹ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre yay., İstanbul, 1994, s. 113.

⁴² Hazel Kul, a.g.e., s.2.

⁴³ Heath W.Lowry, "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, s.52-55; Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, New York, 1923, s.79-80.

⁴⁴ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.98.

⁴⁵ Münir Süreyya, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 2001, s.1-194.

oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tenkisi vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Müslümanlara karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder.”⁴⁶ ile Ruslar, Doğu Anadolu’da nüfuz tesis etme yeteneğine kavuşmuştur. Bunun üzerine Rusların, Ermenileri himaye perdesi altında Doğu Anadolu’yu Balkanlaştırmaya kalkışacağını ve burada kazanmış olduğu başarıdan faydalanarak nüfuzunu İskenderun ve Mezopotamya’ya yayabileceğini değerlendiren İngiltere, Avrupa Ahengi’nin Berlin’de toplanmasını sağladı.⁴⁷ Berlin Antlaşması’nın 61’inci maddesi “*Babiali, Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi kabul edecektir.*”⁴⁸ ile hem Rusların hem İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne müdahalesine imkân verecek ve daha sonra Ruslar ve İngilizlerin bu maddeye dayanarak Ermenilerin hamiliği⁴⁹ rolünü üstlenecekleri hükümleri ihtiva eden Ermeni meselesi, ilk defa uluslararası siyasal sistemin gündemine girmiştir.⁵⁰

Rusya’nın politikası, Ermeni isteklerine sahip çıkmak görüntüsüyle, Doğu Anadolu’da ağırlığını sürdürmekte.⁵¹ Bu politikaya hizmet edecek formül ise söz konusu Antlaşmanın 61. maddesi ile Anadolu’daki Hristiyanlar için yapılması kararlaştırılmış reformlar olmuştur.⁵²

Osmanlı Ermeni cemaatinde milliyetçi hislerin filizlenmesi ve en önemlisi Ermeni meselesinin uluslararası siyasasına girmesiyle müstakil bir Ermenistan kurulmasına yönelik 1887 yılında Cenevre’de Hınçak⁵³ (Türkçesi Çan) ve 1890 yılında Tiflis’te Taşnaksutyun⁵⁴ (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) adı ile kurulan komitelerle silahlı örgütlenmeye giden Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen süre zarfında başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde terör eylemleri gerçekleştirmişler⁵⁵ ve böylece Osmanlı Devleti için ülkede iç güvenlik sorunu oluşturmaya başlamışlardır.

İdeolojik olarak sosyalist ve milliyetçi; amaçları farklı, hareket yöntemi terör olan bu komitelerden Hınçaklar, Rus himayesinde bir Ermenistan,

⁴⁶ Matthew S.Anderson (Der.), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, Londra, 1970, s. 98-101; Gabriel Noradounghian, (Der.), *Receuil d’actes Internationaux de l’empire Ottoman*, Librairie Cotillon, Paris, 1903, C.3, s.509-521; Mim Kemal Öke, a.g.e., s.103.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, a.g.e., s.130.

⁴⁸ Matthew S.Anderson, a.g.e., s.108-112; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1984; Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, TTK yay., Ankara, 2011, s.31; Yılmaz Öztuna, *Ermeni Sorununun Oluştugu Siyasal Ortam, Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı yay., Ankara, 2002, s. 42; Mim Kemal Öke, a.g.e., s.103.

⁴⁹ Mehmet Okur, a.g.e., s.58-60.

⁵⁰ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.104.

⁵¹ Roderic H.Davison, “The Armenian Crisis 1912-1924”, *American Historical Review*, Cilt LIII (1948), ss.487-489.

⁵² Salahi Ramadan Sonyel, a.g.e., s.47.

⁵³ Ercüment Kuran, a.g.e., s.40.

⁵⁴ Afşin Burak Umar, *Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Kısa Tarihi 1890-1915*, Lena yay., Ankara, 2014.

⁵⁵ Mehmet Okur, a.g.e., s.63.

Taşnaksutyun ise bağımsız Ermenistan amaçlarıyla hareket ediyordu.⁵⁶ Ancak, Rus taraftarı Ermeniler, bağımsız Ermenistan istemiyordu; zira Osmanlı Ermenistan'ına bağımsızlık, Rusların Akdeniz yolunu kapatmak anlamına geliyordu.⁵⁷ Ruslar, Doğu Anadolu'yu kendi emperyal amaçlarına hizmet edecek "Ermenisiz Ermenistan"⁵⁸ olarak düşlemiştir. Bu yargıyı; Taşnaksutyun reisi Kaçaznuni, "Rusların gayeleri; her şeye mal olursa olsun Türkiye Ermenilerini kurtarmak değildi ve hiçbir zaman da öyle olmamıştır. Biz onlara arzumuz ile hizmet ettik; sürüklendik, gerçekte ise onların gayelerine çalışmış olduk." sözleriyle doğrulamıştır.⁵⁹

Amerikalı tarih profesörü Justin McCarthy'e göre Birinci Dünya Savaşı başarılarında "Osmanlı Ermenistanı" diye tabir ettikleri bölgede Ermeniler, nüfusun yalnızca % 17'sini teşkil etmekteydi.⁶⁰ Doğu Anadolu'daki Müslüman sayısına göre değerlendirme yapan Mim Kemal Öke ise 'Ermeni Sorunu' eserinde Doğu Anadolu'da genel nüfusun yüzde 87'sini oluşturan Müslüman denizinin içinde küçük adacıklar halinde yaşayan Ermenilerin, nüfus yoğunluğuna sahip olmaları nedeniyle; Ermeni komiteleri, bölgedeki Müslüman halkı göçe zorlamak, ses getirmek suretiyle kamuoyu oluşturarak dış güçlerin müdahalesini sağlamak maksadıyla, terörü yöntem olarak seçtiğini vurgulamaktadır.⁶¹

İlk Ermeni isyanı 20 Haziran 1890'da Erzurum'da çıkmıştır. Bunu aynı yıl İstanbul Kumkapı gösterisi izlemiştir. Müteakiben 1892-1893 yıllarında Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'de Sasun isyanı, 1895'te Babıali gösterisi ile Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankasının işgali, 1903'te 2.Sasun isyanı, 1905'te Padişah Abdülhamit'e suikast girişimi ve 1909'da Adana isyanı gerçekleşmiştir.⁶² Bu arada Osmanlı kayıtlarına göre Zeytun isyanı ve takiben Maraş, Urfa, Adana'daki isyanlar İngiliz himayesi ve desteğinde icra edilmiştir.⁶³

1914 Kasım ayından itibaren toplam dokuz cephe⁶⁴ savaşacak Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı için 2 Ağustos 1914 günü seferberlik ilan etmiştir.⁶⁵

⁵⁶ Esat Uras, a.g.e., s.442-457.

⁵⁷ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.100.

⁵⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yay., İstanbul, 1975, s.603-633.

⁵⁹ J.R. Carlson (Der.) *The Armenian Revolutionary Federation (Dashnagtzoutiun) Has Nothing to Do Any More: The Manifesto of Houhannes Katchaznuni*, New York, 1955, s.7-8.

⁶⁰ Justin McCarthy, "Bırakın Tarihçiler Karar Versin", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, (Ankara, 2001), ss.113-130.

⁶¹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.100.

⁶² Mim Kemal Öke, a.g.e., s.101; W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, New York, 1951; Kansas S. Papazian, *Patriotism Perverted: Armenian Revolutionary Federation*, Boston, 1934.

⁶³ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.134.

⁶⁴ Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşında savaştığı cephele: 1 Kasım'da Süveyş, Sina-Filistin-Suriye cephesi, 6 Kasım'da Irak-İran cephesi, 7 Kasım'da Kafkas cephesi, 14 Kasım'da Libya cephesi, 1915'de Çanakkale cephesi, 1916'da Galiciya, Romanya, Makedonya cephelele ile 1917'de Hicaz-Asir-Yemen cephesi. (Bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK yay., Ankara 1993, s.51-52.)

⁶⁵ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Cumhuriyet yay., İstanbul, 1999, s.39.

Osmanlı Devleti'nin en hassas olduğu bu çoklu savaş döneminde Kafkas cephesinde Ruslarla savaşırken; Osmanlı ordusu, önde Ruslar arkada Ermeni çetelerinin taciz ve akınlarına maruz kalmıştır. Ermeniler, Osmanlı ordusunun savaşmak için ihtiyacı olan malzemeleri taşıyan ikmal kollarına saldırıyor ve kentleri yakıp yıkıyorlardı. Sınırlarda bulunması gereken Osmanlı ordusu, içerde isyanları bastırmak zorunda bırakılmıştı.⁶⁶

Bir Ermenistan kurmanın yolu, Müslümanları kovmaktı. Yukarıda belirtildiği gibi Doğu Anadolu'da nüfus yoğunluğuna sahip olmayan Ermeniler, bunu başarmanın yolunun toplumlar arası anlaşmazlık çıkarmaktan geçtiğini biliyorlardı. Bu anlayışla Ermeni isyanları 1914 sonlarında Osmanlı doğusunda başladı. Doğu Anadolu'dan Rusya'ya eğitime gönderilen Ermeniler daha sonra geri döndüler; bölgedeki yerel isyancılara katılarak isyanı bütün Doğu Anadolu'ya yayılmasını sağladılar. En şiddetli isyan hareketi Van şehrinde görüldü.⁶⁷

Rus ordusunun Türk topraklarına girmesiyle Osmanlı ordularındaki Ermeniler ya silahlarıyla firar ederek Rus güçlerine katılmışlar ya da çeteler kurarak Türklere karşı mücadeleye başlamışlardı. Rus güçlerinin 1915 Mart ayında bu kez Van yönünde harekete geçmeleri üzerine 11 Nisan'da Van'da geniş çapta kanlı Ermeni isyanı başladı. Bu isyan sonucu Van, Rusların eline geçti. Yerle bir edilen Van'da Müslüman halka çok sayıda katliam gerçekleştirildi ve göç ettirildi. Neticede, Osmanlı ordusu arkadan vurulmuş, sivil Türkler yoğun bir katliama uğramışlardı.⁶⁸

Yine Fransız köşe yazarı Schlicklin; savaşın ilk günlerinde Rus ordusuna katılıp Kafkasya, Mezopotamya ve Filistin'de Türklere karşı savaşan Ermenilerin sayısının 150.000 civarında olduğunu yazmıştı. Kendisi bu durumu şöyle özetliyor: "Böylece Osmanlı Devleti sadece dışarıdaki güçlü düşmanlarla değil, içerideki organize düşmanla da uğraşmak durumunda kalmıştı." Böyle bir ortamda Ermenilerin Türklere karşı katliam yaptığını, katliamdan kurtulan Türklerin de Ermenilerden intikam aldığını ve ayrıca Kafkas cephesinde de Türklerin toplu göçe tabi tutulduğunu vurguluyor. Schlicklin'in Büyük Güçlerin temsilcilerinde bulunan resmî istatistiklere dayandırdığı bilgilere göre, 1919 yılının sonuna kadar yaşanan trajik olaylarda 100 Türk köyünün yakıldığını, 135.000 Türk'ün katledildiğini belirtiyor.⁶⁹

Justin McCarthy de; Doğu Anadolu'da, biri Rus-Osmanlı orduları arasında, diğeri yerel Müslüman ve Ermeniler arasında iki savaş yaşandığını; bir milyondan fazla Müslüman'ın yerinden edildiğini ve ayrıca bunların yolda Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kaldığını; sadece Van vilayetinde Rus ve Ermeniler tarafından öldürülen Müslüman sayısının nüfusun üçte ikisi olduğunu belirtiyor.

⁶⁶ Justin McCarthy, a.g.m., ss.113-130.

⁶⁷ A.g.m., ss.113-130.

⁶⁸ Kenan/Leyla Kırkpınar, *Millî Mücadeleden Günümüze Rutan Aşireti ve Necimoğulları*, Meşe Kitaplığı, İzmir, Ocak 2009, s.55-57.

⁶⁹ Mustafa Kırışman, a.g.m., ss.715-734.

T.G.Fraser, A.Mango ve R. McNamara'nın çok yönlü bir bakış açısıyla birlikte kaleme aldıkları 'Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu' eserinde; Anadolu'da ölen Müslüman sayısının Ermenilerden fazla olduğu, Müslümanların beşte birinin yaşamını yitirdiği belirtilirken; bu duruma, bölgede Amerikan misyoner ve konsoloslar ile Alman subay ve sivillerin de zulümlere tanık olduğu, ancak Müslüman halkın çektiği ıstırap Batılı gözlemcilerin dikkatinden kaçtığı, vurgulanmaktadır.⁷⁰

Yer Değiştirme Kararı

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olduktan sonra bir yandan Ermeni komitelerinin Ruslarla işbirliği yaparak kendi vatandaşlarını tehdit eden Anadolu'da başlattıkları isyan hareketleri, diğer yandan ülke bütünlüğünü tehdit eden Büyük Güçlerin tahrik ve müdahaleleri, Osmanlı Hükümetini ciddi şekilde bu soruna eğilme zorunluğuna sevk etmiştir.⁷¹

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin önde gelen patrik, mebus gibi Ermeni yetkilileri ile yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamayınca ve üstelik Van kaybedilince; ilk olarak Dahiliye Nezareti, komitelerin harp içindeki devletin iç güvenliğini tehdit eden faaliyetlerine engel olmak maksadıyla, seferberliği müteakip faaliyetlerine dokuz ay tahammül gösterilen komitelerin 24 Nisan 1915'de kapatılmasına ve elebaşlarının tutuklanmasına karar vermiştir.⁷²

Yapılan uyarılara ve alınan tedbirlere rağmen, Ermenilerin Osmanlı ordularına saldırmaya devam etmelerinin ve İtilaf Devletleri lehinde casusluk yapmaları, çete, isyan, firar vs. faaliyetlerinin önlenememesi üzerine; bu savaş ortamı içinde düşmanla işbirliği yaptığı saptanan Ermenilere karşı önlem almak maksadıyla, Osmanlı Hükümeti, savaş bölgesinde yaşayan bazı bölgelerdeki Ermenileri, devlet ve kendileri açısından güvenli yerlere sevk etme kararı almıştır.⁷³ Enver ve Talat Paşaların girişimi ile başlayan⁷⁴ ve savaş sahasına yakın bölgelerde bulunan Ermenilerin cephe güvenliğini sarsacak yerler dışına çıkarılması hususu, Meclis-i Vükela'ya (Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden meclis) taşınmış ve gerek ordunun gerekse bizzat bu uygulamaya sebep olan Ermeniler dâhil bölge halkının güvenliği için Tehcir Kanunu veya resmi adıyla "Sevk ve İskân Kanunu'nun"⁷⁵ çıkarılmasına karar verilmiştir.⁷⁶

⁷⁰ T.G.Fraser/A.Mango/R.McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.70.

⁷¹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.138-141.

⁷² Şinasi Orel/Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talat Paşaya Atfedilen Telgrafların İç Yüzü*, TTK yay., Ankara, 1983, s.233.

⁷³ Necati Ökse, "Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulaması", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum)*, Ankara, 1985, ss. 273 -274.

⁷⁴ Hikmet Özdemir, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK yay. Ankara, 2005, s.62.

⁷⁵ Ali Demirel, "Birinci Dünya Savaşında Ermeniler ve Uluslararası Hukuk Açısından 1915 Ermeni Sevk ve İskânı", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, V/1, (2021), ss.52-68.

⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babı Ali Kültür yay., İstanbul, 2004, s. 65-70.

Çok geçmeden 27 Mayıs 1915 tarihinde; Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanlarına, savaş sırasında hükümetin emirlerine, memleketin savunulmasına ve güvenliğin korunmasına karşı çıkanlara silahlı saldırı ya da direnişte bulunanlara karşı önlem alma, tecavüz ve direniş sırasında isyancıları imha etme yetkisini veren, Kanun-ı Muvakkat⁷⁷ (Kanun Hükümünde Kararname) ile yasa çıkarılmıştır.

Söz konusu Kanun kapsamında, Yer Değiştirme Planı her husus düşünüerek ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Kim, nereye, nasıl gidecek; nereye yerleştirilecek; yerleştirildikleri yerlerdeki nüfus oranları dâhil belirlenmişti. İntikal, Yönetim Memurlarının sorumluluğunda olacak; yer değiştirmeye tabi tutulanların işeleri bütçeden karşılanacaktı. Ermeni mallarının sayımı yapılarak kayıt altına alınacak, gittikleri yerde kendi eski durumuna uygun mal ve arazi alacaklardı. Bıraktıkları taşınır mallar kendilerine ulaştırılacak, taşınamaz mallar açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek ve bunlara ait bedeller kendilerine teslim edilmek üzere emanete alınacaktı. Hatta geri dönüşlerine izin verildiğinde ne yapılacağı bile düşünülmüştü.

Yer değiştirmeden muaf olanlar da vardı. Bunlar; askeri hekim olan Ermeniler, bunların aileleri, din adamları, Osmanlı Bankası, Reji İdaresi, Posta hizmetleri ve Duyunu Umumiye bünyesinde görevliler, ustalık gerektiren zanaat sahipleri, kayıkçılar, konsolosluk çalışanları, hastalar, körler, diğer özürülüler, hatta yaşlılar, hamile kadınlar, belli yaşa kadar çocuklar da yer değiştirmeden muaf tutulmuştu. Kemal Arı, "*Tehcir edilmeyip kalanların sayısının 200-300 bin arası.*"⁷⁸olduğunu belirtmektedir.

"Ermenilere soykırım yapıldı" iddialarına karşı Justin McCarthy; İstanbul, İzmir, Edirne ve devlet gücünün daha çok hissedildiği diğer bölgelerdeki Ermeni vatandaşları ne tehcir edildi ne de saldırıya uğradığını hatırlatmaktadır.⁷⁹

Yer Değiştirme Planının Uygulanması ve Sonrasında Gelişen Olaylar

1915 yılı Mayıs ayında alınan yer değiştirme kararının uygulanmasına sonbaharda başlanabildi. İntikalde 300 kişilik kafileye on beş-yirmi silahlı jandarma/memur eşlik etti. Yer değiştirmenin uygulanmasını gözlem için değişik ülkelerden gelen unsurlara Osmanlı Devleti'nce izin verildi. Ayrıca Kızılhaç ve benzer yardım kuruluşları kafilelere yardım sağlayabiliyordu. Gidilen yerler, o zaman Osmanlı toprağı olan Suriye, Irak, Lübnan gibi yerlerdi.

Plan ayrıntılı idi ve yer değiştirmenin planlandığı şekilde gerçekleşmesine yönelik irade tam idi. Yer değiştirmenin gerçekleşme durumu değerlendirilirken, yer değiştirmenin yaşandığı yer ve zaman dikkate alınarak o günün şartlarının iyi anlaşılması gerekmektedir. Kemal Arı, o günün şartlarını, "*Savaş yılları, yokluk*

⁷⁷ Düstur, Tertib-i Sani, V, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1336, s.609.

⁷⁸ Kemal Arı, a.g.e., s.178.

⁷⁹ Justin McCarthy, a.g.m., ss.113-130.

üst düzeyde. Dağlarda eşkıyalık yaygındı, Asker kaçakları, sonra aşiretler..."⁸⁰ diye belirtmektedir.

Dolayısıyla bu kararın uygulanma aşamasında; savaş koşulları ve iklim şartları, seyahat zorlukları, kimi eşkıyanın Ermeni konvoylarına saldırıları, hastalık ve bazı koruma görevlilerinin yasalara uymayan davranışları gibi sebeplerden dolayı bazı Ermeniler yolda bazıları ise gittikleri yerlerde yaşamlarını yitmişlerdi.⁸¹

Ermeni davası savunucularınca, yer değiştirme esmasında 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğü iddialarına yer verilmektedir. Osmanlı topraklarında hiçbir zaman 1,5 milyon Ermeni nüfusu yaşamadığını belirten Kemal Arı, Justin McChartey'in araştırmalarına dayanarak⁸² "Ermeni tehciri ve bu sırada yaşanan mukatele ile yaklaşık 600 bin küsur Ermeni'nin öldüğü; ancak aynı süreçte, öldürülen Türk-Müslüman sayısının 1,5 milyon olduğu; soykırım yapanların soykırımı uğrayanlardan daha çok kayıp verdiğinin."⁸³ altını çizmektedir.

Bununla birlikte Salahi R.Sonyel, 'Türk-Ermeni Çıkmazı' eserinde; savaş sırasında 300 ila 400 bin arasında Ermeni hayatını kaybettiği, buna karşılık savaş boyunca Türklerin toplam kaybının 2,5 milyon olduğu bilgisini vermektedir. Bu hususu, Ermeni Milli Heyeti Başkanı Bogos Nubar'ın Ocak 1919'da katıldığı Paris Barış Konferansındaki "Ermenilerin kayıpları muazzam olmakla birlikte, Türklerin savaş boyunca zayıyatı daha az olmadı. Almanları hazırladığı bir rapor, savaş şartları, salgın hastalıklar ve açlık dolayısıyla Türklerin toplam kaybının 2,5 milyon olarak vermektedir. Özellikle salgın hastalıklar ve açlık, tedbirsizlik, ilaç ve hastane personelindeki yetersizlikler ortalığı kasıp kavurmuştur. Türklerin bu kayıplarının en azından yarısı hem Rusların hem Ermeni ordularının işgaline uğrayan vilayetlerin Ermeni nüfusu tarafından verdirilmiştir." cümleleriyle teyit etmektedir.⁸⁴

Yer değiştirme Kanunu'nun uygulamaya girmesine rağmen, Ermeni isyanları devam etmiştir. 23 Temmuz'da Boğazlıyan'da, 1 Ağustos'ta Maraş'ta, 9 Ağustos'ta Urfa Görmüş Köyü'nde, 14 Eylül'de Antakya Musa Dağı'nda, 29 Eylül 1915'de Urfa'da, 7 Şubat 1916'da İslâhiye'de, 4 Nisan'da Akdağmadeni'nde, 9 Nisan'da Tosya'da ve pek çok yerde Ermeni isyanı meydana gelmiştir. Justin McCarthy; 1916 başlarından itibaren Osmanlı kuvvetlerinin Rus ve Ermeni kuvvetlerini geri püskürtmesi ile birlikte geri çekilen Rus ordularının ardından, Kafkasların yolunu tutan yaklaşık 240 bin Ermeni'den 40 bininin kaçarken yollarda telef olduğunu, ifade etmektedir.⁸⁵ Öte yandan Mim Kemal Öke de tarihi belgelere dayanarak, Rus işgal kuvvetlerinin 1917 Bolşevik Devrimi ile ülkelerine

⁸⁰ Kemal Arı, a.g.e., s.166.

⁸¹ Salahi Ramadan Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları", *Belleten*, LXI/231, (Ağustos 1997), ss.387- 428.

⁸² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: F. Sarıkaya), TTK yay., Ankara, 2014, s.189-267.

⁸³ Kemal Arı, a.g.e., s.120.

⁸⁴ Salahi Ramadan Sonyel, *Türk-Ermeni Çıkmazı*, s.99-100.

⁸⁵ A.g.e., s.100-101.

dönmeleri üzerine 1918'e kadar bir yıl süresince Ermeni komitelerin yerli halk üzerinde bir soykırım uygulandığını vurgulamaktadır.⁸⁶

Osmanlı Hükümeti, yer değiştirme ile ilgili ciddi tedbirler almıştır. Bu kaos ortamından istifadeyle taşkınlık yapmak isteyenler için, sivil makamlarca gerekli tedbirlerin alınmasına; askeri makamlarca ahalinin korunması için kıtalar gönderilmesine, faillerin cezalandırılmasına yönelik Hükümet tarafından emirler verilmiş; ayrıca Talat Bey'in kurdurduğu dört tahkikat komisyonu ile Anadolu'da suçluların mahalli harp divanlarınca yargılanması sağlanmıştır.⁸⁷

Genel olarak yer değiştirme esnasında yaşanan sorunlar için sebep gösterilen bazı kamu görevlilerinin, görevlerini suiistimalleri affedilmeyerek yasalara uymayan davranışları devlet tarafından yargılanmış ve Ermenilere karşı işlenen suçlar kapsamında 1.397 kişinin cezalandırıldığı Osmanlı kayıtlarına geçmiştir.⁸⁸

Talat Paşa'nın Başbakanlığı döneminde, savaşın sonlarına doğru, 18 Nisan 1918 tarihinde Meclis-i Vükela, yerinden edilmiş Ermeni, Rum ve Arapların geri dönüşü yönünde karar almıştır. Bu kararın uygulanabilmesi için Hükümet seferberlik bütçesinden 60 milyon kuruş harcamıştır. Ağustos 1918'de geri dönüş masrafları için 2 milyon lira daha ödenek tahsis edilmiştir.⁸⁹

Yer değiştirme kararında herhangi bir kasıt olmamasına rağmen, bilinçli olarak tarih çarpıtılarak tek taraflı Ermeni çevrelerin katıksız yalanlarına dayanarak uydurma rakam ve istatistiklerle oluşturulan Ermeni Patrikhanesi ve misyonerlerce düzenlenen raporlarla İngiltere'nin başını çektiği Büyük Güçler tarafından, sözde soykırım esaslı Ermeni davası yaratılmıştır. Soykırım kavramının arkasında gizli bir politik amaç vardır. Söz konusu güçler, Anadolu'daki emellerine ulaşmak adına, Türkleri bu büyük felaketle lekeleyerek, dünya kamuoyunda olumsuz izlenim yaratmayı hedeflemişlerdir.⁹⁰

Bu kapsamda; İngiliz propagandist Arnold Toynbee tarafından, Osmanlı Devleti'ne karşı baskı aracı olarak kullanılmak üzere hazırlanan Mavi Kitap, doğruluğu kontrol edilmeden ve çoğunlukla Ermeni çevrelerinden veya onlara sempatiyle bakan kişilerden yani İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi'nin yardımlarıyla ikinci, üçüncü kaynaklardan elde edilen belgelerle oluşturulmuş ve hakiki ve güvenilir görüntü vermek için ise kitap, resmi yayın haline getirilmiştir.⁹¹ Mavi Kitaba ilaveten benzer şekilde iki kitap daha yayımlanmıştır. Biri Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, diğeri ise Dr.Johannes Lepsius tarafından kaleme alınmıştır. Her iki kitap ta benzer anlayışla Türkler aleyhine kasıtlı haber

⁸⁶ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.152.

⁸⁷ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.150.

⁸⁸ Justin McCarthy, a.g.e., s.214.

⁸⁹ Hikmet Özdemir/Yusuf Sarıay, *Turkish-Armenian Conflict Documents*, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara, 2007, s.491.

⁹⁰ Justin McCarthy, a.g.m., ss.113-130.

⁹¹ Salahi Ramadan Sonyel, a.g.e., s.111.

yayarak Türk karşıtı görüşlerin şekillenmesine hizmet etmek maksadıyla, ekseriyeti dedikoduya dayanan bilgilerle yazılmıştır.⁹²

Öyle ki, Justin McCarthy, konuyla ilgili ‘Bırakın Tarihçiler Karar Versin’ makalesinde, “Bu mesele ile ilgili yıllardır çalışan bizler birçok (uydurma) iddia ile karşılaşmış bunların bir süre sonra kaybolduğunu, iddiaların yetersiz olduğu anlaşılınca yenilerinin ortaya çıktığını”⁹³ belirtmektedir. Dünya haritasına yeniden şekil verilecek Paris Barış Konferansı/Görüşmeleri (18 Ocak 1919-21 Ocak 1920)’ni yakından izleyen bir gözlemci, Ermenilerin de dahil olduğu her milli delegasyonun çantalar dolusu istatistiki verileri olduğunu, bunlar da inandırıcı bulunmazsa renkli ve çoğunlukla gerçekleri çarpıtan haritalar çıkardıklarını yazmıştır.⁹⁴

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’yi işgal eden Müttefik kuvvetler, elliyi aşkın meşrutiyet idarecisini “soykırım” iddiasıyla yargılamak istemişlerdir.⁹⁵ İngilizler, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’un işgalini müteakip, Osmanlı Meclisi’ni basıp milletvekillerini Malta’ya göndermişler; bir taraftan Malta’da kurdukları mahkeme ile yargılama yapmışlar, diğer taraftan yer değiştirmeye ilişkin katliam emri olup olmadığına ilişkin arama yapmışlardır. Ancak ne aramalarda ne de yargılamalarda bir katliam emri ile karşılaşılma ve kimse bu konuda ceza almamıştır.⁹⁶

İngilizlerin Ermeni Patrikhanesi raporlarına dayanarak soykırım iddiasıyla Malta’ya sürülerek yapılan yargılamaların sadece propagandadan ileri gitmediği anlaşılınca, Ermenilerin koruyucuları rolündeki ABD’de kayıtları olacağı düşüncesiyle, Londra’nın emriyle araştırma yapılmış⁹⁷ ve Büyükelçi Sir A. Geddes İngiliz Dışişleri Bakanlığına araştırma sonucunu şöyle aktarılmıştır: “Ermeni kırimundan ötürü yargılanmak üzere... Türklerle ilgili olarak raporlar gözden geçirildi... Üzülerek arz edeyim ki, bu belgelerin içinde... Türkler aleyhinde delil olarak kullanılacak hiçbir şey yoktur.”⁹⁸

Sonuçta, dönemin propagandaları kamuoyunu etkilemiş; Ermeni katliamı olarak nitelenen suçlayıcı açıklamalar Osmanlı Devleti’nde yıkıcı etkiye neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Ermeni örgütlerini kapatarak Ermeni hareketinin önde gelen kişilerini tutukladığı 24 Nisan (1915) tarihi de Ermeni kamuoyu oluşturmak maksadıyla, sözde soykırımın yıldönümü tarihi olarak belirlenmiştir.

Yer değiştirmenin sebebi olarak görülen İttihatçılardan; Talat Paşa 15 Mart 1921 tarihinde Berlin’de, 21 Temmuz 1921’de Cemal Paşa Tiflis’te suikastla, Enver

⁹² A.g.e., s.111-116.

⁹³ Justin McCarthy, a.g.m., ss.113-130.

⁹⁴ P.C.Helmreich, *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus, 1974, s.38.

⁹⁵ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.150.

⁹⁶ Pulat Y.Tacar, “Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, (Ankara, 2001), ss.89-112.

⁹⁷ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.150.

⁹⁸ Bilal N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi yay., İstanbul, 1976, s.270.

Paşa ise 4 Ağustos 1922 tarihinde Türkistan'ın Çegan Tepesi'nde Bolşeviklerle girdiği bir çatışmada öldürülmüştür.⁹⁹

Gerçekler ile Meselenin Çözümüne Yönelik Öneriler

1914 sonlarında Osmanlı doğusundaki toplumlar arası anlaşmazlık Ermenilerin isyanları ve katliamları ile başlamıştır. Doğu Anadolu'da, bir taraftan Rus ve Osmanlı orduları arasında diğer taraftan Müslüman ve Ermeniler arasında iki savaş yaşanmıştır. Anadolu'daki zorunlu yer değiştirme olayı sadece Ermeni göçü demek değildir. Ermeniler için en kötü zorunlu göç, geri çekilen ordularıyla birlikte yaşadıklarıdır. Onlar da Osmanlı ordularıyla birlikte geri çekilen Müslüman halk gibi acı çekmişlerdir. Açlık ve hastalık, her iki taraf için düşman mermilerine hedef olan insandan daha fazlasının ölmesine sebep olmuştur.¹⁰⁰

Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından planlı bir şekilde göç ettirilmesi birçok zorunlu yer değiştirmelerden biridir. Zorunlu göç tarihte Balkanlarda ve Orta Doğu'da sorunların çözümü için uygulanan yöntemlerdendir.¹⁰¹ Doğu Anadolu'da, özellikle savaş ortamında isyan hareketleri, bölge vatandaşlarını tehdit etmesi ve ülke bütünlüğünü tehlikeli duruma düşürmesi nedeniyle; Osmanlı Hükümeti, yer değiştirme eylemini insanlık namına kan akıtılmasını önlemek için gerçekleştirmiştir. Kaldı ki soykırımdan bahsedebilmek için Ermenileri bütünüyle ortadan kaldırmak eylemi gerekir. Oysa başta İstanbul olmak üzere yurdun dört bir yanında Ermenilerin varlığı devam etmiş, yer değiştirme uygulaması sadece Kafkas cephesinin ilgi alanındaki Ermenileri kapsamıştır. Tehlikenin geçmesini müteakip ise yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilerin geri dönebilmesi için gerekli tedbirler de alınmıştır.

Konuya hukuksal açıdan bakıldığında; olayların olduğu dönemde soykırım diye bir kavramın tanımlanmadığı ve hukukta tanımı yapılmayan bir suçun varlığından söz edilemeyeceği evrensel bir hukuk ilkesidir. Diğer yandan 1948 yılında Birleşmiş Milletler Sözleşmelerine bir hukuki tanım olarak giren soykırım kavramına uygun 'Olayda soykırım kastı var mı, yok mu?' açısından değerlendirme yapılması gerekir. Justin McCarthy, "Eğer Türklerin yaptığı yer değiştirme esnasında meydana gelen ölümler soykırım olarak nitelendiriliyorsa; Ermeni, Rus, Yunan, İngiliz ve Amerikalılar ile şimdiye kadar yaşamış tüm insanlar da bu suçu işlemiş olacağını"¹⁰² belirtiyor. Ayrıca, daha da önemlisi bu eylemle ilgili bir mahkeme kararı bulunmamaktadır.

Ermenilerin konu ile ilgili yalan yanlış çok miktarda yayın üretmesine karşılık; Türklerin, Cumhuriyetin ilanından 1950 yıllarına kadar Türkiye siyasetinin gündeminde Ermeni meselesine ilişkin bir çalışma söz konusu olmamıştır. 1970'lerde Türk diplomatlarına yapılan terör saldırılarına dek konuya suskun ve

⁹⁹ Mustafa Kırışman, "Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", *Tarih ve Günce Dergisi*, Sayı:9 (2021/Yaz), ss.475-509.

¹⁰⁰ Justin McCarthy, a.g.m., ss. 113-130.

¹⁰¹ A.g.m., ss.113-130.

¹⁰² A.g.m., ss. 113-130.

ilgisiz kalınmış ve hatta 1980 ve 1990'lara kadar üniversiteler başta olmak üzere, bu mesele üzerine ciddi bir şey yazılmamıştır. 1970'lerdeki Ermenilerin Türk diplomatlarına yönelik cinayetleri ile birlikte 1915 uygulamasında göç eden Ermeniler ile göçe katılmayıp dağa çıkıp direnen Ermeni öykülerini anlatan "Musa Dağında Kırk Yıl" romanı dünya ve Türk kamuoyunu uyandırmıştır.

Meselenin çözümüne yönelik gerçek verilerle yola çıkarak samimi bir niyet ve diyalog içerisinde; şimdiye kadar Türkiye içinde ve dışında konuyla ilgili yapılan çalışmalar taranıp bir durum tespiti yapılmak suretiyle işe başlanılmasının; bunun için yapılacak çalışmaların şimdiye kadar yapılan olayın tarihsel süreci ile ilgili değil, konu odaklı nitelikli mikro araştırmaların yapılması ve devamında bu araştırmaların tezlerine dayanan çalışmaların yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.¹⁰³

Justin McCarthy, "Dünyayı ikna edebilmek için gereken şeyin büyük ölçüde bilimsel düşünceden geçtiğini" ifade etmektedir. Yapılacak çalışmalarda arşivin önemi ve değeri dikkate alındığında, arşivlerin herkes için açık ve kolay ulaşılabilir olmasının, üniversite mezunlarının 'Ermeni meselesi' üzerine çalışmaya yönlendirilmesinin önemini vurgulayan Justin McCarthy, iki ülkenin yetkin akademisyenlerinden seçilmiş üyelerden oluşan ortak bir komisyon oluşturulmasını önermektedir.¹⁰⁴

Ancak; Haçlı seferleriyle başlayan ve 1815'te Viyana Kongresi ile birlikte 1 Şark Meselesi olarak tanımlanan Batıların Türk karşıtlığı politikası nedeniyle, bu meselenin çözümünün en azından bu dönemde, akademik çalışmalarla olabileceği olasılığının pek mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Bu konunun çözümü devlet olarak güçlü olmaktan geçmektedir. Güçlü olmak; hukuk üstünlüğünü esas alan bir yönetim anlayışı ile birlikte istikrar, bilim ve teknolojiyi esas alan eğitim ve kendi kendine yetebilen tam bağımsız ekonomi ile açıklanabilir. Bu yaklaşım Kemal Arı'nın "Eğer güçlüyseniz tezlerinizi anlatabilirsiniz; güçlü değilseniz, çok haklı olduğunuz konularda bile kimi şantaj ve tehditlerin hedefi haline gelebilirsiniz. Bu nedenle ben bugün Ermeni sorununun çözümünü bilimsel araştırmalardan çok daha fazla olarak, güçlü olmakta buluyorum."¹⁰⁵ ifadesiyle özetlenebilir.

Sonuç

Ermeni meselesi; Mim Kemal Öke'nin tanımlamasıyla "Ermenilerin bağımsızlık ihtiyacına dayalı bir self-determinasyon mücadelesi, diğer bir deyişle azınlık meselesi değil; Osmanlı coğrafyasında çıkar ve emelleri olan devletlerin Osmanlı Devleti'ni azınlık-ayrılıkçı akımlar kanalıyla çökertmek, parçalamak, paylaşmak hedefine yönelik oluşturulmuş proje olarak bilinen "Şark Meselesi"nin bir bileşeni" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermeni hareketinin, içsel dinamiklerden çok dışsal

¹⁰³ Kemal Arı, a.g.e., s.14.

¹⁰⁴ Justin McCarthy, a.g.m., ss. 113-130.

¹⁰⁵ Kemal Arı, a.g.e, s.218.

dinamiklerin emperyalist çıkarları doğrultusunda yoğunlaştığı, şekil verildiği ve Osmanlılara karşı yönlendirildiği görülmüştür.¹⁰⁶

Ermeni soykırımı savı, iki toplumdan ziyade Büyük Güçlerin yönlendirme-siyle oluşturulmuş bir kavramdır.¹⁰⁷ Bu kavramdan maksat, bölgede çıkar ve emelleri olanların, Türkiye'yi uluslararası baskı altında tutmak için bir iftira ve karalama kampanyasından başka bir şey değildir.¹⁰⁸ İnsanlık tarihi ile var olan Türk Milleti, tarihin hiçbir döneminde hiçbir topluma soykırım uygulamamıştır.

Söz konusu yer değiştirme olayında yaşananlar ile sonuçlarına ilişkin hiçbir mahkeme kararı olmadığından, eylemin bir katliam veya soykırım olmadığı, bir mukatele olarak tanımlanacağını muhakkaktır. Her şeye rağmen 'Ermeni soykırımı yapılmıştır.' yargısına sahip olanlar için mahkeme yolları açıktır.

Ermeni meselesi, büyük ölçüde uluslararası nitelikte siyasi bir mesele haline getirilmiştir. Türkiye'nin dış politikasına kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda yön vermek isteyenler devletler, sözde Ermeni meselesi gibi tarihe mal olmuş meseleleri yeniden gündeme getirip, Türkiye'den istediklerini elde etme yoluna gitmeyi denemeye devam edeceklerdir.¹⁰⁹ Özellikle Ermeni diasporası tarafından, şimdiye kadar olduğu gibi, mesele, ilgili devletlerin seçim zamanlarında gündeme getirilerek siyasilerle soykırım kavramı üzerinden pazarlık konusu olmaya ve bu çözümsüzlükten nemalanan emperyalist devletlerce bir siyasi manevra alanı olarak kullanılmaya devam edilecektir.

Bu manevraları bertaraf etmenin yolunun yukarıda açıklandığı üzere Devlet olarak güçlü olmaktan geçtiği bilincinden hareketle, meselenin iki devlet arasında öncelikle hukukun üstünlüğü çerçevesinde, tarafların kendi sosyal, ekonomik çıkarları esas alınarak samimi bir diyalog ile çözülebileceği kıymetlendirilmektedir.

---

¹⁰⁶ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.151.

¹⁰⁷ Kemal Arı, a.g.e, s.5.

¹⁰⁸ A.g.e., s.15.

¹⁰⁹ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.307.

KAYNAKÇA

- Akbay, Cemal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.1:Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1970.
- Akpınar, Mahmut, "Bir Tanzimat Bürokratinin Portresi: Krikor Ağaton Efendi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII/2, (2013).
- Akşin, Sina, "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi", *Ermeni Araştırmaları*, 2015/50.
- Anadol, Cemal, *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Anderson S.Matthew (Der.), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, Londra, 1970.
- Arı, Kemal, *Ermeni Sorunu*, Kitapana Yayınları, İzmir, Aralık 2017.
- Ataöv, Türkkaya, *Ermeni Sorunu: Bibliyografya*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Ataöv, Türkkaya, *Ermeni Belge Düzmeciliği*, İleri Yayınları, 2006.
- Aydın, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Saftaları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C. V., İstanbul, Baha Matbaası, 1966.
- Bebiroğlu, Murat, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaası, İstanbul, 2003.
- Braude, Benjamin / Lewis, Bernard (Der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of Plural Society*, New York/Londra, 1982.
- Carlson, J.R. (Der.), *The Armenian Revolutionary Federation (Dashnagtzoutiun) Has Nothing to Do Any More: The Manifesto of Houhannes Katchaznoui*, New York, 1955.
- Davison, H.Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963.
- Davison, H.Roderic, "The Armenian Crisis 1912-1924", *American Historical Review*, Cilt LIII (1948).
- Deliorman, Altan, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973.
- Demirel, Ali, "Birinci Dünya Savaşında Ermeniler ve Uluslararası Hukuk Açısından 1915 Ermeni Sevk ve İskânı", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, V/1, (2021).
- Djevat, Ahmet Cevat, *Yabancılar Göre Eski Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1978.
- Düstur*, Tertib-i Sani, V, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1336.
- Fieldhouse, David Kenneth, "Interpretations of Imperialist Partition", R.A.Austen (Der.) *Modern Imperialism: Western Overseas Expansion and It's Aftermath*, Lexington, 1969.

- Findley V.Carter, *The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy*.
- Fraser, T.G./Mango, Andrew/McNamara Robert, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Göyünc, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.
- Grohusen, Klaus-Detlev "Die Orientalische Frage als Problem der Europäischen Geschichte des Berliner Kongress", *Die Türkei in Europa*, Göttingen, 1979.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Gürün, Kamuran, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır?", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babı Ali Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Harbord, May, Gen. James Ç: "Investigating Turkey and Trans-Cüncasia", *World's Work*, XL, 163, 1920.
- Helmreich, P.C., *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus, 1974.
- Hocaoğlu, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976.
- Hovannisian, G.Richard, *Armenia on the Road to Independence*, 1918, Los Angeles, 1967.
- Karabekir, Kazım, *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.
- Karakoç, Ercan, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, VII/25, (2010).
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.6, TTK Yayınları, Ankara, 1976.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.8, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Kedouire, Elie, *Nationalism*, Oxford: Blackwell Publishers, 1994.
- Kılıç, Davut, *İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.
- Kırışman, Mustafa, "Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", *Tarih ve GÜNCE Dergisi*, Sayı:9 (2021/Yaz).
- Kırışman, Mustafa, "Millî Mücadele Dönemi'nde Fransa'da Türkiye İle İlgili Yayınlanan Kitaplar Üzerine Çeşitli Tespitler", *Uşak'ın Yunan İşgalinden Kurtuluşununun 100. Yıl Hatırası*, Cilt.1
- Kırkpınar, Kenan/Leyla, *Millî Mücadeleden Günümüze Rutan Aşireti ve Necimoğulları*, Meşe Kitaplığı, İzmir, Ocak 2009.
- Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Truva Yayınları, Ankara, 1970.
- Kul, Hazel, *ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- Kuran, Ercüment, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

- Kuran, Ercüment, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985.
- Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- Langer, W.L., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, New York, 1951.
- Lowry, W.Heath, "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: F. Sarıkaya), TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- McCarthy, Justin, "Bırakın Tarihiçiler Karar Versin", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, (Ankara, 2001).
- Moseley, Briş. Gen. George Van Horn: *Mandatory Over Armenia, Report of the Military Mission*, Washington, 1920.
- Noradougian, Gabriel (Der.), *Receuil d'actes Internationaux de l'empire Ottoman*, Librairie Cotillon, Paris, 1903.
- Okur, Mehmet, *Büyük Devletlerin Ermeni Politikaları (1878-1914)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Orel, Şinasi/ Yuca, *Süreyya, Ermenilerce Talat Paşaya Atfedilen Telgrafların İç Yüzü*, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Öke, Mim Kemal, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ökse, Necati, "Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulaması", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984, Erzurum), Ankara, (1985).
- Özdemir, Hikmet, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2005.
- Özdemir, Hikmet/Sarıncay, Yusuf, *Turkish-Armenian Conflict Documents*, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2007.
- Öztuna, Yılmaz, *Ermeni Sorununun Oluştığı Siyasal Ortam, Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Papazian, Kansas S., *Patriotism Perverted: Armenian Revolutionary Federation*, Boston, 1934.
- Price, Clair, *The Rebirth of Turkey*, New York, 1923.
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.
- Saral, Ahmet Hulki, *Ermeni Meselesi*, Ankara, 1970.
- Schlicklin, Jean, *Angora... L'Aube de la Turquie Nouvelle*, Berger-Levrault, Paris, 1922.
- Shaw J.Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1977, C.2.
- Sousa, Nasim, *The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature*, Baltimore, 1933.

- Sonyel Salahi Ramadan, *Türk-Ermeni Çıkmazı, Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayınları*, (Çev: Hasan Ünal), Londra,2007.
- Sonyel, Salahi Ramadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları", *Bellekten*, LXI/231, Ağustos, (1997).
- Şimşir, N.Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Şimşir, N.Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985.
- Süreyya, Münir, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1 914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001.
- Tacar, Pulat, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, (Ankara, 2001).
- Türközü, Halil Kemal, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- Umar, Afşin Burak, *Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Kısa Tarihi 1890-1915*, Lena Yayınları, Ankara, 2014.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1975.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Ünal, Şeref, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 15 (2024/Yaz), ss. 239-257.

Geliş Tarihi: 30 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2024

Belgeler/Documents*

1921-1939 Evresinde İtalya'nın Gözünde İngiliz Kıbrıs Yönetimi**

Fabio L. Grassi***

Öz

Lozan barışıyla İtalya, 1912 senesinden beri işgal ettiği ve Sevr barışına istinaden Yunanistan'a devredilecek Rodos, Oniki Adalar ve Meis Adası üzerindeki resmi egemenliğe sahip oldu. Sevr barışının gerçekleşmemesi aşıkâr olunca 1921 senesinden beri son liberal hükümetler, ardından Mussolini'nin başbakan olduğu hükümetler, Kıbrıs üzerindeki İngiliz yönetimine dikkatle incelenmesi gereken "paralel" bir yönetim olarak bakmaya başladı. Nitekim, gerek İtalya gerek İngiltere, yönettikleri adalarda yerli Rumların milliyetçi hareketleri ile yüzleşiyordu. '20li yıllarda İtalyan yetkililer İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a devredebileceği yönündeki söylentiler için, tam aksine İtalyan-İngiliz ilişkilerinin giderek bozulduğu '30lu yıllarda İtalyan yetkililer Kıbrıs'ın güçlü bir İngiliz askeri üssü olabileceği ihtimali için endişeliydiler. Daha genellikle, Mussolini'nin gözünde Kıbrıs, İngiltere'nin İtalya'yı Akdeniz'de esaret altına tutmak üzere kurduğu kalelerden biriydi. İngilizler ise, İtalya'nın olası bir Kıbrıs'a saldırılarından endişeliydi. Tabii ki İtalya ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki mülkiyetlerinin getirdiği sorunları bu iki devletin Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerinin gelişmeleri ile örtüşüyordu. İkinci Dünya Savaşından sonra, Atlantik Paktı üyesi ve (Yunanistan'a devredilen Doğu Akdeniz'deki sömürgeler dahil) sömürgelerinden yoksun İtalya Kıbrıs'a endişe ile bakmaya devam edecek, ama bu sefer Akdenizli müttefikleri olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin bozulması nedeniyle.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu çalışma 3-4 Ekim 2023 tarihinde Uluslararası Final Üniversitesi tarafından düzenlenen *I. Uluslararası Kıbrıs Türk Siyasal Liderliği'nin Oluşumu ve Toplumsal Etkileri Sempozyumu*'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*** Prof. Dr., Sapienza University, (fabio.grassi@uniroma1.it), (Orcid: 0000-0001-5894-0925).

Bu bildiri, İtalyan Dış İşleri Bakanlığının resmi derlemesinde yayınladığı 1921'den 1939'a uzanan İtalyan diplomatik belgelerinin Kıbrıs'la ilgili parçalarının Türkçe çevirisini veya özetini gerekli açıklamalarıyla beraber sunar. Yıllar geçtikçe faşistlere özgü bir yaklaşım eski liberal zihniyetinin yerini aldığı çok iyi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Kıbrıs, Doğu Akdeniz

The English Rule on Cyprus as Observed from Italy in the Period 1921-1939

Abstract

With the Peace of Lausanne, Italy gained official sovereignty over Rhodes, Dodecanese and Castellorizo islands, which Italy had occupied since 1912 and which were to be transferred to Greece on the basis of the agreement annexed to the Peace of Sèvres. When it became clear that the peace of Sèvres could not be put in practise, since 1921 the last liberal governments and then the governments where Mussolini was prime minister began to look at the British rule over Cyprus as a "parallel" administration that needed to be carefully examined. As a matter of fact, both Italy and England faced the nationalist movements of the local Greeks on the islands they ruled. In the '20s, Italian officials were concerned about the rumors that Britain might cede Cyprus to Greece. On the contrary, in the '30s, when Italian-British relations were gradually deteriorating, Italian officials were concerned about the possibility that Cyprus could become a strong British military base. More generally, in Mussolini's eyes, Cyprus was one of the fortresses Britain held with the intention of keeping Italy captive in the Mediterranean. The British, on the other hand, were worried about a possible Italian attack on Cyprus. Of course, the problems brought about by the ownerships of Italy and England in the Eastern Mediterranean were intertwined with the developments in their relations with Greece and Türkiye. After the Second World War Italy, as a member of the Atlantic Pact and deprived of its colonies (including those in the Eastern Mediterranean, ceded to Greece), will continue to look at Cyprus with concern, but this time because of the deterioration of the relations between her Mediterranean allies Türkiye and Greece.

This paper presents the Turkish translation or summary, together with the necessary explanations, of the Cyprus-related parts of the Italian diplomatic documents from 1921 to 1939 published in the official compilation of the Italian Ministry of Foreign Affairs. These documents show very well the way a typically fascist approach over the years replaced of the old liberal mentality.

Keywords: Italy, Cyprus, Eastern Mediterranean

Giriş

Türk milli kuvvetlerinin zaferiyle İtalya tam anlamıyla ve resmen bir Doğu Akdeniz gücü haline geldi. Aslında, Lozan barışıyla birlikte İtalya, Rodos, Oniki Adalar ve Meis Adası üzerindeki egemenliğinin tanınmasını sağladı. Bu adalar 1912'den beri İtalyan askeri kontrolü altındaydı, ancak Sevr Barışı'na ekli İtalyan-Yunan anlaşmasına göre Yunanistan'a gidecekti. Lozan Barışı ile İtalya, bu adaların Türkiye kıyılarına yakınlığı nedeniyle Türkiye ile komşu bir güç haline de geldi.

Faşist rejim, İtalya'nın Akdeniz'e hakim olması gerektiğini, aynı zamanda İtalya'nın Akdeniz'de tutsak olduğunu söyledi. Bu sözde esaretin kilitleri Cebe-litarık, Süveyş ve Çanakkale Boğazı idi. İtalya için genişleme ve hegemonya olanakları Doğu Akdeniz'de Batı Akdeniz'dekinden çok daha fazlaydı. Mesela, Balkanlarda Fransa'nın kurduğu sistemi sallanabilirdi, Türkiye'nin kendi güçleri ile toparlanabileceğine pek inanılmazdı. Ancak, Doğu Akdeniz İngiltere tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Birleşik Krallık, Yunanistan, Mısır ve Filistin'i kontrol ediyordu. Ve doğrudan Kıbrıs'a hükmederdi. Ayrıca, İngiltere'nin Kıbrıs ve İtalya'nın Rodos ve Oniki Adalar üzerindeki egemenlikleri sebebiyle, her iki güç de Yunan milliyetçiliğiyle yüzleşmek durumunda idi ve azınlıkta bulunan bir Türk topluluğunu da yönetirdi. İngiliz yönetimi bundan ötürü bir örnek olabilirdi. Bütün bu sebeplerle Faşist İtalya, Kıbrıs'ı görmezden gelemezdi.

Habeşistan krizinin patlak verdiği 1935 yılından itibaren Kıbrıs, siyasi açıdan değil, askeri açıdan faşist rejimi ilgilendirdi. Gerçekten, artık İtalya ve Bileşik Krallık birbirine kuşkuyla bakmaya başladı, dolayısıyla, klasik bir *escalation* süreci olduğu gibi, İngiltere olası bir İtalyan Kıbrıs'a saldırısına karşı adanın askeri donanımı güçlendirmeye yöneldi, bu da faşist rejim tarafından Birleşik Krallığın düşmanca tavrının delili olarak yorumlandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da İtalya, Kıbrıs'la sadece askeri sebepler yüzünden ilgilendi. Faşizm sonrası İtalya'nın, Kıbrıs'taki gelişmeleri takip etmek için bambaşka sebepleri vardı. Bildirimin alanı dışında mecburen kalan bu konuda birkaç sözler sarfetmekle yetineceğim. İtalya, 10 Şubat 1947 barış antlaşması ile Rodos, Oniki Adalar ve Meis adasını Yunanistan'a devretti. Şimdi İtalya'nın ilgisinin nedeni "soğuk savaş" çerçevesinde Akdeniz'de istikrarın sağlanmasında yatmaktadır. 18 Nisan 1948

seçimlerinde, "Hıristiyan Demokrasi" partisi liderliğindeki anti-komünist koalisyon, Sovyet yanlısı sol ittifakı açık bir şekilde mağlup etti. Sonuç olarak, bu seçimlerden çıkan anti-komünist hükümet, doğmakta olan Atlantik İttifakı'na kurucu ülke olarak girmeyi isteyip başarmıştı. Ancak Yunanistan ve Türkiye'nin de bu ittifaka girebileceğinin teminatını verememişti. Alcide De Gasperi'nin başbakan olduğu hükümet, Yunanistan ve Türkiye'nin kesinlikle Atlantik Paketi'ne katılmasından yanaydı ve onlar da kabul edilmesini büyük sevinçte karşıladı. İtalya için Yunanistan-Türkiye ilişkilerinin temelde Kıbrıs sorunundan kaynaklanan kötüleşmesinin özellikle talihsiz bir gelişme olması anlaşılır bir durumdur. İtalya, her iki Akdenizli ülke de dost olmak ve onların da Avrupa entegrasyonuna tam olarak dahil edilmesini istiyordu. Bundan ötürü İngiltere'nin hamle ve kararlarını dikkat ve endişeyle takip etti.

Bu bildiri de ben, "İtalyan Diplomatik Belgeleri" ciltlerinde yayınlanmış olan ve Kıbrıs'tan söz eden belgeleri veya belge bölümlerini sunacağım. Daha doğrusu, Rodos ile Kıbrıs arasındaki paralelliğin açıkça çizildiği bazı belgelerin var olduğu 1921 yılından, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939 yılına kadar uzanan evrenin belgelerini aktaracağım. Bu ciltlerin editörleri, kendi görüşlerine göre en genel anlamda en önemli ve anlamlı belgeleri yayınladılar, bu yüzden bu derlemeyi iyi ama yetersiz bir başlangıç noktası olarak değerlendirebiliriz. Hem İtalyan Dış İşleri ve Uluslar arası İşbirliği Bakanlığı arşivinde, hem başka arşivlerde Kıbrıs'taki durumun analiz edildiği birçok yayınlanmamış belge olması muhtemeldir. Genç akademisyenlerin İtalyan arşivlerinde doğrudan ve sistematik arşiv araştırmaları yapmalarını arzu ederim ¹.

Belgeler

DDI-6, cilt 8, s. 20:

17.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ DE MARTINO'DAN DIŞ İŞLERİ BAKANI TOMASI DELLA TORRETTA'YA

¹ "Documenti Diplomatici Italiani" (Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato) İtalya Cumhuriyeti'nin resmi bir yayınıdır. Şu anda ciltlere bölünmüş on iki seriye ayrılmıştır. Bazı seriler tamamlandı, diğerleri henüz tamamlanmadı. Örneğin, Altıncı Seri (4 Kasım 1918 - 30 Ekim 1922) hala tamamlanmamıştır. Alıntılarda, DDI-6 altıncı seriyi gösterecek ve bu böyle devam edecek. Sayfa veya sayfaların belirtilmesi, belgenin tamamına veya Kıbrıs'ın geçtiği veya her halükarda Kıbrıs ile ilgili sayfa veya sayfalara atıfta bulunacaktır. Belgenin türü ve gönderiş saati gibi asıl yayında belirtilen bazı teknik ayrıntılar burada atlanmıştır. Gönderiş yerle tarihi, olası açıklayıcı giriş ve yorumları italiktir.

Londra, 9 Temmuz 1921

Bazı İngiliz hükümet yetkililerinin Yunan sevgisi her zaman canlıdır. Bana açıkça onay veren Kont Sforza'ya daha önce de açıkladığım gibi, her şeyden önce Yunanlılar tarafından İtalya'nın "zavallı küçük" Yunanistan'ı ezmek ve zarar vermek istediği şeklindeki yapay suçlamanın zeminini temizlememiz gerekiyor. Yunanistan'ın, kendi çıkarları söz konusu olduğunda küçük halklara karşı çok az vicdan sahibi olup, başkalarına gelince, cömert koruyucu rolünü memnuniyetle karşılayan İngiltere'ye yardım için periyodik ağlamanın sebebi budur. Bu yüzden, İzmir ve Korfu Kanalı sorunları bir kez ortadan kaldırıldığında, İtalya ile Yunanistan arasında temel bir anlaşmazlığın sebebi kalmayacağını göstermek için çalışıp başarısız olmadım.

Rodos ise, Kıbrıs'ın paralelidir².

***

DDI-6, cilt 8, s. 256:

294.

RODOS VALİSİ DE BOSDARI'DEN DIŞ İŞLERİ BAKANI TOMASI DELLA TORRETTA'YA

Rodos, 10 Ekim 1921

Bu vesika, İtalya'nın işgalına karşı milliyetçi bir tutum sergileyen, bu sebeple Rodos'tan uzaklaştırılan Rodos başpiskoposuyla ilgilidir. Vali Alessandro De Bosdari ne yapmalı diye görüşlerini anlatıyor:

Üç tane çözüm var:

1) Ondan davranışını yazılı olarak geri çekmesini ve bize karşı entrikalardan vazgeçeceğine ve bize saygı duyacağına söz vermesini istemek. Bu açıklamanın ardından başpiskopos Rodos'a yeniden kabul edilebilecekti. Hükümet isterse bu çözümü kabul edebilirim, ancak tam olarak tatmin edici bir beyan elde etmenin belki de zor olacağı gerçeğinin yanı sıra, büyükşehir her hangi bir zamanda bu kadar kötü yerine getirilmiş işlevleri yerine getirmesi için yeniden kabul etmek kesinlikle son önlem olmayacaktır.

---

² Kont Carlo Sforza, 1919-1922 yıllarında İstanbul Yüksek Komiser, ardından Dış İşleri bakan yardımcısı, ardından Dış İşleri bakanı, ardından Paris büyükelçisiydi. İtalya'nın mütakereden sonra sürdürdüğü Türk dostu politikasının en önemli mimarıydı. Dış İşleri bakanı olarak halefisi Pietro Tomasi della Torretta ile İtalya ile Yunanistan, dolayısıyla İtalya ile İngiltere arasındaki tedirginlikte göreceli olarak bir nevi yumuşama yaşandı. Bununla beraber İtalya, Yunanistan'ın Anadolu işgalına muhalif olmaya, kuva-ı milliy'e silah ve malzeme sağlamaya devam etti.

2) (...) onun yerine, İstanbul Patriği bize kesin bir siyasi doğruluk garantisi veren başka bir başpiskopos ataması. Şöyle böyle bir çözüm, kabul edilebilir, ancak dezavantajları da yok değil.

3) Başpiskoposu Oniki ada dışında dilediği yere sevkedip Rodos ve Meis adası'nda Kıbrıs'taki bağımsız kilise modelinden ilham alarak bir bağımsız kilisenin oluşumu için çalışmak (...) Bu, çözümlerin en iyisi çünkü bu kilisenin İstanbul'a bağımlılığı artık saçmalık ve bu ayrılma normal bir düzen kurmaya çalışmak için uygun bir fırsat gibi görünüyor. Sizin fikirlerinizi öğrenmeden başpiskoposla ilgili başka bir önlem almayacağım.

***

DDI-7, cilt 1, s. 38-39:

76.

RODOS VALİSİ DE BOSDARI'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLINI'YE

Rodos, 6 Kasım 1922

Rodos ve Oniki Adalar işleri arasında:

Yasal düzen meselesine gelince, Bakan Sforza'nın bana iddia ettiğinin aksine, selefim, saygıdeğer fahri komutan³ Maissa'nın, Kıbrıs ve Malta yasal düzeni modeline ilişkin çok titiz bir şekilde çalışılmış bir proje hazırladığını ve onunla birlikte olduğunu gördüm. Belediye ve il kanunlarımızdan bazı unsurlar alınmaktadır. Bakana projeyi öven ve belki de daha iyisini yapamayacağımı beyan eden bir mektup yazdım; ama aynı zamanda, Rodos adası için bir nevi anayasanın derhal ilan edilmesine kesinlikle karşı olduğumu bildirdim. Burada ne hazırlığı ne de isteği göremiyordum ve bana öyle geliyordu ki, Rodos'u ve diğer adaları kararlı bir şekilde ilerleme yolunda ilerletmek istemek için mutlak bir iktidar dönemi sağlamamız gerekiyordu. Bugün de bu görüşe sahibim ve bu noktada, iktidardaki ilk dönemimde söylediklerime ekleyebileceğim veya değiştirebileceğim bir şey yok⁴.

***

DDI-7, cilt 2, s. 350:

³ Commendatore.

⁴ Bir hafta önce Mussolini birinci hükümetini kurmuş, Paris'ten Kont Sforza hoşnutsuzluğunu bildirmişti (kısa sürede istifa edip istekli olarak sürgünde kaldı). Faşist de Bosdari Sforza'yı eleştirmeden geçemezdi ki...

514.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ TOMASI DELLA TORRETTA'DAN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLINI'YE

Londra, 16 Aralık 1923

(...) Şuna dikkatinizi çekmeliyim ki, İşçi Partisi'nin gelecekteki dış politikası tartışılırken basında Kıbrıs'ın derhal Yunanistan'a iade edilmesinden bahsediliyor⁵.

***

DDI-7, cilt 6, s. 7:

11.

İSTANBUL BÜYÜKELÇİSİ ORSINI BARONİ'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLINI'YE

İstanbul, 8 Ocak 1928

Atina ve Selanik'ten (...) Michalakopoulos'a Akdeniz amaçlarına yönelik bir savunma-saldırı ittifakı sonuçlandırmasını teklif ettiğimize dair haberler gelmeye devam ediyor. Teklifin reddedildiği, ilke olarak Michalakopoulos, yalnızca İtalya ve Yunanistan arasında, ortak çıkarlara sahip olduğu Balkanlar ile ilgili bir savunma ittifakının mümkün olduğunu dile getirdiği iddia ediliyor. Ancak Yunanistan, Kuzey Epirotların durumunda bir iyileşme ve Arnavutluk tarafından ulusal azınlıkların haklarının tanınmasını istediği yönündeki söylenti var. iddiaya göre Siz Michalakopoulos'u Vrioni ile temasa geçirdiniz, ancak herhangi bir yararlı sonuç alamadınız.

Akdeniz'e gelince, Michalakopoulos'un şunları dile getirdiği iddia ediliyor:

- 1) Kıbrıs ve Oniki Adalar Yunanistan lehine çözümleninceye kadar Yunanistan bugüne kadar izlediği politikadan vazgeçemez;
- 2) Fransa ile İtalya arasındaki siyasi durumun ve mevcut ilişkilerin Yunanistan'ın İtalya ile Yunanistan arasında yazılı anlaşmalar yapmasına izin vermez;
- 3) Balkanlar'da barışı sağlamak için yeterli garanti, yürürlükteki antlaşmalarla tescillenmiş olan bölgesel siyasi yapının ortak olarak tanınmasıyla oluşturulur⁶.

---

⁵ Kıbrıs asla modern Yunanistan Devletinin parçası olmadığı halde Kıbrıs'ın Yunanistan'a olası geçmesi bir "iade edilme" olarak hissedilmesi dikkat çekicidir.

⁶ Eleutherios Venizelos'un en önemli yardımcı ve yandaşlarından Andreas Michalakopoulos, dönem Yunanistan Dış işleri bakanıydı.

***

DDI-7, cilt 7, s. 33-34:

38.

BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLINI'NİN NOTASI

Roma, 14 Ekim 1928

24 Eylül'de Yunan basını temsilcilerine yaptığı açıklamalarda Bay Venizelos, Mecliste de açıklayacağı gibi Yunanistan ile İtalya arasında bir Oniki Ada sorununun söz konusu olmadığını, zira Yunanistan Lozan Antlaşması'nı imzalamasıyla bu sorun sadece Oniki Adalılar ile İtalya'nın arasında, nasıl ki Kıbrıs sorunu Yunanistan ile İngiltere arasında değil, İngiltere ile Kıbrıslılar arasında bir sorunsu. Bu ifadeler, Sayın Venizelos'un benimle yaptığı konuşmalarda söyledikleriyle örtüşmektedir. Kendi adıma, Faşist Hükümetin, Oniki Adalar'da yaşayan ve İtalya'nın egemenliği altındaki Yunan kökenli nüfus gruplarını, özellikle de bu nüfuslar sakin ve İtalyan yasalarına uydukları için, hiçbir zaman milli kimliğinden mahrum etmek amaçlamadığını söyledim⁷.

***

DDI-7, cilt 11, s. 130-136:

77.

ATİNA SEFERİ BASTIANINI'DEN DIŞ İŞLERİ BAKANI GRANDI'YE

Atina, 19 Kasım 1931

Bugünkü 145 numaralı telgrafımda size bildirdiğim gibi, Sayın Venizelos, dün Meclis'te Hükümetin tüm çalışmaları hakkında uzun bir konuşma yaparken, Yunan dış politikasında olduğu kadar iç politikasında büyük bir öneme sahip olan bir sorun üzerinde biraz zaman harcadı. Kıbrıs-Oniki Adalar çifti tarafından karakterize edilen ve tanımlanan Yunan irredantizminden bahsediyorum, ki Kıbrıs'ta geçen ay yaşanan olayların kolayca öngörülebileceği gibi önemli ölçüde güçlenmiştir⁸.

⁷ 1928'de İtalya, Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerinin iyileştirmesi kolları sıvadı, sonraki yıllarda bu iki devlet arasında esen olumlu hava sayesinde her biri ülke diğer ikisi ile de anlaşma yaptı. Sunulan kısa yazı, Mussolini'nin iyimserliğini yansıtmaktadır.

⁸ "Kıbrıs-Oniki Adalar çifti tarafından karakterize edilen ve tanımlanan Yunan irredantizmi" pek hantal bir Türkçe olduğunu biliyorum. Ne yazık ki İtalyanca aslı da güzel İtalyanca emsalı olarak nitelendirilmez. Çevirmenin yüzleştiği ikilemlerden biri bu: sorunlu bir orijinal metin, sorunlu parçalarını yansıtarak mı normalleştirerek mi çevirilsin?

Bu irredentizmin ülkede edindiği etki ve nedenlerinden kısaca bahsetmeyi uygun görüyorum, böylece Sayın Venizelos'u bildirerek onur duyduğum meclis kürsüsünden açıklamalar yapmaya iten olası nedenin önemi ortaya çıkacak. Yunan topraklarından bir şekilde uzak olan Yunanlıların ülkelerine olan bağlılıklarının, onun parçası olanların gösterdiğinden çok daha fazla olduğu, neredeyse tarihsel bir gerçektir. Yerli Yunanlılar öbürleri Helenistik dayanışma etkisiyle yumuşatması ve mümkünse değiştirmesi gereken üzücü bir kaderin kurbanları olarak gördükleri aynı derecede kesin.

Bu nedenle her Yunanlı'da potansiyel bir irredentist vardır ve belki de bu nedenle nüfus mübadelesi fikri Yunanistan'da doğdu ve burada uygulandı⁹. Irredentist gösteriler değerlendirirken bu ruh hali dikkate alınmalıdır. Son iki yılda, esasen Yunanistan bağımsızlığının yüzüncü yıl kutlamalarının teşviki sebebiyle, sayıları ve yoğunlukları arttı ve Kıbrıs isyanıyla ve Yunanlıların genel olarak yabancı ülkelere tabi olan soydaşlarının kaderi için duygularıyla doruk noktasına ulaştılar¹⁰.

Kıbrıs ve Oniki Adalar sorunları, Hükümet onları resmen görmezden gelse de Yunanistan'da asla bitmedi, hatta her ne kadar hükümetin irredentist ajitatörlerin aleti olmama isteği kesirse her partinin ve eğilimin basını, çoğu zaman anlamsız ve yalancı yayınlarla, bunları vurgulama eğilimindedir. Bu nedenle ve diğer bir nedenle, yani tekrarların diplomaside her zaman yardımcı olmaması nedeniyle, uzun süre hükümetten Oniki Ada sorunuyla ilgili kesin beyanları yeniden yapmasını ve liderlerine karşı kararlı bir şekilde müdahale etmesini istemekten kaçındım. Görüldüğü kadar itibarsız olmayan, şimdiden birçok sempati toplayan ve benim isteğim üzerine hükümet onları zulmün hedefi yapmış olsaydı, ajitasyon liderleri ulusal kahramanlar olarak görünecekti. Gerçekte, burada size daha önce bildirme fırsatı bulduğum bilgiyi, yani son zamanlara kadar Helenik irredantizmi oluşturan iki kısımdan Oniki Adalar'ınkinin en aktif şekilde ajite edilmiş ve en içten olanı olduğunu yeniden teyit etmeliyim. Artık Kıbrıs olayları genel ilgi ve heyecanı Kıbrıs'a yönlendirdi, her alandan ve her koşuldan şahsiyetler, adada irredentizmin bayraktarı olmaya itti, böylece meselenin tümü pekişti¹¹.

Ajitasyon küçük bir mesele değildi. İngiltere'nin Yunanistan tarihinde ve maliyesinde neyi temsil ettiğini düşünüyor ve bir aydır Yunan gazetelerini okuyorsanız, Kıbrıs'ın kurşunlarının yankısının, Yunanlıların tarisel Yunan dostu,

---

⁹ Giuseppe Bastianini'nin bu yorumu gayet garip ve çelişkili görünüyor.

¹⁰ Tekrar, gelecekte faşist kadrosunda yüksek ünvanlara sahip olan bu sefirin İtalyancası oldukça karmaşık...

¹¹ Aynen, bu noktada ve sonraki satırlarda. Yemin ediyorum ki birçok cümleler bir kereden fazla okumak zorunda kaldım. Bu duacınızı acıyın.

Byron ve Gladstone'un ülkesi olan İngiltere'ye karşı zaman zaman ruhlarında yankılandığını duydukları saygı, şükran, hayranlık ve bağlılık seleri susturmayı başardığını tespit ediyorsunuz. İrredantist davanın elde ettiği sonuçlar üç ve çok önemlidir:

1- Adanın Yunanistan'a katılma arzusu sorunu, İngiltere'ye, İngilizleri duyarsız bırakamayacak iki biçimde empoze edildi, sakinlerin halk oylaması ve isyan sorunuyla;

2- En etkili İngiliz basınının bir kısmı ve bazı yüksek İngiliz şahsiyetleri kendilerinin ilke olarak Kıbrıslıların isteklerine sıcak baktıkları anlattı;

3- Kıbrıs'taki ölü ve yaralıları için Yunan duyguları, tüm ülkenin diğer devletlerin tüm Yunan tebaasına ve onların taleplerini destekleyen derneklere en büyük sempatiyle bakmasına yol açtı.

Bunlar, Bay Venizelos'a, ayaklanmayı takip eden ilk günlerde istenmeyen karışıklıklar endişesinin kendisini etkilediği çok daha duygusal ve Kıbrıs olayları birkaç gün önce benimle görüşürken Oniki Adalıların yanlısı ajitatörler konusunda kullandığından daha az şiddetli bir dil kullanmasını tavsiye etmiş olmalı.

Venizelos'un konuşmasının entegral İtalyanca çevirisini ilettikten sonra Bastianini şöyle devam ediyor:

Sayın Venizelos'un bu kadar net bir şekilde söylediklerini incelediğimizde, irredentist sorunun tamamının şu temellere oturtulduğu görülüyor:

- Yunanistan'ın ne İtalya'dan ne de İngiltere'den hiçbir hak talep etme hakkı var ve hükümet, Yunanistan ile bu iki devlet arasındaki dostane ilişkileri bozabilecek eylemlere müsamaha göstermeyecektir.

- Ancak İtalya ve İngiltere asil bir jest yapmak isterlerse onlara ait adalar Yunan olabilir.

- Yunanistan, İngiltere'ye adanın bir bölümünü elinde tutma teklifinde bulunur ve İngiltere'nin Kıbrıs'ın tasfiyesi için koyduğu şartları kabul etmeye hazır olduğunu gösterir.

- İtalya'nın bazı Ege adalarına sahip olma konusundaki büyük ilgisinin farkında olan Yunanistan, İtalya'nın gelecekte bir kısmını kırılmaz bir dostluk karşılığında Yunanistan'a vererek cömert bir jest yapmak isteyeceğini umuyor. Temel olarak, Bay Venizelos, İtalya ile kırılmaz bir dostluğun temellerini tartışmak için Oniki Ada'daki bir adayı kullanmak istiyor gibi görünüyor. Kullanılan sıfat, bize karşı dostluk kelimesinin altını çizilen tekrarları ve bu dostluğun Yunanistan'ın zamanla daha da pekiştirmesi gerektiği kavramının tekrar tekrar

vurgulanması, Yunan dış politikasının biraz daha kesin bir yöneliminin ihmal edilemez işaretleri olabilir.

Bay Venizelos, İtalya'ya karşı dostluğun gelişmeleri ile Oniki Adalar'ın bazılarına el koyması arasında ilk kez çok net bir şekilde doğrudan bir ilişki kurmakla neyi amaçlıyor? Bay Venizelos sadece bir keşif sinyali mi göndermek istedi yoksa bunun yerine İtalya'ya gerçekten yararlı ve daha inandırıcı bir şey sunma zamanının geldiğine mi inandı, karşılığında Yunan kamuoyunu tatmin edecek bir şey almak üzere?

Belki de Bay Venizelos, bir İtalyan tavizinin, şimdiye kadar izlenen üç sandalyeye oturma politikasını terk ederek, İtalya ile daha yakın bir bağ ve faydalı bir işbirliğini haklı çıkaracağını düşünüyor? Mussolini'nin tezinin başarısını saptayıp Fransa'nın başarısızlığını daha da vurgulayan Washington'dan gelen haberler onu bir şekilde etkilemiş olabilir mi?

(...)

Türk bakanlarının Atina ziyareti sırasında yarı resmi *Ethnos* gazetesinde çıkan bir cümle geliyor aklıma. Yaklaşık olarak: Türk misafirleri samimi bir dostlukla selamlıyoruz çünkü mücadelelerimiz bitti ve sorunlarımız çözüldü. Şimdi bizi Türkiye'ye bağlayan duygular sıcak ve kardeşçe, İtalya'ya karşı olanlar öyle değil çünkü bu Oniki Adalar'ı meşgul ettiği sürece, Yunan halkı ona karşı yazılı anlaşmaların kurmaya yeterli olmadığı samimi ve kendiliğinden dostluğu hissedemeyecek.

Bu cümle dikkate alınmalıdır, çünkü İtalya söz konusu olduğunda, entelektüel, siyasi veya iş dünyasından insanlarla da, daha mütevazı durumda olanlarla da, yaptığım özel görüşmeler sırasında defalarca tespit etme fırsatı bulduğum yaygın bir ruh halini ifade ediyor. Şimdiye kadar, İtalyan-Yunan dostluğunu güçlendirmede hiçbir çıkarı olmayan yabancı ülkeler ve Venizelos karşıtı siyasi gruplar bu ruh haline güvendiler. Bay Venizelos'un Roma ziyareti ve geçen Mayıs ayında burada düzenlenen İtalyan Haftası hakkında Fransız gazetelerinde yer alan bazı yorumlar, bazı sorumlu Fransız çevrelerinin bile Oniki Adalar sorununun Paris'te istenmeyen ve Belgrad'da korkulan yakın İtalyan-Yunan işbirliğinin önündeki tek engel olduğunu düşündüklerini kanıtıyor. Yunan-Türk anlaşması sağlanmakla, Yunan-Bulgar görüşmeleri doğru yolda olmakla, Yunan-Arnavut sorunlarını çözmek zor olmamakla, Balkan topraklarının durumu, bazılarına, belki de gerçekten daha fazla İtalya'nın lehine görünen bir istikrara yaklaşıyor. Bu istikrarlaşmada Türkiye, gerçekle bağdaşmayan ve özellikle Fransız direktiflerine göre pan-Balkan bir zihmiyetle hareket eden güçlere

karşı uygulamayacağı üstün bir role sahip olduğunun kabul edilmesi için uğraşiyor. Bu koşullar altında, İtalya'nın, İngiltere'nin belki de biraz değersizleştirilmiş bir taahhüdünden¹² vazgeçmeye hazırlandığı ve bunun yerine kendisine bu denizde, kesin garantiler ve daha fazla hareket özgürlüğü sağlamak için en uygun koşullardan yararlanarak bunu gerçekleştirmesi kaderi gibi görünüyor, çünkü ülkemizin orada gücü ve prestijiyile varlığını sürdürme hakkı, neredeyse görevi diyebilirim. Öyle görünüyor ki Bay Venizelos, Ankara ziyareti sırasında belki de kendisine somut ve acil bir geri dönüş sunmadığı için tehlikeli görünen bir anlaşmanın temelini bulmayı düşünüyor.

Gerçi Yunan hükümeti başkanı'nın beyanları daha az iyimser yorumlara yol açabilir, ancak bugünkü İtalya'ya çok az şey veya hiçbir şey sunulamayacağına inanacak kadar saf olabilir mi?

Hükümetimizin Başkanına duyduğu büyük hayranlık ve içten saygı, siyasi eylemimize ilişkin kesin anlayışı, onun İtalya ile, Yunan halkının hissiyatına dayalı kesin ve kalıcı bir zeminde aktif bir işbirliği kurmayı gerçekten istediğine inandırıyor. Tahmin edilebileceği gibi, Kıbrıs'ın emelleri hakkında umut beslemek için meclis kürsüsüne açıklanmayan başka nedenler de olsa, Kıbrıs adası er ya da geç Yunanistan'a verince İtalya ve Oniki Adalar Helen irredentizminin tek bir adı ve tek hedefi olacağını, Yunanistan'daki durumumuz şiddetle etkileneceği hesaba katmak gerekir. Bu değerlendirmeler, Sayın Venizelos'un açıklamalarını ve Londra'nın bu konuda almayı tercih edeceği kararlarını son derece ilginç kılmaktadır.

Bizim açımızdan, Yunanistan başbakanı'nın çağrısına açık ve net bir yanıtla eşdeğer bir tavir almamızın gerekli olduğuna inanıyorum¹³.

***

DDI-7, cilt 11, s. 154-155:

90.

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI AVRUPA DOĞU AFRİKA BÖLÜMÜ GENEL MÜDÜRÜ GUARIGLIA'DAN RODOS VALİSİ LAGO'YA

Roma, 30 Kasım 1931

¹² Kıbrıs!

¹³ Sonuçta, her ne kadar İtalya-Yunanistan ilişkileri iyi görülse, İtalyan hükümeti, On İki Adalar meselesi hiç bitmediğini, hiç unutulmadığını öğrenmişti.

Atina'daki son olaylar, daha doğrusu Venizelos'un Yunanistan meclisi'nde Kıbrıs ve Oniki Adalar için yaptığı beyanatlar dikkatimizi hak ediyor: bu beyanatlar sonucu özünde her şeyden daha fazla Yunan Hükümet Başkanı'nun himayesi altındaki Helen irredantizminin umutları yeniden alevlendirip birleştirdi. Aralarında eski Cumhurbaşkanı Amiral Condouriotis'in bulunduğu seçkin şahsiyetlerin ve hatta bu nedenle Yunanistan iç siyasetinin gündeminde olan ve bazı siyasi alanlarda da nüfuz ve yetkiye sahip olan bir ajitasyon komitesinin kuruldu. diğer ülkelerin merkezi ve basın organı. Venizelos'un son açıklamalarına kadar, Yunan hükümeti kendisini On İki Adalar yanlısı harekete tamamen yabancı gösterebiliyordu. Bu nedenle, Mısır ajitatörlerinin projeleri ciddi olsun ya da olmasın, gelecekteki iyi bir amaç için, bu ajitasyonları, yukarıda belirtilenler tarafından bize yöneltilen sorunla ilgili olarak Yunan Hükümetinin sorumluluğuna bağlamak için uygun bir fırsattı. Atina seferine verilen talimatlar bundan kaynaklanmaktadır. Kahire seferimizden, özellikle yerli İngiliz sefarete yönelik istenen gizli ve dostane adımlara gelince, bu özel durumdan ve Londra'nın Kıbrıs'ın savunması için bizden talep ettiği dayanışmadan yararlanma fırsatını göz önünde bulundurarak tavsiye edildi, Mülkiyet¹⁴ için de siyasi ve olgusal çıkarlarımız için İngiltere'nin desteğini elde etmek üzere¹⁵. Kıbrıs için olaylar gelecekte nasıl gelişirse gelişsin, ima ettiğiniz farklılıklara rağmen Mülkiyet üzerinde bazı yansımaları olmaması mümkün değil. Bu nedenle, iç durum¹⁶ tamamen güven verici görünse bile uluslararası arenada hareketsiz kalmamakta fayda var.

***

DDI-7, cilt 11, s. 166-167:

97.

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI AVRUPA DOĞU AFRİKA BÖLÜMÜ 3. OFİSİ
BAŞI INDELLİ'DEN ATİNA SEFERİ BASTIANINI'YE

Roma, 1 Aralık 1931

(...)

[Guariglia ile] birlikte, 17408/970 numaralı 19 Kasım tarihli raporunu dikkatle okuduk. Rapor, bir sonraki dönüşünde derhal bakana bildirilecektir; ama tabii ki, istediğin kadar çabuk bir cevap almanın mümkün olup olmayacağını bilmiyorum. Senin de anladığın gibi, özellikle hassas, önemli ve karmaşık olan bir

---

¹⁴ Rodos ve On İki Adalar.

¹⁵ Bu parçayı Türkçeye çevirmeden önce asıl anlamını çıkarmaktan zorlandım, grameri resmen karmaşıktır.

¹⁶ Rodos ve On İki Adalar'ın iç durumu söz konusu.

sorunun isabetli değerlendirilmesi için, çeşitli temel unsurlardan biri, Kıbrıs ve Onikiada sorunları arasında ve her şeyden önce İngiltere ve İtalya'nın Yunanistan ve Venizelos'a karşı tutumları arasında herhangi bir bağlantı kurulmama gerektiği bile, yaklaşık olarak da olsa, İngilizlerin Kıbrıs'la ilgili niyetlerinin bilinmesidir. Bordonaro¹⁷, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı eğilimlerini sorarak algılamakla görevlendirildi. Umarız, mümkün olan en kısa sürede, elbette size hemen iletilecek olan belirli bilgiler bize bildirebilir.

***

DDI-7, cilt 11, s. 256:

143.

DIŞ İŞLERİ BAKANI'DEN GRANDI'DEN ATİNA SEFERİ BASTIANINI'YE

Roma, 30 Aralık 1931

Venizelos'un, en azından adalarımız konusunda, bizimle bir diyalog başlatmak yerine, iç güçlüklerle çalkalanan Yunan kamuoyuna güvenilebilecek tek kişi olarak bir kez daha görünmek istediği izlenimine sahibim. Bahsettikleri gibi soruların Parlamento kürsüsünden İtalya'ya ve ayrıca Büyük Britanya'ya sorulabileceğine içtenlikle inanamazdı, öyle ki milletvekilleri arasında bir umut dalgası uyandırdıktan sonra yaptığı açıklamanın ikinci bölümünde sakinleştirmek zorunda kaldı. Ayrıca, de anladığınızdan emin olduğum Londra'dan bize ulaşan bilgiler doğrultusunda, tüm bu olay, İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs sorunundaki tavrını sertleştirmesinin başlıca nedenlerinden olmalıdır.

***

DDI-8, cilt 1, s. 870:

835.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ GRANDI'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANİ MUSSOLINI'YE

Londra, 27 Ağustos 1935

Habeşistan krizi başlamış, İtalya-İngiltere ilişkileri bozulmuştu. Grandi, İngiliz Deniz Genelkurmay'ın önceki yıllarda Kıbrıs gibi çeşitli Akdenizli üslerinin güçlenmesi için yeterli ödenek ayırılmadığından kaygılanan hoşnutsuzluğunu bildiriyor.

***

¹⁷ Dönem Londra büyükelçisi Antonio Chiamonte Bordonaro.

DDI-8, cilt 2, s. 623-624:

647.

ATİNA SEFERİ BOSCARRELLİ'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLİNİ'YE

Atina, 15 Kasım 1935

Boscarelli, İngiltere ile Yunanistan arasındaki yapılan gizli pazarlıklar yönündeki söylentileri bildiriyor. Bu rivayete göre Yunanistan'ın bazı üslerini İngiliz donanmasının hizmetine geçirmesinin karşılığı olarak İngiliz yetkililer Kıbrıs'la ilgili belirsiz vaatlerde bulunmuştu.

***

DDI-8, cilt 2, s. 910-911:

919.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ GRANDİ'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLİNİ'YE

Londra, 26 Aralık 1935

Grandi, özellikle yeni İngiliz Dış İşleri bakanı Eden'i İtalyan düşmanlığıyla, mesela yanlış basın aracılığıyla İtalya'nın Kıbrıs ve Malta ile ilgili saldırı planları olduğu yönündeki asılsız iddialar yaymakla suçluyor.

***

DDI-8, cilt s. 8-9:

ANKARA BÜYÜKELÇİSİ GALLİ'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLİNİ'YE

Ankara, 3 Ocak 1936

Bu sabah geri dönen Aras beni hemen karşıladı. İlk olarak 30 Aralık tarihli yazıma iki gün içinde cevap vereceğini belirtti. Cevabı, İtalya ile dostane ilişkiler bağlamında olası şüpheleri açıklığa kavuşturursun diye Yugoslavya ve Yunanistan ile temas kurmak istediğini dile getirdi. Aslında, cevabının İtalya-Türkiye ilişkileri için bir anlamı varsa, Balkan ilişkileri için de bir anlamı vardı ve bunu gözden kaçırmaması gerekir. İsmet Paşa, Şükrü Kaya ve Numan'ın [Menemencioğlu] verdiği tüm yanıtları onayladığını ve bu yanıtların, İngiltere'ye verilen yanıtta İtalya ile dostane ilişkilerin dikkate alınmadığı yönündeki tüm varsayımları çoktan ortadan kaldırmış olmasını umduğunu söyledi. Bana bütünüyle iletceği Türkçe

cevabın "diplomatik bir şaheser" olduğuna inanıyor. Bu arada, ne nota vesilesiyle ne de hemen öncesindeki vesilelerde Boğazlar sorunu hakkında hiçbir söz söylenmediğini en kesin bir şekilde tekrarlama eğilimindeydi. Boğazlar konusunda, o sırada bana haber verdiği genel konuşmalardan başka İngiltere ile ilgili bir şey yoktu. Bu arada uluslararası basının nedenini anlayamadığı uğultusuna karşı bir yalanlama yayınlamıştı. Yunan basınında Rodos, Kıbrıs, Mısır'daki Türk birlikleri vs. hakkında yazılanların hepsi alçak yalan, ilk olarak Yunan Hükümeti'nin nahoş ve utanç verici bulması gereken yalanmış. Türkiye'nin İtalya-Habeşistan çatışmasında tek bir amacı olduğunu söyledi: ne pahasına olursa olsun bir Avrupa çatışmasının patlak vermemesini önlemek, mümkün olduğu kadar az kaybetmek ve bundan hiçbir şekilde kâr etmemek. Çatışma bu sonuçlarla biterse Türkiye büyük ölçüde memnun olacaktır¹⁸.

***

DDI-8, cilt 4, s. 96:

91.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ GRANDI'DEN BAŞBAKAN VE DIŞ İŞLERİ BAKANI MUSSOLINI'YE

Londra, 21 Mayıs 1936

Grandi, Foreign Office'e, İtalya'nın aralarında Kıbrıs olan çeşitli İngiliz kaleler ile ilgili saldırı planları iddiaları yalanlamak üzere, hatta İngiliz basının kampanyasını protesto etmek üzere gittiğini bildiriyor. Grandi'nin, 1928-1932 yıllarında gerçekleşen Türk-İtalyan ilişkilerinin iyileşmesinin "mimarı" olduğunu hatırlatmakta fayda var.

***

DDI-8, cilt 4, s. 314:

259.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ GRANDI'DEN DIŞ İŞLERİ BAKANI CIANO'YA

Londra, 13 Haziran 1936

Grandi, İngiliz basınındaki Kıbrıs'ta çok güçlü bir gemi ve uçak üs kurma projesi, onun faydası hakkındaki tartışmalar bildiriyor.

---

¹⁸ 1935'ten beri İtalya'nın yeniden bir yayılcı politikası sürdürmesi Türkiye'yi çok rahatsız ettiği, çok kaygılandığı, Fransa ve Birleşik Krallık ile ilişkilerini iyileştirmeye teşvik ettiği malum. Bu vesikada, Tevfik Rüştü Aras'ın, esasen İtalya'nın neden olduğu Türkiye'nin dış politikasında yeni perspektifleri için endişeli İtalyan büyükelçisini ne kadar rahatlatmaya çalıştığı görülmektedir.

***

DDI-8, cilt 6, s. 366:

305.

LONDRA BÜYÜKELÇİSİ GRANDI'DEN DIŞ İŞLERİ BAKANI CIANO'YA

Londra, 20 Mart 1937

Bana İngiltere'nin İmparatorluğun en uzak noktalarını koruması gerektiğini söylüyorsunuz. Bu, gemiler söz konusuysa doğru. Peki Malta'da, Kıbrıs'ta, Hayfa'da ve genel olarak Akdeniz havzasının tamamında yapılan tahkimatlar kime karşı? Ne Fransa'ya ne İspanya'ya ne Yunanistan'a ne Yugoslavya'ya ne de Türkiye'ye karşı. İngiltere, İtalya'ya karşı düşmanca duygular beslemeseydi, Akdeniz'de yaptığı gibi yeniden silahlanmayacaktı. Yeni İngiliz deniz tahkimatlarına karşı, İtalya'nın eşit derecede daha güçlü bir Akdeniz savunma sistemiyle karşılık vermesi meşru ve doğaldır.

***

DDI-8, cilt 6, s. 498:

403.

ANKARA BÜYÜKELÇİSİ GALLI'DEN DIŞ İŞLERİ BAKANI CIANO'YA

Ankara, 3 Nisan 1937

(...) Mısır'ın askeri tabiiyetinden [Süveyş] Kanalı'nın askeri gözetimine, Kıbrıs üslerinin güçlendirilmesine, Filistin'in (görünüşe göre Arapları bastırmak ama gerçekten orada birliklerle olabildiğince uzun süre kalmak için) askeri işgaline ulaşan Doğu Akdeniz'deki muazzam silahlanma ve stratejik güçlendirme, bazı İngiliz çevrelerinde tehlikeli eğilimlerin devam ettiğine inandırabilirler.

***

DDI-8, cilt 11, s. 194:

155.

BAŞBAKAN MUSSOLINI'NİN FAŞİZMİN BÜYÜK KONSEYİ'NE RAPORU

Roma, 5 Şubat 1939

İtalya, derme çatma yöntemlerle bile kolayca engellenebilecek yapay bir iletişim olan Süveyş Kanalı ve Büyük Britanya topraklarının hakimiyetindeki Cebelitarık Boğazı aracılığıyla okyanuslarla iletişim kuran bir iç denizle çevrilidir. Bu

nedenle İtalya'nın okyanuslarla serbest iletişimi yoktur; Bu nedenle İtalya, Akdeniz'de gerçekten bir tutsaktır ve İtalya ne kadar kalabalık ve güçlü olursa, tutsaklığının acısını o kadar çok çekecektir.

Bu hapishanenin parmaklıkları Korsika, Tunus, Malta, Kıbrıs'tır: bu hapishanenin nöbetçileri Cebelitarık ve Süveyş'tir. Korsika, İtalya'nın kalbini hedef alan bir tabanadır; Tunus, Sicilya'ya doğrultulmuş bir silahken, Malta ve Kıbrıs Orta ve Batı Akdeniz'deki tüm mevzilerimiz için tehdit oluşturuyor. Yunanistan, Türkiye, Mısır, Büyük Britanya ile bağ kurmaya ve İtalya'nın siyasi-askeri kuşatmasını tamamlamaya hazır devletlerdir. Yunanistan, Türkiye, Mısır, İtalya'nın ve İtalya'nın genişlemesine potansiyel düşman devletleri olarak görülmelidir.

***

DDI-8, cilt 11, s. 830:

712.

ANKARA GEÇİCİ SEFERİ BERIO'DAN DIŞ İŞLERİ BAKANI CIANO'YA

Ankara, 16 Mayıs 1939

İngiltere, manda toprakları, Arabistan ve Basra Körfezi üzerinden Hint Adaları'na giden yeni bir emperyal yol yaratma amacını gütmektedir: bu sektördeki en iyi stratejik konumlar, büyük ölçüde Türkiye'nin elinde veya ona bağımlıdır. Çanakkale Boğazı'nın güneyinde, İzmir, Antalya ve Mersin donanma istasyonları ve yukarıda da belirtildiği gibi bazı günlerden beri yoğun askeri hareketliliğin kaydedildiği, özellikle Kuşadası çevresindeki Anadolu kıyısında çok sayıda demirleme yeri var; daha doğuda, önemli deniz üssüyle karşısındaki Kıbrıs'ın doğal tamamı olacak İskenderun Sancağı var. Bir süredir İngiliz teknisyenlerden oluşan bir komisyonun İskenderun limanının düzenlemesini incelediği biliniyor. Büyük Britanya uğruna mevcut silahların takviye edilmesi, yenilerinin yerleştirilmesi ve deniz üslerinin ve istasyonlarının kullanıma açılması açısından kesinlikle yaratacağı gelişmeleriyle sorunun bu tarafı dikkatle takip edilmelidir.

EK: İki Dünya Savaşı arasında İtalya'nın, özellikle Doğu Akdeniz ile ilgili dış politikası üzerine kaynakça

- Burgwyn, H. James, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*, Westport and London, Praeger Publishers 1997;
- Çelebi, Mevlüt, *Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları*, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009;
- Çelebi, Mevlüt, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, TTK Yayınları, 2020;
- Delzell, Charles Floyd, *Mediterranean Fascism 1919-1945*, London, Palgrave MacMillan, 1971;
- Di Nolfo, Ennio, *Mussolini e la Politica estera italiana (1919-1933)* [Mussolini ve İtalyan dış politikası (1919-1933)], Padova, CEDAM, 1960;
- Di Rienzo, Eugenio, *Il "Gioco degli Imperi". La Guerra d'Etiopia e le origini del secondo conflitto mondiale* ["İmparatorluklar oyunu". Habeşistan savaşı ve ikinci dünya savaşının kaynakları], Roma, Società Editrice Dante Alighieri, 2016;
- Grassi, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923. Kamuoyu ve dış politika*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, 2010²;
- Grassi, Fabio L., *Türk-İtalyan İlişkilerinde az Bilinenler*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014;
- Mandelli, Riccardo, *Grande Albergo delle Rose. Rodi. L'Italia. Giocatori e spie: 1912-1949* [Büyük Güller Oteli. Rodos. İtalya. Kumarbazlar ve casuslar: 1912-1949], Athens, ETPbooks, 2021;
- Mengeş, Yeter, *Mussolini'nin "Dört Güç Pakti" Projesi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği*, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/757/tur>, DOI: 10.33419/aamd.815918, 2020;
- Pignataro, Luca, *Il Dodecaneso Italiano 1912-1947* [İtalyan On İki Adalar 1912-1947], 3 cilt, Chieti, Solfanelli, 2011-2018;
- Rappas, Alexis, *The Fascist Temptation: British and Italian Imperial Entanglements in the Eastern Mediterranean*, "Contemporary European History", 10 November 2022, <https://doi.org/10.1017/S0960777322000728>.